

**ANADOLU
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL
BİLİMLER
DERGİSİ**

**ANADOLU
UNIVERSITY
JOURNAL OF
SOCIAL
SCIENCES**

Cilt / Volume: 5

No / Number: 1

2005

İÇİNDEKİLER / CONTENT

MAKALELER

●
Leyla ÇAKICI GERÇEK / Jale BAFRA
Kan Gütme Saiki İle İşlenen Adam Öldürme Suçu
1-30

●
Semra AKDEMİR
Küreselleşmenin Uluslararası Habere Yönelik Etkileri:
Soğuk Savaş Sonrası Dönem Üzerine Bir Değerlendirme
31-50

●
Nüket ELPEZE ERGEÇ
Amerika'nın Irak'a Müdahalesine İlişkin Televizyon
Haberlerinin İçerik Analizi Yöntemi ile İncelenmesi
51-74

●
Ömer ÖZER
Yetiştirme Kuramı: Televizyonla Yaşamın
İdeolojik Kültürel Sonuçlarına Yönelik Yapılan Araştırma
75-108

●
Fatma SÜNDAL
Invisible Women Visible Islam:
Engendering Everyday Lives Of Educated Islamist Women In Turkey
109-130

●
Cengiz Hakan AYDIN
Açık ve Uzaktan Öğrenmede Kullanılan Basılı
Materyallerdeki Anlatım Biçimine İlişkin Öğrenen Tercihleri
131-148

●
Banu UÇKAN
Türkiye'de İş Aracılığı Hizmetlerinin Tarihsel Gelişim Sürecinde Kamu Tekelinin Kırılması
149-178

●
Cem SAATÇIOĞLU
Ulusal Yenilik Sistemi Çerçevesinde Uygulanan,
Bilim ve Teknoloji Politikaları: İsrail, AB ve Türkiye Örneği
179-198

●
Ömer TORLAK / Nurullah UÇKUN
Eskişehir'deki Kobi'lerin Pazarlama ve Finansman Sorunları Ara Kesiti
199-216

●
Sait Y. KAYGUSUZ
İşletmelerde Strateji Tabanlı Sorumluluk Muhasebesi Sistemi
217-236

●
Turgut ÖZKAN
İMKB'de İşlem Gören Şirketlerin Kaldıraç Dereceleri ve Analizi
237-256

●
Veysel YILMAZ
Tüketici Memnuniyeti ve İhtiyaçlarının Marka Sadakatine Etkisi:
Sigara Markasına Uygulanması
257-272

●
Zehra BAŞKAYA / Cüneyt AKAR
Üretim Alternatifi Seçiminde Analitik Hiyerarşi Süreci: Tekstil İşletmesi Örneği
273-286

●
Sosyal Bilimler Dergisi Makaleleri Yazım Kuralları
Instructions to Authors
287-290

Kan Gütme Saiki İle İşlenen Adam Öldürme Suçu

Criminal Homicide Because of Blood Feud*

Yard.Doç.Dr. Leyla ÇAKICI GERÇEK**
Yard.Doç.Dr. Jale BAFRA***

Öz: Her alandaki gelişmelerin hızla yaşandığı çağımızda hâlâ “kan gütme saiki” ile işlenen adam öldürme suçları varlığını sürdürmektedir. Kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçlarıyla ilgili tüm kaynaklar ve Yargıtay’ın bu konudaki kararları incelenmiştir. Bu suçun önlenmesi için alınması gereken tedbirler, Yargıtay kararlarına karşı eleştiriler ve suçun oluşması için Yargıtay kararlarında açıklanan unsurlar belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kan davası, Adam öldürme, Kan gütme saiki.

Abstract: Although so much progress going on in every field, the crimes of killing man impelled by blood feud carry on their existance. All jurisprudences and the decisions of the Court of Appeal about the criminal homicides connected with this type of crimes have been carefully examined. The required measures to prevent that, the criticisms against the decisions of the Court of Appeal and the factors explained in the decisions of that Court have been determined.

Keywords: Blood Feud, Homicide.

---

* Bu makale; Yard.Doç.Dr. Leyla Çakıcı Gerçek tarafından hazırlanan, danışmanlığı Yard.Doç.Dr. Jale Bafra tarafından yapılan ve İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü’nde 2003 yılında kabul edilen “Hukuk ve Adli Bilimler Açısından Kan Gütme Saiki İle İşlenen Adam Öldürme Suçu” adlı yayımlanmamış doktora tezin-den üretilmiştir.

** Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Alaplı Meslek Yüksek Okulu Alaplı Zonguldak.
E-mail: alyelus@yahoo.com

*** Yard.Doç.Dr. Jale Bafra İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü 34303-Cerrahpaşa- İstanbul
E-mail: jale_bafra@yahoo.com

1. GİRİŞ

Kan Gütme Saiki ile İşlenen Adam Öldürme Suçları sadece ülkemizde değil, dünyanın pek çok yerinde de süren bir problemdir. Ülkemizde özellikle sanayinin ve ekonominin az geliştiği, teknolojik imkanların çok ulaşmadığı, dolayısıyla eğitim seviyesinin de düşük olduğu bölgelerde önemli bir sorun olarak varlık gösteren kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçları, halk arasındaki ifade ile “kan davaları”, TCK’nın 450/10. bendinde düzenlenmiştir. 15.07.1953 tarihinde yayımlanan 6123 sayılı kanunla, kan gütme olaylarının önlenmesi amacı ile, TCK 450. maddesine 10. bent eklenmiş ve bu suçun yaptırımı da “ıdam cezası” olarak belirlenmişti. Bu yasal düzenlemeden önce işlenen kan gütme saiki ile adam öldürme suçları, taammüden adam öldürme suçu kapsamında cezalandırılılabiliyordu. 09.08.2002 günlü Resmi Gazete’de yayımlanan, 4771 sayılı “Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun” ile kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçunun cezası müebbet ağır hapis cezasına dönüşmüştür.

Çalışmamızda konu ile ilgili mevcut tüm kaynaklara ulaşılmaya çalışılmış ve bu kaynaklardan özellikle kan gütme hukukî yönden inceleyenlerden daha fazla yararlanılmıştır. Kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçları ile ilgili Yargıtay kararları incelenmiş ve zaman içinde değişiklik gösterip göstermediği belirlenmiştir.

2. KAN GÜTME SAIKİ İLE İŞLENEN ADAM ÖLDÜRME SUÇUNUN ŞARTLARI

2.1. Genel Olarak

Kan gütme saiki ile adam öldürme suçlarının işlenmesine halk arasında “kan davası” denilmekte, yabancı dillerde ise; İtalyanca’da “vendetta”, Fransızca’da aynı terim veya “vengeance”, İngilizce’de “blood feud”, Almanca’da “blutrache” adı verilmektedir.¹ ‘Payback’, Avustralya yerlilerinin yaygın olarak kan davası yerine kullandıkları İngilizce bir terimdir.²

Kan davası özellikle Akdeniz ve Ortadoğu bölgesinin karakteristik özelliği sayılabilir. Klasik feodalite döneminde tüm Avrupa’da görülen kan davası, Arap yarımadasında özellikle cahiliye döneminde yoğun bir şekilde mevcuttu.³ Kan gütme olaylarının çok yaygın bir gelenek olduğu Arap toplumlarında, adaleti gerçekleştirecek bir hukuk düzeni olmadığından, cahilliye döneminde ortaya çıkan kabileler arası çatışmalar kan davasına dönüşerek devam etmiştir. Cahilliye döneminde, kan davasına dönüşmeden, intikam veya diyet ödemesiyle çözülmüş pek çok olayın varlığına rağmen, binlerce kan davalarının varlığı da ileri sürülmüştür. İslam dininin ortaya çıkmasıyla çeşitli değişimler yaşanmıştır.⁴ Şeref, namus ve

---

¹ Yalkut Necdet (1978), *Çeşitli Yönleriyle Kan Gütme*, Yargıtay Dergisi, Ocak- Nisan 1978, Cilt:4, Sayı:1-2, Yargıtay Yayın İşleri Müdürlüğü Yayınları, Ankara, sh. 83.

² Finnane Mark (2001), *Payback, Customary Law and Criminal Law in Colonised Australia*, International Journal of Sociology of Law, http. www. Karaelmas.edu.tr., Elsevier Science Direct, sh.293-296.

³ Özen Cemil (2000), *Demokratik Seçim Süreçlerinde Antidemokratik Bir Unsur Olarak Kan Davasının Sosyolojik Açıdan Önemi ve Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, sh. 6,7,8,9.

⁴ Yenice Ali Rıza (1994), *Cahiliye Döneminde Kabilelerarası Kan Davaları*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, sh. 32,33,34.

haysiyet gibi manevî değerler ve mülkiyet hakkı bireyselleştikçe, kan davaları da azalmaya başlamıştır. Bir çalışmada, hemen hemen tüm dünyada kendine özgü niteliklerle ortaya çıkan ve “sosyal tarih açısından belli bir evrenselliği de içinde barındıran” onur kavramının korunması mücadelesinin Doğuda kan davası, Batıda ise düello şeklinde gerçekleştiği belirtilmiştir.⁵

Kan davası, iki alt insan grubu arasında çeşitli nedenlerle, karşılıklı olarak grup üyeleri üzerinde sürekli, cebir ve şiddete yönelik hareketlerin tekrarlanmasıdır. Kan gütme, failin daha önceden öldürülen bir kimsenin öcünü almak amacı ile, ilk öldürme hareketinin oluşturduğu acı ve hiddetin etkisinde olmaksızın bir görev bilinci ile, öldüren gruba ait bir kişiyi kasten öldürmesidir.⁶

Adam öldürme suçunun ağırlaştırıcı nedenlerinden birisi olarak, kan gütme saiki ile adam öldürme TCK'nın 450. maddesine 10. bent olarak, 15.7.1953 tarihinde yayımlanan 6123 sayılı kanunla eklenmiştir.⁷ 10. bent eklendikten sonra, failin içinde bulunduğu psikolojik duruma ilişkin olan kan gütme saiki, adam öldürme suçunun bir başka şiddet sebebi sayılmıştır.⁸

Kan gütme saiki, adam öldürme suçunun yasal bir şiddet sebebi olarak belirlenmiş ancak bir tarifi yapılmamıştır.⁹ Kan gütmenin yasalarda tarifi yapılmadığı için, Yargıtay kararları ile özellikleri belirlenmiştir. Yargıtay kararlarında kan gütme şöyle tanımlanmıştır;

“... Kan gütme; failin daha önce öldürülen bir kimsenin intikamını almak için, ilk olayın doğurduğu elem ve infial geçtikten sonra suçlunun mensup olduğu gruptan birisini veya suçluyu öldürmesidir...”¹⁰ Kararda intikam almaktan bahsedilse de bu öç alma saiki anlamında düşünülmemelidir. Kan gütme saikinde öldüren ile öldürülen arasında hiçbir sübjektif ilişki yoktur. Öldürme âdeta bir görev bilinci içinde işlenmiştir.

Düşmanca bir ilişki olan kan gütme, üyelerinin birbirine içtenlikle bağlı olduğu iki ayrı grup arasında kurulur. Bu ilişki sürecinde her iki taraf, karşı taraf üyelerinden birisine karşı, genellikle adam öldürme derecesine varan cebir ve şiddet yollarına başvurur. Genellikle, kan güden bu iki grup arasında düşmanlık ilişkisi başlamadan önce akrabalık veya çok yakın ilişkilerin mevcut olduğu belirlenmiştir.¹¹ Öğretide, kan gütme olaylarının özelliği olarak uzun bir zaman dilimi içerisinde, ilk adam öldürme olayı ve bunun karşılığında işlenen adam öldürme ile buna karşılık olarak gerçekleştirilen adam öldürmeden oluşan en az üç şiddet hareketinin bulunması gerekliliğinden de bahsedilmiştir.¹²

⁵ Şimşek Sefa (1990), *The Code Of Honour in The East and in The West*, Yüksek Lisans Tezi, Boğazici Üniversitesi, İstanbul.

⁶ Savaş Vural - Mollamahmutoğlu Sadık (1995), *Türk Ceza Kanunu Yorumu*, 3. Cilt, 1. Baskı, Adalet Matbaacılık, Ticaret Limited Şirketi, Ankara, sh. 4211, 4210.

⁷ Polat Zeki Ahmet (1999), *Öğreti ve Uygulamada Adam Öldürme Suçları*, 1. Baskı, Alfa Basım Yayım Dağıtım Limited Şirketi, İstanbul, sh. 118.

⁸ Karıca Eray (1990), *Yargıtay Kararları Işığında Kan Gütme Saiki İle Adam Öldürme Fiilleri*, Adalet Dergisi, yıl:81, sayı:3, Yanı Açık Cezaevi Matbaası, Ankara, sh. 60.

⁹ Erem Faruk (1985), *Türk Ceza Hukuku Özel Hükiimler*, Cilt IV, 3. Basım, Seçkin Kitabevi, Ankara, sh. 391.

¹⁰ Polat, age., sh.119.

¹¹ Dönmezer Sulhi (1984), *Kriminoloji*, 7. Basım, Filiz Kitabevi, Haşmet Matbaası, İstanbul, sh. 267, 268.

¹² Tezcan Mahmut (1981), *Kan Davaları Sosyal Antropolojik Yaklaşım*, 2. Basım, Sevinç Matbaası, Ankara, sh. 7,8.

Kan gütmenin bir ağırlatıcı neden sayılarak TCK'ya eklenmesindeki esas etken, bu olaylara karşı daha etkili bir mücadelenin verilmesidir. TCK 450. maddesine 10. bendin eklenmesine ilişkin olan 6123 sayılı yasanın teklifi gerekçesinde, bu bendin eklenmesi ihtiyacının, uygulamada taammüdün varlığının tespit edilmesinde yaşanan güçlüklerden kaynaklandığı ifade edilmiş ise de; Adalet Komisyonu bu yasanın teklifini, ağır bir cezanın uygulanması ile kan gütme olaylarının sayısında azalma olacağı düşüncesi ile kabul etmiştir. O halde, uygulamada taammüdün varlığının tespitinde güçlük çekilmese idi, kan gütme saiki ile adam öldürme suçları için öngörülen 10. bendin 450. maddeye eklenmesine ihtiyaç duyulmayacaktı. *Dönmezer*, bu gerekçenin yerinde olmadığını ve TCK 450. madde 10. bentte düzenlenen ağır cezanın bu suçun işlenmesini önlemekte etkili olmadığını düşünmektedir.¹³ Ayrıca *Dönmezer*, ölüm cezasını gerektiren kan gütme sebebinin TCK'ya eklenmesini isabetsiz bulmakta ve taammüde ilişkin kanun hükümlerinin uygulanmasının yeterli olacağını düşünmekte ve genellikle uzun yıllar süren aile telkinleri ile beyni yıkanmış, cahil genç insanlar tarafından işlenen bu suçun failinin ahlâk dışı bir davranış içine girdiğinin ve herhangi bir hafifletici sebebin etkisinde olmadığı varsayımının sosyoloji biliminin verilerine zıt olduğunu; aslında failin kendi alt kültürünün normlarına uyduğunu ifade etmektedir. Kan gütme nedeni ile adam öldürme suçunu işleyen kişinin iradesinin her türlü zaaf-tan uzak olduğu şeklinde, kanun tarafından öngörülen bu varsayımın yerinde olmadığını, bu tür kanunî faraziyelerin çağdaş hukuk ilkelerine de uygun olmadığını düşüncesindedir.¹⁴

Bu konuda *Erem - Toroslu* da kan davası kavramı içinde taammüdün bulunduğunu dolayısıyla ayrı bir bentle kan gütmenin yasada yer almasının anlaşılabilir olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁵ *Erman - Özek*, kan gütme saikini, cezanın ağırlaştırılmasını gerektiren bir neden olarak düzenlemekte fayda olmadığını görüşündedir.¹⁶

Öztürk de, kan gütme saikinin yasaya eklenmesinde bir isabet olmadığı görüşündedir. *Öztürk* ayrıca, kısas ilkesinin ilkel bir çeşidi olarak değerlendirdiği kan gütmenin, çağdaş ceza hukuku sistemi içinde asla yerinin olmayacağı; ağır bir yaptırımın suçu önlemekte etkisi olmayacağı, daha çok ekonomik ve sosyal önlemlerin alınması gerektiği fikrindedir.¹⁷

Yalkut, kan gütmenin taammütten ayrı olarak düzenlenmesini uygun bulmakta, bu ilkel geleneğin kökünden kazınmasına kadar da bu yasal düzenlemenin varlığını sürdürmesi gerektiğini belirtmektedir. TKC 450/10. bendin uygulanmasında aşırı hoşgörü ve acımaya kaçılmadan, yargı organları görevini yerine getirmelidir.¹⁸

*Gürelli'*ye göre; kanun koyucu böyle bir düzenleme ile toplumsal çıkarı birinci plana almıştır. Bu düzenleme ile Ceza Kanunumuzun manevî sorumluluk esasından ayrılması söz konusu olmuştur. Kan gütme saiki ile adam öldürme suçunu işleyenlerin, bu suçu bir gö-

---

¹³ Dönmezer Sulhi (1984), *Ceza Hukuku Özel Kısım*, 12. Basım, Filiz Kitabevi, Formül Matbaası, İstanbul, sh. 56.

¹⁴ Dönmezer Sulhi (1977), *İçtihatlarla Kan Gütme Saiki*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt:XLII, Sayı:1-4, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, sh. 2.

¹⁵ Erem Faruk - Toroslu Nevzat (1999), *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler*, 7. Basım, Savaş Yayınevi, Baran Ofset, Ankara, sh. 369.

¹⁶ Erman Sahir - Özek (1994), *Ceza Hukuku Özel Bölüm Kişilere Karşı İşlenen Suçlar*, Ofset Hazırlık ve Baskı Dünya Yayıncılık A.Ş., sh. 53.

¹⁷ Öztürk Yusuf (1996), *Öğreti ve Uygulamada Kan Gütme Saiki ile Adam Öldürme*, Yasa Hukuk Dergisi, Yıl:19, Cilt:15, Sayı:174, Yasa Yayıncılık, Çetin Matbaası, sh. 786.

¹⁸ Yalkut, agm., sh.92.

rev bilinci içinde ve özgür olmayan bir irade ile gerçekleştirmeleri, aslında onların bu sorumluluklarında bir azalma oluşturması gerekirken tam tersine ağırlaştırılmış bir ceza ile karşılaşmaktalar. Kanun koyucu bu suçta cezayı ağırlaştırarak cezaların önleyici ve korkutucu etkilerinden yararlanmaya çalışmıştır.¹⁹

Alacakaptan ise, kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçunun sadece, bir önceki öldürme olayını gerçekleştiren kişinin dışında kalanlara yönelik bir öldürme fiili gerçekleştiğinde var olması gerektiğini düşünmektedir. Adam öldürme olayını gerçekleştirenden intikam almak için işlenen suç ile, adam öldüren kişinin yakınlarına yöneltilen adam öldürme suçunun ayrı ayrı düzenlenmesi ve müeyyidelendirilmesi gerekir. Bu iki suçun birbirinden farklı ağırlıkları vardır.²⁰

Bize göre de, önceki adam öldürme olayının failinin öldürülmesi ile, yakınlarının öldürülmesi arasında fark vardır. Her iki durumda son adam öldürme olayını gerçekleştiren failin içinde bulunduğu tehlikelilik derecesi aynı değildir. Dolayısıyla bu suçların ayrı ayrı müeyyidelendirilmesi gerektiği fikrine biz de katılıyoruz.

1987 tarihli Türk Ceza Yasası Ön Tasarısında, birinci bölümde yer alan, 102. maddenin üçüncü bendinde “öldürme fiili... münhasıran kan gütme saiki ile ... işlenirse faille ölüm cezası verilir” şeklinde düzenlenmiş ve bu düzenleme 1989 tarihli Türk Ceza Yasası Ön Tasarısında da yerini almıştır.²¹ 1997 tarihli TCK Ön Tasarısında ise, kan gütme saikinden hiç bahsedilmemiştir. Bu Ön Tasarıda kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçuna yer verilmemesi bizce isabetlidir. İlkel bir kişisel öç alma olan kan gütmenin ağır ceza ile önlenemeyeceği kanaatindeyiz. Ancak 01.04.2005 tarihinde yürürlüğe girecek iken yürürlüğe girişi iki ay ertelenen 5237 sayılı yeni Türk Ceza Kanununda da, kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçuna mevcut düzenlemeye uygun olarak yer verilmiştir.

2.2. Kan Gütme Saikinin Varlığı

Saik, sevk eden, kişiyi belli bir davranışta bulunmaya yönlendiren nedendir. Fransızca’da “*motif, raison, mobile*”, İngilizce’de “*motive, reason*”, İtalyanca’da “*motivo*”, Almanca’da “*grund*” ve Latince’de “*mobilis*” şeklinde adlandırılan saik kişinin iç dünyasına ait bir kavramdır. Suçların psikolojik unsurunda yer alan ve yapılan hareketin sonucunu önceden görmek ve bu sonucu istemekten oluşan kast kavramından farklıdır.²²

Kan gütme saiki ile adam öldürme suçlarının işlenmesinde saik, kötü bir duygunun açığa çıkmasıdır. Kişiyi suça iten bu kötü duygu, cezayı ağırlaştırıcı bir etki gösterip, cürümün vasfını etkilemektedir. O nedenle de TCK 450/10. bendinin yerinde uygulanabilmesi için, bu saikin varlığının doğru olarak tespiti çok önemlidir.²³

¹⁹ Güreli Nevzat (1976), *Kan Davası Nedeni ile Adam Öldürmeler Konusunda Alınması Gereken Sosyal İdarî ve Hukukî Tedbirler Hakkında Rapor*, İstanbul Üniversitesi Mecmuası, Hukuk Fakültesi Cilt:XLI, Sayı:3-4, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, sh. 114.

²⁰ Alacakaptan Uğur, 25.05.1974 yılında, Trabzon’da Kan Davası Seminer Çalışmasında Sunulan Tebliğ, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975, sh. 20, 21.

²¹ Öztürk, agm, sh. 772.

²² Yalkut, agm, sh. 82.

²³ Yalkut, agm., sh.83.

Kan gütme saikinın varlığında, daha önceden bir yakını öldürdüğünü düşündüğü kişiyi ya da onun yakınının bir görev bilinci ile öldürülmesi söz konusudur. Failin bu davranışı, önceden öldürülen yakınının kanını almak şeklinde beliren ilkel kişisel öç almanın tipik bir örneğidir. “Bireyi suça götüren gelenek ve göreneklerden birisi ve en önemlisi kan davasıdır”²⁴

Kan gütme saiki ile öç alma saiki birbirinden farklıdır. Sadece öç almak saiki, kan gütmenin varlığını göstermez.²⁵ Suça karşı tepki gösterme, yakınının öldürülmesinde katilden öç almayı isteme insanın ve dolayısıyla toplum yapısında var olan bir duygudur. Nefret ihtirası, öç alma isteğine neden olduğundan suç saikleri arasında yerini alan bir kavramdır. Öç almada hedef bir kişi olabileceği gibi, bir toplulukta olabilir. Öç alma ihtirası bir çok suçta görüldüğü gibi adam öldürme suçlarında da görülebilir. Öç alma ihtirası ile işlenen suçlardan birisi de kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçlarıdır.²⁶

Kan gütme saiki ile hareket edildiğinde, öldürülen ile ölen arasında hiçbir sübjektif ilişki yoktur ve adam öldürme ailesi adına yerine getirilen **bir görev bilinci** içinde yapılır. Kolektif sorumluluğun uzantısı olan kan gütme olaylarında, zarar gören taraf karşı tarafın genellikle en çok sevilen kişisini kendisine hedef seçmekte, böylece o topluluğa daha büyük bir acıyı yaşatmayı hedeflemektedir.²⁷

Kan gütme saiki ile adam öldürme suçunun ayırıcı özelliği, bu suçun kan gütme saiki ile işleniyor olmasıdır. Kan gütme saikinın varlığı da, kasıtlı bir davranışın mevcut olmasını gerektirir.²⁸ O halde kan gütme saikinın varlığının kabulü için gereken bir şart olarak **kasten işlenmiş bir adam öldürme** olayının varlığı gerekir. Yargıtay kan gütme saikini doğuran ilk öldürme hareketinin teşebbüs derecesinde kalması halinde, kan gütme saikinın varlığını kabul etmemektedir.²⁹ Önceki olay adam öldürmeye tam teşebbüs derecesinde kalmış ise, kan gütmeden bahsedilemez. İlk öldürme taksirle (TCK 455) veya kastı aşan etkili eylemden doğmuş ise (TCK 452), kan gütme saikinın varlığı düşünülemez. Ancak, önceden işlenmiş bir adam öldürme suçunun varlığı, her zaman kan gütme saikinın varlığını göstermez. Sanığın akrabalarından birinin önceden kasten öldürülmüş olması ancak kan gütme saikinın varlığı için bir delil oluşturabilecektir. Kan gütme saiki ile adam öldürmenin cezası çok ağır olduğu için, kan gütmenin varlığının kesin bir şekilde belirlenmiş olması şarttır.³⁰

Bu konularda farklı görüşü olan *Karınca*'ya göre; kan gütme saiki ile adam öldürme suçunun varlığının kabulü için, ilk adam öldürme suçunun taksirle ya da kasıtlı işlenmiş olmasının bir önemi yoktur. Suç taksirle bile işlenmiş olsa, saik kan gütme ise, sanık kan gütme saiki ile adam öldürme suçundan dolayı cezalandırılacaktır.³¹ Taksirle adam öldürmeden dolayı öç almaya kalkan kişinin, toplum açısından daha da tehlikeli olduğu açıktır.

---

²⁴ Öztürk, agm., 768.

²⁵ Erem Faruk (1993), *Türk Ceza Kanunu Şerhi Özel Hükümler*, III. Cilt, Seçkin Yayınevi, Feryal Matbaacılık, Ankara, sh.2040.

²⁶ Erem, *Adalet Psikolojisi*, sh. 103.

²⁷ Karınca, agm., sh. 63.

²⁸ Güreli, agm., sh. 113.

²⁹ Polat, age., sh. 119.

³⁰ Dönmezer Sulhi (1995), *Kişilere ve Mala Karşı Cürümler*, 14. Basım, Beta Basım, İstanbul, sh. 66.

³¹ Karınca, agm., sh. 63.

Kan gütme saiki ile adam öldürme suçu işlenirken eylemin teşebbüs derecesinde kalmış olması halinde de, TCK'nın 450/10. bendine göre ceza verilmesi gerekir. Teşebbüs derecesinde kalmış olan hareket suçun objektif yapısıyla ilgili bir kavramdır. Oysa kan gütme, suçun subjektif unsuru ile ilgilidir. Dolayısıyla suçun tamamlanmış olması, kan gütme saikini ortadan kaldırmayacaktır. Kan gütme saiki ile adam öldürmeye çalışan bir kişinin suçu tamamlamadığı için, saikinin dikkate alınmaması, yasanın ruhuna da uygun düşmemektedir.³²

Bir yakını öldürülen kişi bu olayın yarattığı haksız tahrikin etkisi ile adam öldürme suçunu işlerse, bu öldürme hareketi kan gütme saiki ile işlenmiş sayılamayacaktır. Ancak, haksız tahrikin etkisinin geçmesinden sonra ve bir görev bilinci ile işlenen adam öldürme suçunda kan gütme saiki vardır. İlk adam öldürme olayının etkisi devam ederken, gerçekleşen öldürmeler kasten adam öldürme sayılmaktadır. Kan gütme saikinin varlığının kabulü için, öldürmeye yönelik davranışın görev bilinci ile yapılmış olması gerekir. Yargıtay kararlarına göre bir kişinin kan gütme saiki ile adam öldürme suçundan sorumlu sayılabilemesi için, o kişinin **sadece ve münhasıran kan gütme saiki ile hareket etmiş olması** aranır. Adam öldürme suçunun, kan gütme saiki ile işlendiğinin açık ve net bir şekilde belirlenmiş olması gerekir. Öldürülen kişiye karşı duyulan özel bir hiddet veya başka bir nedenin suçun işlenmesine etkisi olduğu anlaşılırsa, kan gütme saikinin varlığından bahsedilemeyecektir. Bir adam öldürme olayında kan gütme saiki olmakla beraber başka saiklerin de mevcut olduğu anlaşılırsa, failin kan gütmeden dolayı cezalandırılması söz konusu olamaz. Örneğin, babasını öldürmüş olan kişiye, çeşitli nedenlerle yardım eden kişiyi öldürenin, kan gütme nedeni ile adam öldürmeden dolayı cezalandırılması söz konusu olamaz. Böyle bir durumda kan gütme saiki ile birlikte faile karşı başka bir nedenle duyulmuş olan kızgınlığın da etkisi vardır.³³ TCK 450/10. bendin olaya uygulanabilmesi için **suçun işlenmesinde tek saik, kan gütme saiki olmalıdır.**

Taraflar arasında önceden mevcut bir öldürme olayı varsa, ortada da öldürme olayını açıklayan başka bir neden yoksa kan gütme saikinin varlığı kabul edilir. Yargıtay bir kararında (19.02.1973 tarihli, 356/160 sayılı CGK kararında); sanıkla öldürülen kişi arasında adam öldürme suçunun işlenmesini gerektirecek hiçbir sebep ve düşmanlık ilişkisi yoksa ve önceden gerçekleştirilmiş bir ölüm olayı varsa **kan gütme karinesinin** varlığının kabul edileceğini belirtmiştir. Bir başka kararında ise; ani bir infial ve tehevvür dışında belirli bir hazırlıktan sonra gerçekleştirilen adam öldürme suçunda da önceden işlenmiş bir adam öldürme fiili varsa, yine kan gütme saikinin varlığının kabul edilmesi gerekeceğini belirtmiştir. Bu konuda 1.CD'nin 12.6.1969 gün, 3413/1835 sayılı kararı şöyledir; "*Olayın nedeni bir buçuk yıl önce maktulün oğlunun sanığın kardeşini öldürmüş olmasına, olay sırasında sanık ile maktul arasında yeni hiçbir olay cereyan etmemiş bulunmasına göre; eylemin akışı sanığın kan gütme saikiyle hareket ettiğinin açık delilini teşkil eder.*"³⁴ Ancak, önceden bir adam öldürme olayının varlığı her olayda kan gütme saikinin zorunlu olarak mevcut olmasını gerektirmez. Adam öldürme olayının kan gütme saikiyle dayandığının kesin ve inandırıcı delillerle kanıtlanması gerekir.³⁵ "*Öldürülen maktulün, evvelce sanığın dedesini öldürmekten hüküm giydiği, olaydan evvelce olay günü maktul ile sanık arasında öldür-*

³² Karınca, agm., sh. 65.

³³ Dönmezer, agm., sh. 9.

³⁴ Erem, IV. Cilt, sh. 394.

³⁵ Dönmezer, agm., sh. 10.

mevi gerektirecek herhangi bir münakaşa veya kavga vuku bulmadığı halde sanığın, mak-tulü görünce ateş etmesi” halinde de kan gütmenin varlığı kabul edilmiştir. Yargıtay, evvel-ce öldürülenin sonradan adam öldüren kişi ile akraba olması halinin de, kan gütmenin var-lığına ilişkin bir karine oluşturacağı görüşündedir.³⁶ Ayrıca önceki adam öldürme suçunun sanığı, Mahkemenin beraat kararı ile aklanmış olsa bile, onu beraat kararına rağmen suçun faili kabul ederek öldüren kişi de kan gütme saiki ile hareket etmiş sayılır. İlk öldürme ola-yının duruşmasının henüz devam etmekte olması veya önceki öldürme olayının failinin he-nüz belirlenememiş olmasına rağmen, ilk öldürme olayını gerçekleştirdiğini düşündüğü bir kişiye karşı kan gütme amacıyla adam öldürme suçunun işleyen kişi de, TCK'nın 450/10 madde hükmüne göre yargılanacaktır.

2.3. Süre

Adam öldürme olayında kan gütme saiki ile hareket edildiğinin, failin bir akrabasının mağ-dur veya onun bir akrabası tarafından öldürülmesi ile failin mağduru veya bir akrabasını öl-dürmesi arasında **kısa olmayan bir sürenin geçmesi** ile anlaşılacağı kabul edilmektedir. Yargıtay, iki adam öldürme olayı arasında kısa olmayan bir sürenin geçmiş olması kuralını sadece ilk olayın failine yönelik adam öldürme olaylarında aramaktadır. Önceki adam öl-dürme suçunun failinin dışındaki kişilere karşı bir öldürme olayı gerçekleştiğinde bu süre şartı aranmaz.

Yargıtay kararlarına göre, önceki öldürme olayının verdiği acı ve ızdırabın etkisi ile tepki-sel olarak işlenen adam öldürme suçlarında, kan gütme saikinin varlığı kabul edilemez. Kan gütme saikinin varlığının kabulü için sonraki öldürme olayının bir görev bilinci içinde yerine getirilmesi aranır. Öldürülenin intikamının alınması o grup üyeleri için bir hak ve gö-rev sayıldığından, failin sonraki öldürme olayını bu görevi yerine getirme istek ve bilinci içerisinde gerçekleştirmesi gerekir. Eğer kan gütme saiki olmasaydı, öldürme fiili yapılmay-acaktı denilebiliyorsa, o zaman öldürme fiili kan gütme saiki ile işlenmiş sayılmalıdır.³⁷ Yani verilen zarar ile kan gütme saiki arasında tam bir illiyet bağı kurulmalıdır. Bu illiyet bağının varlığının takdiri mahkemeye aittir.

İlk öldürmeden hemen veya kısa bir süre sonra ölümün yarattığı acı, öfke, kin, üzüntü gibi duyguların etkisi altında iken sonraki öldürme olayı gerçekleştirilirse bu durumda, görev yapma bilincinin oluşmadığı kabul edilecektir. Dolayısıyla kasten adam öldürmenin varlığı kabul edilerek, verilecek cezaya haksız tahrik hükümleri de uygulanacaktır. Ancak ön-ceki öldürme olayının, sonraki ölümü gerçekleştiren fail üzerinde yarattığı acı, üzüntü, öf-ke ve kin gibi duyguların ne kadar bir sürede geçeceği ve bunların yerini görev bilincinin ne kadar sürede alacağından önceden belirlenmesi mümkün değildir. Bu ruhsal durum kişi-den kişiye ve yaşanan olayın niteliğine göre değişecektir. Yargıtay bazı olaylarda, çok ya-kın akrabalarını kaybedenler için, iki, üç yıllık sürelerin öfke, acı gibi duyguların dinmesi için yeterli süreler olmadığına karar vermiştir. Süre konusunda net bir zamanın belirlene-memesinin, farklı uygulamalara ve dolayısıyla eşitsizliklere yol açacağı düşünülerek öğre-tide haklı olarak eleştirilmiştir.

---

³⁶ Becerik Hilmi, 25.05.1974 yılında, Trabzon'da Kan Davası Seminer Çalışmasında Sunulan Tebliğ, Türkiye Ba-rolar Birliği Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975, sh. 64, 62 (1. CD., 6.4.1974, 2029/ 3849)

³⁷ Güreli, agm., sh. 113.

Yargıtay'ın bu uygulamasını Erman - Özek çeşitli yönlerden eleştirmektedir.³⁸ Kişinin ölüm olayının verdiği üzüntü, acı ve öfkeden arınmış olarak sadece görev bilinci ile hareket etmesi halinde, bir akıl hastalığının varlığının düşünülebileceği, dolayısıyla bu durumda olan kişinin cezasının artırılması şöyle dursun, azaltılması gerekeceği düşüncesindedir. Ayrıca kişinin acı, öfke ve üzüntü duygularının ne zaman geçtiğinin ve yerini görev bilincine bıraktığının tespiti de imkansızdır. Tamamen ruhsal duruma ilişkin ve kişiden kişiye değişiklik gösterecek bu konuların tespitindeki güçlük karşısında kişiler arasında eşitsizlik yaratacak sonuçların doğma tehlikesinin de olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Biz de bu eleştirilere tamamen katılıyoruz. Kan gütme saiki ile adam öldüren kişinin nasılsı ruhsal durumda olduğunun, psikolojik olarak kimlerin ve hangi olayların etkisi altında bulunduğu uzman bir hekim tarafından belirlenmesi ve ancak bu tespitlerden sonra kişiye en uygun cezanın verilmesi gerekir.

Bu konudaki bir Yargıtay kararı şöyledir; “. . . Kan gütme saikinin varlığını kabul edebilmek için, olayda başka bir saikin bulunup bulunmadığı araştırılmalı ve ancak münhasıran kan gütme saikinin etkisi ile fiilin işlendiği kesin olarak saptanırsa TCK 450/ 10 maddede uygulanmalıdır. Olayda sanık İsmail'in oğlunu öldüren Alâeddin'i oğlunun öldürülmesinden duyduğu acı, üzüntü ve duyduğu kızgınlığın yerini kan gütme saikine bıraktığını kabule yeterli süre geçmeden (üç yıl sonra) tasarlayarak öldürdüğü anlaşıldığından kan gütme saikiyle suçun işlendiği kabul olunamaz.”³⁹

2.4. Akrabalık İlişkisi

Kan gütme, sosyolojik yönden iki grup arasında gelişen bir şiddet olayı olduğundan ilk suçun mağduru ile sonraki suçun faili arasında genellikle bir akrabalık ilişkisi mevcuttur. Ancak, ilk öldürülen ile sonraki suçun faili arasında mutlaka bir kan hısımlığının bulunması şart değildir.⁴⁰ Her ne kadar, kan gütme olayları sosyolojik yönden iki ayrı grup arasında gelişen şiddet hareketleri olsa da, ilk öldürülenle sonradan adam öldürme suçunu işleyen arasında bir akrabalığın olması zorunlu değildir. Ancak, öldürülen kişi ile sonradan işlenen adam öldürme suçunun faili arasında bir akrabalık varsa, bu durumda öncelikle kan gütme saikinin varlığı düşünülecektir.⁴¹

Yargıtay 1961 yılından önce, son olay failinin, önceden öldürülenin kan hısımlı olması halinde 450/10'un uygulanacağı görüşündeydi. Önceden öldürülen maktulün, son olay failinin kan hısımlı olup olmadığı ve akrabalık derecesinin ayrıca son olayda öldürülen maktulün önceki olay faili ile kan hısımlı olup olmadığı ve akrabalık derecelerinin nüfus kayıtları ile belirlenmiş olmasının zorunluluğu esasını kabul etmiş idi. Ancak uygulamada, hangi akrabalık derecesine kadar bu esasların uygulanacağı konusu belirsizdi. Son olarak Yargıtay Ceza Genel Kurulunun 20.02.1961 tarihli ve 1/44 sayılı ilamı ile bu konu netleşmiştir. Yargıtay bu kararında, **bir tarafa hissen bağlı olmanın** dahi yeterli olaca-

³⁸ Erman - Özek, age., sh.53.

³⁹ Öztürk, agm., sh.781. (1.CD., 10.4.1991,750/981)

⁴⁰ Öztürk Bahri - Erdem R. Mustafa - Özbek Ö. Veli (2001), *Ceza Hukuku Genel Hükümler ve Özel Hükümler*, Turhan Kitabevi, Ankara, sh. 198.

⁴¹ Dönmezer, agm., sh. 5.

ğını belirtmiştir. *Erem*, bu uygulamanın kan gütme saikinın uygulama alanını çok genişlettiği düşüncesindedir.⁴²

Gürelli'ye göre, saik sübjektif bir durum olduğuna göre bu durumun varlığı, kan gütme saiki ile adam öldürme suçunun işlenmiş olması için yeterlidir. Ayrıca, kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçunun faili ile bu suça neden olan öldürme olayının kurbanı arasında bir akrabalığın objektif olarak belirlenmesine gerek yoktur.⁴³

Kanaatimizce, Yargıtayın "hissi yakınlığı" dahi kabul etmesi kan gütme saikinın uygulama alanını genişletmeyecektir. Bizce Yargıtayın bu uygulaması yerindedir. Kan gütme saikinın varlığı zaten bu suçun oluşumu için en önemli etkidir. Kesin bir akrabalığın varlığı, suçun oluşumunda önemli bir unsur değildir.

Akrabalık veya kan bağı ile bağlılık dışında, bir grup bilinci içinde olan kişilerin oluşturduğu topluluklar arasındaki şiddet olayı da kan gütme sayılır. Sonraki öldürme suçu, önceki öldürme suçunun failine, akrabasına veya hissi bir yakınlık duyduğu kişiye yöneltilmiş olmalıdır. Yargıtay kararlarına göre, ilk öldürme olayı nedeni ile açılan davanın sonuçlanıp sonuçlanmamış olması önemli değildir, önemli olan sonraki öldürme suçunu işleyen failin, öldürdüğü kişiyi ilk ölümden sorumlu tutuyor olmasıdır.

2.5. Nedensellik Bağı

Kan gütme saiki ile işlenmiş bir adam öldürme suçunun varlığı için, bu suçun sadece kan gütme saiki ile işlenmiş olması gerekir. Suçun kan gütme saiki ile işlendiği kesin ve açık bir şekilde belirlenmesinden sonra, TCK'nın 450/10. bendi uygulanabilecektir.

Yargıtay bu nedensellik bağının öyle sıkı bir şekilde kurulmuş olmasını aramıştır ki, olayda kan gütmenin yanında başka bir saik mevcut ise artık sanık, kan gütmeden dolayı cezalandırılmayacak ve olayda belirlenen diğer neden göz önüne alınarak, gereken ceza verilecektir. İncelenen olayda; "eğer kan gütme olmasaydı bu suç işlenmeyecekti" denilebiliyorsa uygun illiyet bağı kurulmuş demektir.

3. KAN GÜTME SAIKİ İLE BİRDEN FAZLA KİŞİNİN ÖLDÜRÜLMESİ

Kan gütme saiki ile birden fazla kişi öldürüldüğünde, kanun maddelerinin uygulanmasında nasıl bir yol izleneceği tartışmalara yol açmıştır. TCK'nın 450. maddesinin 5. bendi, öldürmek fiilinin birden ziyade kimseler aleyhine işlenmesi halini düzenlemiştir. Bu durumda da faile verilecek ceza idam olarak belirlenmişti. Ancak 09.08.2002 günlü Resmi Gazete'de yayımlanan 4771 sayılı yasa ile bu suçun cezası da müebbet ağır hapis cezasına dönüşmüştür.

Yargıtay kan gütme saiki ile birden fazla kişinin öldürülmesi halinde 5. bendin değil, her maktul için ayrı ayrı 10. bendin uygulanmasını öngörmüştür. 1. Ceza Dairesinin 1971 tarihli bir kararında, maktullerin aynı sebep ve kast altında öldürülmüş olmaları halinde,

---

⁴² Erem, Cilt III, sh.2041.

⁴³ Gürelli, agm., sh. 114.

450/5. maddenin ihlâl edilmiş olduğu açık olmasına rağmen yine aynı maddenin 10. bendinde kan gütme saiki ile işlenmiş adam öldürme suçu için ayrı bir düzenleme olması nedeniyle, bu saik ile suçunu işleyen faile sadece 10. bent hükmünün uygulanması gerekeceği açıklanmış ve maktuller kan gütme saiki dışında ama aynı sebep ile öldürülmüş olsalardı, o zaman faile TCK 450/5. bendinin uygulanması gerekeceği belirtilmiştir.⁴⁴ *Becerik*, 5. bendin kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçlarına uygulanmayacağı yolunda yasada açık bir düzenleme olmadığından böyle bir sonuca ulaşamayacağı görüşündedir.⁴⁵ *Dönmezer* ise bu eleştirilere; 450/5 bendinin ancak aynı sebep ve saik ile birden fazla kişinin tehevüren öldürülmeleri halinde uygulanması gerektiği düşüncesi ile katılmamaktadır.⁴⁶ Ayrıca kan gütme saiki için ayrı bir bent olduğuna göre, kan gütmenin olduğu halde bu hükmün uygulanması gerekeceğini ifade etmektedir. Eğer 5. bent düzenlenmemiş olsaydı, böyle durumlarda her maktul için 448. madde ayrı ayrı uygulanır, cezalar birleştirilirdi. Kanun koyucu 5. bendi vehamet nedeni ile birden fazla kişinin öldürülmesi halinde, verilecek cezayı ağırlaştırmak amacı ile fail aleyhine olarak düzenlemiştir. Kan gütme ile ilgili olarak ayrı bir bent düzenlendiğine göre, kan gütme söz konusu olduğunda 10. bent uygulanacaktır. Aksi düşünüldüğünde, kan gütme saiki ile iki kişi öldürülmek istenip birisi öldüğünde, fiilen tek kişi öldüğü için 5. bent uygulanamayacak, 10. bent hükmüne göre müebbet ağır hapis cezası verilecek ve adam öldürmeye teşebbüs etmekten de ayrıca ceza verilecektir. İki kişi ölmüş olduğunda ise, 5. bent uygulanacak ve suçluya bir defa müebbet ağır hapis cezası verilecektir. Bu durum ise, iki kişiyi öldürenin daha az ceza alması sonucunu doğurabilirdi. Bu nedenlerle 450/5. bent hükmü ancak, müebbet ağır hapis cezasını gerektirmeyen ve aynı saikle birden fazla kasten adam öldürme suçlarına uygulanmalıdır.⁴⁷

Ceza Genel Kurulu 29.03.1976 tarihli bir kararında (E.1976/1-149, K.1976/159), TCK 450. maddenin her bendinde belirtilen hallerin esasen (2002 yılından itibaren müebbet ağır hapis cezasına dönüşen) ölüm cezasını gerektirdiğini bu nedenle de, 5. bendin, 450. maddenin diğer bentlerindeki adam öldürme hallerini kapsamadığını, aksinin düşünülmesinin ceza mantığı ile bağdaşmayacağını belirtmiştir. Aynı kararında, 450. maddenin 5. bendinin sadece ölüm cezasını gerektirmeyen ve aynı saikle birden fazla kişinin kasten öldürülmesi halinde uygulanabileceğini belirtmiş ve TCK 450. maddenin 5. bendi dışında yer alan, her biri ayrı ayrı ölüm cezasını gerektiren birden fazla adam öldürme suçu işlendiğinde ise, her öldürme cürümünden ayrı ayrı uygun olan bentlere göre ölüm cezasının verilmesi gerektiği sonucuna, azınlığın aksi görüşüne rağmen ulaşmıştır.⁴⁸

Yargıtayın kan gütme saiki ile birden fazla kişinin öldürülmesi halinde TCK 450. maddenin 5. bendin değil, her maktul için ayrı ayrı 10. bendin uygulanmasını öngörmesi yerinde bir uygulamadır. Bu uygulamaya karşı eleştirilere katılmıyoruz. Kanun koyucu kan gütme saiki ile adam öldürmeyi başlı başına bir ağırlatıcı neden olarak düzenlemiştir. Konu ile ilgili özel bir düzenleme varken, öncelikle bu bendin uygulanması gerekecektir.

⁴⁴ Dönmezer, *Kişilere ve Mala Karşı Cürümler*, sh. 63.

⁴⁵ Becerik, Kan Davası Seminer Çalışmasında Sunulan Tebliğ, sh. 69.

⁴⁶ Dönmezer, agm., sh.7.

⁴⁷ Dönmezer, *Kişilere ve Mala Karşı Cürümler*, sh. 64.

⁴⁸ Odyakmaz A. Nevzat (1980), *Uygulamalı Türk Ceza Yasası Ceza İnfaz Yasası*, Yasa Yayınları, Nurdogan Matbaası, Ankara, sh. 448.

4. KAN GÜTME VE TAAMMÜT

Kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçu taammüdü de içerebilir. Taammüden adam öldürme suçu TCK'nın 450. maddesinin 4. bendinde düzenlenmiştir. Yargıtay'ın, failin işlemeye niyet ettiği bir suçu işlemeyen önce soğukkanlılıkla ve sakince düşünüp taşındıktan sonra, bu düşüncesinden vazgeçmeyerek fiili işlemesi şeklinde tanımladığı taammüt, çoğu halde kan gütme ile aynı olayda birleşebilir.⁴⁹

Kan gütme bir saik, taammüt ise kastın şiddetli bir şeklidir.⁵⁰ Genellikle kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçlarının taammüden işlenmesine rağmen, her kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçunda taammüdün varlığından bahsedilemez.⁵¹

Kan gütme çevrenin etkisi ile devam eden bir olay olduğu halde, taammüt daha çok kişisel bir durumdur.⁵² Taammüt, Yargıtay kararlarına göre soğukkanlılıkla suçu hazırlama iradesidir. Kan gütme saiki ile suç işleyen kişide ise, daha önceden işlenmiş bir suçla ilgili olarak kişiyi esir almış kızgınlık nedeniyle tam bir irade serbestisi yoktur. Kin, düşmanlık, intikam alma duygusu kişinin benliğini öylesine etki altına almıştır ki, kişi ilk adam öldürme suçunun failini veya onun üyesi olduğu aile veya gruptan birisini bir görev yerine getirir gibi öldürmektedir. Bu gerekçelerle, *Dönmezer* esas bakımından taammüt ve kan gütmenin birbirleriyle çelişki içinde olduğunu düşünmektedir.⁵³ *Yalkut*'a göre, taammüt ve kan gütme birbirinden ayrı kavramlardır ve zaman zaman bunlar aynı olayda birleşebilirler.⁵⁴

Yine bir Yargıtay kararında belirtildiği üzere, tasarlanmanın varlığının kabulü için failin öldürme kararını aldığı zaman ile öldürme eylemini gerçekleştirdiği zaman arasında belli bir sürenin geçmiş olması ve bu süre içinde de fail ısrarlı ve sebatlı davranarak öldürme kararından vazgeçmeden suçu oluşturan eylemi yapmış olmalıdır. Bu durumun varlığında da, Yargıtay sanığın TCK'nın 450/4. ve 10. bentleri uyarınca mahkum edilmelerini aramaktadır. Sadece 10. bendin uygulanmasını kararı bozma nedeni saymaktadır.⁵⁵

Kan gütme saiki ile adam öldürme suçunu işleyen kişiler, bu suçu genellikle çevrelerinin baskısı ile işlerler. Bu suçu işlemezlerse o çevreden dışlanmaları, şeref ve itibarlarını kaybetmeleri söz konusu olacaktır. Oysa taammüden işlenen adam öldürme suçlarında, çevrenin baskısından çok, kişinin kendi yoğun isteği ön plana çıkar.⁵⁶

Özgen, TCK'nın 450/10. bendinin ekleniş gerekçesinden hareket ederek, taammüt unsurlarının olmadığı açık olan olaylarda, kan gütme saikinin varlığı kabul edilemeyeceği düşüncesindedir. Gerekçede açıkça, uygulamada taammüt keyfiyetinin tespit edilememesinden

---

⁴⁹ *Dönmezer, Kişilere ve Mala Karşı Cürümler*, sh. 66.

⁵⁰ *Dönmezer, Kişilere ve Mala Karşı Cürümler*, sh. 66.

⁵¹ *Öztürk Bahri - Erdem R. Mustafa - Özbek Özer Veli (1998), Uygulamalı Ceza Hukuku ve Emniyet Tedbirleri Hukuku*, 4. Basım, Seçkin Yayınevi, Ankara, sh. 201.

⁵² *Becerik, Kan Davası Seminer Çalışmasında sunulan tebliğ*, sh. 66.

⁵³ *Dönmezer, agm.*, sh. 2.

⁵⁴ *Yalkut, agm.*, sh. 84.

⁵⁵ *Polat, age.*, sh. 125.

⁵⁶ *Karınca, agm.*, sh. 61.

dolayı 10. bendin eklendiğinden bahsedilmektedir. O halde, kanun koyucu kan gütme saiki ile işlenen suçlarda her şeyden önce taammüt unsurlarının bulunmasını aramaktadır.⁵⁷

Kanaatimizce Özgen'in bu görüşüne katılmak mümkün değildir. Çünkü, TCK 450. maddede 10. bendin ekleniş gerekçesinde her ne kadar uygulamada taammüdün varlığının tespit edilmesinde yaşanan güçlüklerden bahsedilmiş ise de, Adalet Komisyonu 10. bent ile ilgili yasa teklifini ağır bir ceza uygulamasının kan gütme olaylarını azaltacağı düşüncesi ile kabul etmiştir. Her kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçunda, taammüdün var olması şart değildir.

5. KAN GÜTME VE HAKSIZ TAHRİK

Yargıtay kararlarına göre, kan gütme saiki ile işlenen suçlarda, TCK'nın 51. maddesi uygulanabilir. Fakat kan gütme ihtirasının etkisi altında olmak bir hafifletici neden sayılamaz. 04.06.1973 günü ve 332/458 sayılı, CGK kararına göre; "kan gütme saiki ile adam öldürme suçlarında 51. maddenin uygulanmaması gerektiği genellikle benimsenmiş yargı görüşleri arasında yer almıştır.... Haksız tahrikin bu özellikleri dışındaki davranışlarda aranması gerekir." Ancak bu karar, doktrinde eleştirilmiştir.⁵⁸

Kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçlarında, kan gütme tutkusunun etkisi altında suç işlemiş olmak bir hafifletici sebep sayılamaz. Çünkü, TCK'da kan gütme özel bir ağırlatıcı sebep olarak düzenlenmiştir. Ancak bu kan gütme saiki dışında, olayda TCK 51.maddesinin uygulanmasını gerektirecek durumlar varsa bunlar göz önüne alınabilir. Yargıtay da, kan gütme saiki ile adam öldürme suçlarında haksız tahrik hükümlerinin bu şekilde uygulanmasını doğru bulmaktadır.⁵⁹

Yargıtay kararlarında sıklıkla belirtildiği üzere, adam öldürme suçunun işlenmesi sırasında fail bir yakınının öldürülmesinin yarattığı gazap veya şedit elemin etkisi altında ise ve bu etki ile suçu işlemiş ise sadece kan gütme saikinin varlığı kabul edilemez. Çünkü kan gütme saikinden bahsedilebilmesi için bu acı ve elemin etkisinin geçip yerini bir görev bilincine terk etmesi aranır. Dolayısıyla, bu kavramlardan birinin varlığı halinde diğerinin olması mümkün olmayacaktır. Yani kişi eğer acı ve elemin etkisi ile adam öldürmüş ise zaten ortada bir kan gütme saiki yoktur.

Kan gütme saiki ile adam öldürme suçlarında, kan gütme dışında ve kan gütme saikinin niteliği ile çatışmayan takdiri hafifletici neden olarak ileri sürülebilecek nedenlerin varlığında, TCK'nın 59. maddesi çerçevesinde hâkim tarafından bir değerlendirme yapılabilir. TCK'nın 59. maddesine göre takdiri hafifletici sebep sayılacak halin, kan gütme saikin niteliği ile çelişkili olmaması halinde, bu maddeden yararlanılabilecektir. Bu suçun unsuru sayılan bir halin, örneğin kan gütme saiki ile öldürülenin önceden failin bir yakını öldürmüş olması halinin, takdiri hafifletici bir neden sayılmaması gerekir. *Dönmezer*'e göre, kan gütme nedeni ile adam öldüren kişi yoğun bir ihtirasın etkisi altında bulunduğundan, aslında bu durumun takdiri hafifletici bir neden sayılması gerekir. Ancak, yasada kan

⁵⁷ Özgen Eralp, 25.05.1974 yılında, Trabzon'da Kan Davası Seminer Çalışmasında Sunulan Tebliğ, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975, sh. 25.

⁵⁸ Dönmezer, agm., sh.11.

⁵⁹ Dönmezer, *Kişilere ve Mala Karşı Cürümler*, sh. 68.

gütme özel olarak bir ağırlatıcı neden sayıldığından, artık takdiri hafifletici neden sayılması imkanı yoktur.⁶⁰

Gürelli'ye göre, kan gütme saikinin varlığı, kanunda bunu engelleyici bir hüküm olmadığına göre, hafifletici sebeplerin göz önüne alınmasına engel değildir.⁶¹

Yalkut, kanun koyucunun kan gütme bir şiddet nedeni kabul ederek ağırlatıcı sebep olarak düzenlemesi karşısında tekrar aynı durumun hafifletici bir sebep sayılmasını doğru bulmamakta fakat dosya içeriğinden anlaşılan başka sebepler varsa takdiri indirici sebep olarak uygulanabileceğini düşünmektedir.⁶²

Öztürk, TCK'nın 51. maddesinin kan gütme saiki ile adam öldürme suçlarına uygulanması yolundaki görüşlere; çağdaş ceza adaletinin amacının kişiyi topluma kazandırmak olduğu ve TCK 450/10. maddesinde hiçbir açık düzenlemenin olmamasına rağmen 51. maddenin uygulanmamasının düşünülmesinin ceza sistemimize aykırı düşeceği gerekçeleri ile katılmaktadır.⁶³

Karınca, kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçunun, gruptan herhangi bir kişiye karşı değil de, bir önceki adam öldürme suçunu gerçekleştiren kişiye karşı işlenmiş olması halinde, bir hafifletici neden sayılmamasının adalet duygusunu incittiği fikrinde.⁶⁴

Erman - Özek, kan gütme saiki ile adam öldüren kişinin, acı ve elemin etkisinden sıyrılmış görev bilinci içinde hareket eden "duygusuz" bir kişi olduğunun kabul edilmesi ile bu kişinin normal bir insandan ziyade akıl hastası sayılacağını dolayısıyla bu durumdaki bir kişinin ruhsal durumunun göz önüne alınmamasının yanlış olacağını belirtmiştir. 51. maddede düzenlenen genel hafifletici neden, bütün suçların, her türlü işleniş şekillerini kapsamaktadır. Bu durumda kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçlarında da uygulanmalıdır. Kan gütme saiki ile adam öldürme suçlarının ağırlatıcı neden sayılmasının gerekçesi, bu saikle hareket eden kişinin toplum için daha tehlikeli olduğu düşüncesi olduğuna göre, failin öfkeli olup olmaması, kin ve üzüntü içinde olması ile Ceza Hukuku ilgilenmemelidir. Failin bu psikolojik halleri onu toplum için daha tehlikeli kılmamaktadır.⁶⁵

Biz de, kan gütme saikinin hafifletici neden sayılmaması gerektiği fikrindeyiz. Çünkü, özel olarak ağırlatıcı bir sebep sayılan bir durumun aynı zamanda hafifletici sebep sayılması çelişki teşkil edecektir. Bu nedenle de Yargıtay'ın konu ile ilgili uygulamasını doğru buluyoruz.

Yargıtay'ın konuya ilişkin bir kararı şöyledir; "*Kan gütme saiki ile işlenen suçlarda yasal indirimden, hatta bu gerekçe ile takdiri indirimden dahi söz edilemez. Kanun kan gütme-yi özel bir ağırlatıcı neden olarak kabul etmiş olduğundan artık bu halin ayrıca hafifletici bir sebep sayılması mümkün değildir. Babasının öldürülmesi nedeniyle maktulleri öldürmüş olması kan gütme saikinin varlığını göstermektedir. Böyle olunca bir bakıma unsur niteliğinde olan bir halin ayrıca indirici bir neden sayılması olanaksızdır.*"⁶⁶

---

⁶⁰ Dönmezer, agm., sh.12. *Dönmezer, Kişilere ve Mala Karşı Cürümler*, sh.69.

⁶¹ Gürelli, agm., sh. 113.

⁶² Yalkut, agm., sh. 91.

⁶³ Öztürk, agm., sh. 787.

⁶⁴ Karınca, agm., sh.66.

⁶⁵ Erman ve Özek, age., sh. 54.

⁶⁶ Gözübüyük Pulat Abdullah (1989), *Türk Ceza Kanunu Gözübüyük Şerhi*, IV. Cilt, 5. Basım, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, sh. 202 (1.CD, 6.11.1986, E. 3092, K. 3944)

6. KAN GÜTME VE HEDEFTE SAPMA

TCK'nın 52. maddesinde hedefte ve kişide hata düzenlenmiştir. Suç işleyen kişi ya mağdurun şahsında hataya düşmektedir ya da eylem failin işlemeyi kastettiği kişiden farklı bir kişi üzerinde gerçekleşmektedir.⁶⁷

Kan gütme saiki ile adam öldürmek için hareket eden kişi, hedeflediği kişi yerine hata veya sapma nedeni ile başka birisini öldürürse, bu durumda fail kan gütme saiki ile adam öldürme suçundan dolayı cezalandırılmamaktadır. Bu konudaki bir Yargıtay kararında, kan gütme saiki ile ateş edilmesi durumunda hedeflediği insanın yanındaki yaralayan kişi için, kan gütme saikinin fiilen zarar gören mağdura etki etmeyeceği belirtilmiştir.⁶⁸ 1. CD'nin, 25.12.1975 gün ve 3006/4139 sayılı kararı şöyledir; “*Sanığın, babasını öldüren kişiyi hedef alarak ateş ettiği ve kurşunların hedefte sapma sonucu ona isabet etmediği, beraber gitmekte olan kişiyi yaraladığı anlaşılan olayda TCK'nın 52. maddesi delaletiyale 448. maddenin uygulanması gerekir.*” Bu karara göre, kan gütme saiki fiilen zarar gören mağdura sirayet etmez.⁶⁹

Kan gütme saikinin faile ait sübjektif bir hal olmasına rağmen, failin asıl kastettiği kişinin sıfatından doğan bir ağırlatıcı neden sayılması gerekeceğini düşünen *Dönmezer* de, şahısta hata ve sapma hallerinde bu ağırlatıcı sebebin uygulanamayacağını belirtmiştir.⁷⁰ *Soyaslan*'a göre, mağdurun şahsından kaynaklanan bir ağırlatıcı sebep olduğundan, failin cezası arttırılmaz.⁷¹ Ancak doktrinde tartışmalı olan bu konuda karşı görüşte olan *Erman - Özek*'e göre ise, ağırlatıcı sebebin failin saikinden kaynaklanması ve mağdurun sıfatından doğan ağırlatıcı sebeplerin faile yüklenmeyeceğini belirten 52. maddenin açık düzenlemesine göre, sapma ve yanılma hallerinde kan gütme saikinden doğan ağırlatıcı sebebin uygulanması gerekir.⁷² Ayrıca 52. maddenin gerekçesinin de, failin hata veya sapma sonucu suç işlemeyi düşünmediği bir kişiye karşı zarar verdiği zaman, o kişide mevcut olan ağırlatıcı sebepleri bilmesinin mümkün olmayacağı ve bu nedenle de bilmediği ağırlatıcı sebebin faile yüklenmesinin TCK 45. maddede yer alan kast kuralına aykırı olacağını ileri sürerler. Failin kan gütme saiki ile hareket ettiğini başkası bilmiyor olsa da, fail bunu bilmektedir ve bu nedenle hata veya sapma durumunda cezayı arttırmamak TCK'nın 52. ve 45. maddelerine aykırılık teşkil eder. Yargıtay ise, kan gütme saikinin hedefte ve kişide yanılma hallerinde göz önüne alınmayacağı görüşündedir.

Yargıtayın bu uygulaması bizce yerinde değildir. TCK'nın 52. maddesinin içeriği açıktır. Cürümden zarar görenin sıfatından doğan ve cezayı arttıran sebeplerin faile yüklenmeyeceği belirtilmiştir. Ağırlatıcı sebep sayılan kan gütme saiki, suçun varlığı için failde mevcut olması gereken bir unsurdur. Cezayı ağırlaştırılan kan gütme saiki, failde var olması gerektiğine ve failden kaynaklandığına göre, 52. madde kapsamına girmeyeceği açıktır. Kan gütme saikinin hedefte ve kişide yanılma hallerinde göz önüne alınması gerekir.

⁶⁷ Öztürk, agm., sh. 781.

⁶⁸ Dönmezer, *Kişilere ve Mala Karşı Cürümler*, sh. 67.

⁶⁹ Erem, IV. Cilt, sh. 395.

⁷⁰ Dönmezer, *Kişilere ve Mala Karşı Cürümler*, sh. 68.

⁷¹ Soyaslan Doğan (1995), *Ceza Hukuku Özel Hükümler (Kişilere ve Mala Karşı Cürümler)* Cilt I, 1. Basım, Savaş Yayınları, Baran Ofset, Ankara, sh. 83.

⁷² Erman - Özek, age., sh. 53.

Konu ile ilgili Yargıtay kararlarından örnekler şöyledir; “*Sanığın, babasını öldüren kişiyi hedef alarak ateş ettiği ve kurşunların hedefte sapma sonucu ona isabet etmediği, beraber gitmekte olan mağdurun, çeşitli yerlerinden yaralandığı anlaşılmaktadır. Bu olaydaki kan gütme saiki, hedefte sapma ile mağdurun yaralanmasına sirayet etmez. Eylemi TCK'nun 52. maddesi aracılığı ile TCK'nın 448, 62 maddelerine uyar*”⁷³ “*Kan gütme saiki ile işlenen öldürme suçunda 51. maddenin uygulanması yasaya aykırıdır.*”⁷⁴

7. KAN GÜTME VE İŞTİRAK

Kan gütme saiki ile adam öldürme suçu niteliği gereği birden fazla kişinin işbirliği ile gerçekleşen bir suçtur. Bu suçta grubun işbirliği vardır. Bu katılımcılardan sadece TCK'nın “Cürüm ve Kabahatte İştirak” başlıklı altıncı babında belirtilen kişiler, yine bu maddelerde belirtilmiş şekilde cezalandırılacaklardır. Suça katılmış kişilerin yaptıkları davranışların niteliğine göre, iştirak dereceleri de birbirinden farklı olabilecektir. Bir suçun işlenmesine doğrudan doğruya katılma halinde aslı iştirak halinden, ikinci derecede sayılabilecek hareketlerle katılma halinde ise fer’î iştirak kavramından bahsedilir. Kanun koyucu bu kavramlara ilişkin çeşitli düzenlemeler yapmıştır.

Kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçlarında iştirak hallerinin olmaması mümkün değildir. Suçun niteliğinde bir kolektiflik vardır. Bu suçun faili, içinde bulunduğu gruptan etkilenmiştir. Ancak gruptakilerden sadece yasada iştirak kapsamına giren kişilerin cezalandırılması söz konusu olacaktır. Bu kişilerin tespiti de her zaman kolayca yapılamayacağından, failin mevcut suç işleme düşüncesini ortaya çıkaran, onun suç işleme kararını vermesini sağlayarak onu suça teşvik edenlerin, faili azmettirerek suçun işlenmesine ilişkin kesin kararı verenlerin yani azmettirenlerin çoğu cezasız kalacak, bu durum ise, onların daha sonra işlenecek suçlara rahatça iştirak etmelerini sağlayacaktır.⁷⁵

Gürelli, kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçuna teşvik ve tahrikin bağımsız bir suç olarak düzenlenmesi fikrindedir. *Gürelli*'ye göre aslı ve fer’î iştirak halinin bu suçta son derece yaygın olması karşısında, kan gütme saiki ile adam öldürme suçu işlenmeden önce, bu suçu işlemeye teşvik ve azmettirenlerin yine ayrı bir suç ile cezalandırılmalarının gerekliliği tartışılabilir.⁷⁶

Biz de *Gürelli*'nin fikirlerine katılıyoruz. Bu suçun önlenmesi için yapılacak düzenlemelerde en önemli hareket noktalarından birisi, faili suça yöneltenlerdir. Bu yüzden kan gütme saiki ile adam öldürme suçu işlenmeden önce, azmettiren kişilerin ayrı bir kanun maddesi ile cezalandırılmasının etkili olacağı kanısındayız. Ayrıca, kan gütme olaylarında bu suçun işlenmesine iştirak edenlerin, kişiyi suça azmettirenlerin etkili bir şekilde belirlenerek en kısa süre içinde cezalandırılmaları ile, hem bu suça karşı hem de küçüklerin bu suça yöneltilmesine karşı önemli bir mücadele verilmiş olacaktır.

---

⁷³ Görgün Mehmet (1996), *Uygulamada Ağır Ceza Davaları*, Adalet Yayınevi, Feryal Matbaacılık, Ankara, sh. 463 (1. CD., 25.12.1975, 30006 / 4139)

⁷⁴ Görgün, age., sh. 463 (1. CD., 27.12.1978, 4119 / 4714)

⁷⁵ Centel Nur (2001), *Türk Ceza Hukukuna Giriş*, 1. bası, Yayın no:1183, Hukuk Dizisi:478, Beta Basım Yayım, İstanbul, sh. 433.

⁷⁶ Gürelli, agm., sh. 114, 116.

7.1. Kan Gütme Doğuran Nedenler

Kan gütme doğuran ve sürmesine neden olan olaylar çok yönlüdür. Kan gütmenin sosyolojik yönlerinden birisi, çevrenin bireyi öç almaya teşvik etmesi diğeri ise, ortadan kaldırılması gereken toplumsal bir problem oluşturmaktır.⁷⁷

Geleneklerin ağır bastığı topluluklarda veya devlet otoritesinin yeterince hissedilemediği bölgelerde yaşayan aileler ya da gruplar şeref ve haysiyetlerini hatta maddî zenginliklerini birbirlerine karşı daha da arttırmak çabası içerisine girmektedirler. Bu çabalar genellikle çatışmaya dönüşmektedir. Ayrıca kan davasının yaşandığı bölgelerin genellikle yaşam alanları sınırlı bölgeler olması nedeni ile, gruplar kendi yaşam alanlarını korumaya çalışırken çeşitli çatışmalar doğmaktadır.⁷⁸

Tezcan çalışmasında kan gütmenin başlangıç nedenlerini ekonomik, toplumsal, siyasal, hukuksal ve eğitsel boyutlarda toplamıştır. ⁷⁹ Bu nedenleri şöyle özetleyebiliriz;

Ekonomik nedenlerin büyük bir oranını toprak uyuşmazlıkları oluşturmaktadır. Bunlar da genellikle tarlaların sınır uyuşmazlıklarından, aynı toprak üzerindeki mülkiyet iddialarından, suların, otlaklardan yararlanmada çıkan anlaşmazlıklardan doğmaktadır. Kan gütmenin mevcut olduğu bölgelerdeki işsizliğin ve yoksulluğun da, bu olayların sürmesinde etkili etkileri büyüktür.

Ülkemizde gayrimenkullerin bir bölümü hâlâ kadaströ işleminden geçmemiş ve tapu kütüğüne işlenmemiştir. Bu nedenle gayrimenkuller üzerindeki hak sahipliği, tapu kadar kesin olmayan kayıtlarla veya sadece fiili kullanımlarla kanıtlanabilmektedir. Genellikle kırsal bölgelerimizde durum böyle olduğundan, yani mülkiyet hakları tapu kayıtlarına bağlanmamış olduğundan dolayı uyuşmazlıklar daha kolay ortaya çıkıp, hemen çözüme kavuşturulamamakta, dolayısıyla çıkan ihtilaflar kısa sürede adam öldürme olaylarına neden olacak kadar şiddetlenebilmektedir. Kadaströ çalışmaları sonunda ortaya çıkan ihtilaflar da ayrı bir problem oluşturmaktadır.

Kırsal kesimde genellikle yaşam toprağına bağlı olarak sürdürülür. Tarımda da, hayvancılıkta da toprak çok önemlidir. Böylece toprak mülkiyetine ilişkin ve özellikle sınır uyuşmazlıkları önemli bir çatışma kaynağıdır. Böyle bir çatışma sonucu dökülen kan karşılıksız kalacak ve başlayan kan gütme olayları yıllarca devam edecektir. Kırsal alanda geçimin toprağına dayalı olması nedeni ile uyuşmazlık yaşanan önemli nedenlerden birisi de ortak suların yararlanma sırasında ortaya çıkan çatışmalardır. Tarlaların, bahçelerin sulanması veya hayvanların otlaklardan yararlandırılması sırasında çıkan ihtilaflar da önemli sayıdadır.

Mirasın paylaşımı sırasında akrabalar arasında çatışmalar yaşanabilmektedir.

İşsizlik ve buna bağlı olarak yaşanan yoksulluğun bölge insanları üzerindeki ağır baskısı ile kolayca küçük problemlerden büyük çatışmalar doğabilmektedir.

Kan güden kişilerin zengin olması halinde, para karşılığı adam kiralayarak, kan güdülen kişinin öldürülmesi sağlanabilmektedir. *Tezcan*, çalışmasında bu şekilde, genellikle işsiz

⁷⁷ Tezcan Mahmut (1972), *Kan Gütme Olayları Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayın no:24, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, sh. 25.

⁷⁸ Özen, age., sh. 12.

⁷⁹ Tezcan Mahmut (1974), *Türkiye'de Kan Davası ve Önlenmesi Çareleri*, Adalet Dergisi, 8. Sayı, Adalet Bakanlığı Yayınları, sh. 667, 668, 669, 670.

güçsüz veya kan güdülen kişiye düşmanlığı olan kişilerin para karşılığında kiralanarak, kan güdülen kişinin öldürülmesi olaylarının oldukça yaygın bir yöntem olduğunu belirtmiştir.⁸⁰

Kan gütmenin ekonomik nedenleri içinde, ailesine her alanda destek olan kadın veya kızların kaçırılma olayları da gösterilmiştir. Tarlada, evde çalışan, evlenirken başlık parası alınan kız çocuklarının aileye ekonomik katkısı büyüktür. Kız kaçırma olayları nedeni ile çıkan çatışmalar da kan gütmeye olaylarına dönüşebilmektedir.

Toplumsal boyutlar içerisinde kız kaçırılmaları, çevre teşvikini ve namus-şeref anlayışını sayabiliriz. Kadın ve kız kaçırma olaylarının bir başka boyutu da bu olayların “namus” meselesi sayılmasıdır. Kızın kaçırılması o ailenin namusuna sürülmüş bir leke sayılmaktadır. Kız da, kaçırılanlar da öldürülmedikçe bu leke silinmeyecektir.

Kan gütmenin sosyolojik yönlerinden birisi olan, çevrenin teşviki de önemli etkenler arasındadır. Ölenin intikamının alınması artık bir şeref meselesi halini almıştır ve bu görev yerine getirilmeden kişinin itibarı eskisi gibi olmayacaktır. Bu teşvik ve aynı zamanda baskı, en başta kişinin en yakın ailesinden olmak üzere yaşadığı sosyal çevreden gelmektedir. Toplumsal boyut içinde sayılan namus ve şeref anlayışı da önemli etkenlerden birisidir. Aile bireylerinden özellikle bayanlara laf atma, hakkında dedikodu çıkarma, küfür gibi nedenlerle adam öldürmelere varacak çatışmalar kolaylıkla doğabilmektedir.⁸¹

Telkin ve teşvik geleneği, toplumsal nedenler içinde önemli yer tutar. Özellikle kadınların aktif rol oynadığı telkinler, aile büyükleri tarafından öğ alması uygun görülen erkek çocuklarına yönelik olarak gerçekleştirilir. Genellikle sözlü olarak yapılan telkin, öldürülenin kanlı giysilerinin saklanması belli aralıklarla gösterilmesi şeklinde veya fotoğraflarla veya intikam alanın cennete gideceği telkini gibi, çok farklı yollarla gerçekleştirilebilir. Ayrıca kan gütmeyi gerektiren bir durumda kişiye, bunu yapması için sadece ailesi değil yaşadığı çevresi de telkin ve teşvikte bulunur. Hatta gereken ve beklenen davranış gerçekleştirilmezse, o kişi hem ailesinin hem de çevresinin olumsuz tepkilerine maruz kalır, ayıplanır, dışlanır. Beklenen görevi yerine getirdiğinde ise yine çevresi bu davranışını takdir edecek, onaylayacaktır.

Kan gütmeye olaylarının sık yaşandığı bölgelerde en önemli manevî değerlerden birisi namustur. Bu nedenle o ailenin namusuna yönelik en ufak bir hareket bile, öğ alınmasını gerektirecek olayların başlamasına neden olabilir.

Kan gütmeye olaylarının **siyasal nedenleri** içerisinde silah taşıma geleneği ve o bölgenin nüfuslu kişilerinin bölge halkı üzerindeki güçlü etkileri sayılabilir. Karadeniz, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde özellikle köylerde küçük yaşta beri silah kullanmayı öğrenen çocuklar, yetişkin olunca da rahatça silah taşımaktadırlar. Silahın, namus sayıldığı bu bölgelerde silah aynı zamanda bir yiğitlik sembolü olarak değerlendirilir. Günlük yaşamın bir parçası sayılan silahın sürekli kişinin üzerinde taşınması nedeniyle ufak kırgınlıklardan, ölüm olayı doğabilecektir. Bu bölgelerde silah taşıma alışkanlığının olması ve ağa, şeyh, aşiret reisi gibi kişilerin etkinliklerinin mevcut olması ve sırasında kendi çıkarları için bu tür kötü geleneklerin sürmesini teşvik etmeleri, konunun siyasal boyutunu oluşturur. Kan gütmeye olaylarının o bölgede devam etmesinde, malvarlıksal çıkarlarının korunması, siyasal, toplumsal ya da dinsel nüfuslarının sürmesi gibi farklı menfaatleri olan kişilerin önemli katkıları vardır.

---

⁸⁰ Tezcan, *Kan Gütmeye Olayları Sosyolojisi*, sh. 34, 35.

⁸¹ Tezcan, *agm.*, sh. 668.

Kan gütme olayları bazen sırf kabadayılık, yiğitlik gösterisi olsun diye gerçekleştirilen bir öldürme olayı ile başlayabilmektedir. Akrabalar arası uyuşmazlıklardan, particilikten, muhtarlık seçiminden, küçük çocukların kavgalarına kadar her çatışma kan dökülmesine neden olabilmektedir. Seçim zamanlarında özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde, aşiretler veya geniş aileler arasında yaşanan siyasal mücadele, kan davasına dönüşebilmektedir. Siyasal mücadeleden galip çıkan aşiret ya da aile bölgede her yönden daha güçlenecek ve rakiplerini kolayca baskı altında tutabilecektir.⁸²

Hukuksal boyut içerisindeki en önemli etkenler ise, bu bölgelerde devlet otoritesinin varlığını yeterince hissettirememesi, suçluların zamanında yakalanamaması, yargılamanın uzun yıllar sürmesi nedeniyle zamanında cezalandırılmamaları ve bu etkilerle de bölge insanlarının suçluyu bizzat cezalandırma istekleridir. Sık sık çıkarılan af kanunlarının da bu konuda önemli bir rolü olduğu düşünülmektedir.⁸³ Bu tür olayların sık yaşanması, halkın adalete olan güvensizliğini doğurmaktadır. Adam öldüren kişinin kısa bir süre sonra öldürdüğü kişinin yakınlarının bulunduğu yerlerde rahatça geziyor olması, acılı aileyi intikam almaya sevk edebilmektedir.

Suç işleyen bir kişinin derhal yakalanıp, yargı önüne çıkarılması ve kısa bir süre içinde de cezalandırılması halinde kişilerin adalete olan inancı yükselecek ve kendi başlarına adaleti sağlamaya kalkışmayacaklardır.

Çağdaş toplumlarda mevcut olan, araştırma, soruşturma, iddia, yargılama ve hüküm, kanun yolları, infaz ve müdafaa işlevlerinden oluşan ceza adalet sistemlerinin normal işlevini yürütmesi sırasında bile aksaklık ve eksikliklerden bahsedilebilmektedir. Süratli yargılama ile yaptırımların etkinliği arasındaki ilişki araştırılmış ve ceza adalet sisteminin etkinliği ve kalitesi ile ilgili unsurlar belirlenmeye çalışılmıştır. Bu tür çalışma sonuçları göz önüne alınarak özellikle, kan gütme olaylarının yaşandığı bölgelerde ceza adalet sisteminde acilen alınması gereken tedbirler belirlenmelidir.⁸⁴

Eğitsel boyut belki de olayın en önemli nedenleri içerisinde yer almaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalardan çıkan sonuç, kan gütme olaylarının sık yaşandığı bölge halkının eğitim düzeyinin çok düşük olduğudur. Yeterli eğitimi olmayan bu kişiler, yaşadıkları bölgelerin olanaklarının kıtlığı nedeni ile bir gelişme içine girememektedirler.⁸⁵

Dönmezer'e göre Ülkemizde sık sık çıkarılan af yasalarının da, kan gütme olaylarının sürmesinde önemli bir etkisi vardır.⁸⁶ Kan gütme suçlarının devam etmesinde önemli etkenlerden birisi, adam öldürme suçunu işleyen kişinin, bu suçun kurbanının yakınları ile aynı yerleşim yerinde yaşıyor olmalarıdır. Karşılıklı işlenen suçlar arasındaki zaman aralığı uzadıkça, bu olayları tetikleyen psikolojik etken azalabilmekte, yaşlılar ölüp, gençler de bu bölgeleri terk edebilmektedir. Böylece unutulmaya yüz tutan kan gütme olayları, çıkarılan af yasaları sonucu kısa sürede adam öldürdükleri bölgelere tekrar dönen suç faillerinin varlıkları ile yeniden canlanmaya başlamaktadır.

⁸² Özen, age., sh. 2.

⁸³ Tezcan, agm., sh. 668.

⁸⁴ Dönmezer Sulhi - Yenisey Feridun (2000), *Ceza Adalet Sisteminin Etkinliği 1998*, Acar Matbaacılık, İstanbul, sh. 21, 57.

⁸⁵ Tezcan, agm., sh. 670.

⁸⁶ Dönmezer Sulhi, *Kriminoloji Açısından Kan Gütme Saiki ile İşlenen Suçlar*, 25.05.1974 yılında Trabzon'da Kan Davası Seminer Çalışmasında Sunulan Tebliğ, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975, sh. 4.

Kan gütme olaylarının nedenleri arasında, insanın psikolojik bir varlık olması da sayılabılır. Öç alma dürtüsü, kişinin veya ait olduğu grubun kendi kimliğini koruma çabasından kaynaklanmaktadır. Kolektif bir öç almanın şekli olan kan davaları, aslında bireysel müca-deleler sonucunda başlamaktadır.⁸⁷

8. KAN GÜTME SAİKİ İLE İŞLENEN ADAM ÖLDÜRME SUÇLARINI ÖNLEYECEK TEDBİRLER

8.1. 3236 Sayılı Yasa

Çağdaş Ceza Hukukunda yerini almış olan emniyet tedbirleri, “*tehlikeli failer hakkında ceza yerine veya ceza ile birlikte hükmedilen, failin kusuru ile değil, tehlikeliliği ile orantılı olan, genellikle iyileştirme amacı ön planda tutulan, kanunla belirlenen ve hakim tarafından hükmedilen yaptırımlardır.*”⁸⁸ Cezaların uygulanmadığı veya uygulanıp da yetersiz kaldığı durumlarda, geleneksel ceza sistemini destekleyici bir fonksiyonu olan emniyet tedbirlerinin kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçlarının önlenmesinde de önemli bir yeri vardır.⁸⁹

3236 sayılı ve 11 Haziran 1937 tarihli, “*Kan Gütme Sebebi ile Adam Öldürme ve Buna Teşebbüs Cürümleri, Failleri, Hısmımları Hakkında Tatbik Olunacak Muameleye Dair Kanun*” başlıklı yasa ile kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçunun önlenmesi amaçlanmıştır. Bu kanun sadece Bakanlar Kurulunca belirlenen yerlerde uygulanacaktır.⁹⁰

Bu tedbirleri içeren yasa hükmüne göre, kan gütme saiki ile adam öldürme suçunun fail, şerik veya müteşebbisinin, suçu işlediği zamanda aynı çatı altında birlikte yaşadığı usul ve furuu, kardeşleri, karı veya kocası, ikamet ettikleri yerden en az 500 kilometre uzaklıkta bulunan başka bir yerleşim yerine nakledilmelidir. Bu kişiler faille birlikte yaşamıyor olsalar bile gerekli görüldüğünde nakillerine karar verilebilecektir. Bu kişilere dayı, hala, yenge, teyze, kaynana, kaynata ve kan gütme saiki ile adam öldürme suçunun faili ve bu suçta bilerek iştirak etmiş kişilerde dahil edilmişlerdir.

Bu kanunun düzenlenmesinde hareket noktası, mağdurun ve adam öldürme suçunu işleyen kişinin ait oldukları aile ya da grupların genellikle aynı küçük çevre içinde yaşıyor olmalarıdır. Dolayısıyla sık sık birbirlerini görerek var olan husumet, uyuşmazlık daha da pekişmekte ve her zaman gündemde kalmaktadır. Bu nedenle de, öldürenin aile üyelerini ve yakınlarını yaşadıkları çevreden uzaklaştırmanın, bu suçun işlenmesinde önleyici bir tedbir olacağı düşünülmüştür.

Kanunun gerekçesine göre; henüz devlet teşkilatının olmadığı zamanlarda geçerli olan şahsî intikam esasına dayanan bu kötü geleneğin ülkemizde gün geçtikçe kökleştiği ve yüzlerce gencin öldürülmesine neden olduğu açıktır. Medenî milletler arasına katılan ülkemizi-

---

⁸⁷ Özen, sh. 12.

⁸⁸ Nuhoglu Ayşe (1997), *Ceza Hukukunda Emniyet Tedbirleri*, Adil Basım ve Yayınevi, sh. 340.

⁸⁹ Hafizoğulları Zeki (1987), *Ceza Normu Normatif Bir Yapı Olarak Ceza Hukuku Düzeni*, Seçkin Kitabevi, Feriye atbaacılık, Ankara, sh. 264.

⁹⁰ Öztürk Nejat (1970), *Türk Ceza Kanunu Şerhi ve Tatbikatı*, 2. Cilt, 2. Basım, Filiz Kitabevi, Garanti Matbaası, İstanbul, sh. 986.

zin, böylesine ilkel bir geleneğe seyirci kalmasına imkan yoktur. Bu nedenle kan gütme davası denilen bu kötü geleneğin kökünden ortadan kaldırılması ve ölümlerin önüne geçilebilmesi için, suçlunun bütün akrabalarının o memleketten uzaklaştırılması gerekmiştir. Kanunun uygulanabilmesi için suçun mutlaka kanunun uygulanma bölgesi içinde oluşması şart değildir. Ancak, suçun maddî ve manevî faillerinin hepsi, bu kanunun uygulandığı yerlerde ikamet etmedikleri takdirde, kanun sadece bu bölgelerde yerleşmiş olanların akrabaları hakkında uygulanacaktır. Bu kanunun uygulanabilmesi için, suçun sadece kan gütme sebebiyle işlenmiş olması şarttır. Bu nedenle suç işleyen kişinin saikinın belirlenmesi önem taşır. Adam öldüren kişi, yakın kan hısımlarından biri aleyhine işlenmiş olan ilk adam öldürme suçunun meydana getirdiği elem ve gazabın etkisi altında kalmayarak, sadece bu kötü geleneğe uymak için öldürmüş veya öldürtmüş olmalıdır. Kanun hükümlerinin uygulanabilmesi için ilk adam öldürme suçunun, mahkeme kararı ile sabit olmasına da gerek yoktur. Yeterli delil olmamasından dolayı kişi beraat etmiş de olsa, onun bu suçu işlediği yönünde kuvvetli bir inanç varsa ve kan gütme saiki ile bu kişi öldürülmüş ise yine bu kanun uygulanacaktır. Başkaları tarafından ya azmettirilerek ya da tahrik edilmek suretiyle adam öldüren kişinin akrabaları hakkında bu kanunun uygulanabilmesi için, intikamını almaya araç oldukları maktul ile akraba olmaları aranmaz. Ancak, kendilerini azmettiren veya tahrik edenlerin kan güttüklerini bilmeleri yeterlidir.⁹¹

11 Haziran 1937 tarihli kan gütme kanununun tatbik edileceği yerler hakkında, Bakanlar Kurulu tarafından 2/7719 numaralı kararname düzenlenmiş ve 23 Kasım 1937 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kararnamede belirtilen yerler şunlardır;⁹² Tunceli'nin Çemişkezek, Malazgirt, Pertek; Nazimiye, Ovacık ve Pülümür ilçeleri; Elazığ merkeziyle, Maden ve Palu ilçeleri; Siirt merkeziyle bağlı yerleri; Artvin'in Hopa ilçesi; Muş merkeziyle bağlı yerleri; Bitlis merkezi ve bağlı yerleri; Trabzon merkezi ile Akçaabat ve Vakfıkebir ilçeleri; Diyarbakır merkezi ve bağlı yerleri; Mardin merkezi ve bağlı yerleri; Urfa merkez ve bağlı yerleri; Osmaniye ve İslahiye ilçeleri; Gaziantep merkez ve bağlı yerleri; Malatya'nın Pötürge ve Akçadağ ilçeleri; Rize merkeziyle Pazar ilçesi; Bolu'nun Düzce ilçesi. Daha sonra bunlara Trabzon'un Tonya, Yomra ve Arsin ilçeleri de eklenmiştir.

Anayasa Mahkemesi 01.02.1964 tarihli ve 1963/330, 1964/15 sayılı kararı ile, 3236 sayılı yasanın 1. ve 2. maddelerini, güvenlik tedbirlerinde de kanunilik ve şahsılık esaslarının uygulanması gerektiği gerekçesi ile Anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir. İptal kararı Resmi Gazetenin 14/07/1964 tarihli sayısında yayımlanmıştır.

Dönmezer bu yasa ile öngörülen tedbirlerin, cezaların ve ceza sorumluluğunun şahsılığı ilkesi ile uyuşmadığı, bir suçun işlenmesine yasadaki belirtilen şekillerde katılmamış kişiler hakkında tedbire hükmetmenin de adalet gereklerine uygun olmadığını düşünmesine rağmen, bu yasanın Anayasaya aykırı sayılmaması gerektiğini ileri sürmüştür.⁹³

Çağlayan, 3236 sayılı yasa ile getirilen tedbirlerin ne Ceza hukukunun prensipleriyle ve ne de insan hak ve özgürlükleri kavramlarıyla bağdaştırılması imkanı olmadığı görüşündedir.⁹⁴ Ceza Hukukunun en başta gelen prensibi olan cezanın şahsılığı prensibine göre ceza, an-

⁹¹ Çağlayan M. Muhtar (1993), *Türk Ceza Kanunu*, III. Cilt, 3. Basım, Yetkin-Hukuk Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, sh. 854, 855, 857.

⁹² Çağlayan, age., sh. 853.

⁹³ Dönmezer, Özel Kısım, sh. 67.

⁹⁴ Çağlayan, age., sh. 863.

çak suç oluşturan hareketleri yapmış ve ona katılmış olan kişiler hakkında uygulanır. Suçun işlenmesine yasanın gösterdiği şekilde katılmamış olan kişilerin cezalandırılması ve bunların bir tedbir hükmüne tabi tutulması adalet ilkelerine uygun değildir. Ceza hukukunda artık kolektif sorumluluk ilkesi yoktur. Dolayısıyla, 3236 sayılı yasanın öngördüğü tedbir hükümlerinin yarardan çok zarar getireceği, kin ve düşmanlığı daha da arttıracığı fikrindedir.

Yalkut ise, uygulamada istenilen sonucu sağlayamamış olan bu emniyet tedbirlerinin, sadece sanık yakınlarını hedef aldığını, öç alma duygusuyla dolu öldürülen tarafın yakınlarının da göz önüne alınarak bir düzenleme yapılması gereğinden bahsetmiştir.⁹⁵

Gürelli'de bu tedbirlerin doğurdukları zararların, sağladıkları yararlarından daha az olmasının şüpheli olduğunu ve günümüzün olanaklarıyla ülkenin başka bir yerine taşınan kişiye istendiğinde kolayca ulaşılabilceğini belirtmektedir. Ayrıca yasaya göre, nakledilen kişilerin, yasaya aykırı olarak geri dönmeleri halinde hangi yaptırımla karşılaşacakları da belirlenmemiştir.⁹⁶

Uygulamada pek başvurulmayan bu yasanın, öğretide yapılan haklı eleştiriler doğrultusunda yürürlükten kaldırılması gerektiği fikrindeyiz.

8.2. Devlet Tarafından Alınan Diğer Tedbirler

İller İdaresi Genel Müdürlüğü bünyesinde yapılan çalışma ile kan gütme olaylarını sadece önleyici zabıta ve kanunî tedbirlerle önlenemeyeceği kanaati sonucu, 20.04.1964 tarihli ve 1 Şb. 21123-9850/3033 sayılı genelge ile kan gütme saiki ile adam öldürme suçlarının önlenmesi için alınması gereken bazı tedbirler belirlenmiştir. İç İşleri Bakanlığı tarafından düzenlenen bu genelgeye göre alınması gereken önlemler şunlardır;⁹⁷ Milli Eğitim Bakanlığınca ilköğretimde bu dava önemle ele alınmalı; Milli Savunma Bakanlığınca askere alınan gençlerde yasanın hakimiyeti fikrinin oluşturulması için çalışılmalı, şahsî öç alma davranışlarının ıskallığı anlatılmalı; Adalet Bakanlığı tarafından ceza, tevkif ve ıslahevlerinde bu konu işlenmeli; Valilerin ve İmar- İskan Bakanlığının kan gütme nedeni ile yer değiştirmek isteyenlere yardım etmesi sağlanmalı; Diyanet İşleri Bakanlığı, kan gütme olaylarının din ve ıslama aykırı olduğu konusunun, din adamları tarafından işlenmesini sağlamalı; bu konuda halkı bilinçlendirmek için radyoda yayın yapılmalı, kitaplar yazılıp, filmler çevrilmeli, kan gütme nedeni ile bulunduğu bölgeden taşınmak isteyenlere kolaylıklar sağlanmalıdır.⁹⁸

8.3. Doktrinde Belirlenen Tedbirler

Dönmezer, kan gütme saiki ile işlenen suçların önlenmesi için, bu olayın kriminolojik niteliklerini göz önünde bulunduran bir suç politikasının izlenmesi gerektiğini vurgulayarak, şu önlemlerin alınmasının yararlı olacağını ileri sürmüştür;⁹⁹ Kan gütme olaylarının ya-

---

⁹⁵ *Yalkut*, agm., sh. 89.

⁹⁶ *Gürelli*, agm., sh. 115.

⁹⁷ Türkben Yücel (1977), *Kan Gütme Olayları ve Mülki İdare Amirleri*, Türk İdare Dergisi, Yıl:48, Sayı:357, İç İşleri Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayın Müdürlüğü, Ankara, sh. 130, 131.

⁹⁸ *Dönmezer*, Özel Kısım, sh. 68.

⁹⁹ *Dönmezer*, Özel Kısım, sh. 68, 69.

şandığı yerleşim yerlerinde devlet otoritesini güçlendirmek gerekmektedir. Çünkü, bu tür olaylar genellikle devlet otoritesinin zayıf olduğu yerlerde yaşanmaktadır. Bu yerlerde ailelerin ya da grupların devlet otoritesi ile rekabet edecek kadar güçlendiği gözlenmektedir. Sanayileşme ve şehirleşme bu durumu engelleyecektir. Bu bölgelerde görev yapacak idarecilerin, adliye personelinin en yetenekli, enerjik, çalışkan olanlardan oluşturulması ve davaların kısa sürede sonuçlandırılması, halkta idareye ve adalete güvenin pekişmesinde etkili olacaktır. Adaletin yeterli ve tatmin edici olmadığı inancı kadar, kan gütme olaylarını tetikleyen bir başka etken de, kan gütmeyi sürdüren grupların yaptıkları şiddet hareketlerinin kamuoyu desteğini almasıdır. Dolayısıyla, bu hareketlerin haklılığı yönündeki inancın yok olması için etkili bir savaş verilmeli, bu davranışları haksız bulan bir sosyal değer yaratılması için radyo, televizyon ve tüm haberleşme araçlarından ve Milli Eğitim Bakanlığından yardım alınmalıdır. Ayrıca *Dönmezer* sık sık çıkarılan af yasalarının kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçlarını tahrik ettiğini düşünmektedir. Zamanla unutulmak üzere olan kan gütme olayları, aflarla kısa sürede çıkan mahkumlar nedeniyle tekrar başlamaktadır.¹⁰⁰ Kan gütme saikiyle işlenen suçlarla yapılacak mücadelenin etkili olabilmesi için, Üniversitelerin ilgili enstitülerine bu konularda araştırma yapmak görevi verilmeli ve böylece kan gütme saiki ile ilgili olarak ortaya çıkan davranışların bütün özelliklerinin tanınması sağlanmalıdır. Daha sonra her bölgenin kendi özellikleri de göz önüne alınarak daha etkili çözüm yolları üretilebilecektir. Bu suçlara karşı yapılacak mücadele özellikle bu bölge insanlarının zihniyetlerine karşı olacaktır. Ancak düzenli, sabırlı ve uzun vadeli bir çalışma ile bu konuda başarı sağlanması mümkün olacaktır.¹⁰¹

Gürelli'ye göre; alınacak tedbirlerin her şeyden önce sorunun nedenlerini ortadan kaldırmaya yönelik olması gerekir. O halde sorunun esas nedenlerinin de açık bir şekilde belirlenmiş olması ve ayrıca alınacak tedbirlerin, sorunun yaşandığı bölgelerin mahallî özelliklerine uygun olması şarttır.¹⁰² Kan gütme olaylarının sürdüğü bölgelerde, bu sorunun mahallî özelliklerinin belirlenmesi için sosyolojik ve psiko-sosyolojik araştırmalar yapılması gerekir. Bu tür araştırmaların yapılması, kan gütme olaylarının önlenmesi için alınacak tedbirlerin belirlenmesinin ön şartı sayılır. Devletin alması gereken hukukî tedbirler, kişilerin hak ve borçları ve yetki ve ödevleri üzerinde çeşitli değişiklikler getiren düzenlemeleri içerir. Bu düzenlemeler içinde en önemlisi de bu suça verilecek cezanın niteliğidir. Kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçuna verilen ceza, Ceza Kanunumuzda düzenlenen en ağır cezalardan birisidir. Ağır cezalar suç işlenmesini önler düşüncesiyle yapılan bu düzenlemenin isabetli olup olmadığı tartışmaya açıktır. Modern Kriminolojiye göre ağır cezalar, suçları önlemekte pek de etkili değildir. Özellikle kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçlarında fail, tıpkı bir vatanî görevi yerine getirir gibi hareket ettiği ve iradesi çevresinin etkisi ile baskı altında olduğu düşünüldüğünde, bu suçlara çok ağır bir cezanın verilmesinin adalete de uygun düşmeyeceği açıktır. Devletin alması gereken idarî tedbirlerin başında, önleyici ve kovuşturucu kolluk kuvvetlerinin kan gütme olaylarının yaşandığı bölgelerde yeterli ölçüde örgütlenmesini sağlamak olmalıdır. Devlet toplumun genel kültürünü, kan gütme olaylarının yaşandığı bölgelerdeki alt kültürü eritmek üzere, bu bölgelere taşınmalıdır. Bunun için kitle iletişim araçlarından da yararlanılabilir. Küçük grup üyeleri, özellikle sağlık, ekonomik ve sosyal konulardaki ihtiyaçlarını karşılayan devletin varlığını yeterince hissetmeli ve artık aşiret gibi oluşumlara ihtiyaç duymadan yaşamını

¹⁰⁰ Dönmezer, *Kriminoloji*, sh. 276.

¹⁰¹ Çağlayan, age, sh. 864.

¹⁰² Gürelli, agm., 115, 116.

sürdürebileceğine kanaat etmelidir. Devletin alması gereken sosyal tedbirlerin hedefi de, küçük grubun kendisini savunmak için oluşturduğu değer yargıları olmalıdır. Bu değer yargısına karşı savaşı, toplumun genel değer yargılarını iletecek sosyal faaliyet dernekleri kurularak, özel olarak yetiştirilmiş din görevlilerinin bu bölgelerde çalışmaları sağlanarak ve bölgede çalışacak idareci ve eğitimcilerin sahip oldukları otoriteden yararlanarak yapacakları arabuluculuklarla gerçekleştirebilecektir.¹⁰³

Tezcan'da çalışmasında kan gütmeye nedeni ile adam öldürme olaylarının önlenmesi için alınması gereken tedbirlerden bahsetmiştir.¹⁰⁴ *Tezcan*'a göre varlığını tek bir nedene bağlamadığımız kan gütmelerin çaresini de tek bir nedene bağlama imkanı yoktur. Özellikle bu tür olayların yaşandığı **bölgelerin değerler sisteminin** bu olayda rolü çok büyük olduğundan, bu değerlerin değişmesi önemlidir. Bir toprak reformunun gerçekleştirilmesi, toprak-insan ilişkilerinin hukuksal güvenceye bağlanması, tapu kadastro hizmetlerinin bu bölgelerde öncelikle ve hızla ele alınması, ağa- köylü ilişkisini hukuksal anlamda işçi- işveren ilişkisi haline getirmek, bu bölgelerde işsizliği önleyici tedbirlerin öncelikle alınması, yatırımların yoğunlaştırılması, Devletin ekonomik alanda yapması gereken önemli tedbirlerdendir. Kan gütmeye olaylarının yaşandığı bölgelerde suçlunun hemen yakalanmasının sağlanması, silah kaçakçılığı ve silah taşınması ile ilgili yasaların etkili uygulanması, adalet reformunun gerçekleştirilmesi, küçük çocukları bu tür suçlara azmettirenlerin mutlaka cezalandırılmalarının sağlanması ve af yasalarının çok sık çıkarılmaması gibi hukuksal önlemlerin de acilen değerlendirilmesi gerekir. Tüm bu önlemler eğitsel alanda yapılacak çok yönlü ve etkili bir çalışma ile desteklenmelidir. Özellikle bu bölgelerdeki kadınların eğitimi öncelikle ele alınmalıdır. Bu bölgelerde çalışan din görevlilerine de bu konuda önemli roller düşmektedir. Ayrıca, kan gütmeye olaylarında tarafların aralarında barışın sağlanması için çalışacak özel bir uzlaştırma komisyonunun kurulması gerekir. Osmanlı İmparatorluğunda 2. meşrutiyet zamanında, özellikle Arnavutlukta çok görülen kan gütmeye olaylarının önlenmesi için kurulmuş olan, 31. Kanunusanî 1327 (1908) tarihli Musala-ı Dem Komisyonları vardı. Bu komisyonlar aralarında kan davası olan tarafları gerekirse zor kullanarak, barış yapmaya yönlendirirdi. Bu amacı elde edebilmek için taraflar diyet ödemeye veya bir ilde ikamete zorlanabilirlerdi. Anayasa Mahkemesi Kararı ile iptal edilen, 3236 sayılı yasanın 2. maddesi hükmü yeniden yasalaştırılmalı ve bu komisyonun görevine dahil edilmelidir. 3236 sayılı yasanın iptal edilen 1. ve 2. maddeleri aslında Anayasaya aykırı değildir. Çünkü, tüm özgürlükler gibi yerleşme özgürlüğü de toplumsal gelişmeyi engellediği oranda sınırlandırılabilir. Kan gütmeye geleneği de toplumsal gelişmeyi engellemektedir. Korsika'da uygulanan silah taşıma yasağının olumlu sonuçlar vermesi de göz önüne alınarak, Ülkemizde silah taşınması konusunda daha etkili ve sınırlayıcı yasal düzenlemelerin yapılması yerinde bir tedbir olacaktır. Günlük yaşamda halk arasında barışın sağlanması için başvurulan tedbirler de vardır. Bunlardan en yaygın olanı, hasım aileler arasında karşılıklı olarak kız çocuklarının evlendirilmesidir. Ayrıca o bölgede hatırı sayılan, etkili kişilerin aracılığı ile tarafların barışmaları sağlanmaktadır. Kan gütmeye olaylarını sürdürmek istemeyen ailelerin buldukları bölgelerden uzak yerlere taşınmaları da başvurulan yöntemlerden birisidir. Bir başka olasılık da kan güdülen kişinin, o bölgede yaşayan güçlü kişilerin ya da emniyet güçlerinin koruması altına alınmasıdır.¹⁰⁵

---

¹⁰³ Gürelli, agm., 115, 116, 117, 118.

¹⁰⁴ Tezcan, agm., sh. 671, 672.

¹⁰⁵ Tezcan, *Kan Gütmeye Olayları Sosyolojisi*, sh. 72, 95.

Yalkut'a göre kişinin içinde bulunduğu olumsuz şartlar nedeniyle sahip olduğu değersizlik duygusu bu suçun önemli nedenleri arasında yerini almaktadır. Bunun dışında ruhsatsız silah bulundurma, bağlı oldukları grup liderinin himayesi altındaki kişileri küçük menfaatleri için kan gütme yöneltmeleri ve kız kaçıрма olayları da kan gütme nedenleri arasındadır. Hukuksal nedenlerin başında da, devlet otoritesinin o bölgedeki yetersizliği, failerin zamanında yakalanamaması, yargı gücünün ağır çalışması ve sık sık çıkarılan af yasaları gelmektedir. Çok yönlü bir toplumsal problemin çözümünün de çok yönlü ele alınması gerekmektedir.¹⁰⁶

Çağlayan'a göre; bütün sorun toplumsal ve sosyal iyileştirmeyi elde edebilmek için, şiddet yaptırımlarına gereğinden fazla önem verilmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁰⁷

Alacakaptan'a göre, sadece hukuk kuralları ile kan gütme olaylarının ortadan kalkması mümkün değildir. Konuya sosyal, kültürel ve ekonomik açılardan bakılması ve eğitimin büyük payının göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Cezayı artırmakla bir suçun ortadan kalkması mümkün değildir. Bu suç, hukuken bir tanımı dahi yapılmadan, ağır bir ceza ile Ceza Kanununa eklenmiştir. Bu kadar önemli bir olayı çözümlmek için, öncelikle bu olayın bir tanımı yapılmalıdır. Yargıtayın zaman zaman yaptığı tanımlar değişebilmektedir. Bu kadar ağır cezası olan bir suçun tanımının zaman içinde değişmesi de tehlikelidir. Tanımı olmadığı için, unsurları üzerinde de tam bir uyuşmaya varılmamıştır. Dolayısıyla kan gütme saiki ile ilgili bendin uygulanmasında farklı sonuçlara ulaşmak mümkün olabilmektedir.¹⁰⁸

Kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçlarında suçun işlenmesinde araç olarak yaşı küçük çocukların kullanılması hallerinde dolaylı faillik, suça iştirak ve azmettirme kavramlarının varlığının dikkatle ele alınması ve yapılacak değerlendirmeye göre küçüğü bu suça yöneltten büyüklerin mutlaka cezalandırılması bu büyük problemin çözümüne önemli bir katkı sağlayacaktır.¹⁰⁹

Ceza adalet sisteminin çalışması da göz önüne alınmalıdır. Bir ceza adalet sisteminin başlıca işlevleri araştırma, soruşturma, iddia, yargılama ve hüküm, kanun yolları, infaz ve müdafaa-¹¹⁰ Tüm bu işlevleri yerine getiren yapısal unsurların kendilerine düşen görevi süratle ve etkili olarak yapmalarının sağlanması, bu suçun önlenmesinde özel bir öneme sahiptir.

Bunların dışında, kan gütme saiki ile adam öldürme suçlarına teşvik ve tahrik hallerinin ayrı bir suç olarak belirlenmesi ve yaptırıma bağlanması da alınması gereken hukukî tedbirlerden birisi olarak düşünülmelidir.

¹⁰⁶ Yalkut, agm., sh. 87.

¹⁰⁷ Çağlayan, age., sh. 864.

¹⁰⁸ Alacakaptan, Kan Davası Seminer Çalışmasında sunulan tebliğ., sh. 22, 23.

¹⁰⁹ Özgenç İzzet (1996), *Suçta İştirakin Hukukî Esası ve Faillik*, 1. Basım, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Hukuk Müşavirliği Yayın No: 2, İstanbul, sh. 234, 235.

¹¹⁰ Dönmezer - Yenisey, age., sh. 57.

9. SONUÇ

Kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçlarını hukukî açıdan incelediğimiz bu çalışmada değerlendirdiğimiz her kaynakta, kan gütme saiki ile adam öldürme suçunun unsurları Yargıtay kararları esaslarına göre belirlenmiştir. Bu suç Yargıtay kararları ile ayrıntılı olarak tanımlanmış ve şartları açıklanmıştır. Bu şartlardan da sadece birisinde zaman içinde bir değişikliğin olduğu belirlenmiştir. Failin bir akrabasının öldürülmüş olmasına ilişkin koşul zaman içinde değişmiştir. Yargıtay, 1961 tarihli kararında bu konudaki değişikliği kesin olarak belirlemiş ve failin sadece akrabasının öldürülmüş olması halinde değil, faile hissen yakın olan bir kişinin öldürülmesi halinde de kan gütmenin var olacağı sonucuna ulaşmıştır. Bu koşul dışında Yargıtay kararları ile belirlenen diğer şartlarda bir değişiklik söz konusu olmamıştır.

Yargıtay kararlarına göre, bir kişinin kan gütme saiki ile adam öldürme suçundan sorumlu sayılabilmesi için kişinin sadece ve münhasıran kan gütme saiki ile hareket etmiş olması gerekir. Failin kan gütme saiki ile hareket ettiğinin kabul edilebilmesi için de, kısa olmayan bir sürenin geçmesi aranmaktadır. Failin bir akrabasının, mağdur veya onun bir akrabası tarafından öldürülmesi halinde, iki adam öldürme suçu arasında geçen sürenin çok kısa olmaması gerekmektedir. Failin üzerinde ilk adam öldürmenin yarattığı elem ve gazabın tesirinin ortadan kalktığı düşünülecek kadar uzun bir sürenin geçmesinden sonra, görev bilinci ile adam öldürmenin gerçekleştiği ve böylece kan gütme saikinin varlığı kabul edilmektedir. Bu sürenin belirlenmesinde, adam öldüren kişiye ait sübjektif özelliklerin tespiti çok önemlidir. Kişinin tamamen ruhsal durumuna ilişkin olan bu durumun tespiti için mutlaka konunun uzmanlarına başvurulması gerekeceği düşüncesindeyiz. Adli psikiyatristlerin kişinin ruhsal durumunu değerlendirmesinden sonra verilecek ceza belirlenmelidir. *Erman - Özek*'in ifade ettikleri gibi acı ve öfke duygularından arınmış sadece görev bilinci ile hareket eden bir kişinin ruhsal yönden sağlıklı sayılıp sayılmayacağı da ayrı bir tartışma konusu oluşturmaktadır.¹¹¹ Yapılacak bir yasal düzenlemede, kan gütme saikinin açık bir tanımı yapılmalı ve suçun oluşumu için aranan unsurlar net bir şekilde belirlenmelidir. Şu andaki düzenlemede bu açıklık yoktur.

Psikiyatristlerin, kan gütme saiki ile adam öldürme suçunu işlemiş kişilerle görüşerek onların ruhsal durumlarını belirlemeye yönelik çalışmalar yapması, TCK'nın 450/10. bendinde yapılacak yasal değişikliklere önemli katkılar sağlayacaktır.

Kan gütme saiki ile işlenen suçların işlenmesinin engellenmesi, hiç olmazsa suç sayısının azaltılabilmesi için literatürde önerilen bütün tedbirler çalışmamızda kısaca özetlenmiştir. Ancak, çoğu uzun yıllar öncesinden belirlenmiş bu tedbirlerin uygulanması ile ilgili önemli adımlar atılmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kanaatimizce kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçlarının varlığında en önemli etken, failin içinde bulunduğu alt kültürdür. Dolayısıyla bu suçun önlenmesi için öncelikle bu alt kültürün yok edilmesine yönelik mücadelenin başlatılması gerekmektedir. Özellikle küçüklerin bu suça itilmesinde doğrudan etkili olan yakın akrabalar, mutlaka suça azmettirme veya dolaylı fail yönünden değerlendirilmeli ve gereken cezalar verilmelidir. Çok yönlü bir olay olan kan gütme saiki ile işlenen adam öldürme suçlarının önlenmesinde, sadece ağır bir yaptırım yeterli olmayacaktır.

---

¹¹¹ Erman - Özek, age., sh. 53.

KAYNAKÇA

- Centel, Nur (2001).** *Türk Ceza Hukukuna Giriş*, 1. Bası, Yayın No:1183, Hukuk Dizisi:478, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Çağlayan, M. Muhtar (1993).** *Türk Ceza Kanunu*, III. Cilt, 3. Bası, Yetkin- Hukuk Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Dönmezer, Sulhi (1977).** *İçtihatlarla Kan Gütme Saiki*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt:XLII, Sayı:1-4, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Kollektif Şirketi, İstanbul. 1-12.
- Dönmezer, Sulhi (1984).** *Kriminoloji*, 7. Bası, Filiz Kitabevi, Haşmet Matbaası, İstanbul.
- Dönmezer, Sulhi (1984).** *Ceza Hukuku Özel Kısım*, 12. bası, Filiz kitabevi, Formül Matbaası, İstanbul.
- Dönmezer, Sulhi (1995).** *Kişilere ve Mala Karşı Cürümler*, 14. Basım, Beta Basım, İstanbul.
- Dönmezer, Sulhi ve Yenisey, Feridun (2000).** *Ceza Adalet Sisteminin Etkinliği 1998*, Acar Matbaacılık, İstanbul.
- Erman, Sahir (1994).** *Ceza Hukuku Özel Bölüm*, Ofset Hazırlık ve Baskı Dünya Yayıncılık A.Ş. İstanbul.
- Erem, Faruk (1977).** *Adalet Psikolojisi*, 7. Bası, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayın Numarası: 413, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Erem, Faruk (1985).** *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler*, IV: Cilt, 3. Bası, Seçkin Kitabevi, Ankara.
- Erem, Faruk ve Toroslu, Nevzat (1999).** *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler*, 7. Bası, Savaş Yayınevi, Baran Ofset, Ankara.
- Finnane, Mark (2001).** *Payback, Customary Law and Criminal Law in Colonised Australia*, Elsevier Science Direct, www. sciencedirect.com, Erişim Tarihi: 15.05.2003.
- Görgün, Mehmet (1996).** *Uygulamada Ağır Ceza Davaları*, Adalet Yayınevi, Feryal Matbaacılık Sanayi ve Tic. Ltd. Şirketi, Ankara.
- Gözübüyük, Pulat Abdullah (1989).** *Türk Ceza Kanunu Gözübüyük Şerhi*, IV. Cilt, 5. Bası, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul.

- Gürelli, Nevzat (1976).** *Kan Davası Nedeniyle Adam Öldürmeler Konusunda Alınması Gereken Sosyal, İdarî ve Hukukî Tedbirler Hakkında Rapor*, İstanbul Üniversitesi Mecmuası, Hukuk Fakültesi Cilt XLI, sayı:3-4, Sulhî Garan Matbaası Varisleri Kolektif Şirketi, İstanbul. 109-119.
- Hafızoğulları, Zeki (1987).** *Ceza Normu Normatif Bir Yapı Olarak Ceza Hukuku Düzeni*, Seçkin Kitabevi, Feryal Matbaacılık, Ankara.
- Karınca, Eray (1990).** *Yargıtay Kararları Işığında Kan Gütme Saiki ile Adam Öldürme Fiileri*, Adalet Bakanlığı, Adalet Dergisi, Yıl:81, Mayıs- Haziran 1990, sayı:3, Yarı Açık Cezaevi Matbaası, Ankara. 57-67.
- Nuhoğlu, Ayşe (1997).** *Ceza Hukukunda Emniyet Tedbirleri*, Adil Basım Yayım Dağıtım, Adil Yayınevi, Ankara.
- Odyakmaz, Nevzat A. (1980).** *Uygulamalı Türk Ceza Yasası Ceza İnfaz Yasası*, 1. Bası, Yasa Yayınları, Nurdoğan Matbaası, Ankara.
- Özen, Cemil (2000).** *Demokratik Seçim Süreçlerinde Anti Demokratik Bir Unsur Olarak Kan Davasının Sosyolojik Açından Önemi ve Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Özgenç, İzzet (1996).** *Suçta İştirakın Hukuki Esası ve Faillik*, 1. Bası, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Hukuk Müşavirliği Yayın No:2, İstanbul.
- Öztürk, Bahri, Erdem, R. Mustafa ve Özbek, Özer Veli (1998).** *Uygulamalı Ceza Hukuku ve Emniyet Tedbirleri Hukuku*, 4. Bası, Seçkin Yayınevi Adalet Matbaacılık Tic. Ltd. Şirketi, Ankara.
- Öztürk, Bahri, Erdem, R. Mustafa ve Özbek, Özer Veli (2001).** *Ceza Hukuku Genel Hükümler ve Özel Hükümler Temel Bilgiler*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Öztürk, Nejat (1970).** *Türk Ceza Kanunu Şerhi ve Tatbikatı*, 2. Cilt, 2. Bası, Filiz Kitabevi, Garanti Matbaası, İstanbul.
- Öztürk, Yusuf (1996).** *Öğreti ve Uygulamada Kan Gütme Saiki İle Adam Öldürme*, Yasa Hukuk Dergisi, Yıl 19, Cilt 15, Sayı 174, Haziran 1996, Yasa Yayıncılık, Çetin Matbaası, İstanbul. 767-778.
- Polat, Zeki Ahmet (1999).** *Öğretide ve Uygulamada Adam Öldürme Suçları*, 1. Bası, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şirketi, İstanbul.

- Savaş, Vural ve Mollamahmutoğlu, Sadık (1995).** *Türk Ceza Kanununun Yorumu*, 3. Cilt, Madde 316-451, 1. Bası, Seçkin Yayınevi, Adalet Matbaacılık Ticaret Ltd. Şirketi, Ankara.
- Soyaslan, Doğan (1995).** *Ceza Hukuku Özel Hükümler*, I. Cilt, 1. Bası, Savaş Yayınevi, Baran Ofset, Ankara.
- Şimşek, Sefa (1990).** *The Code Of Honour in The East And in The West*, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Tezcan, Mahmut (1972).** *Kan Gütme Olayları Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi yayın No: 24, Eğitim ve Toplum Araştırmaları Enstitüsü Yayın No:4, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Tezcan, Mahmut (1974).** *Türkiye'de Kan Davası ve Önlenmesi Çareleri*, Adalet Dergisi, 8. Sayı, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara. 667-676.
- Tezcan, Mahmut (1981).** *Kan Davaları Sosyal Antropolojik Yaklaşım*, 2. Bası, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Türkben, Yücel (1977).** *Kan Gütme Olayları ve Mülki İdare Amirleri*, Türk İdare Dergisi, Yıl:48, Sayı:357, Şubat 1977, İç İşleri Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayın Müdürlüğü, Ankara. 126-135.
- Türkiye Barolar Birliği (1975).** *Kan Davası Seminer Çalışması*, 25 Mayıs 1974 Trabzon, Türkiye Barolar Birliği Yayınları:17, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Yalkut, Necdet (1978).** *Çeşitli Yönleriyle Kan Gütme*, Yargıtay Dergisi, Ocak- Nisan 1978, Cilt: 4, Sayı: 1-2 , Yargıtay Yayın İşleri Müdürlüğü Yayınları, Ankara. 81-92.
- Yenice, Rıza Ali (1994).** *Cahiliye Döneminde Kabilelerarası Kan Davaları*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Küreselleşmenin Uluslararası Habere Yönelik Etkileri: Soğuk Savaş Sonrası Dönem Üzerine Bir Değerlendirme

The Influence of Globalization on International News: An Evaluation of the Post-Cold War Period

Yard.Doç.Dr. Semra AKDEMİR*

Öz: Günümüzde uluslararası haber içeriğinin yapılandırılmasında dünya ekonomisi, siyaseti ve kültürünün ağırlığının artması oranında bu içerik küresel sistemin bir yansıması, oluşturuca bir unsuru haline gelmektedir. Bu çalışma, söz konusu yapılanma merkezinde somutlaşan gelişmeleri Soğuk Savaş sonrası dönemin spesifik koşulları çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ortaya çıkan gelişmelerden ilki, uluslararası haberi oluşturuca süreçler yerine, olayların tikelliği bağlamında konumlandırılan depolitizasyon sürecinin gelişmiş, az gelişmiş ve yeni sanayileşen ülkeleri kapsayan geniş bir aralıkta yaygınlaşmasıdır. Bunun tek istisnası, 11 Eylül saldırılarıyla birlikte Batılı ülkeler ile İslam ülkeleri arasında yoğunlaşan propagandist etkinliklerdir. İkinci gelişme, dünya ölçeğinde ortaya çıkan ekonomik oluşumların siyasal ve kültürel gelişmeleri de içerecek tarzda genişlemesi sonucu uluslararası ekonomik haberin, arkaplanda yer alan güçlü bir deterministik yönelim eşliğinde, ağırlık kazanmasıdır. Üçüncü gelişme ise, uluslararası haberi geniş bir izleyici kitlesi ile buluşturma hedefine yönelik yerelleştirme süreçlerinin ön plana çıkmasıdır. Küresel ile yerelin buluşma noktasında yer alan “küyerelleşme”nin uluslararası haberin yapılandırılması üzerindeki etkileri, dış olayların yerli ayrıntılara büründürülmeleri anlamında “yerlileştirme” uygulamaları ve bir ölçüde de ulus-devletlerin ulusal/kültürel kimliği koruma amaçlı olarak uluslararası haberi denetleme çabaları bu bağlamda ele alınabilir. Sonuç olarak, medya sistemlerinin giderek merkezileşmesi ve homojenleşmesiyle doğru orantılı olarak uluslararası haberin de giderek popülerleştiğini ve daha dar tanımlarla sınırlandırıldığını söylemek mümkündür.

Anahtar kelimeler: uluslararası haber, depolitizasyon, küyerelleşme, yerlileşme

Abstract: Today international news coverage is becoming a reflection and a constituent of global system as the importance of world economy, polity and culture increases in the framing of this coverage. The study aims to evaluate the developments, which become visible around the centrality of this framing process, in terms of the specific conditions of the post-Cold War period. The first of these developments is the increasing depolitization of international news in the level of developed, less developed and newly industrialized countries with a main focus on events rather than performing processes. The only exception is the propagandist activities between Western and Islamic countries which intensified with the attacks of 11th September. Second development is the increasing influence of international economic news as a result of worldwide economic developments extending so as to comprise political and cultural aspects with a concomitant trend of a powerful determinism. Third development is the dominance of localizing processes which aim to make international news meet with a wider range of audiences. The effects of “glocalization” on the construction of international news as an intersection of the global and the local, the practices of news “domestication” aiming to structure international events within the context of domestic details and, to some extent, the nation-states’ efforts of international news control to protect national/cultural identity can be examined within this framework. As a conclusion, it is possible to claim that international news is being popularized and limited with narrow definitions in the same way as media systems are centralized and homogenized.

Key words: international news, depolitization, glocalization, domestication

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Yunus Emre Kampüsü, Tepebaşı, Eskişehir. Tel: 3350580-2521. E-mail: sakdemir@anadolu.edu.tr

1. GİRİŞ

Küreselleşmenin giderek arttığı günümüzde uluslararası haberin önemi de o ölçüde artmaktadır. Uluslararası haberin bir haber olarak kendi sınırlılıkları içinde barındırdığı “içsel değerler”, bu gelişme karşısında dışsallaşarak daha yoğun bir bağlamsallık kazanmaktadır. Nitekim, uluslararası haber bağlamının yapılandırılmasında dünya ekonomisi, siyaseti ve kültürünün ağırlığının artması oranında içerik de küresel sistemin bir yansıması, oluşturucu bir unsuru haline gelmektedir. Küresel sistemin içinde yer alan GSMH göstergeleri, ticaret hacmi, bölgesellik, nüfus, coğrafi büyüklük, fiziksel uzaklık, siyasal/ekonomik çıkarlar, dil farklılıkları, iletişim kaynakları ve kültürel yönelimler gibi özellikler aynı zamanda uluslararası gelişmelere haber değeri kazandıran temel lojistik ölçütlerdir (Wu,1998:507). Bu ölçütler yalnızca gazetelerin dış haber sayfalarının içeriğini belirlemekle kalmamakta, dünyanın belirli bölgeleri arasında akan enformasyonun hacmini de belirlemektedir.

Uluslararası haber içeriği ve küresel sistem arasında giderek artan bu etkileşim süreç içinde egemen ekonomik sistemler, siyasal/ideolojik yapılar ve kültürel değerlerle yoğrulmuş uluslararası haberciliğin olayları algılama tarzlarını, değerlendirme ölçütlerini ve yorumlama çerçevelerini belirleyici bir işlev yerine getirmiştir. Küreselleşmenin ayırt edici özelliklerinin bütüncül bir toplamına karşılık gelen yirminci yüzyılın ikinci yarısı, bu yönde verilebilecek farklı örneklerle doludur. Özellikle dünyanın bloklaşmaya dayalı bir yapılanma görüntülediği Soğuk Savaş dönemi, uluslararası alanda “özgür haber akışı” ve “dengeli haber akışı” gibi dış haberlere bakış açısını önemli ölçüde belirleyen paradigmatik gelişmelere sahne olmuştur.

Özgür haber akışı paradigması, İkinci Dünya Savaşının hemen sonrasında gerçeklik kazanan “Amerikan Asrı”yla birlikte ve bu asrın en önemli kültürel/ideolojik argümanlarından biri olarak uluslararası iletişim sürecinde etkili olmaya başlamıştı. Ancak dönemin dünyayı kapitalist, sosyalist ve bağlantısız ülkeler olarak üçe bölen bloklaşma eğilimi, uluslararası habercilikte güçlü bir rekabeti de beraberinde getirdi. Buna rağmen, savaş öncesi elinde bulundurduğu askeri, ekonomik ve teknolojik avantajı savaş sonrasında da korumasını sürdüren ABD, özgür haber akışı paradigmasını önce ulusal politikasının başat bir unsuru haline getirdi; daha sonra da BM çatısı altında oluşumuna destek verdiği İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 19. maddesine dayanarak bu paradigmayı yayılmacı bir dış politikanın aracı olarak kullanmaya başladı. Görünürdeki hedef, “enformasyonun diğer insanların bağımsızlıklarını ve özgürlüklerini güçlendirmelerine yardımcı olacak bir araç olduğu inancı ile uluslararası düzeyde özgür akış kavramını savunmak” tı (Mehra,1986:15).

1970’li yıllarda kapitalist ve sosyalist bloklar arasında gerçekleşen yumuşama politikası, Amerikan hegemonyasına yönelik radikal tepkilerin dünya çapında harekete geçmesini de kolaylaştırmıştı. Bu ve benzeri daha bir çok etmenin bir araya gelmesiyle gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında her alanda daha adil ve eşitlikçi bir düzenin sağlanmasına yönelik arayışlar güç kazandı. UNESCO çatısı altında gelişen “Yeni Uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzeni” tartışması, uluslararası düzeyde gerçekleşen haberleşme sürecinin içeriği ve bütüncül etkilerine ilişkin olarak “dengeli haber akışı” paradigmasını gündemin ilk sıralarına taşıdı. Bu paradigma süreç içinde kitle iletişim alanıyla ortak noktaları paylaşan teknolojik alt yapı, denetim, haklar ve özgürlükler gibi birçok farklı konu ile birleşerek hızlı bir gelişme gösterdi. Öte yandan, dünya ölçeğinde somutlaşan iletişimsel güç asimetresinden hareketle merkezde yer alan Batılı ülkelerin çevre ülkeler üzerinde oluşturduğu kültürel yabancılaşmaya dikkat çeken neo-Marksist kuramcılar, “kültürel em-

peryalizm” kavramı çerçevesinde enformasyon hegemonyasını açıklamaya yönelik farklı paradigmlar oluşturdular (Meyer,1988:65-66).

Günümüze geldiğinde, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte daha da güçlenen küreselcilğin Soğuk Savaş döneminin hakim paradigmları ve bloklaşma eksenini etrafında örgütlenmiş olan kurumsal uygulamaları ile yer değiştirdiğini gözlemlemekteyiz. Bu durumun dolaylı etkilerini en yakından hisseden kurumlardan biri de gazeteciliktir. Yaygın olarak benimsenen bir görüşe göre, uluslararası haberleri seçmek, yapılandırmak ve uygulamak amacıyla uzun bir süredir kullanılmakta olan Soğuk Savaş dönemine ait referans çerçeveleri artık bu yeni dünyaya tam olarak uyum sağlayamamaktadır. Küresel etkilenebilirliğin hızla artmakta olduğu bir dönemde haber kanalları aracılığıyla gerçekleştirilen uluslararası iletişim her zamankinden daha önemli bir hale gelmiştir ve bu nedenle de ayrıntılı bir biçimde incelenmeye gerek göstermektedir. Nitekim, Sreberny-Mohammedi, bu yeni dönemin başlangıcında şöyle demektedir:

...1990’ların başında ne iletişimin rolü ve biçimi, ne de iletişimi uluslararası ölçekte açıklamaya/incelemeğe yönelik kuramsal modellerimiz hiçbir surette çok sabit ya da çok açık değildir. 1990’lara girerken medya çevresinde oluşan değişimin hızı ve karmaşıklığı, modası geçmiş bir dönemin içine hapsolmuş gibi görünen eski perspektiflerin önerdiğinden daha yeni terimlere ve kalkış noktalarına ihtiyaç göstermektedir. (1991:119)

Daha sonraları yeni perspektifler geliştirme yoluyla uluslararası haberin etki alanını genişletmeye çalışmak, sürekli farklılaşan koşullar altında toplumsal bir kurum olarak gazeteciliğin etik bir misyonu olarak da görülmüştür. Bu konuda gösterilecek çabaların derinliği ve yönü gazeteciliğin uzun vadeli hedefleri ile ilişkilendirilmiştir (Hoge,1997:51-52).

Uluslararası haberi yeniden yapılandırma çabaları, 11 Eylül saldırılarıyla birlikte farklı dönemece girmiştir. Terörizmle savaş adı altında güçlü bir ivme kazanan Amerikan militarizminin yükselişi karşısında yeniden saflaşmaya başlayan dünya siyaseti, güvenlik ve savunma harcamalarının artması, uluslararası yatırım, finans ve ticaretin yeniden yapılandırılması çabalarıyla ön plana çıkan küresel ekonomi ve geniş erimli bir ayrışma sürecine giren kültürel değer sistemleri Soğuk Savaş sonrası dönemin görece tek düzeliğini temellerinden sarsmıştır. Öte yandan, yoğunlaşan ulusal ve dinsel duyarlılıklara dayalı hizipleşmeler ve sürekli savaş ortamının getirdiği gerginlikler küresel boyutta bir güvensizlik ve belirsizlik ortamına girildiğinin işaretlerini vermektedir. Böylesi bir ortamda uluslararası haberin referans çerçevesini yeniden tanımlamaya yönelik olarak başlatılan çabalar haberin misyonu, mesajı, tonu ve stilini de içerecek tarzda derinleşme gereğiyle karşı karşıyadır (Lynch,2002b:13-17).

Özetle, küreselleşme sürecinin uluslararası haber içeriğini çok yönlü ve karmaşık etkiler altında bırakmakta olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışma, söz konusu etkileri Soğuk Savaş sonrası dönemin spesifik koşulları çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. İlk olarak, uluslararası haberin depolitizasyonu gelişmiş, az gelişmiş ve yeni sanayileşen ülkeler açısından genel yaklaşım tarzları ve uygulama biçimleri açısından ele alınacaktır. İkinci olarak, günümüzün uluslararası haber içeriğini belirleyen önemli etmenlerden biri olarak ekonomik determinizm üzerinde durulacaktır. Üçüncü olarak ise, uluslararası haberi daha geniş bir izleyici kitlesiyle buluşturma hedefine yönelik olarak uygulanan yerelleştirme süreçleri “küyerelleşme”, “yerlileşme” ve “ulusal denetim” kav-

ramları bağlamında incelenecektir. Bu genel akış planı, ana akım medya merkezli uygulamalar üzerine odaklanacaktır.

2. ULUSLARARASI HABERİN DEPOLİTİZASYONU

Soğuk Savaş sonrası dönemin uluslararası haberciliğe yönelik en önemli etkisi, haberlerin toplanmasından tüketilmesine kadar uzanan geniş bir aralık içerisinde içerik ve sunumun depolitize edilmesidir. Sosyalist bloğun dağılmasıyla birlikte ideolojik rekabet ve çatışmanın sona ermesi, uluslararası haberin dayandığı ideolojik farklılaşmayı da önemli ölçüde zayıflatmıştır. Dünyada olup biten gelişmeleri arka planda yer alan ekonomik, siyasal ve toplumsal gerçekler bağlamında ve açıklayıcı bir yorum aralığı içinde vermek yerine, dış gerçekliği bir takım klişelere uydurmak daha fazla rağbet görmektedir. Uluslararası haber dış gerçekliğin etkin bir yönlendiricisi olmak yerine, yerel politikacıların oluşturduğu gündemin "tarafsız" bir izleyicisi olma konumuna geriletmiştir (Hess,1996:73). Nesnellik miti, temel bir referans çerçevesi olarak, uluslararası habercilikte eleştirel yaklaşımların karşısına şimdi daha da güçlenmiş olarak çıkmaktadır.

Batılı gazetecilik uygulamalarının bizzat kendi ideolojik doğası, uluslararası haber içeriğinin depolitizasyonuna yönelik en elverişli ortamı sağlamaktadır. Zaman ve mekan kısıtlılıkları, haber toplama ve yazma teknikleri, haber ritüelleri ve senkronizasyonu, haber planlama süreçleri, teknolojik sınırlılıklar, dikey hiyerarşik örgütlenme biçimleri, mesleki ideolojiler ve ritüeller, reklama bağımlılık gibi birçok unsur bir yandan etkisi uluslararası habere kadar uzanan bir aralık içinde hareket alanının sınırlarını belirlerken, bir yandan da haberin semantik yapısını zedelemektedir (Ginneken,1998). Dış gelişmeler nedensellikten arındırılmış episodik anlatımlar biçiminde birbirini kovalarken izleyicilerin sunulan bakış açılarını değerlendirebilmelerini zorlaştıran aydınlatıcı bir izlek yokluğu, aynı zamanda araştırmacı ve sorgulayıcı habercilik geleneğini de büyük ölçüde güçsüzleştirme açısından, 1990'lı yıllara damgasını vurmuştur.

Günümüze geldiğinde, yaygın olarak terörizm-militarizm kısır döngüsüyle beslenen bir takım olumsuzlukları ve bu olumsuzlukların ortaya çıkış nedenlerini netleştirme yoluyla toplumlar arasında giderek artan şüphe ve önyargıları ortadan kaldırmayı hedefleyici nitelikteki uluslararası haber içeriğinin ciddi bir yetersizlik içinde bulunduğu tanık olmaktadır. Nitekim, ABD'de elde edilen araştırma sonuçlarına göre, uluslararası gelişmelere ilişkin haber yoğunluğu özellikle son yirmi yıl içinde belirgin bir azalma göstermiştir (Riffe vd.,1994; Moisy,1996). Sayısal olarak ifade etmek gerekirse, belirtilen zaman zarfında ortaya çıkan azalma oranı %70 ile %80 arasında değişmektedir (Shaw,2001). Varolan durum karşısında ileri sürülen neden ise, çoğu kez, Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte nükleer militarizm tehdidinin yol açtığı endişelerden kurtulan bireylerin uluslararası gelişmelere olan ilgilerini büyük ölçüde yitirmeleridir. Bu ilgisizlik medya kuruluşlarının işine oldukça yaramıştır. Söz konusu kuruluşlar ortamın elverişsizliğine rağmen izleyicileri dünyada olup bitenleri öğrenmeye yönlendirmek yerine, pahalı bir uğraş olan dış haberleri bir bütün olarak azaltma yoluna gitmişler ve bunu yayıncılık politikalarının ana unsuru haline getirmişlerdir.

Nicelik olarak azaltılan dış haberlerin nitelik açısından da erozyona uğratıldığını, bunların izlenme oranları ekseninde giderek merkezileştiğini ve ticarileştiğini belirtmek gerekir. Nitekim, dış haberler, pazar-yönelimli bir sistemde üretilen haberlerin bazı özellikleriyle sıkı bir biçimde bütünleşmiştir: süreç yerine eyleme, soyutlama yerine görselleştirmeye,

insani karmaşıklık yerine basmakalıp yargılara vurgu yapan; basitleştirilmiş, kısaltılmış, kişiselleştirilmiş, bağlamsızlaştırılmış enformasyon (Curran,1992:98). Ticari rekabetin giderek artmasıyla birlikte, bu tür enformasyonun da “güvenli” görünen birtakım popülist çerçevelere oturtulduğunu söylemek mümkündür. Eğlence, provakatif yorumlar, suç, cinsellik ve skandallar dış haberlerin ortak öğeleri haline getirilmektedir (Downie,2003:238;Keeble:5). O. J. Simpson davası, Prenses Diana'nın ölümü, Başkan Clinton-Monica Lewinsky skandalı bu konuda verilebilecek örneklerden yalnızca birkaçıdır. Öte yandan, içeriğin sansasyonelliğe dayalı bu yüzeyselliği, bazen izleyici gözünde daha “karmaşık” görünme amacıyla yapay ayrıntılara büründürülmekte ve böylece zihinlerde gereksiz bir anlam karışıklığına yol açılmaktadır (Paterson,2000:17). Zaman içinde gerçeklik ile drama birbirine karışmakta; dünyada olup biten gelişmelere yönelik haber ve yorumların ciddiliği ve inanırlığı zedelenmektedir. Uygulanan bu popülist çerçeveler bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise, ortaya çıkan durum, ticari zorlamalar altında homojenleşmenin arttığına ve dış haberlerin giderek pazar egemenliği koşulları çerçevesinde tanımlanır hale geldiğini işaret etmektedir.

Ancak tam bu noktada bir parantez açmak ve genelde dış haberlerin, özelde de uluslararası haber içeriğinin yalnızca kâr maksimizasyonuna yönelik endişeler tarafından biçimlendirildiği yolunda ortaya çıkabilecek yanlış anlamaları önlemek gerekir. Kamuoyunu uluslararası gelişmeler konusunda yeterince bilgilendirmemeye yönelik genel bir eğilim, ağırlıklı olarak Vietnam Savaşından sonra, değişik ülkelerin dış politikalarının vazgeçilmez unsurlarından biri durumuna getirilmiştir. Batıda, özellikle de ABD’de, uluslararası ilişkiler görece kayıtsız bir kamuoyu oluşturmaya yönelik zımnî bir oydaşma çerçevesinde dar fakat son derece ehil küçük bir azınlığın elindedir. Öte yandan iş çevreleri, elitler ve mesleki kuruluşların elinde de uluslararası gelişmelere dair oldukça zengin bir haber ve enformasyon kaynağı bulunmasına rağmen, medya bu kaynakları ortak bir uzlaşma temeline dayalı olarak alenileştirmekte oldukça isteksiz davranmaktadır (Hoge,1997:51-52). Nicelik ve nitelik açısından yetersiz içerik aracılığıyla bazı “sakıncalı” gelişmeler gözden kaçırılmakta; ancak üzerinde kamuoyu oluşturmanın gerekli görüldüğü gelişmeler, haberin istendik yönde yapılandırılması yoluyla ön plana çıkarılmaktadır. Gınneken şöyle demektedir:

Dünyanın en büyük günlük gazetelerinin ön sayfalarında yer alan haber öyküleri bile, ağırlıklı olarak resmi nitelikteki ulusal kaynaklara dayanır. Otorite, güvenilirlik ve hepsinden önemlisi kolay ulaşılabirlik ölçütleri gazetecileri sürekli olarak bu kaynaklara yöneltmektedir. Bu durum ise, onlara orantısız ölçüde büyük bir gündem koyma ve tanımlama gücü vermektedir. Bir dizi açıklayıcı örnekten biri, dünyanın en büyük haber oluşturucusu olan ABD hükümeti ve onun ana kurumları olan Beyaz Saray, Dışişleri Bakanlığı ve Pentagon’dur. Dahası geçmişte hem CIA, hem de FBI medyanın manipülasyonuna yönelik yoğun kampanyalar yürütmüşlerdir. Dış askeri müdahaleler giderek psikolojik savaş ve dezenformasyon kampanyaları ile elele yürütülür hale gelmiştir. Aynı şeyler Fransa ve İngiltere için de söylenebilir. Büyük Batılı güçlerin liderleri seslerini neredeyse hergün duyurabilirken, dünyadaki milyarlarca insan kendi yaşam koşullarını ya da görüş açılarını ifade etme olanağını neredeyse hiçbir zaman bulamaz. (1998:107-108)

Bu çerçevede, haberin ideolojik konumlandırılmasının dünyadaki enformasyon dengesizliğini de içine alan farklı boyutlarının yeni haber tanımlama süreçleri bağlamında giderek

silikleştirildiğini belirtmek gerekir. Nitekim, Soğuk Savaş sonrası dönemin yükselen dış haber değerleri, Yeni Uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzeni tartışmasının az gelişmiş ülkelere bazı açılımlar sağlayan eşitlikçi söylemini geriletmiştir. Antagonistik temellere dayansa da, yer yer yararlı sentezler de oluşturabilmiş olan uluslararası diyalogun bu özel türü artık iyice güçsüzleşmiştir. Bu durum Yeni Düzen tartışmasının ön plana çıkardığı sorunların çözümlendiği, Kuzey-Güney uzlaşmazlığının giderildiği anlamına gelmemelidir. Araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlara göre, merkez ve çevre ülkeleri arasında gerçekleşen uluslararası haber akışları hâlâ ikinciler aleyhine ciddi dengesizlikler içermektedir. (Kim ve Barnett, 1996; Chang vd, 2000; Wu, 2003). Altyapı eksikliği, enformasyon denetimi ve mesleki uygulamalardan kaynaklanan bazı sorunlar da henüz tam anlamıyla aşılabilmiş değildir. Ancak bir bütün olarak söylem değiştirilmiş; idealist bir yapıdan alınıp pragmatist bir yapıya oturtulmuştur.

Ele aldığımız dönem açısından az gelişmiş ülkelerin enformasyonun jeopolitiği ile küresel ölçekte teması, dayatılan bu pragmatist çerçevenin oluşturduğu sınırlar içinde gerçekleşmektedir. Az gelişmiş ülkeler kendi gelişmişlik sorunlarıyla ilgilenmeyen, ilgilendiklerinde ise bunları kendi bütünlük çıkarları doğrultusunda biçimlendiren küresel medya şirketlerinin egemen haber tanımlamalarına, kısmen küreselleşmenin de baskısıyla, boyun eğmek zorunda kalmaktadır. Sözü edilen ülkelerde 1970'lerde ortaya çıkan ve gazeteciliği kitleleri bilgilendirme ve eğitime amaçlı ulusal politikaları yaymada ve yine kitleleri ekonomik kalkınmayı sağlayacak tarzda harekete geçirmede merkezi konuma yerleştiren gelişme gazeteciliği uygulamaları artık eski önemini yitirmeye başlamıştır (Stevenson,1994:256-257). Egemen haber tanımlarını zayıflatmada karşılaşılan dış engellemeler ve yeni içerik ve formatlar geliştirmede ortaya çıkan iç yetersizlikler, en duyarlı nokta olan bürokratik nüfuzun etki alanından tam olarak kurtulamama olgusuyla birleşince, gelişme gazeteciliğinin gücü oldukça sınırlanmıştır. Öte yandan, belirli bir gelişme trendini yakalamış olan yeni sanayileşen ülkeler de, küresel medya pazarında ele geçirdikleri fırsatları yitirmemek için gelişme gazeteciliğinin anlayış ve uygulamalarından hızla uzaklaşmaktadır. Bu tür farklı koşullar bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise, gelişme gazeteciliğinin barındırdığı idealizmi büyük ölçüde yitirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim, dış gelişmeleri tanımlamaya yönelik ulusal bakış açıları ile bu gelişmeler karşısında konum belirlemeye yönelik ortak eylem kararlılığı güçsüzleşmekte; Batılı değer yargılarını eksen alan, kozmopolit bir bakış açısı haber profesyonelleri üzerinde giderek daha fazla etkili olmaktadır.

Anlatılanlar bağlamında, Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte Afrika'da uluslararası mali kuruluşların parasal destek için "basın özgürlüğünün sağlanması" şartını koşması, kıtanın tümünde medyanın liberalleştirilmesi sürecini başlatmış; ancak çok geçmeden hem basın, hem de yayıncılık kuruluşları çokuluslu şirketlerin ve programlama stratejistlerinin egemenliği altına girmiştir. Böylece tarımı modernleştirmek için yayıncılıktan yararlanma ve gelişmeci gazetecilik aracılığıyla uzaktan eğitimi gerçekleştirme hedefli post-kolonyal düşler küreselleşme ve pazar ekonomisinin direktifleri eliyle yitirilip gitmiştir (Nijubi,2001:122). Latin Amerika'da gelişme gazeteciliğinin temel argümanlarından biri olan bağımlılık kavramından *asimetrik karşılıklı bağımlılık* kavramına doğru bir geçiş yaşanmıştır. Eşitsiz koşullarda, belirli ölçülerde de olsa, güç ve inisiyatif sahibi olma olasılıklarını çağrıştıran bu terim, Meksika ve Brezilya gibi dünya televizyon piyasasında güçlü bir konum edinen bazı ülkelerin gelişme gazeteciliğinin yerel bağlamından giderek uzaklaşmakta olmalarına karşı meşru bir mazeret oluşturmuştur (Falkenheim,2000:288). Gü-

ney Doğu Asya'da da Tayvan ve Güney Kore gibi ülkeler uluslararası şirket etkinlikleriyle bütünleştikçe, gelişme gazeteciliğinin "kısıtlayıcı" bağlarından kopmakta ve Batılı liberal yaklaşımın etki alanına girmektedir. Malezya ve Singapur gibi ülkelerde ise, "Asyalı değerler" temeli üzerinde gelişme gazeteciliğine devam edilmektedir (Wong,2004:26). Ancak bu ülkelerin uluslararası uygulamalarının yörüngesine oturttukları kalkınma stratejileri göz önüne alındığında, Asyalı değerlerin uzun vadede korunmasının oldukça güç olacağı söylenebilir.

Jeopolitik konum, tarihsel, dinsel ve kültürel arkaplan, toplumsal dinamikler gibi etmenlerin yardımıyla küreselleşmenin getirdiği riskleri azaltmada görece korunaklı, fırsatları değerlendirmede ise oldukça avantajlı bir konum elde eden bu gibi coğrafi bölgelere rağmen, tam tersi oluşumlarla küreselleşmenin yıkıcı etkilerinin hedefi haline gelen İslam coğrafyası farklı gelişmelere kaynaklık etmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde 11 Eylül saldırılarıyla güçlü bir ivme kazanan ve kısmen de Huntington'un "medeniyetler çatışması" tezini çağrıştıran Batı dünyası ile İslam dünyası arasındaki kutuplaşma sürecinde taraflar kendi ellerini güçlendirmek için yoğun propaganda faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu bağlamda Arap medyası, ortak ulusal duyarlılıklar ve dinsel inançlar temelinde, Amerikan militarizminin önderlik ettiği tek merkezli dünya düzenini hedef alan politik bakış açıları üretmektedir. Örneğin, 1996 yılında Katar'ın başkenti Doha'da yayına başlayan ve Arap dünyasından yaklaşık 45 milyon izleyicisi olan El-Cezire uydu kanalı İsrail-Filistin çatışması, ABD'nin Irak operasyonları ve Afganistan savaşı gibi oluşumlar sırasında Amerikan "politik/militer misyonu"na provakatif bir retorikle karşılık vermiş ve bu misyonun dünya çapında sorgulanmasına neden olan etmenlerden biri olarak işlev görmüştür (El-Nawawy ve Iskandar,2002:24-25). Agresif, propagandist ve partizan tavrı nedeniyle hem Arap, hem de Batı dünyasından yoğun tepkiler alsa da, El-Cezire, özellikle II. Körfez Savaşı sırasında çarpışmaların içinden verdiği gerçek yıkım görüntüleriyle Batı medyasının yansıttığı bombardıman işltülerinden ibaret savaş imgesini yerle bir etmiş; dünya kamuoyunda geniş yankı uyandıran savaş karşıtı hareketin biçimlendirdiği eleştirel bakış açısına da dolaylı yoldan katkıda bulunmuştur.

Batıya gelince, 11 Eylül saldırılarından sonra araştırmacı gazetecilik bu coğrafyada yeniden canlanmışsa da, geçmiş dönemlerin stratejik yaklaşım tarzı bir daha asla yakalanamamıştır. Sorunlara uluslararası platformlar çerçevesinde ve siyasal/ideolojik karşıtlıkları gözardı etmeyen karşılıklı bir diyalog içinde çözüm aramak yerine, polemige dayalı tek yanlı bakış açılarıyla kotarılan ve küresel medyanın desteği ile yaygınlaştırılan kampanyalar giderek daha fazla ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, hakim söylemler Kuzeyli devletleri Güneyden gelen teröristlerin düzenli tehditlerine maruz kalan küresel sistemin koruyucuları olarak sunmaktadır. Güneyli terörizmi küresel bir sorun olarak adlandırarak, bunun nedenini "doğu irrasyonallitesi" olarak tanımlayarak ve sonra da Kuzeyli militer eylemi bir çözüm yolu olarak göstererek Kuzeyli güçlerin oluşturduğu küresel hegemonyanın meşruluğu konusunda dünya ölçeğinde bir oydaşma oluşturulmuştur (Karim,2000:120). Söz konusu ortamın oluşturduğu bu manipülatif koşullar altında, ABD'de, ortak iyiliğe dayalı olarak insani kaygıları gözeten yaklaşımlar yerine, hegemonik varsayımlara dayalı ezici ve şoven bir vatanseverlik gazeteciler arasında yaygınlık kazanmıştır. Sivil-kamusal gazeteciliğin normlarına bağlılık gösteren gazeteci sayısı görece olarak daha azdır (Borden,2005:30). Avrupa'da ise, giderek artan yabancı düşmanlığı dramatik olaylar eşliğinde medyanın gündeminde daha fazla yer bulmaktadır.

3. EKONOMİK DETERMİNİZİMİN YÜKSELİŞİ

Günümüz koşulları altında ortaya çıkan en önemli gelişmelerden biri, liberal kuramcılar tarafından sık sık “karşılıklı bağımlılık” miti etrafında kavramsallaştırılmaya çalışılan küresel etkileşimin giderek yoğunlaşmakta oluşudur. Küreselleşmenin gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında gözlemlenen eşitsiz yapısına rağmen bölgesel ticari bloklar, ulusal korumacılık ve miniyanlılık (minilateralism) gibi küreselleşmeden arındırma yanlısı özellikler barındıran bazı politikalarca da kabul gören genel eğilim, en azından, “küresel etkilenebilirlik” düzeyinin küresel oyuncular arasında giderek artmakta olmasıdır. Küresel üretim, finans ve ticaret ilişkilerinin yaygınlığı ve yönü, ülkeleri farklı düzeylerde de olsa ortak ilgi ve beklentiler çerçevesinde biraraya getirmekte; gündelik yaşam pratiklerinden ekonomi politikalarına kadar uzanan geniş bir aralık içinde etkileşimsel yönere vurgu yapmaktadır.

Küresel etkilenebilirlik düzeyinin yoğunlaştığı son yirmi beş yıl içinde ekonomi, uluslararası haber içeriğini belirleyen ölçütlerin ilk sırasına yerleşmiştir (Charles vd.,1979; Kariel ve Rosenvall,1983; Kim ve Barnett,1995; Wu,2003). Ekonomik kalkınma, ülkeler arasında gerçekleşen yatırım oranı ve uluslararası ticaret gibi belirleyici ölçütler günümüzde haberlere ek bir önem ve yoğunluk katmaktadır. Ancak ekonomi haberciliğinin küresel ölçekte yaygınlık kazanmasının asıl önemli nedeni, dünya ölçeğinde ortaya çıkan gelişmelerin siyasal ve ekonomik yönlerinin birbirine daha fazla nüfuz etmesi ve giderek birbirini kapsayacak tarzda bir içerik genişlemesine uğramasıdır. Örneğin, Sovyetler Birliği’nin dağılması başlangıçta siyasal, ideolojik ve jeo-stratejik belirleyiciliği açısından ele alınan bir gelişmeyken, birkaç yıl içinde dünyanın mali ve ticari pazarlarını derinden etkileyen köklü bir dönüşüm halini almıştır. Sosyalizmden kapitalizme geçiş, ekonomik kurumlaşma ve kalkınma sorunlarına yönelik farklı perspektif ve uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle “Washington oйдаşması” adı altında dönüşümün mimarlığını üstlenen ABD, tek bir süper güç haline gelmiş ve Amerikan tarzı kapitalizm yepyeni bir ivme kazanmıştır (Gerard,2000:328).

Soğuk Savaşı sona erdiren bu gelişmenin uluslararası habercilik bağlamında ortaya çıkan en önemli etkisi, ekonomik determinizmin haber içeriği üzerinde giderek daha fazla ağırlık kazanması olmuştur. Halen dış ekonomik gelişmelere ilişkin haberler, büyük ölçüde sansasyonelleşen uluslararası haberlerin görece “ciddi” yüzünü oluşturmakta; özellikle bu tür gelişmelerin güncellik taşıyan yönlerine ilişkin olarak yayınlanan yorumlar da içeriği zenginleştirmek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Bir bütün olarak bakıldığında uluslararası haberlere duyulan ilgi azalırken, uluslararası ekonomi haberlerine duyulan ilgi artış göstermektedir. Ekonomik küreselleşmenin ülkeler arasındaki hareketliliği giderek arttırdığı günümüzde “uluslararası ekonomik haber” adlandırmasının gerçekte “küresel ekonomik haber” adlandırmasıyla yer değiştirmekte olduğunu belirtmek gerekir.

Ekonomik haberlerin küresel medya pazarındaki değerini yükselten yalnızca siyasal gelişmelerin dramatik ekonomik dönüşümlere yol açmakla kalmaması, aynı zamanda bazı önemli ekonomik dönüşümlerin de uluslararası siyaset üzerinde belirleyici etkilerde bulunmasıdır. Örneğin, 1997 yılında Asya-Pasifik ülkelerinde ulusal bankacılık sistemlerinin çökmesiyle patlak veren kriz, dünya ölçeğinde bir dizi zincirleme etkiye neden olmuştur. Bu kriz, herşeyden önce, birçok ülkede izlenen sosyal politikaları kesintiye uğratarak milyonlarca insanın yaşamını olumsuz yönde etkilemiş ve kısa zamanda bir “insanlık krizi”ne dönüşmüştür. Yine, pazar güçlerinin üretken olduğu kadar yıkıcı da olabileceğini göstere-

rek küreselleşme politikalarına duyulan inancın sarsılmasına, IMF, WB ve OECD gibi uluslararası kuruluşların kurumsal meşruiyetlerinin sorgulanmasına ve ekonomi politikalarını bu gibi kurumlarla ortaklaşa biçimlendiren ulus-devletlerin hükümetlerine karşı güçlü bir muhalefetin oluşmasına neden olmuştur (Ha ve Kim,2003:60). Daha çok uluslararası “makro dengeler”e yönelen muhalif söylemin, kendinden sonra gelen tartışmalar için yararlı bir kalkış noktası oluşturduğunu da ayrıca belirtmek gerekir.

Benzeri gelişmeler sonucunda büyük ekonomi gazeteleri küresel jeopolitiği daha yakından izleyebilmek için, yabancı ülkelerdeki büro sayılarını artırma etkinliğini de kapsayan bir dizi dışa açılma politikası oluşturmaya başlamışlardır. Nitekim, söz konusu gazeteler giderek küreselleşmekte; televizyon haberciliği alanında ise, ekonomiye odaklanan küresel nitelikli tematik kanallar çoğalmaktadır. Örneğin, ekonomik gelişmeleri, bu gelişmelerin siyasal ve kültürel yönlerini de içine alan geniş bir yorum aralığı içinde sunan *Financial Times* küresel ölçekte etkinlik gösteren 2500 şirketiyle ekonomi gazeteleri içinde en yaygın olanıdır. *The Wall Street Journal* son yıllarda izlediği kapsamlı bir dışa açılma politikasıyla yerli büro sayısını 15’e, yabancı büro sayısını 31’e çıkarmıştır. *CBS Marketwatch*, *CNNfn*, *Bloomberg Online*, *Fox Market Wire* ve *CNBC* gibi küresel erişimli tematik kanallar da ekonomi haberciliği yapan televizyon kanalları arasında ilk sıraları paylaşmaktadır.

Ekonomi haberciliğinin ulaştığı bu küresel yaygınlık düzeyine rağmen ekonomik, teknolojik ve profesyonel üstünlüğü ele geçirmiş olan gazeteler ve televizyon kanalları dışında içeriğin aynı oranda bir yoğunluk kazandığını söylemek mümkün değildir. Tıpkı uluslararası haberde olduğu gibi uluslararası ekonomik haberde de oluşturucu süreçlere değil, olayların kendisine ağırlık verilmektedir. Uzun vadeli öngörüler yerine kısa vadeli bakış açıları bir bütün olarak içeriğe egemendir. Bu bağlamda güncel ekonomi haberciliği uygulamalarının, ağırlıklı olarak, izleyicilerin makro ekonomik oluşumların kendi yaşamları üzerinde oluşabilecek dolaylı etkilerine yönelik merak ve beklentileri üzerine odaklandığı söylenebilir. Ancak, ekonomi gibi ağırlık merkezleri çok belirgin bir alanda aynı zamanda spesifik gruplara da genel referans çerçeveleri sağlanabilmektedir. Ortak olarak belirlenen buluşma noktalarında ise dünya borsasındaki dalgalanmalar, çokuluslu şirket etkinlikleri, teknolojik bütünleşmenin ekonomik sonuçlarının ortaya çıkarabileceği yeni olanaklar gibi küresel ölçekli gelişmelerin iç pazarlara yönelik etkileri istatistik verilerle işlenerek dünyanın her yerinde ekonomi sayfalarının ve ekonomi ağırlıklı haber programlarının değişmez gündemini oluşturmaktadır.

Uluslararası ekonomi haberlerinin dolaysız gözlemlerle bile algılanabilen bu görünümle-ri, karşılaştırmalı araştırmalar tarafından da desteklenmektedir. Örneğin, haber akışının küresel ölçekteki temel belirleyicilerini ve bu belirleyicilerin gelişmiş ve gelişmekte olan uluslar düzleminde gösterdiği potansiyel farklılıkları 210 ülkeden kaynaklanan ve 44 ülkenin haber medyasında sunulan haberler kapsamında araştıran Wu’ya göre, ekonomik konular uluslararası haber seçiminde uygulanan ölçütlerin başında yer almaktadır. Bu tür konular, haber profesyonelleri tarafından oluşturulan ve ülke yöneticileri kadar ortalama vatandaşlar tarafından da izlenebilen bir gündem çerçevesinde biçimlenmektedir. Wu, araştırması çerçevesinde, ayrıca, haber kapsamına en fazla dahil edilen ülkelerin ABD gibi ekonomik, askeri ve kültürel açıdan güçlü ülkeler olduğunu belirtmektedir. Yazar bu yanlılığın rahatsız edici olduğunu kabul etmekle birlikte, uluslararası haberin ekonomik ölçütler çerçevesinde nötrleşmesini olumlu karşılamakta ve ülkeler arasında gerçekleşen

ekonomik etkileşimlerin siyaset, kültür ve giderek doğal felaketlere kadar uzanan bir sıralama içinde uluslararası haber içeriğini geliştirebileceğini ileri sürmektedir (2003:20).

Ekonomik determinizmin giderek güçlenen bu iddialarına rağmen, uluslararası habercilikte ekonomik ölçütlere tanınan aralığın çok geniş tutulduğu ve bunun da diğer ölçütler aleyhine ciddi sonuçlar oluşturabileceği sıklıkla dile getirilen hususlar arasında yer almaktadır. Lambert'e göre, ortaya çıkabilecek sorunlardan ilki, uluslararası ekonomi haberciliği yapan kuruluşların ellerinde bulundurdukları insani ve teknolojik kaynakları yabancı bürolar arasında dağıtırken, bu büroların açılacakları ülkeleri dünya ticaretindeki konumları ya da ticari mal üretimleri gibi hususlara göre seçmeleri ve bu durumda uluslararası açıdan kritik bir öneme sahip bazı haberlerin gözden kaçırılabilmesidir. İkincisi, bu kuruluşların önceliklerinin küresel ekonomideki dalgalanmalara göre değişmesi ve bu nedenle bir bütün olarak bölgelerin insani ve stratejik açıdan taşıdıkları önemin izleyici gözünde bilinçli olarak azaltılmasıdır. Üçüncüsü ise, yalnızca stok pazar hareketlerinin ve uluslararası ticari akışların eksen alınmasının siyasal/ideolojik boyutlu sorunların önceden tanınmasını ve bunlara yönelik kapsamlı perspektiflerin oluşturulmasını engellemesidir (2001:150-151).

Uluslararası ekonomik haberlerin küresel statükonun sınırlılıkları içinde tanımlanabilen siyasal ve toplumsal bir arkaplan eşliğinde verilmesi, dünya politikasının yürütülmesine kendi ölçeğinde katkı yapabilmek için potansiyele sahiptir. Zira, "meşru" bir tanımlanabilirlik aralığı içinde dile getirilen ekonomik, siyasal ve toplumsal konular beraberlerinde getirebilecekleri sorunları çözümlenmeye yönelik çabalara da açık kapı bırakarak, ortaya çıkabilecek şiddet boyutunun oluşmasını önlemek suretiyle çatışmayı dönüştürebilir. Böylece, ülkeler arasında zamanla gelişebilecek olası nefret de *yapılandırılmış* olacaktır (Lynch,2002b:94). Aksine, kültürün ayrıştırıcı yönlerine dayalı habercilik nefretin daha da artmasına yol açacaktır.

Bu bağlamda uluslararası haberin konusu, mesajı, yönü ve stili küresel çıkarılara bağlı olarak dünya ölçeğinde istikrarlı ya da sorunlu bölgeler oluşturma sürecine kendi sınırlılıkları içinde katkıda bulunabilir. Nitekim, uluslararası ekonomi haberciliği yapan kuruluşların Latin Amerika ve Güney Doğu Asya gibi bölgelerde yaygınlaşması tesadüfi değildir. 1980'li yıllarla birlikte Amerikan müdahaleciliğinin uygulamaya koyduğu ekonomik liberalleşmeyle küresel sisteme eklenen, yükselişe geçirdiği otoriterizm karşıtlığıyla sınırlı da olsa demokratik sistemler oluşturan, son verdiği devrimlerin oluşturduğu görece istikrarlı ortamlarla da toplumsal radikalizimi sınırlandıran bu gibi bölgeler, söz konusu kuruluşlar için nötrleştirici haberlerin yönelebileceği en ideal bölgeler olarak belirginlik kazanmışlardır (Gills vd.,1994:15-25). Küresel ekonomi haberciliğinde Batılı haber formatlarına sıkı bir biçimde sürdürülen bağlılık tekelleşmenin getirdiği yanlılıkla birleştiğinde, küresel düzenin bu surette oluşturulan ekonomik parametreleri güçlenmekte; geçmiş dönemlerin restorasyon sürecinden yararlandırılmayan Afrika, Orta Asya ve Orta Doğu gibi bölgelerin alternatif düzen arayışları ise önemsizleştirilmektedir.

4. ULUSLARARASI HABERİN YERELLEŞMESİ

Soğuk Savaş sonrası dönemin uluslararası gelişmeleri ile ulusal dış politika hedeflerinin buluşma noktasında şekillenen depolitizasyon süreci ve yol açtığı dış haber içeriğini sansasyonelleştirme uygulamaları, izleyicilerin uluslararası haberlere olan ilgisini uzun süre ayakta tutmada tam olarak başarı sağlayamamaktadır. Ekonomi haberlerinin görece bir ağırlık ve ciddilik barındıran yapısı ise, kalıcı bir bağlılık oluşturmamaktadır. İzleyicilerin

sansasyonel içeriğin ötesine geçilmesi ve uluslararası gelişmelerin kendi izafet çerçevelerine ve yaşam deneyimlerine uygun düşecek tarzda ele alınmaları yönünde duydukları gereksinim giderek artmaktadır. Bu gereksinim, kamu hizmeti anlayışına olan bağlılıklarını belirli ölçülerde sürdüren bazı haber profesyonelleri tarafından da desteklenmektedir. Editörler, muhabirleri “Neden bu konuyla ilgilenmeliyim?” sorusunu yanıtlayacak tarzda yerel bakış açılarıyla uyumlu haberler oluşturmaya giderek daha fazla yönlendirmektedir (Shuster,2001:144). Dünyada olup biten olayları yerel gündemin bir izdüşümü ya da tamamlayıcısı olmaları oranında seçip haberleştirme, halen gerçekleştirilmekte olan uluslararası habercilik uygulamalarının önemli bir yönünü oluşturmaktadır.

Amerikan orta sınıf değerlerinin medyaya dayattığı bir gereklilik olarak görülebilecek olan bu uygulamalar doğrultusunda dış olayların sivri yönleri törpülenmekte ve basit, sade bir anlatımla izleyiciye ulaştırılmaktadır. Dünyadaki siyasal ve ekonomik gelişmelere ilişkin “sıkıcı haberler” ile ayaklanmalar, felaketler ve kazalar gibi “kötü haberler” yerine, sıradan insanların merkez alındığı, ufak çapta da olsa “olumlu gidişata” yer veren “iyi haberler” daha fazla rağbet görmektedir (Hargrove ve Stempel III, 2002: 46). Şiddete dayalı bakış açılarının kültür ve geleneklere dayalı bakış açılarıyla yer değiştirmesini hedefleyen bu eğilim, uluslararası haber çerçevelerini belirleyen en önemli etmenlerden biri olarak, aslında uzun bir süredir varlığını sürdürmektedir. Şiddete ve benzeri daha birçok olumsuzluğa yıllarca durmadan pirim veren Amerikan medyası, haberin depolitizasyonuna yönelik kendi öncelikleriyle çok da fazla çelişmeyen toplumsal yılgınlığın bu güçlü dışavurumu karşısında geri adım atmış ve dış gerçekliğin “normalleştirilmesi” çabasını bir ölçüde de olsa desteklemek zorunda kalmıştır.

Uluslararası haberin yerelleşmesi kapsamında söz edilmesi gereken diğer bir yaklaşım da “küyerelleşme” (glocalization) yaklaşımıdır. Küreselleşmenin doğrudan etkisinin güçlenmesi sonucu küresel ile yerel arasındaki etkileşimin uzlaşma ve çatışmalardan örülü bütünselliği üzerine oturtulan bu yaklaşım, rasyonel yönünün görece ağırlığı ile kurumsallaşmaya daha açık bir görünüm sergilemektedir. Nitekim, muhafazakar kesimlerin duygusal yanlılığı temelinde tabandan gelen isteklerin başlattığı yerelleştirme uygulamalarına karşılık, küyerel uygulamalar, medya profesyonelleri ve yöneticilerinden topluma doğru bir yayılım göstermiştir. Küresel nedenlerin yerel sonuçları, küresel sorunların yerel çözümleri ve küresel fırsatların yerel karşılıkları bu yaklaşım çerçevesinde uluslararası haberin yapısına giderek daha fazla egemen olmaktadır. Bu tür haberler de, toplumsal ve ekonomik hareketliliğin daha yoğun olduğu üst-orta sınıf arasında belirli bir karşılık bulmaktadır.

Küyerelleşme sürecini güçlendirme hedefine yönelik çabalar medya profesyonellerince çeşitlendirilerek sürdürülmektedir. Örneğin, Amerikan Gazete Editörleri Derneğinin (ASNE) başkanı Edward L. Seaton, “Dünyayı Eve Getirmek” (Bringing the World Home) başlığı altında hazırladıkları kitapçıkta amaçlarının “yerel haberin tanımını, cemaatin uluslararası bağlantılarını kapsayacak bir biçimde genişletmek” olduğunu ifade etmektedir (1999:2). Araştırmacı Gazeteciler ve Editörler (IRE) adlı kuruluşun ikinci başkanı Brant Houston ise “küresel bir öykü, yerel bir öyküdür ya da bunun tersi de olabilir; bu nedenle sınırlar arasında gözlerinizi açık tutun” demekte ve IRE’nin veri tabanları, genişletilmiş web siteleri ve ülke çapında gerçekleştirilecek çalıştaylar yoluyla yerel haberlere uluslararası arkaplan oluşturmaya yönelik çabalarından söz etmektedir (Aktaran:Kirtz,1999:22). Yine Rochester Press-Bulletin’in editörü Doug McGill’e göre, yerel gelişmeleri küresel etkileşimleri içinde veren küyerel habercilik bir politika değil, bir bakış açısıdır. Dış olayları uluslararası bir perspektiften değil, kozmopolit bir perspektiften vermeyi gerektirir (Aktaran: Carlsson,2004).

Haber profesyonellerinin ekonomik/teknolojik determinist ya da apolitik bakış açılarıyla oluşturdukları ve mesleki uygulamalarda etkin kılmaya çalıştıkları küresel-yerel bağlantısına dayalı süreçler, farklı kavramlaştırma düzeyleri çerçevesinde bazı yazarlar tarafından da dile getirilmiştir. Bu kapsamda belirtilmesi gereken önemli yaklaşımlardan ilki, Robertson tarafından geliştirilmiştir. Küreselin kendi bütünselliği içinde bir dünyaya işaret ettiğini ve bu bütünselliğin de yereli dışlamayan bir bütünsellik olduğunu vurgulayan Robertson, küreselleşmenin merkezi dinamiğinin evrenselin tikelleşmesi, tikelin de evrenselleşmesi olduğunu ileri sürmüştür (1993:177-178). Bu bağlamda ele alınabilecek diğer bir yaklaşım ise, Gurevitch ve arkadaşları tarafından “yerileşme” (domestication) kavramı merkezinde geliştirilmiştir. Birçok Avrupa ülkesinde haber üretimi ve izleyici alımlamasına ilişkin olarak gerçekleştirilen çalışmalar üzerinde temellendirdikleri araştırmalarında Gurevitch ve arkadaşları, yerileşmeyi medyanın uzaklarda gerçekleşen olayları kendi toplumunun kültür ve ideolojisine uygun hale getirmesi olarak tanımlamışlardır. Böylece, yerileşme, aynı ulusal kültür içinde yer alan haber üreticileriyle izleyicilerin uluslararası haberleri benzer bir biçimde algılamalarını sağlama yönünde harcanan çabaların bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (Aktaran: Riegert,2001).

Yerileşme kavramı Gurevitch ve arkadaşlarının çalışmasında küreselleşmeyle karşıtlık içinde verilirken, Clausen bu kavramı küreselleşme sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. Clausen’e göre, bir yandan teknolojik gelişme ve haberlerin uluslararası haber ajansları tarafından yayılması evrensel kavramlarla politikaların çoğalmasını ve birbirinin içine nüfuz etmesini sağlarken, diğer yandan tanıdık öğelerin belirginleştirilmesi anlamında tikelleştirme süreçleri uluslararası enformasyonun dolaylandırılmasında giderek daha fazla yoğunluk kazanmaktadır. Clausen, genel tikelleşme sürecinin bütüncül bir parçası olarak gördüğü uluslararası haberlerin yerleştirilmesi sürecinde uygulanan yöntemleri karşılaştırmalı olarak incelediği Japonya ve Danimarka yayıncılık sistemleri özelinde şöyle sıralamaktadır: haber programlarına görüntülerin makro yapısını desteklemek üzere bildik simgeler dahil etme, haber sunumlarında yer alan aktörlerin estetik dışavurumlarını ve koreografilerini düzenleme, haber yayılım formatlarını biçimlendirme, zaman ve mekanda yakınlık ve anımsalılık duygusu uyandırma, görüntüleri medya kuruluşlarının kendi kameraları ile çerçeveleme, aktörleri ve temaları ulusal tanıdıklık ve kültürel benzerlik duygusuna göre seçme (2004:30-36).

Buraya kadar ele alınan görüşler, uluslararası haberi yönlendirenlerin izleyicilerin ilgisini çekmek üzere gerçekleştirmeleri gereken hususları toplumsal ve kültürel bir çerçeve içinde değerlendirmektedir. Bu görüşler, uluslararası haberin yeniden yapılandırılması sürecinin üzerinde temellendiği yerel bağlamda ortaya çıkabilecek yoğun aidiyet duygularının, kimlik arayışlarının ve ayrıştırıcı eğilimlerin oluşturabileceği ters etkilerin minimize edildiği “steril” bir ortamı varsaymaktadır. Oysa ki, ulusal bağlam, yerelliğin içinde yer alan güçlü bir etmen olarak varlığını her zaman hissettirir. Öte tarafta, haber medyası da bir yandan yerel kültürlerin giderek artan küreselleşmesini örneklendirirken, bir yandan da gelecekte ulusal birlik ve kolektif kimlik duygusunun destekleyicisi olarak işlev görür. Uluslararası haberler günlük olarak “bizim” hangi olay ve sorunlar üzerinde durmamız gerektiğine, hangi tehditlere açık olduğumuza, hangi felaketlere yardım sağlayacağımıza, hangi insani krizlerle ilgilenmemiz gerektiğine ya da hangi zirve toplantılarının “bizi” etkileyeceğine dair anlatılar sağlar. Bu yolla oluşturulan özdeşleşme kalıplarının yine uluslararası haber akışının bizzat kendisinden kaynaklanabilecek olumsuz etkilerden korunması büyük bir önem taşır. Ito’ya göre:

...yabancı ülkelerden kaynaklanan aşırı enformasyon ve kültürel ürün akışı kültürel kimliği tehlikeye düşürebilir. Her birey gibi her ulusun da çelişkili arzuları vardır. Uluslar başkalarından birşeyler öğrenmek ve onları taklit etmek isterken, aynı zamanda başkalarından farklı olmak da isterler. Tıpkı her bireyin kendi bireyselliğini oluşturmak ve sürdürmek istemesi gibi, her ulus da kültürel kimliğini oluşturmak ve sürdürmek ister. Böylece kültürel kimlik duygusu genellikle devamlılık ve onur duygusunu kapsar. O nedenle hiçbir ulus yabancı kültürlerin ve enformasyonunun içe akışına kendiliğinden karşı çıkmasa da, onu belirli bir ölçüde tutmak ya da denetimi altında bulundurmak isteyecektir. (1990:441)

Bu noktada, ulusların dış kaynaklı enformasyonu belirli sınırlar içinde tutma çabaları uluslararası haber içeriğinin yerleştirilmesi sürecinin farklı bir boyutu olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak günümüz koşullarında bunun makul bir noktada tutulabilmesi oldukça güç görünmektedir. Zira, süreç içinde belirginlik kazanan genel bir eğilim uyarınca, uluslararası haber içeriğinin ulusal nitelikteki farklı görüş açılarını giderek daha az yansıttığını ve ulus oluşturma sürecine giderek daha az katkıda bulunduğunu iddia edebilmek mümkündür (Boyd-Barrett,2000; Giffard,2000). Bu durum karşısında ulus-devlet sistemleri ulusal/sembolik kişiliği korumak adına giderek daha tepkisel hale gelmektedir. Uluslar düzeyinde etnosentrisizm yoğunlaşmakta; dünya olaylarını kapsama sürecine ilişkin medya davranışını belirlemede ulusal ortamların önemi artmaktadır (Tai,2000:351).

Ulus-devletlerin tepkileri, ağırlıklı olarak dış kaynaklı enformasyonu biçimlendirmeye yönelmekte ve uluslararası haberleri “yerelleştirme” süreci daha çok bu tür haberlerin denetlenmesiyle sonuçlanmaktadır. Örneğin, Orta Doğu ülkelerinde hükümet yetkilileri dışarıdan gelen yabancı değerlerin siyaset ve dine dair barındırdıkları potansiyel tehditten ciddi bir rahatsızlık duymaktadır. Son yıllarda buna bir de savaş ortamının getirdiği ulusal güvenlik sorunları eklenmiştir. Sonuç olarak, Suudi Arabistan ve İran’da uydu antenleri yasaklanırken, Ürdün ve Katar devlete uygun görmediği programları süzme gücü veren çoklunokta dağıtım sistemine (MMDS) geçmiştir. Mısır ise, 2000 yılından itibaren yö-rüngeye soktuğu kendine ait bir uydu ve işler duruma getirdiği bir dizi analog ve dijital uydu kanalı aracılığıyla güçlü bir devlet tekeli oluşturarak yabancı programlara karşı elini güçlendirmiştir (Sreberny,2001:108-109). Öte yandan, Çin’de ülkeye yabancı ajanslar yoluyla giren denetimsiz ekonomik enformasyonun giderek artan miktarından endişelenen hükümet, 1996 yılında ulusal haber ajansı Xinhua’yı bir tür köprütutucu konumuna getirmiştir. Enformasyonu yayma karşılığında Xinhua servis ücretleri toplamış; fakat aynı zamanda ulusal çıkarları tehlikeye düşüren her türden enformasyonu da sansürlemiştir. Buna karşılık 2000 yılından beri bu gibi uygulamalara bir çözüm olarak, internet, Çin’deki akademisyenler, uluslararası ekonomik topluluk ve gazeteciler için hakim bir enformasyon sağlayıcısı konumuna erişmiştir.

Uluslararası haberin yerelleşmesine ilişkin olarak söz edilmesi gereken son bir husus da, bu süreçte haber profesyonellerince temaların, değerlerin ve inançların farklı düzeylerde de olsa biçimlendirilebilmesine karşılık, izleyicilerin bilişsel, duygusal, estetik ve etik açıdan iletinin içeriğini yorumlamadaki bağımsız iradesine, yeteneğine ve inisiyatifine güvenen yaklaşımların “medya okuryazarlığı” adı altında giderek güçlenmekte olduğudur. Bu yönde medya okuryazarlığı iletişim kaynakları ve teknolojileri, kullanılan kodlar, oluşturulan iletiler ile bu iletilerin seçimi, yorumu ve etkisini anlamaya ve böylece bunlar üzerinde denetim kurmaya aracı olan bir süreç olarak belirginlik kazanmaktadır (Pot-

ter,1998;Baran,2002). Son yıllarda yoğunluk kazanan demokratik iletişim hareketlerinin bütünü içinde etkili olmaya başlayan küresel medya okuryazarlığı hareketi ise, medyanın merkezileşmesine ilişkin tepkileri “kültürel kirlenme”ye son verme hedefine yönelik olarak kanalize etmekte ve buna bağlı olarak bir dizi kamusal sorumluluğu yaşama geçirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda kamuyu oluşturan izleyiciler yararına işlev görmek üzere oluşturulan mevcut düzenleyici kuruluşların, küresel iletişim endüstrisinin etkileri ana akım medyaya değin uzanan işleyiş düzenini dikkatle izlemeleri gereğine güçlü bir vurgu yapılmaktadır (Dyson,1998:461-465).

İzleyicilerin medya iletileri üzerinde daha fazla denetim kurabilmelerine yönelik kamusal sorumluluklar, ayrıca, uluslararası çatışmaların çözümlenmesinde medyaya yeni görevler yükleyen barış gazeteciliğinin de ana eksenini oluşturmaktadır. Barış gazeteciliği çerçevesinde haber bir süreç olarak tanımlanmakta ve bu özelliğiyle her zaman somut olaylar tarafından kapsandığı ve gerçek seçimlerin de bu kapsamın etiğine ilişkin olduğu dile getirilmektedir. Diğer yandan, somut olayların haber aracılığıyla aktarımına ilişkin olarak da diyalog, uzlaşma ve çok-yönlülük gibi kavramlar ek bir önem kazanmaktadır (Lynch, 2002a:32). Gerçeğin izlenmesinde sorumluluk nosyonunun belirginlik kazandığı bu yaklaşım uyarınca, uluslararası gelişmelerin haberleştirilmesinde “ötekileştirme”nin ortadan kaldırılması, neden-sonuç ilişkisinin ön plana çıkarılması ve çeşitliliğin yansıtılmasında dengenin gözetilmesi gibi hususlar vurgulanmaktadır. Böylece, dış gelişmeleri yoğun bir yerel yanlılık içinde raporlaştırmak yerine, empatiye dayalı bir karşılıklılık içinde ele almak olası hale gelmektedir.

Ancak burada hemen belirtmek gerekir ki, uluslararası habercilikte yer yer katı bir biçimde benimsenen öz savunmacı yaklaşımlar karşısında kültürlerarası anlayışın gerçekleştirilmesi seçeneğini öne çıkaran demokratik iletişim hareketlerini destekleyecek güçlü bir alternatif medya sistemi oluşturulabilmiş değildir. Ayrıca bu hareketler, genel olarak değerlendirildiklerinde, oldukça birey-merkezli kalmaktadır. Oysa ki, gazeteciler yalıtılmış bir profesyonellik düzleminde değil, kurumsal, ulusal ve uluslararası rejimler düzleminde etkinlik göstermektedir. Öte yandan, tekeli oluşumlar da özellikle barış gazeteciliğinin uluslararası habercilik açısından hedeflediği özgürlük, denge ve farklılaşmayı olumsuz yönde etkilemektedir. Nitekim, uluslararası medya tekelleri yalnızca ticarî çıkar peşinde koşmamakta; “öteki” imgesinin biçimlendirilmesine kadar uzanan geniş bir aralık içinde kimlik inşasına da yönelmektedir. Koşullar gerektirdiğinde, küresel düzenle güçlü bir çıkar birliği içinde bulunan hükümetlerle de ortak hareket edebilen bu gibi kuruluşlar, böylece, mevcut farklılıkları derinleştirerek uluslararası gerilimleri yoğunlaştırmaktadır (Tehranian,2002:58). Küresel sistemin koşulları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, uluslararası haberciliğin dünya toplumları arasındaki anlayışı gerçekleştirmeye yönelik temel işlevinin, bu genel çerçevede oluşturulacak radikal dönüşümlerin başarısına önemli ölçüde bağlı olduğunu söylemek mümkündür.

5. SONUÇ

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası haberin seçimi, yapılandırılması ve vurgulanması amacına yönelik yeni oluşturucu çerçeveler geliştirme arayışları ağırlıklı olarak haber içeriğinin politizasyonu ile depolitizasyonunun kesişme noktasında biçimlenmiştir ve tam da bu noktada ortaya çıkan gerilimin neden olduğu bir takım belirsizliklerle kuşatılmış durumdadır. O nedenle, getirdiği yeni açılımlar ile giderek karmaşıklaşan uluslararası gelişmelere

geniş bir tanım aralığında ışık tutan, kapsayıcı bir yaklaşımın ortaya çıktığını söyleyebilmek oldukça güçtür. Genel eğilim, varolan Batılı haber tanımlarının oluşturduğu birincil çerçeveyi bazı ikincil yöntemlerle işleyerek uluslararası haberi her koşul altında kolayca denetlenebilecek esnek değişkenler üzerine oturtma yönünde gelişmiştir. Daha çok depolitizasyon uygulamalarına dayalı olarak gerçekleştirilen bu süreç eğlence, suç, cinsellik ve skandalları konu alan haberlere dayalı sansasyonizm, ekonomik gelişmeleri raporlaştırmaya dayalı determinizm, yabancı görüş açılarına sınırlayan popülizm ve küresel-yerel etkileşiminin getirebileceği fırsatlar üzerine odaklanan pragmatizm ile kuşatılmış durumdadır.

Batılı ülkelerde, özellikle de ABD’de, dış haberlerin sayıca azaltılması ve içeriklerinin geniş bir spektrum içinde yerleştirilmesi biçiminde formüle edilen ve diğer bazı ülkelere de yer yer benimsenen hakim medya politikalarının kalkış noktalarının toplumun ilgi ve beklentilerine göre belirlendiği haber profesyonelleri tarafından sıklıkla dile getirilen bir husustur. Ancak, sorun, medya tarafından yıllarca aşırı tüketim, suç, cinsellik ve şiddet gibi olumsuzluklara maruz bırakılan izleyici kitlesinde birikimsel olarak ortaya çıkan yoğun yığınlık ve ilgisizlikle açıklanamayacak kadar karmaşıktır. Uygulanan politikalar ulusal sınırlar içinde ortaya çıkan dönemsel gelişmelerden çok, uluslararası konjonktürün uzun vadeli, somut gereklilikleri üzerinde temellendirilmektedir. Bu bağlamda, haber profesyonellerinin kayıtsız bir kamuoyu oluşturmaya yönelik zımni bir oydaşma çerçevesinde biçimlenen dış politika gerekleriyle dolaylı yollardan bütünleşmekte oldukları ileri sürülebilir.

Esnek, fakat aynı oranda da güdümlü bir yapılanma merkezinde dünyanın belirli bölgelelerine ilişkin haberler “nesnel” bir yaklaşımla adeta geçiştirilirken, diğer bazı bölgelere ilişkin haberler provakatif içeriğiyle kitlesel radikalizmi harekete geçirmektedir. Nitekim, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra komünizmin yerini alan yeni düşman “İslami köktencilik”, 11 Eylül saldırılarıyla birlikte giderek güçlenen bir politizasyon sürecinin de tetikleyicisi olmuştur. Bu yönde, Batı medyası, İslamiyet karşıtlığı temelinde güçlü bir kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadır. Buna karşılık, Arap medyası da bir yandan Batı karşıtı bölgesel başkaldırıyı çok boyutlu olarak güçlendirirken, diğer yandan küresel ölçekte etkinlik gösteren savaş karşıtı hareketin başlattığı ivmeyi canlı tutmak için çaba harcamaktadır. Dünyanın kültürel haritasını yeniden biçimlendirmeye yönelik bu anlam mücadelesi, aynı zamanda uluslararası haberciliğin yeni koordinatlarını belirleyen oluşumlardan biri olarak, daha uzun bir süre etkisini sürdüreceğe benzemektedir.

Öte yandan, küreselleşmenin yıkıcı yönleriyle çok daha dolaylı yollardan temas eden coğrafi bölgelerde yer alan ülke medyalarının uyguladığı uluslararası haber çerçeveleri genel eğilime uygun tarzda yoğun bir “depolitizasyon politikası”na maruz bırakılmaktadır. Yeni Uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzeni tartışması çerçevesinde oluşturulan argümanların ortak belirleyiciliğinden yoksun kalan bu ülkelerden çoğu, Soğuk Savaş sonrası dönemde siyasal bütünleşme, ekonomik kalkınma ve teknolojik gelişme hedeflerini de başarı ile gerçekleştiremedikleri için haberde dışa bağımlılık sorunu yoğunlaşarak devam etmektedir. İçine itildikleri çözümsüzlük düzeyi uluslararası kuruluşların dayatmacılığı ile birleşince, bu ülkeler kaçınılmaz olarak Batılı haber tanımları ve uygulamalarıyla bütünleşmek zorunda kalmaktadır. Aksine, küresel düzen içinde belirli bir yer edinen yeni sanayileşen ülkeler açısından bu bütünleşme, daha çok, bilinçli bir tercih sonucunda gerçekleşmektedir. Ancak nedenler farklı olsa da sonuç değişmemekte; “Üçüncü Dünya”nın somut koşulları altında biçimlenen özgün bir tür olarak gelişme gazeteciliği ağır bir kan kaybına uğramaktadır. Böylece, uluslararası gelişmelere yönelik yerel duyarlılıklar güçsüzleşmekte; edilgen bakış açıları haber profesyonelleri üzerinde giderek daha fazla etkili olmakta-

dır. Buna karşılık, devletlerin sınırlarötesi haber akışına karşı daha tepkisel bir hale geldiklerini ve ulusal/kültürel kimliği koruma iddiasıyla enformasyon denetimine süreç içinde daha fazla başvurduklarını da belirtmek gerekir.

Anlatılanlar ışığında medya sistemlerinin, küresel çıkarılara dayalı bir seçicilik ekseninde de olsa, merkezileştiğini ve homojenleştiğini söylemek mümkündür. Bununla doğru orantılı olarak, uluslararası haber de daha dar, daha standart ve bir o kadar da yanlı tanımlar içine hapsolmakta ve bu yönde güçlü bir toplumsal denetim mekanizmasına dönüşmektedir. Nitekim, iç gelişmeleri önemli ölçüde belirleyen dış gelişmeler konusunda yeterince bilgilendirilmeyen bireyler, uygulanan ulusal politikaları da derinliğine ve doğru olarak değerlendirememekte; araştıran, eleştiren ve yeri geldiğinde hesap soran güçlü bir toplumsal radikalizimin yokluğunda ise uluslararası politikalar geniş bir hareket serbestine kavuşmaktadır. “Nesnel” ve giderek yüzeysel haber tanımları böylece siyasal bakış açıları, ideolojik yönelimler ve eleştirel yaklaşım tarzlarının güçsüzlüğünde ortalama bireyleri hem ulusal, hem de uluslararası gelişmelerin edilgen izleyicileri durumuna geriletmektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel radikalizimin giderek güçlenmesine rağmen, ulus devlet sınırları içinde varlık gösteren farklı kamuoylarının içine düşürüldüğü görece edilgenlik durumu, yükselişe geçen militarizm de dahil olmak üzere günümüzün birçok olumsuzluğunu güçlendirebilir. Ana akım medya çerçevesinde gerçekleştirilen uluslararası habercilik de tam bu yönde, dünyadaki mevcut gelişmeleri bilinçli bir biçimde perdeleyerek varolan haksızlık ve eşitsizliklerin meşrulaştırılmasına dolaylı yollardan hizmet etmektedir. Buna karşılık, küresel ölçekli ağır sorunların varlığında uluslararası haberciliğin ters yönde bir işlev yüklenmesi, başka bir anlatımla, insanları sıradan konularla çevrili dar yaşam alanlarından çıkarıp dünya gündeminin daha genel, fakat bir o kadar da önemli sorunlarıyla buluşturması ciddi bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan medya kuruluşlarının yerel, ulusal ve küresel düzlemde çoğullaşması, alternatif yaklaşımların geliştirilmesi bağlamında yaşamsal bir önem taşımaktadır. Ayrıca, güçlü bir uluslararası kurumsallaşma sürecinin de etkin kılınması gerekmektedir. İletişim teknolojilerinin çeşitlenmesi ve sosyo-politik inisiyatiflerin güçlenmesiyle süreç içinde biçimlenebilecek gelişebilecek çoğul bir yapı ve sağlam bir kurumsal temel üzerinde, varolan eleştirel açılımları da destekleyerek dünyanın büyük çoğunluğunun uzun vadeli gerçek çıkarlarıyla örtüşen bir dünya düzeninin inşasına yönelik popüler rıza üretimine katkı sağlamak, uluslararası haberciliğin etik önceliklerinden biri olarak ivedilikle ele alınmayı beklemektedir.

KAYNAKÇA

Baran, S. J. (2002). *Introduction to Mass Communication: Media Literacy and Culture.* McGraw Hill: New York.

Borden, S. L. (2005). Communitarian journalism and flag displays after September 11: an ethical critique. *Journal of Communication Inquiry* 29(1), 30-46.

Boyd - Barrett, O. (2000). “Constructing the Global, Constructing the Local: News Agencies Re-Present the World”. *The Global Dynamics of News: Studies in International News Coverage and News Agenda*, der.: A. Malek ve A. P. Kavoori. Ablex: Stamford, CT., 299-321.

- Carlsson, A. (2004).** *Enter the Era of Glocalization (online)* Media DAY 2004 (erişim tarihi: 24 Aralık 2004) (<http://jolo.jmk.su.se/students/global04/mediaday/glocal/glocaljour.htm>)
- Chang, T. K, Lau, T. ve Xiaoming H. (2000).** From the United States with news and more: international flow, television coverage and the world system. *Gazette 62 (6)*, 505-522.
- Charles J., Shore, L. ve Todd, R. (1979).** The New York Times coverage of equatorial and lower Africa. *Journal of Communication 29(2)*, 148-155.
- Clausen, L. (2004).** Localizing the global: “domestication” processes in international news production. *Media, Culture and Society 26(1)*, 25-44.
- Curran, J. (1992).** “Mass Media and Democracy: A Reappraisal”. *Mass Media and Society*, der.: J. Curran ve M. Gurevitch. Edward Arnold: London, 82-117.
- Downie, L. (2003).** *News About the News*. Vintage Anchor Publishing: Westminster, MD.
- Dyson, R. A. (1998).** Media literacy: who needs it and what does it mean?. *Gazette 60(2)*, 155-166.
- El-Nawawy, M. ve Iskandar, A. (2002).** *Al-Jazeera: How the Free Arab News Network Scooped the World and Changed the Middle East*. Westview: Cambridge, MA.
- Falkenheim, J. C. (2000).** Asymmetries reconfigured: South American television flows in the 1990s. *Canadian Journal of Communication 25*, 285-306.
- Gerard, R. (2000).** *Transition and Economics: Politics, Markets and Firms*. MIT Press: Cambridge, MA.
- Giffard, A. C. (2000).** “International Agencies and Global Issues: The Decline of the Cold War News Frame”. *The Global Dynamics of News: Studies in International News Coverage and News Agenda*, der.: A. Malek ve A. P. Kavoori. Ablex: Stamford, C.T., 389-411.
- Gills, B., Rocamora, J. ve Wilson, R. (1994).** “Düşük Yoğunluklu Demokrasi”. *Düşük Yoğunluklu Demokrasi*, der.: S. Amin ve A. G. Frank, çev.: A. Fethi, Alan Yayıncılık: İstanbul, 9-46.
- Ginneken, van J. (1998).** *Understanding Global News*. Sage: London.

- Ha, Y. C., Kim, T. (2003).** Lessons from the Asian economic crisis: a view from South Korea. *Cambridge Review of International Affairs* 16 (1),
- Hargrove, T. ve Stempel III, G. H. (2002).** Exploring reader interest in international news. *Newspaper Research Journal* 23(4), 46-51.
- Hess, S. (1996).** Media mavens. *Society* 33(3), 70-77.
- Hoge, J. F. Jr. (1997).** Foreign news : who gives a damn?. *Columbia Journalism Review* 36(4), 48-52.
- Ito, Y. (1990).** Mass communication theories from a Japanese perspective. *Media , Culture and Society* 12, 423-464.
- Kariel, H. G. ve Rosenvall, L. A. (1983).** Cultural affinity displayed in Canadian daily newspapers. *Journalism Quarterly* 60, 431-436.
- Karim, H. K. (2000).** *Islamic Peril: Media and Global Violence*. Black Rose Books: New York.
- Keeble, R. (2001).** *Ethics for Journalists*. Routledge: London.
- Kim, K. ve Barnett G. A. (1996).** The determinants of international news flow: a network analysis. *Communication Research* 23(3), 323-352.
- Kirtz, B. (1999).** Global means local. *The Quill* 87(2), 22-24.
- Lambert, R. (2001).** "Business News and International Reporting". *Global News: Perspectives on the Information Age*, der.: T. Silvia. Iowa State University Press: Ames, 147-152.
- Lynch, J. (2002a).** Impunity in journalism. *Media Development* 2, 30-32.
- Lynch, J. (2002b).** *Reporting the World*. Conflict and Peace Forums: Taplow Court, Taplow, Berkshire.
- Mehra, A. (1986).** *Free Flow of Information: A New Paradigm*. Greenwood Press: Westport, Conneticut.
- Meyer, W. H. (1988).** *Transnational Media and Third World Development: The Structure and Impact of Imperialism*. Greenwood Press: Westport, Conneticut.

- Moisy, C. (1996).** The Foreign News Flow in the Information Age (Online) Discussion Paper Series D-23, Joan Shorenstein Center, Harvard University, John F. Kennedy School of Government (erişim tarihi:13 Aralık 2004) (http://www.ksg.harvard.edu/presspol/research_publications/papers/discussion_papers/D-23.pdf)
- Njubi, F. (2001).** New media old struggles: pan-Africanism, anti-racism and information technology. *Critical Arts Journal* 15 (1-2), 117-134.
- Paterson, C. (2000).** International news in the twenty-first century. *Intermedia* 28(4), 16-17.
- Potter, W. J. (1998).** *Media Literacy*. Sage: Thousand Oaks.
- Riegert, K. (2001).** *Good Europeans?: Euro-themes in Swedish, Danish and British tv news during a typical week (online)* 15th Nordic Conference for Media and Communication, Reykjavik, Iceland, August 2001 (erişim tarihi: 20 Aralık 2004) (<http://www.nordicom.gu.se/nordicconference/iceland/papers/ten/Kriegert.pdf>)
- Riffe, D., Aust C.F., Jones, T. C., Shoemaker B., Sundar S. (1994).** The shrinking foreign newshole of the New York Times. *Newspaper Research Journal* 15(3), 74-88.
- Robertson, R. (1993).** *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Sage: London.
- Seaton, E. L. (1999).** Take a fresh look at international news: local ties. *The American Editor* 74(2), 1-2.
- Shaw, D. (2001).** Foreign News Shrinks in Era of Globalization (online) *Los Angeles Times*, 27th/September/2001 (erişim tarihi: 3 Ocak 2005) (<http://www.commondreams.org/headlines01/0927-03.htm>)
- Shuster A. (2001).** “Global News, Changing Views: Economy, Fall of Communism Shift Media Priorities”. *Global News: Perspectives on the Information Age*, der.: T. Silvia. Iowa State University Press: Ames, 141-145.
- Sreberny, A. (2001).** Mediated culture in the Middle East: diffusion, democracy, difficulties. *Gazette* 63 (2-3), 101-119.
- Sreberny-Mohammedi, A. (1991).** “The Global and the Local in International Communications”. *Mass Media and Society*, der.: J. Curran ve M. Gurevitch. Edward Arnold: London, 118-138.

- Stevenson, R. L. (1994).** *Global Communication in the Twenty-First Century*. Longman: New York.
- Tai, Z. (2000).** Media of the world and world of the media: a cross-national study of the rankings of the “Top 10 World Events” from 1988 to 1998. *Gazette* 62(5), 331-353.
- Tehraniyan, M. (2002).** Peace journalism: negotiating global media ethics. *Harvard International of Press/ Politics* 7(2), 58-83.
- Wong, K. (2004).** Asian based development journalism and political elections: press coverage of the 1999 general elections in Malaysia. *Gazette* 66(1), 25-40.
- Wu, H. D. (1998).** Investigating the determinants of international news flow : a meta – analysis. *Gazette* 60(6), 493-512.
- Wu, H. D. (2003).** Homogeneity around the world?: comparing the systemic determinants of international news flow between developed and developing countries. *Gazette* 65(1), 9-24.

Amerika'nın Irak'a Müdahalesine İlişkin Televizyon Haberlerinin İçerik Analizi Yöntemi ile İncelenmesi

Analysis of the Television News on American Occupation of Iraq by Content Analysis Method

Yard.Doç.Dr. Nüket ELPEZE ERGEÇ*

Öz: Bu araştırma, Amerika'nın Irak'a müdahalesinin Türkiye'deki ulusal televizyon kanallarının ana haber bültenlerinde nasıl yer aldığını inceleyen bir çalışmadır. Kimyasal tehdit ve Irak'a demokrasi getirmek gibi meşru bir zemine dayandırılan Amerika'nın işgalini, göç eden insanlar ve uzakta patlayan bombalar görüntüleriyle izledik. Kayıpları rakamlarla duyduk. Muhabirlerin korku ve panik dolu gözleriyle işgalin boyutlarını tahmin etmeye çalıştık. Irak'ta bunlar olurken ülkemiz gündeminde sadece tezkere tartışmaları mı vardı? Haberler hangi nitelikteydi, haber kaynakları nelerdi? Kanalların gündemi benzer miydi? Araştırmada bu sorulara içerik analizi yöntemiyle cevap aranmıştır.

Anahtar kelimeler: Amerika'nın Irak'ı İşgali, televizyon haberleri, içerik analizi, gündem belirleme yaklaşımı.

Abstract: This is a study designed and conducted to analyse how TV news of American occupation of Iraq was covered in prime news programmes of Turkey's TV channels. We watched the American occupation which was based on the alleged chemical weapons threat and on a legal ground of bringing democracy to Iraq along with the people fleeing in the shade of bombs exploding in distance. Death tolls were presented as mere statistics. We tried to estimate the extent of the war through fear and the panic-stricken eye of the reporters. While these events were happening in Iraq, were there only the discussions of motion on the agenda of our country? What kind of news is available? What were the sources of news? Were the schedules of TV channels alike? Answers were sought for these questions in this study by means of content analysis method.

Key words: American Occupation of Iraq, television news, content analysis, agenda-setting.

---

* Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Meslek Yüksekokulu, Radyo- TV yayıncılığı programı, Gaziantep. e-mail: elpeze@gantep.edu.tr

1. GİRİŞ

Günümüzde medya bir gündeme hakim olma, olayları ve olguları yönlendirme mücadelesi yürütme çabası içindedir. Medya, haberlerle ve bunun yanında içerdikleri çeşitli konulardaki enformasyonla kamuoyunu yönlendirebilme gücünden dolayı dördüncü güç olarak adlandırılmaktadır. Medyanın toplum üzerindeki etkisi artık kabul edilmiştir. Ancak, bu etkinin boyutları konusundaki çalışmalar halen sürmektedir. İnsanların kendileri dışındaki dünyada olup biten sosyal ve siyasal olaylar hakkında bilgi edinebilecekleri tek kaynak olması, medyanın önemini daha da arttırmaktadır. Medyada, diğer anlamıyla kitle iletişim araçlarında her gün anlatacak bir olay, aktarılacak bir mesaj vardır.

Medyanın fonksiyonları üzerine pek çok görüş ortaya konmuştur. Bunlar belli başlı başlıklar halinde haber ve bilgi verme, kamuoyu oluşturma ve açıklama, eğitime, eğlendirme-hoşça vakit geçirtme, denetleme, eleştiri ve toplumsallaştırma gibi kategorilere ayrılarak sıralanmıştır. Çalışmamız açısından önemli olan ise, medyanın haber ve bilgi fonksiyonudur.

Demokratik sistemlerde insanların demokrasiye katılımları için ihtiyaçları olan haber ve bilgilerin sağlanması konusu, medyanın bütün işlevleri arasında en önemlisi olarak görülmektedir. İnsanların küresel düzeydeki bilgi ve haber alışverişine duydukları gereksinim ne kadar gerçekse, medyanın elindeki olanaklarda o kadar geniştir. Bugün evimizde televizyonun karşısında dünyanın herhangi bir yerindeki çatışmayı, savaşı ya da depremi izleme olanağına sahibiz. Bilgilenmede sınır tanımayan bir çağda yaşamın avantajlarını sonuna kadar kullanırken, bir takım dezavantajların da olması kaçınılmaz. Amerika'nın Irak'a düzenlediği saldırının her anı kayıtlara geçerken gerek televizyonlardan, gerekse internetten olan biteni izleyebildik. Ancak, bütün yaşananlar canlı olarak kameraların izin verdiği ya da yönlendirdiği ölçüde biz izleyicilere sunuldu. Ana haber bültenlerinde ise cephede, dünyada ve ülkemizde çatışma ile ilgili olup bitenler verildi.

Bu çalışmanın temel amacı, Amerika'nın Irak'a müdahalesinin televizyon haberlerine yansımaları ortaya koymaktır. Başka bir deyişle "Amerika-Irak savaşı sürecinde medya hangi konuları, ne sıklıkta yayınlamış, gündemini nelerden oluşturmuş?" sorusu bu çalışmanın temel hareket noktası olmuştur. Bu amaçla ampirik olarak gerçekleştirilen, dolaysız, yaygın gözlem tekniklerinden olan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Medya çalışmalarında, çeşitli olay ya da sorunların medyada sunum biçimlerini belirlemeye yönelik araştırmalar önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmalarda medyanın araştırma konusu soruna yönelik tutumu sorgulanmaktadır. Televizyon ana haber bültenlerinde Amerika-Irak savaşının haberlerinin sunuşunun irdelendiği ve somut saptamalar elde edilen bu çalışmada literatüre bir katkı yapmak hedeflenmiştir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

İletişim bilimcileri ve sosyal bilimciler medyanın kamusal alanda yarattığı dönüşümleri yoğun biçimde incelemişlerdir. Medya etkileri iletişim alanında en çok üzerinde durulan konuların başında gelir. Son yıllardaki başlıca araştırma yaklaşımlarından¹, tutucu ve değişimci iletişim kuram ve araştırmalarına (Erdoğan ve Alemdar, 1990, 15-49) bakıldığında

---

¹ Gündem belirleme-McCombs ve Shaw(1972), Kitle iletişim araçlarının etkileri-McOuail (1977), Sosyolojik bakışla etki- Halloran (1977), Kültürlenme kuramı-Gerbner (1982).

geleneksel ana damar iletişim araştırmasının başlıca odağı basın ve televizyonun etkileri olduğu görülür. Yaygın bir ilgi tarafından beslenen etki araştırmaları neredeyse kitle iletişim araştırmasının eş anlamlısı haline gelmiştir. Bazı iletişim araştırmacıları (DeFleur 1970; Gitlin 1978; Benett 1982...) dahil bir çoklarının zihninde, iletişim araştırmasının yönelmesi gereken temel önemdeki sorun medyanın izleyici üzerindeki etkisidir. Sonuçta medya hakkındaki bakışların barındırdıkları hem korku ve endişeyi, hem de umut ve tahriki açıklayan nokta medyanın yürekleri, zihinleri ve ulusal kamunun davranışını zaptetme ve yönlendirme konusundaki tahmine dayalı gücüdür (Fejes, 1994, 251).

Günümüzde çoğulcu yaklaşımlar çerçevesinde, medyanın etkilerinin dolaylı ve uzun dönemli olduğu yolunda kanıtlar sağlayan dört temel yaklaşım ağırlık kazanmıştır. Bunlar kamuoyunun kitle iletişim araçları karşısında nasıl biçimlendiğini açıklamaya çalışan Neolle-Neumann (1973) tarafından geliştirilen sessizlik sarmalı, kitle iletişim araçlarının yaydığı bilgi ile toplumun düşük ve yüksek sosyo-ekonomik statüdeki katmanlar arasındaki farkını yorumlamaya çalışan bilgi açığı hipotezi (Severin-Tankard, 1994, 409), medyanın toplumda bağımlılık yaratıp yaratmadığını sorusu üzerine odaklanan bağımlılık modeli ile kitle iletişim araçlarının önceliklerinin halkın öncelikleri olduğunu ileri süren, McComb ve Shaw (1977) tarafından geliştirilen gündem belirleme yaklaşımı, olarak sıralanabilir. Gündem Kuramı (Agenda Theory) yaklaşımı; halkın çeşitli konuların önemini algılayışını kitle iletişim araçlarının konuyu ele alış biçimleriyle açıklanabileceğini ileri sürer. Medyanın önemseydiği konuları halkın önemli olarak algılayacağı konular, ilgilenmedikleri ise önemsiz olarak algılanacak konular olarak ifade edilmektedir. McComb ve Shaw (1977) Kuzey Carolina eyaleti Charlotte şehrinde yapmış oldukları çalışmada kamunun, medyanın gündemi şekillendirmesinden daha çok medyanın kamunun gündeminin şekillenmesinde nedensel bir etkiye sahip olma olasılığı olduğunu tespit ettiler (Severin ve Tankard, 1994, 371) Kısacası, gündem belirleme işlevi, bu araçların insanların ne hakkında düşüneceklerini, neyi önemli olarak algılayacaklarını etkileme eğilimi olarak da tanımlanmaktadır.

Gündem belirleme yaklaşımının temel hipotezi, medyanın insanların ne hakkında düşüneceklerini belirlediği düşüncesine dayanır. Yaklaşımına göre medya, haberleri sunuş yoluyla kamuoyunun düşündüğü ve konuştuğu konuları, eş deyişle kamu gündemini belirlemektedir. Geleneksel gündem belirleme yaklaşımına göre medyanın belirli bir konuya ayırdığı yer ve zaman miktarının ölçülmesi ile elde edilecek veriler, izleyenlerin aynı konuya gösterdiği ilgi miktarıyla ya da onların bu konun önemliliğine ilişkin yargılarıyla yakından ilgilidir (Yüksel, 2004, 244).

Gündem belirleme yaklaşımına göre, medyanın öncelikleri halkın öncelikleri olur. Medyanın gündem oluşturma düşüncesinin temelinde, bu konular hakkında halkın görüşlerinin kitle iletişimin verdikleriyle anlamlı bir şekilde etkilendiği varsayımı bulunur. Bunun en önemli nedenlerinden biri, medyanın kamuyu ilgilendiren konularda halkın en önde gelen enformasyon kaynağı olmasıdır (Erdoğan ve Alemdar, 1990, 146). Bilginin dağıtıcısı olan kitle iletişim araçları elbette her enformasyonu seçerek izleyicisi ile buluşturur. Bu seçimde sunduğu öncelikler de izleyicinin önceliği olacaktır. Medyada önemli yer tutan konular

kamu gündemiyle de yakından ilgilidir. Medyanın belirli bir konuya ayırdığı yer ya da zaman miktarının ölçülmesi ile elde edilecek veriler, izleyenlerin aynı konuya gösterdiği ilgi miktarıyla ya da onların bu konuya önemliliğine ilişkin yargılarıyla yakından ilişkilidir (Yüksel, 2004, 243).

Haber medyanın vazgeçilmez unsurudur. Eğlence amaçlı TV programlarını oluşturan filmlerin, dizilerin, müzik, spor ve yarışma programlarının dışındaki en önemli program türleri izleyicileri bilgilendirmeye yönelik olan haber bültenleri ve haber programlarıdır. Haberler aracılığıyla medya gündemi belirlenir. Bu programlar toplumsal gerçekleri yansıtmakla yükümlü olduklarından simgesel anlamlardan tamamen arınmış olmaları ve mümkün olduğunca yalın bir ifadeyle ve tarafsız bir şekilde izleyicileri aydınlatmaları gerekmektedir. TV haberleri bu nedenle her ülkede toplumsal tartışma konusu olmaktadır (Turam, 1994, 127). Medyanın gündemi belirlerken haberleri her türlü etkiden ve gösteriden uzak bir biçimde sunması beklenir. Oysa ki varolan toplumsal gerçekliğin bir parçası olan haberleri ideolojik, ekonomik ya da siyasi baskılardan arınmış biçimde yayınlandığı söylenemez.

Sosyolog Gaye Tuchman kitabı Making News'de (1978) haberlerin, gerçeğin sosyal yapılanması olduğunu iddia eder. Tuchman haber yapma eyleminin, gerçeği görüntülemek değil, gerçeğin kendisini yapma eylemi olduğunu söyler (akt. Severin ve Tankard, 1994, 536). Medya içeriklerindeki görüntünün gerçeğin görüntüsü olmadığına dair pek çok araştırma bulgusundan da söz edilebilir. Gerçek yaşamdaki trafik kazası sayısı ile medya içeriklerindeki haber sayısı orantılı değildir. Brezilya'daki ya da Afrika'daki açlık konusu; orada ölenlerin anlamlı sayısı ile değil, şarkı ve konserlerle, ünlülerin yardım kampanyaları ile gündeme gelir. AIDS, erozyon, alkol ve uyuşturucu ile mücadele, silahsızlanma, terör, depresyon, tinerci çocuklar, kız kaçırma olayları, okula gitmeyen genç kızlar, sağlık sorunları vs. pek çok konuda yapılan haberlerin sayısı ile bu olaylara ilişkin gerçek yaşam göstergeleri birbirinden farklıdır (Yüksel, 2001). Medya gündemi belirlerken kendi bakış açısına ya da kamerasından gördüğü görüntüye göre yansıtıyor ve ne göreceğini zaten önceden belirliyor demek çok acımasız bir genelleme olmayacaktır.

Savaş dönemlerinde habercilik ya da medyanın gündemine neyin yer alacağı bir başka boyutu ile karşımıza çıkar. Savaş döneminde gazetecinin ülkesine karşı sorumluluğuyla gerçeklere karşı sorumluluğu arasındaki denge nasıl sağlanabilir? (Mutlu, 2003, 196). Ragıp Duran, tankların, tüfeklerin ve topların cirit attığı bir ortamda kalemin, mikrofonun ya da kamerasının işlevini yerine getirmesi mümkün değil, demektedir. Silahların gürültüsünde medya organlarının sesi kısılıyor. Duran tarafından, habercinin, kendi ülkesi savaşa girdiğinde, hem genel olarak geçerli olan yasalarla hem de durum gereği Silahlı Kuvvetler tarafından konulan kısıtlama ve yasaklarla karşılaşarak yorumunu yapmaktadır (Duran, 2002, 79). Bu baskılarla medya kuruluşuna gelen görüntüler bir de bu kuruluşların politika ve çıkarları ile karşılaşınca izleyiciler savaş hakkında sadece seçilen çerçevelerle bilgileniyor denilebilir.

Bu yazı kapsamında televizyonun haber ve bilgi verme görevini hangi karelerle yerine getirdiği Amerika'nın Irak'a müdahalesinin gerçekleştiği günler olan 16-22 Mart 2003 tarihleri arasındaki süreç de yapılan analizlerine dayalı olarak ele alınacaktır. Çalışmada sadece

medyanın gündemi ele alınmış, gündem belirleme yaklaşımında yer alan gerçek yaşam göstergeleri bu çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Tek taraflı olarak medya gündemi incelenmiştir. Amerika'nın Irak'a müdahalesi sürecinde başlayan analiz çalışmasında savaşın başladığı gün ve sonrasında yayın kuruluşların en çok hangi tür habere odaklandığı, gündemdeki konuların neler olduğu bu çalışmanın ana sorunsalıdır.

2.1. Araştırmanın Problemi

Bilgilenme ve enformasyona ulaşmada günümüzde kullanılan en geçerli medya aracı görüntüsel ve sessel üstünlükleri nedeniyle televizyondur. Kamuoyunun bilgi alma hakkını gerçekleştiren araçlardan biri olan televizyon gündemi belirlerken bazı eleştirilerden de nasibini almıştır ve almaktadır (Duran, 2000, 99). Matelski'nin deyimiyile taraf tutma ya da seçicilik, haber bağlantı noktalarında ortaya çıkar. Önce muhabirin belli biçimde algıladığı olay söz konusudur. Haber ikinci aşamada editörlere ve yönetime gider. Üst yönetim, reklamcılar, devlet yetkilileri vb. bilinçli karar verme sürecine dahil olurlar. Sunucunun masasına ulaşmaya kadar bir çok karar sürecinden geçen haber sonunda medya kuruluşunun kendi bakışına göre izleyiciye sunulur (Matelski, 2000, 20). Bu bilgiler kapsamında araştırmanın problem olarak gördüğü alan ortaya çıkmaktadır.

Toplumumuzda önemli bir yere sahip olan televizyon, savaş dönemlerinde enformasyon sağlarken, Amerika'nın Irak'a müdahalesi olayı baz alınarak, süre, içerik, biçim ve sunum açısından toplumu bilgilendirecek düzeyde mi olayları vermiştir? Türk televizyonlarının, toplumu savaş ortamı konusunda bilgilendirmek açısından bilgi ve haber verme görevini nasıl yerine getirdiği sorusu araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

2.2. Araştırmanın Amaç ve Kapsamı

Yukarıda belirtilen problem çerçevesinde, Türk televizyonlarının savaş gibi dünyayı etkileyen önemli bir olayda izleyicileri bilgilendirmek için savaşa ilişkin haberlere ne kadar sıklıkta yer ayırdığı, konuları nasıl incelediği ve hangi boyutta bu konuyu gündeme getirdiğinin incelenmesi bu çalışmanın temel amacıdır. Bu amaç doğrultusunda bütün dünyanın yakından takip ettiği Amerika-İrak savaşının Türk televizyonlarının ana haber bültenlerine nasıl yansıtıldığı incelenmiştir. Amerika'nın ilk müdahalesine başlamadan önceki tarih olan 16 Mart 2003 tarihi başlangıç olmak üzere saldırı sürecini kapsayan 22 Mart 2003 tarihine kadarki yedi günlük süreçte savaş ortamına ilişkin haberlerin içerik çözümleme yöntemi uygulanarak incelenmesi, bu araştırmanın alt amacını oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın alt amaç soruları ise şunlardır;

1. Genel olarak inceleme kapsamına alınan televizyon kanallarının bu yedi günlük süreçte Amerika-İrak savaşı olayına ilişkin verdikleri haber sayısında farklılık gözlemlenmekte midir? Gözlemlenmekte ise ne yöndedir?

2. İncelemeye alınan televizyon kanallarının yedi günlük süreçte konular açısından savaşa yaklaşımları ne düzeydedir? Farklılaşma var mıdır? Varsa bu farklılaşma ne yöndedir?
3. Araştırma kapsamındaki her televizyon kanalının ağırlıklı gündemleri arasında fark var mıdır?
4. Televizyon kanallarının savaşa ilişkin verdikleri haberlerin kaynakları arasında farklılık var mıdır? Varsa ne düzeydedir?

Çalışmada temel amaca ulaşabilmek için 16-22 Mart 2003 tarihlerindeki yedi günlük süreçte ülkemiz televizyonlarından önde gelen dört kanalı inceleme kapsamına alınmıştır. İçerik analizi yöntemi ile incelen televizyon kanallarının seçiminde ise genel yayın politikaları göz önünde bulundurulmuştur. Çalışmanın amaç sorularını cevaplayabilmek için TRT 1, CNN Türk, Kanal 7 ve Star TV kanallarının ana haber bültenleri incelenmiştir. TRT 1 kamu yayıncılığı anlayışını benimsediği, CNN Türk haber kanalı olması nedeniyle araştırmaya alınmıştır. Star TV izlenme oranı yüksek olması yanında popüler olarak nitelenebilecek bir habercilik anlayışı benimsediğinden ve Kanal 7 ise ideolojik duruşu nedeniyle örneklere dahil edilmiştir. Araştırma çerçevesinde bu dört televizyon kanalının 16-22 Mart 2003 tarihleri arasında 7 gün boyunca ana haber bültenleri kaydedilmiş ve daha sonra analize tabi tutulmuştur.

2.3. Araştırmanın Önemi

Çalışma savaş haberlerinin televizyon kanallarında hangi boyutlarda yer aldığı somut olarak tespit edilmesi açısından Türk medyası için önemlidir. Medya araştırmaları yapanlar için, habercilik alanında çalışanlar için önemli görülmelidir. Ayrıca bu araştırma benzeri araştırma yapacaklara kaynaklık edebilmesi ve örnek oluşturabilmesi açısından önemlidir.

2.4. Araştırmada Uygulanan Yöntem

Çalışmanın sorularının cevaplanabilmesi için içerik analizi temel yöntem olarak seçilmiştir. İletişim araştırmalarında haber metinlerinin nicel analizi önemli bir yer tutmaktadır. Nicel içerik analizinin en önemli amacı, araştırma konusu olarak belirlenen sorunun medyada nasıl sunulduğunu ortaya koymaktır (Gökçe, 2001). İçerik çözümlemesi, iletilerin açık, aşikar içeriğinin nesnel, ölçülebilir ve doğruyla bilinir bir açıklamasını yapabilmek amacıyla kullanılmaktadır. Anlamlandırmanın düz anlamsal yüzeyini çözümler. Bir iletişim sisteminde seçilen birimlerin belirlenmesi ve sayılması biçiminde uygulanır. Sayılacak birimler, araştırmacının incelemek istediği her şey olabilir. Tek ölçüt bu birimlerin kolaylıkla tanımlanabilir olmalarıdır (Fiske, 1996,176). İçerik çözümlenmesinde nesnel geçerlilik söz konusudur. Bu nokta ise, değişik kişilerin aynı çözümlenme metnini belirli sınıflamalar çerçevesinde öngörülen görünümüleri işaretlediklerinde yerine gelmiş sayılır. Eş deyişle kodlayıcıların metni anlama ve algılama şekillerinin değişmediği ve aynı kaldığı zaman içerik çö-

zümlemesinde “nesnel geçerliliğe” ulaşılmış olur. Başka bir deyişle bir çok kodlayıcı tarafından yapılacak olan belli bir çözümlene metnini sınıflamalara yerleştirilmesinde her zaman aynı sonuç elde edilmelidir. Aynı koşullar altında aynı ya da benzer sonuçlar elde ediliyorsa, o zaman içerik çözümlenmesinin sonuçları “güvenilir” nitelik taşır (Gökçe, 1995, 111). Çalışmanın güvenilirliğinin sağlanabilmesi için Gaziantep Üniversitesi Radyo-TV Yayıncılığı programı ikinci sınıftan beş öğrenci analiz sürecine katılmıştır. Haberlerin içeriğinin kodlanması sürecinde bu öğrencilere farklı ortamlarda haber programları izletilerek kodlama yapmaları sağlanmış ve güvenilir bir sonuç elde edilmeye çalışılmıştır. Kodlamalar sonucunda her bir öğrencinin aynı düzeyde cevaplama yaptığı tespit edilmiştir.

2.5. Araştırmanın Sınıflama Sisteminin Oluşturulması

İçerik çözümlenmesi yöntemi uygulanan çalışmalarda öncelikle yapılması gereken sınıflama sistemi oluşturmaktır. Araştırma kapsamındaki konuların sınıflara bölünmesi gerekmektedir. Burada içerik çözümlenmesi ile araştırılmak istenen gerçeğe yönelik çeşitli etkileri açığa kavuşturulmaktadır. Öncelikle sınıflama sistemi bir ölçek sunmaktadır ve bu ölçek araştırma sorusu açısından önemli olan noktaların sosyal gerçekten seçimini belirlemektedir. Sınıflama sistemi üzerinden sosyal gerçek yapılandırmakta, düzenlenmektedir. Ayrıca sınıflama sistemi sosyal gerçeğin elemanlarını belli özelliklere göre sınıflandırmakta ve bu süreçte araştırma sorusu açısından dikkate alınmayan anlam farklılıkları çözümlene dışı bırakılmaktadır (Gökçe, 1995, 78). Bu çerçevede araştırma kapsamındaki konuların sınıflara ve alt sınıflara bölünmesi gerekmektedir. Çalışmanın sınıflama sistemi oluşturulurken mevcut araştırma dikkate alınmıştır. Varolan kayıtlı haberlerin tamamı dikkatlice incelenmiş, ortak alanlar tespit edilmiş ve çalışmanın varsayımları da dikkate alınarak sınıflar ve alt sınıflar oluşturulmuştur.

Dört ayrı TV kanalının ana haber bülteninde yer alan haberler Dış Politika, Ekonomi Politikası, İç Politika ve Gelişmeler, Dünyada Durum ve Askeri Hazırlıklar olarak isimlendirildiğimiz beş başlık altında sınıflandırılmıştır. Her bir başlık tekrar alt başlıklara ayrılmıştır. Ayrıca haberin kaynağı, haber olma nedeni ve haberin niteliği şeklinde başlıklar oluşturularak her bir haberin bu boyutlarda da incelenmesi sağlanmıştır. Çalışmanın sınıflama sistemi oluşturulduktan sonra haberlerin çözümlenmesi için bir kodlama formu geliştirilmiştir (Ek 1).

2.6. Bulgular ve Yorum

Bu çalışmada yayın kuruluşlarının savaş haberlerini hangi konu başlıklarında ve ne kadar sıklıkta verdiklerini incelemek amaçlanmıştır. Dört ayrı televizyon kanalının ana haber bültenlerinde yedi gün boyunca toplam 351 savaş haberi yayımlandığı belirlenmiştir. Öncelikle bu haberlerin örnekleme aldığımız televizyon kanallarına göre dağılımına bakmamız gerekmektedir.

Tablo 1’de 16-22 Mart 2003 tarihleri arasında yayımlanan ana haber bültenlerinin kanallara göre dağılımı görülmektedir. Bu dönem arasında en yüksek sayıda haber toplam haber içinde %38,5 oranında Kanal 7’ye ait iken, Star TV toplam haber miktarı içinde sadece %17,9 oranında Amerika’nın Irak’a müdahalesi ile ilgili haber yayınlamıştır.

Tablo 1. Savaş Haberlerinin Televizyon Kanallarına Göre Dağılımı

TV kanalının adı	Frekans	%
TRT 1	82	23,4
CNN Türk	71	20,2
STAR	63	17,9
KANAL 7	135	38,5
Toplam	351	100

Toplam 351 savaş haberinin % 17,9’u Star televizyonunda, %20,2 oranı CNN Türk’te, %23,4 TRT 1’de ve %38,5 oranında Kanal 7 televizyonu ana haber bültenlerinde yer almıştır. Tablo 1’e bakıldığında toplam sayı olarak savaş haberlerinin yüksek oranda Kanal 7 televizyonunda yer aldığını görmekteyiz. En düşük oranda haber sayısı ile Star televizyonu dikkat çekmektedir. Tabi haber sayısı önemli olmakla birlikte içerikte incelenmelidir. Bu haberlerin içerik ve kaynaklarını ise çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer vereceğiz.

Tablo 2. Haftanın Yayın Günlerine Göre Savaş Haberlerinin Dağılımı

Yayın günleri	Frekans	%
Pazar (16 Mart 2003)	22	6,3
Pazartesi (17 Mart 2003)	46	13,1
Salı (18 Mart 2003)	71	20,2
Çarşamba(19 Mart 2003)	61	17,4
Perşembe(20 Mart 2003)	53	15,1
Cuma (21 Mart 2003)	43	12,3
Cumtesi(22 Mart 2003)	55	15,6
Toplam	351	100

Tablo 2'de dört ayrı kanalda günlere göre savaş haberlerinin yayınlanma sayısı görülmektedir. En fazla 18 Mart Salı günü savaşa ilişkin haber verildiği dikkat çekmektedir. Bugün dört ayrı televizyon kanalında toplam 71 savaşa ilişkin haber yer almıştır. En az ise 16 Mart Pazar günü savaşa ilgili haber yayınlanmıştır. Haberlerin sayı olarak televizyon kanal ve günlere göre dağılımı ise Tablo 3'de görülmektedir.

Tablo 3. Günlere Göre Haberlerin Yayınlanma Sayısının Kanallara Göre Dağılımı

Yayın günleri	TRT 1	CNN Türk	STAR	KANAL7
Pazar (16 Mart 2003)	9	5	5	3
Paztesi (17 Mart 2003)	11	13	8	14
Salı (18 Mart 2003)	14	25	3	29
Çarşam (19 Mart 2003)	17	8	10	26
Perşem(20 Mart 2003)	11	4	14	24
Cuma (21 Mart 2003)	8	7	8	20
Ctesi (22 Mart 2003)	12	9	15	19
Toplam	82	71	63	135

Haberlerin günlere göre dağılımını gösteren Tablo 3'e baktığımızda ise Kanal 7'nin (29 haber) ve CNN Türk'ün (25 haber) savaşa ilgili haberlere 18 Mart 2003 Salı günü diğer kanallara göre fazla sayıda yer verdiğini görürüz. Oysa Star TV 18 Mart 2003 günü ana haber bülteninde sadece 3 haber yayınlamış, TRT 1 ise 14 habere yer vermiştir. Amerika'nın Irak'ın başkenti Beyrut'u bombaladığı 20 Mart Perşembe günü ise CNN Türk bunu sadece 4 haberle verirken Kanal 7, 24 haberle bu konuyu farklı konu başlıkları ile incelemiştir. Analiz sürecimizde en fazla savaşa ilgili haberlere CNN Türk ve Kanal 7, 18 Mart Salı günü, TRT 1 19 Mart Çarşamba günü ve Star TV 22 Mart cumartesi günü yer vermişlerdir. Amerika'nın Irak'ı bombaladığı günün sabahı olan 21 Mart günü genel olarak haber sayısında beklenenin tersine bir düşüş görülmektedir. Haberler genel olarak savaş alanından gelen görüntülerin yorumsuz olarak sunulduğundan ibaret olmuştur.

Araştırmanın ikinci sorusu haberlerin konu başlıklarına ilişkindi. Haberlerin hangi konu başlıklarından oluştuğunu belirlemek için örneklem kapsamındaki bütün haberler incelenmiştir. İnceleme sonunda, ülkemizin savaş sürecinde uyguladığı dış politikasını anlatan Dış Politika, savaşın ekonomik yansımalarını içeren Ekonomi Politikası, savaş sürecinde savaşın taraflarının ve bundan etkilenen kesimlerin durumunu belirten Askeri Hazırlıklar, ülkemizde meydana gelen değişimler ve tepkiler İç Politika ve Gelişmeler başlığı altında ve savaş beklentisinden itibaren dış dünyada meydana gelen gelişmeleri anlatan Dünyada

Durum ana başlığı olmak üzere beş ayrı konuya rastlanmıştır. Bu konu başlıklarının hangi frekanslarda hangi kanallarda yer aldığı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 4. Konularına ve TV Kanallarına Göre Haberlerin Dağılımı

	TRT 1	CNNTürk	STAR	KANAL7	Toplam
Dış Politika	15	19	13	11	58
Ekonomi politikası	7	9	5	2	23
Askeri hazırlıklar	31	23	15	53	122
İç politika ve gelişmeler	15	14	5	17	51
Dünyada durum	37	34	39	75	185

Tablo 4 incelendiğinde ağırlıklı olarak televizyon kanallarında Dünyadaki Gelişmelerden bahsedildiği görülmektedir. En az sayıda haber ise Ekonomi Politikası başlığında olmuştur. Genel olarak kanalların gündemi ağırlıklı olarak dünyadaki durumdan ve askeri hazırlıklardan oluşmaktadır. İç politika ve ülkemizdeki savaşın yansımaları en az Star TV tarafından konu edilmiştir.

Bu başlıkların alt başlıklarına göre TV kanallarının haber dağılımına bakılması gerekmektedir. Öncelikle Dış politika başlığına baktığımızda sekiz farklı konu ile karşılaşılmaktadır. Bu konular ve kanallarına göre dağılımı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 5. Dış Politika Sınıflama Sisteminin Alt Başlıkları ve Kanallara Göre Dağılımı

	TRT 1	CNNTürk	STAR	KANAL 7	Toplam
Türkiye-ABD ilişkileri	7	4	9	6	26
ABD'nin tezkere isteği	1	7	-	2	10
Irak hükümeti ile ilişkiler	-	-	-	1	1
Türk Hükümetinin tavrı	3	2	-	2	7
Bayrağımızın yakılması	-	1	-	-	1
Türkmenlerin geleceği	1	2	-	-	3
Barış görüşmeleri	-	1	-	-	1
Kuzey Irak liderleri	3	2	3	-	8
Diğerleri	-	-	1	-	1
Toplam	15	19	13	11	58

Dış Politika ana başlığında; Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkiler, ABD'nin Türkiye'den tezkere isteği, Türkiye'nin Irak Hükümeti ile ilişkileri, Türk Hükümetinin Irak'a müdahaleye ilişkin sergilediği tavır, Türk Bayrağının yakılması, Irak'ta yaşayan Türkmenlerin geleceği, Irak ile ABD arasındaki barış görüşmeleri ve Kuzey Irak'ta bulunan topluluk liderleri alt başlıkları tespit edilmiştir. Dış politikaya ilişkin alt başlıklarda en çok Türkiye-ABD ilişkileri ve bu ilişkinin geleceği üzerinde durulmuştur. Tablo 5'e bakıldığında özellikle Star TV'nin bu konu üzerinde diğer kanallara göre daha fazla bahsettiği gözlemlenmiştir. CNN Türk kanalı ise diğer televizyon kanallarından daha fazla dış politika üzerinde durmuştur. Bu kanalın en çok üzerinde durduğu konu ise ABD'nin tezkere isteği olmuştur. Star televizyonunun ise bu konuda hiç haber yapmadığı gözlemlenir. Irak Hükümeti ile ilişkiler konusunu sadece bir haberle Kanal 7'i haber yaparken, Türk bayrağının yakılması konusu ise sadece CNN Türk kanalında yer almıştır.

Araştırmada ikinci ana başlık Ekonomi Politikası konusudur. Tablo 6'da bu konunun alt başlıkları görülmektedir. Bu ana başlık altındaki konular Ülkemizdeki ekonomik durgunluk, Irak'ın savaş sonrası durumu, Türkiye'ye yapılacak ekonomik yardım, savaşın dünya piyasalarına yansımaları ve Irak'ta yaşanan ekonomik sıkıntılar şeklinde alt başlıklarda toplanmıştır.

Tablo 6. Ekonomi Politikası Sınıflama Sisteminin Alt Başlıkları ve Kanallara Göre Dağılımı

	TRT 1	CNN Türk	STAR	KANAL 7	Toplam
Ekonomik durgunluk	2	1	-	-	3
Irak'ın savaş sonrası durumu	1	-	-	-	1
Ekonomik yardım	2	7	1	2	12
Savaşın piyasalara yansımaları	2	-	3	-	5
Irak'ta ekonomi	-	1	1	-	2
Toplam	7	9	5	2	23

Bu alt başlıklar arasında en çok üzerinde durulan konu Amerika'nın Türkiye'ye yapacağı ekonomik yardım olmuştur. Özellikle bu konu üzerinde en çok CNN Türk kanalının durduğu gözlemlenmiştir. Irak'ın savaş sonrası ekonomik durumu ise en az ilgilenilen konu olmuştur. Diğer kanallar içinde CNN Türk, ekonomi politikası ile ilgili haberlere en fazla yer veren kanal olmuştur.

Araştırmanın üçüncü sınıflandırması ise askeri hazırlıklardır. Askeri hazırlıklar ana başlığı altında ise Türk Ordusu, Irak'ın askeri yapılanması, Irak halkının savaş hazırlıkları, ABD askerlerinin Irak'taki güvenliği, ABD'nin Irak üzerinde uygulayacağı savaş stratejileri, savunma sistemleri, savaşın çıkacağına dair ihtimaller, ABD'nin askeri malzeme ve asker sevkıyatı, yabancı ülke vatandaşlarının Irak'ı terk etmelerine dair yapılan uyarılar ve bunların Irak'tan ayrılması alt başlıklarından oluşmuştur.

Tablo 7. Askeri Hazırlıkları Sınıflama Sisteminin Alt Başlıkları ve Kanallara Göre Dağılımı

	TRT 1	CNN Türk	STAR	KANAL 7	Toplam
Türk ordusu	1	1	2	3	7
Irak'ın askeri yapılanması	1	2	-	4	7
Halkın savaş hazırlıkları	3	3	2	4	12
ABD askerlerinin güvenliği	2	1	1	-	4
ABD'nin savaş stratejisi	6	6	1	17	30
Savunma sistemleri	1	1	-	1	3
Savaş ihtimali	6	4	2	8	20
ABD'nin sevkıyatı	8	2	4	10	24
Yabancı ülke vatandaşlarının savaş bölgesini terk etmesi	1	3	2	6	12
Diğerleri	2	-	1	-	3
Toplam	31	23	15	53	122

Tablo 7'ye bakıldığında Askeri hazırlıklar başlığı altında en çok ABD'nin savaş stratejisinin haber yapıldığı görülür. İkinci olarak ABD'nin sevkıyatına ilişkin haberler yer almıştır. Bu konulara en fazla yer veren kanal ise Kanal 7 televizyonu olmuştur. Genel olarak bakıldığında da askeri hazırlıklara ilişkin haberlere en çok Kanal 7'i televizyonu yer vermiş, en az ise Star televizyonu bu haberlerle ilgilenmiştir. TRT 1'in ve Star TV'nin bu konu başlığındaki gündemi ABD'nin sevkıyatı, CNN Türk ve Kanal 7'nin ABD'nin savaş stratejisi olmuştur.

Araştırmanın bir diğer konu başlığı ise İç politika ve gelişmeler şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu başlık ise ülkemizde ABD'ye Irak'a müdahalesine ilişkin ülkemiz tarafından verilecek olan tezkerele ilgili tartışmalar, Ülkemizde savaşa karşı olan kesimlerin tavrı, Kızılay'ın savaştan dolayı oluşacak göçe ilişkin hazırlıkları ve Hükümetin Güçlüyüz mesajı, alt başlıklarından oluşmaktadır.

Tablo 8. İç Politika ve Gelişmeler Sınıflama Sisteminin Alt Başlıkları ve Kanallara Göre Dağılımı

	TRT1	CNN Türk	STAR	KANAL 7	Toplam
Tezkere tartışmaları	10	12	5	13	40
Muhalefetin tavrı	2	1	-	1	4
Kızılay'ın göç hazırlığı	1	-	-	-	1
Güçlüyüz mesajı	1	1	-	1	3
diğerleri	1	-	-	2	3
Toplam	15	14	5	17	51

Bu sınıflandırmayı incelediğimizde en çok tezkere tartışmalarının haber konusu olduğu görülür. TRT 1 televizyonu bütün bu alt başlıklardan her birine ilişkin haberlere yer verirken Star televizyonu sadece tezkere tartışmalarına yer vermiştir.

Son sınıflandırma sistemimiz Dünyada durum başlıdır. Genel olarak haberlere bakıldığında şu alt sınıflardan oluştuğu görülür; Dünyanın dört bir yanında ortaya çıkan savaş karşıtı gösteriler, Saddam'ın ABD'ye yönelik açıklamaları, ABD Başkanın saldırıya ilişkin açıklamaları, savaş ihtimali nedeniyle Irak'ta yaşananlar, saldırıya bakış nedeniyle İngiltere hükümetinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar, Irak'ta yaşanan göç, Irak savaşının sebebi olan petrol, BM teşkilatının saldırıya bakışı, Irak'ın oluşturduğu kimyasal tehdit, Irak'ın vurulması ve saldırılara Irak'ın cevabı yani savunması.

Tablo 9. Dünyada Durum Sınıflama Sisteminin Alt Başlıkları ve Kanallara Göre Dağılımı

	TRT 1	CNN Türk	STAR	KANAL 7	Toplam
Savaş karşıtı gösteriler	3	2	6	10	21
Saddam'ın açıklamaları	2	2	-	6	10
ABD başkanın açıklamaları	4	1	-	5	10
Irak'ta yaşananlar	4	4	6	16	30
İngiltere hük. anlaşmazlıklar	-	2	-	-	2
Göç	5	7	3	6	21
Petrol	2	1	-	2	5
BM	3	1	1	1	6
Kimyasal tehdit	-	1	-	-	1
Irak'ın vurulması	11	8	17	21	57
Irak'ın savunması	3	4	2	3	12
Diğerleri	-	1	4	5	10
Toplam	37	34	39	75	185

Bu alt başlıklar incelendiğinde en fazla Irak'ın vurulması ve Irak'ta yaşananlar konusunda haber yapıldığı görülür. İngiltere hükümetinde savaş kararı ile ilgili çıkan anlaşmazlıklar ile Irak'taki kimyasal tehdit sadece CNN Türk kanalında haber konusu olmuş diğer kanallar bu konuyla ilgilenmemiştir. Savaş karşıtı gösteriler ve Irak'ın vurulması en fazla Kanal 7 televizyonu ana haber bülteninde yer almıştır. Irak Hükümeti başkanı ile ABD başkanın açıklamaları ile İngiliz hükümetindeki açıklamalara Star televizyonu hiç yer vermemiştir.

Çalışmanın bir diğer sorusu 16-22 Mart 2003 tarihleri arasında ana haber bülteninde yayınlanan haberlerin hangi niteliğe sahip olduğuna ilişkindir. Bununla ilgili olarak yapılan sınıflandırma ve sonuçları Tablo 10'da görülmektedir.

Tablo 10. Savaş Haberlerinin Niteliği

Haberin niteliği	Frekans	%
Açıklama	47	13,4
Eleştiri	10	2,8
Olasılık	26	7,4
İddia	27	7,7
Bilgilendirme	123	35
Beklenti	18	5,1
Korku	17	4,8
Destek	7	2,0
Ret	4	1,1
Tehdit	7	2,0
Karşılaştırma	8	2,3
Tepki	36	10,3
Uyarı	7	2,0
Tedirginlik	12	3,4
Diğerleri	2	,6
Toplam	351	100

Tablo 10 baktığımızda haberlerin en çok bilgilendirme niteliğine sahip olduğunu görürüz. Haberler %35 oranında bilgilendirme şeklinde verilmiştir. % 13,4 oranında açıklama şeklinde, %10,3 oranında ise tepki şeklinde verilen haberlerle karşılaşmıştır.

Tablo 11. Televizyon Kanallarına Göre Haber Niteliğinin Dağılımı

	TRT1	CNN Türk	STAR	KANAL 7	Toplam
Açıklama	21	10	2	14	47
Eleştiri	2	1	2	5	10
Olasılık	4	12	1	9	26
İddia	4	2	11	10	27
Bilgilendirme	24	22	27	50	123
Beklenti	6	2	2	8	18
Korku	5	5	2	5	17
Destek	1	1	1	4	7
Ret	1	2	-	1	4
Tehdit	2	1	1	3	7
Karşılaştırma	1	2	1	4	8
Tepki	6	6	8	16	36
Uyarı	1	1	1	4	7
Tedirginlik	4	4	4	-	12
Diğerleri	-	-	-	2	2
Toplam	82	71	63	135	351

Televizyon kanallarına göre haberin niteliğine baktığımızda bilgilendirme niteliğinde haberin diğer kanallara göre en fazla sayıda Kanal 7 televizyonunda olduğunu görürüz. TRT 1 televizyonunda yayınlanan haberlerin bilgilendirme ve açıklama niteliğindedir. CNN Türk kanalında bilgilendirme, olasılık ve açıklama niteliğinde haberler yayımlanmıştır. Star televizyonu bilgilendirme niteliğinde haberlerin yanında iddia ve tepki niteliğinde de haberlere yer vermiştir. Kanal 7 televizyonu ise bilgilendirme, tepki, açıklama ve iddia biçiminde haberler yayımlamıştır.

Araştırmanın diğer bir sorusu ise verilen haberlerin kaynağı ile ilgiliydi. Aşağıdaki tabloda haberlerin kaynakları ile ilgili sayısal veriler görülmektedir.

Tablo 12. Savaş Haberlerinin Kaynağı

Haberin kaynağı	Frekans	%
Cumhurbaşkanı	2	0,6
Genelkurmay	5	1,4
Başbakan	6	1,7
Bakan	11	3,1
ABD Hükümeti	27	7,7
İngiliz Hükümeti	2	0,6
Irak Hükümeti	16	4,6
BM yetkilisi	2	0,6
Yabancı haber ajansı	14	4,0
Uzman	28	8,0
Politikacı	10	2,8
Medya personeli	175	49,9
Meclis başkanı	7	2,0
Yayın kuruluşunun haberi	46	13,1
Toplam	351	100,0

Savaşın haberlere nasıl yansıdığına ilişkin belirlediğimiz 16-22 Mart 2003 tarihleri arasındaki ana haber bültenlerinde ağırlıklı olarak % 49,9 oranında muhabirlerin bulunduğu bölgeden bildirdikleri haberlerle karşılaşmıştır. %13,1 ise yayın kuruluşunun kendi yorumlarını içeren kendi hazırladığı haber ve % 8 ise uzman görüşünden oluşmuştur. Bu haberlerin kanallara göre dağılımı ise aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 13. Televizyon Kanallarına Göre Haberin Kaynağı ve Kanallara Göre Dağılımı

Haberin kaynağı	TRT 1	CNN Türk	STAR	KANAL 7	Toplam
Cumhurbaşkanı	1	-	1	-	2
Genelkurmay	1	-	2	2	5
Başbakan	2	1	1	2	6
Bakan	4	4	1	2	11
ABD Hükümeti	8	6	2	11	27
İngiliz Hükümeti	-	1	-	1	2
Irak Hükümeti	3	3	2	8	16
BM yetkilisi	2	-	-	-	2
Yabancı haber ajansı	3	5	4	2	14
Uzman	1	7	-	20	28
Politikacı	5	4	-	1	10
Medya personeli	42	38	24	71	175
Meclis başkanı	4	1	1	1	7
Yayın kuruluşun haberi	6	1	25	14	46
Toplam	82	71	63	135	351

Tabloyu incelediğimizde TRT 1 ve CNN Türk kanallarının haberlerinin kaynağının % 50 oranında medya personelinin olay bölgesinden aktardığı haberlerden oluştuğunu görürüz. CNN Türk Cumhurbaşkanı, Genel kurmay başkanı ve BM yetkilisi kaynaklı haberlere yer vermemiştir. ABD başkanın yaptığı açıklamalara dayanan haberler en fazla sayıda Kanal 7 televizyonunda yayımlanmıştır. Kanal 7 bu konuda toplam 11 haber yaparken TRT 1 8, CNN Türk 6 ve Star 2 haber yapmıştır. Star televizyonu medya personelinin ilettiği haberler (24) kadar, kendi yaptığı kaynağı verilmeyen haberler (25) sunmuştur. Haber kaynağı olarak uzman ya da politikacıya yer verilmemiştir. Kanal 7 televizyonun 71 haberi medya personelinin sunduğu haberden oluşurken diğer kanallardan daha ağırlıklı olarak uzman görüşüne yer vermiştir.

Her bir haberin açıklanma nedeni vardır. Çalışmada bu nedenleri sıralayan bir sınıflandırma sistemi oluşturulmuş ve bu sınıflandırma dışında olanları da diğerleri başlığı altında toplanmıştır. Haberlerin açıklanma vesilesi Tablo 14'de görülmektedir. On beş farklı başlık altında toplanan haberlerin açıklanma sebebi en fazla savaş ortamından gelen haberlerden dolayı olmuştur. Yaklaşık % 30 oranında savaş ortamından gelen bilgiler haber olarak sunulmuştur. Askeri hazırlıklarla ilgili 59 haber, toplam yedi günde basın toplantılarıyla ilgili olarak ise 37 haber yayımlanmıştır. Savaşa karşı olan protestolara ilişkin sadece 26 haber tespit edilmiştir.

Tablo 14. Savaş Haberlerinin Açıklanma Vesilesi

Haberin açıklanma vesilesi	Frekans	%
Basın toplantısı	37	10,5
Ulusa sesleniş konuşması	5	1,4
Bakanlar kurulu top.	14	4,0
ABD-Türkiye diplomasi krizi	8	2,3
Resmi ziyaret	2	0,6
Muhalefet parti grup top.	2	0,6
Kuzey Irak Zirvesi	11	3,1
İngiltere parlamento top.	3	0,9
ABD parlamento top.	1	0,3
Protesto	26	7,4
Borsa	10	2,8
Askeri hazırlıklar	59	16,8
Söyleşi	32	9,1
Savaş ortamı	104	29,6
Diğerleri	37	10,5
Toplam	351	100,0

Haberlerin açıklanma vesilesinin kanallara göre dağılımına ilişkin bilgiler Tablo 15'de görülmektedir. Bu tabloda haberlerin kanallara göre dağılımı daha açık olarak görülmektedir.

Tablo 15. Televizyon Kanallarına Göre Haber Açıklanma Vesilesi

	TRT1	CNN Türk	STAR	KANAL7	Toplam
Basın toplantısı	18	7	1	11	37
Ulusa sesleniş konuşması	3	1	-	1	5
Bakanlar kurulu top.	3	3	2	6	14
ABD-Türkiye diplomasi krizi	1	3	3	1	8
Resmi ziyaret	1	1	-	-	2
Muhalefet parti grup top.	1	1	-	-	2
Kuzey Irak Zirvesi	4	3	3	1	11
İngiltere parlamento top.	1	2	-	-	3
ABD parlamento top.	-	-	-	1	1
Protesto	4	2	8	12	26
Borsa	2	3	3	2	10
Askeri hazırlıklar	13	8	7	31	59
Söyleşi	6	10	-	16	32
Savaş ortamı	25	20	24	35	104
Diğerleri	-	7	12	18	37
Toplam	82	71	63	135	351

Basın toplantılarına ilişkin TRT1 televizyonu 18 haber yayımlarken, Star televizyonu bu konuda sadece bir habere yer vermiştir. Savaşa ilişkin dünyanın çeşitli kesimlerinde yapılan protestolar Kanal 7 televizyonunda 12 ayrı haber olarak verilirken CNN Türk televizyonu bir hafta süreyle sadece 2 haber yayımlamıştır. Askeri hazırlıklara ilişkin haberler en fazla sayıda (31 haber) Kanal 7 televizyonunda yer alırken, CNN Türk televizyonu 8 haber ve Star televizyonu 7 haber yer vermiştir. Amerika'nın Irak'a müdahalesi ile ilgili Kanal 7 televizyonunda 16 ayrı söyleşi yer almış, Star televizyonu ise söyleşi türü habere hiç yer vermemiştir.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, örnekleme kapsamındaki her bir kanalın savaş haberlerine genel olarak bakışı betimlenmiştir. İncelemede, televizyon kanallarının haber sayıları ve haber konuları birbirinden farklı olduğu tespit edilmiştir. Her televizyon kanalı farklı sayıda ve içerikte savaş haberi ile gündem oluşturmuştur. Ancak, genel olarak zikredilirse, analiz kapsamındaki yedi gün boyunca ülkemizde değişmeyen ve sürekli gündemde olan konu Türkiye'nin Amerika'ya vereceği tezkere ve bunun getireceği ekonomik beklentiler olmuştur. Ülkemiz dışındaki gelişmelerde ise Kanal 7 televizyonu diğer kanallara açık bir farkla daha fazla sayıda savaşa ve Irak'ta yaşananlara yer vermesi olmuştur. Savaşa ilişkin haberlerin verildiği gün bakımından kanallar arasında bir tutarlılık görülmemiştir. Her bir kanal farklı günlerde farklı sayıda haber vermiştir. Bu, ülke gündemine ve haber kaynaklarından enformasyonun gelişine bağlı bir sonuç olarak yorumlanabilir. Amerika'nın Irak'a saldırı düzenlediği ilk gün olan 21 Mart 2003 günü haber sayısı düşmüş ancak habere ayrılan süre artmıştır. Haberler saldırının olduğu bölgeden görüntülerin yorumsuz bir şekilde verilmesinden oluşmuştur.

İçerik analizinin en önemli süreci inceleme alanın sınıflandırılmasıdır. Bu amaçla baştan sona bütün haber kayıtları incelenerek bir sınıflandırmaya ulaşılmıştır. Genel olarak bütün haber kanallarının yedi günlük inceleme sürecinde dış politika, ekonomi politikası, askeri hazırlıklar, iç politika ve dünyadaki durumları içeren konu başlıklarına rastlanmıştır. Yani, bu yedi günlük incelemede, inceleme kapsamındaki televizyon kanallarının gündemi bu konu başlıklarından oluşmuştur. Tabii her televizyon kanalı farklı ağırlıkta bu konulara yer vermiştir. Ağırlıklı olarak savaş nedeniyle dünyanın çeşitli ülkelerindeki bakış açıları, savaşa yaklaşımları, Amerika ya da Irak'a aldıkları tavırları içeren konulardan oluşan dünyadaki durum üzerinde durulmuştur. Daha sonra üzerinde durulan bir diğer konu ise Amerika ve Irak'ın savaşa hazırlıklarını, ülkelerin savaş stratejilerini ve savunma sistemlerini içeren askeri hazırlıklar konusu olmuştur.

Haberlerin konuları kadar niteliği de önemlidir. Bu nedenle haberlerin niteliğinin nelere olabileceği üzerinde de durulmuştur. Eleştiri, olasılık, iddia gibi haber niteliklerine rastlanmakla birlikte ağırlıklı olarak bu dönemde haberlerin bilgilendirme niteliğinde verildiği gözlemlenmiştir. Aynı zamanda tepki niteliğinde haberlere de rastlanmıştır. Ancak savaş

bölgesinde olup bitenleri ya da dünyada olan biteni aktaran ve izleyicileri bilgilendiler haber niteliği ağırlıklı olarak rastlanmıştır.

Haberin güvenilirliği bakımından haberin hangi kaynaktan alındığı büyük önem taşımaktadır. Çalışma kapsamındaki haberlerin önemli bir kısmı savaş alanından muhabirlerin görüşleri ve kameralarına kaydettikleri görüntüler eşliğinde verilmiştir. Yani en önemli haber kaynağı medya personeli olmuştur denilebilir. Kaynağı belirtilmeden televizyon kanalının kendi hazırladığı haberlere de önemli miktarda rastlanmıştır. Bu da haberlerin güvenilir olup olmadığı tartışmasına zemin hazırlamaktadır.

Çalışmada haberin haber olma nedeni üzerinde de durulmuştur. Doğal olarak haberlerin önemli kısmının vesilesi savaş ortamı olmuştur. Bunun dışında yapılan askeri hazırlıklar ve savaşla ilgili düzenlenen basın toplantıları da bir başka haber vesileleri olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle yapılan basın toplantıları TRT 1 televizyonunda önemli biçimde yer almıştır.

TRT 1 televizyonu sayı olarak Kanal 7 TV'den sonra en fazla sayıda haber veren kanal olmuştur. Bu haberlerin içeriğine bakıldığında ise TRT 1 televizyonunun hemen hemen bütün konu başlıklarındaki haberlere yer verdiği görülür. Gündemini Türkiye-ABD ilişkileri, savaşın ekonomideki yansımaları, ABD'nin sevkıyatı ve savaş stratejisi, savaş ihtimali ve Irak'ın vurulması oluşturmuştur. Haberleri genel olarak yorum katmadan bilgilendirme ve açıklama şeklinde yayımlamıştır.

CNN Türk kanalının gündemini tezkere tartışmaları, Türkiye'ye yapılacak ekonomik yardım, ABD'nin savaş stratejisi ve savaştan dolayı ortaya çıkan göç konusu olmuştur. Türk Bayrağının yakılması ise sadece CNN Türk kanalında haber yapılmıştır. Haberleri genel olarak bilgilendirme ve olasılık şeklinde yayımlanmıştır.

Star TV en fazla Türkiye-ABD ilişkilerinden söz eden kanal olmuştur. Kanalın, savaşın piyasalara yansımaları, ABD'nin askeri sevkıyatı ve Irak'ta yaşananlar işlediği temel haber konuları olmuştur. Haberleri genel olarak bilgilendirme ve iddia şeklinde oluşturulmuştur. Kanalın kendi haberi niteliğinde olan kaynağı belirsiz haberlerde önemli ölçüde yayımlanmıştır.

Kanal 7 televizyonu incelemeye yaptığımız hafta süresince Türkiye-ABD ilişkilerini gündeme getirmiş, savaşın ekonomik boyutları ile ilgilenmemiş, tezkere tartışmalarını ve Irak'ta yaşananları haber konusu yapmıştır. Diğer kanallardan daha fazla oranda savaş karşıtı gösterilere yer vermiştir. Haberleri bilgilendirme ve tepki niteliğinde yayımlamıştır. Kaynağı anlaşılamayan haberlere de yer vermiştir.

Genel olarak bakıldığında incelediğimiz her kanalın savaş haberlerine bakışı ve gündemi farklı olmuştur. Öncelikle temel farklılık haber sayısında olmuştur. Aynı dönemde Kanal 7 televizyonu diğer kanallara oranla çok daha fazla sayıda habere yer vermiş ve bu da dolayısıyla çok daha fazla sayıda konuyu haber olarak yapmasını sağlamıştır. Ayrıca haberlere söyleşi yaptığı konuları da katmış ve savaşı farklı boyutlarda da gündeme getirmiştir. Star

TV ise konu ile ilgili hiç bir uzmanla söyleşi yapmamış sadece savaş bölgesinden gönderilen görüntüler eşliğinde haberleri spikerin okuması şeklinde haberlere yer vermiştir. Ayrıca kaynağı belirsiz haberler de yer almıştır. Savaşın başlaması öncesi ve sonrasında dünyanın değişik bölgelerinde yapılan protestolar en az sayıda CNN Türk kanalında yer almıştır. Bu konudaki en fazla sayıda haber ise yine Kanal 7 televizyonunda yer almıştır.

KAYNAKÇA

- Duran, Ragıp (1999).** *Burası Dünya Polis Radyosu-Global Medya Eleştirileri.* İstanbul: YKY.
- Duran, Ragıp (2000).** *Medyamorfoz.* İstanbul: Avesta yayınları.
- Erdoğan İ. ve Alemdar K. (1990).** *İletişim ve Toplum,* Ankara: Bilgi yayınevi.
- Fejes F. (1994).** “*Eleştirel Kitle iletişim Araştırması ve Medya Etkileri*” Medya, İktidar, İdeoloji. Mehmet Küçük (çev). İstanbul: Ark Yayınevi.
- Fiske, John (1997).** “*Postmodernizm ve Televizyon*” Medya, Kültür ve Siyaset. Süleyman İrvan. (çev.) Ankara: Ark Yayınevi.
- Gökçe, Orhan (1995).** *İçerik Çözümlemesi-Sosyal Bilimlerde Bir Araştırma Yöntemi.* Genişletilmiş 2.bs. Konya: Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Yay. No:1.
- Gökçe, Orhan (2001).** *İçerik Çözümlemesi.* Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Matelski, Marilyn J. (2000)** *Televizyon Haberciliğinde Etik.* Bahar Öcal Düzgören (çev.), 2.bs. İstanbul: YKY.
- Mutlu, Mustafa (2003).** *Vietnam'dan Körfez'e Savaşlarda Kamuoyu Oluşumu.* İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık ve Eğitim Hizmetleri.
- Turam, Emir (1994).** *Medyanın Siyasi Hayata Etkileri.* İstanbul: İrfan Yayıncılık
- Werner, Severin ve James W. Tankard, Wr. (1994).** *İletişim Kuramları: Kökenleri, Yöntemleri ve Kitle İletişim Araçlarında Kullanımları.* Çev: Ali Atf Bir ve Serdar Sever. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Yüksel, Erkan (2001).** *Medyanın Gündem Belirleme Gücü.* Konya:Çizgi Kitapevi.
- Yüksel, Erkan (2004).** *Medya Güvenlik Kurulu-28 Şubat Sürecinde Medya, MGK ve Siyaset Bağlantısı.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi yayınları.

EK 1.

Değişkenin numarası	İÇERİK	KOD	SÜTUN
1	Araştırma Biriminin Numarası	001-360	
2	Tarih (gün)	16-22	
3	Tarih (ay)	03	
4	Haftanın Yayın Günleri	1-7	
5	TV Kanalının Adı TRT 1 1 CNN Türk 2 STAR 3 KANAL 7 4	1-4	
6	Haber yayın saati 19.00-20.00 1 19.30-20.30 2 20.00-21.00 3	1-3	
7	Haberin Konumu Öncelik sırası 1 Öncelik sırası 2 Öncelik sırası 3 Öncelik sırası 4 Öncelik sırası 5 Öncelik sırası 6 Öncelik sırası	1-....	
8	Haberin Sunum Biçimi Spiker+ Metin 1 Spiker+Metin+Görüntü 2	1-2	
9	Sınıflamalar Dış Politika İnsan hakları 01 Ekonomik anlaşmalar 02 Türkiye-ABD ilişkileri 03 ABD'nin tezkere isteği 04 Irak hükümeti ile ilişkiler 05 Türk Hükümetinin tavrı 06 Türk bayrağının yakılması 07 Türkmenlerin geleceği 08 Barış görüşmeleri 09 Kuzey Irak liderleri 10 Diğerleri 11	01-11	

EK 1. DEVAMI

10	Ekonomi Politikası		
	Ekonomik durgunluk	01	01-06
	Irak'ın savaş sonrası durumu	02	
	Ekonomik yardım	03	
	Savaşın piyasalara yansımaları	04	
	Irak'ta ekonomi	05	
Diğerleri	06		
11	Askeri hazırlıkları		01-12
	Türk ordusu	01	
	Irak'ın askeri yapılanması	02	
	Halkın savaş hazırlıkları	03	
	ABD askerlerinin güvenliği	04	
	ABD'nin savaş stratejisi	05	
	Savunma sistemleri	06	
	Savaş ihtimali	07	
	Güvenlik kordonu	08	
	Mayınlı bölgeler	09	
	ABD'nin sevkıyatı	10	
	Savaş bölgesini yabancı ülke vatandaşlarının terk etmesi	11	
Diğerleri	12		
12	İç politika ve gelişmeler		01-05
	Tezkere tartışmaları	01	
	Muhalefetin tavrı	02	
	Kızılay'ın göç hazırlığı	03	
	Güçlüyüz mesajı	04	
Diğerleri	05		
13	Dünyada durum		01-14
	Savaş karşıtı gösteriler	01	
	Saddam'ın açıklamaları	02	
	ABD Başkanının açıklamaları	03	
	Irak'ta yaşananlar	04	
	İngiltere hükümetindeki anlaşmazlıklar	05	
	İngiltere'de kamuoyu	06	
	Göç	07	
	Petrol	08	
	BM	09	
	Nükleer tehdit	10	
	Kimyasal tehdit	11	
	Irak'ın vurulması	12	
	Irak'ın savunması	13	
Diğerleri	14		

EK 1. DEVAMI

14	Haberin niteliği:		
	Açıklama	01	
	Eleştiri	02	
	Olasılık	03	
	İddia	04	
	Bilgilendirme	05	
	Beklenti	06	
	Korku	07	
	Destek	08	
	Ret	09	01-15
	Tehdit	10	
	Karşılaştırma	11	
	Tepki	12	
	Uyarı	13	
Tedirginlik	14		
Diğerleri	15		
15	Haberin kaynağı		
	Cumhurbaşkanı	01	
	Genel Kurmay	02	
	Başbakan	03	
	Bakan	04	
	ABD Hükümeti	05	
	İngiliz hükümeti	06	
	Irak Hükümeti	07	1-15
	BM yetkilisi	08	
	Yabancı haber ajansı	09	
	Bilim adamı	10	
	Politikacı	11	
	Sendikacı	12	
	Medya personeli	13	
Meclis Başkanı	14		
Diğerleri	15		
16	Haberin açıklanma vesilesi		
	Basın Toplantısı	01	
	Ulusa Sesleniş konuşması	02	
	Bakanlar kurulu toplantısı	03	
	ABD-Türkiye diplomasi krizi	04	
	Resmi ziyaret	05	
	Muhalefet parti grup toplantısı	06	01-16
	Kuzey Irak Zirvesi	07	
	İngiliz parlamento toplantısı	08	
	ABD parlamento toplantısı	09	
	Savaş karşıtı miting	10	
	Protesto	11	
	Borsa	12	
	Askeri hazırlıklar	13	
Söyleşi	14		
Savaş ortamı	15		
	Diğerleri	16	

Yetiştirme Kuramı: Televizyonla Yaşamın İdeolojik Kültürel Sonuçlarına Yönelik Yapılan Araştırma

The Cultivation Theory: A Research Towards to the Ideological Cultural Results of Living with Television

Yard.Doç.Dr. Ömer ÖZER*

Öz: Bu çalışmada, televizyonun insanların dünya algılamaları ve sosyal gerçeklik kavramlaştırmaları üzerinde bir rolü olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Başka bir ifadeyle televizyonun yetiştirme rolü araştırılmıştır. Televizyonun yetiştirme rolünü ortaya koymak için, George Gerbner'in Kültürel Göstergeler Projesi'nin Mesaj Sistem ve Yetiştirme Çözümleneleri bileşenlerinden yararlanılmıştır. Araştırmada önce, en çok izlenen ticari kanallardan atv, Kanal D, Show ve Star televizyonları ile TRT1 ana haberlerinin çözümlenmesi gerçekleştirilmiştir. Çözümleme sonucunda, televizyonun çok fazla şiddet sunumu yaptığı ortaya çıkmıştır. Daha sonra, yetiştirme sorularının da olduğu anket DDY personeline uygulanmıştır. Televizyonun yetiştirme rolünün olup olmadığını anlamak için Yetiştirme ve Yaygın Görüş Haline Getirme Çözümleneleri yapılmıştır. Bu çözümleneler sonucunda, televizyonun ideolojik kültürel yetiştirme rolü olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Televizyon, Yetiştirme Kuramı, Yetiştirme Çözümlemesi, Yaygın Görüş Haline Getirme

Abstract: In this study, we try find out if there is a role of television on the people's perception of the world and their characterization of the social reality. In other words, we investigate the television's cultivation role. To investigate the television's cultivation role, we use the components of Cultural Indicators Project of George Gerbner such as Cultivation Analysis and Message System. Analysis To investigate the television's cultivation role, first of all, we analyze the prime time news of high rated private channels of atv, Kanal D, Show and Star and public channel TRT1. Results of the news analysis indicate that there are too much violence scenes on the news. Then, we conduct a survey, which includes cultivation questions on employees of DDY. To understand if there is a cultivation role of television, we perform Cultivation and Mainstreaming Analysis. Based on the results these analyses, we conclude that there is an ideological cultural role of television.

Key words: Television, Cultivation Theory, Cultivation Analysis, Mainstreaming.

---

* Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Basın Yayın Bölümü.
E-mail: omeroz@anadolu.edu.tr

1. GİRİŞ

Bu yazıda¹, televizyonun insanların dünya algılamaları ve sosyal gerçeklik kavramlaştırmaları üzerindeki rolü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Başka bir ifadeyle televizyonun yetiştirme rolü araştırılmıştır. Bu amaçla televizyon haberleri üzerinde bir çözümleme ve Ankara'da DDY Genel Müdürlüğü merkez binasında bir saha araştırması yapılmıştır. Araştırma, George Gerbner'in geliştirdiği Kültürel Göstergeler Projesi'nden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle yazıda önce, Proje'nin Mesaj Sistem ve Yetiştirme Çözümlemesi bileşenleri ve Yetiştirme bileşenine bağlı olarak Yaygın Görüş Haline Getirme anlatılmıştır. Sonra araştırma bulguları verilmiştir. Daha sonra da bulgular yorumlanmış ve önerilerde bulunulmuştur.

2. KURAMSAL TEMEL

Kültürel Göstergeler Projesi, üç bileşene dayanmaktadır. Birinci bileşen Kurumsal Süreç Çözümlemesidir (Institutional Process Analysis).² İkincisi olan Mesaj Sistem Çözümlemesiyle (Message System Analysis), hafta içi en çok izlenen zaman ve hafta sonu gündüz yayınlanan televizyon programlarının içeriğinin çözümlemesi yapılmaktadır. Üçüncü sırada yer alan Yetiştirme Çözümlemesiyle (Cultivation Analysis) ise farklı izleyici gruplarının, televizyon izlemeyle ilişkili olarak sosyal gerçeklik kavramlaştırmaları belirlenmektedir (Signorielli, 1993: 318).

Mesaj Sistem Çözümlemesinin temelinde Gerbner'in 'mesaj'a getirdiği tanımın yattığını belirtmek mümkündür. Gerbner'e göre mesaj, somut fiziksel ve sosyal ilişkilerin sosyal ve tarihsel olarak belirlenmiş bir ifadesidir. Mesajlar, üretildikleri sosyal ilişkiler ve bağlamları dikkate alınarak anlaşılabilir bakış açısı, önermeler ve varsayımları içermektedir. Ayrıca, mesajlar anılan ilişkiler ve bağlamları yeniden oluşturmaktadır. Böylece mesajlar, ürettikleri pratikler ve yapıları anlamlarını vermekte ve sonuçlarına katlanmayı sağlamaktadır (Aktaran Morgan, 1995: 104).

Gerbner mesaj'ı tüm kitle iletişim araçları açısından tanımlasa da, yaklaşımının temelinde televizyon bulunmaktadır. Gerbner ve arkadaşlarına göre televizyon, görece durağan ve ortak imgeleri insanların zihnine ekmektedir. Toplam program örneklerinden elde edilen örneği, televizyon izleyicileri uzun zaman süresince düzenli olarak izlemektedirler. Mekanlar, rol dağılımları, sosyal konumlandırmalar, eylemler ve sonuçlarla ilişkilendirilen bu örnek, neredeyse tüm program türlerine karşılık gelmektedir. Anılan örnek, "televizyon dünyası" (television world) olarak tanımlanmaktadır (Gerbner ve Gross, 1976; Gerbner vd., 1986 ve 1994). Gerçek dünyayla, televizyonda sunulan dünya arasında bazı eleştirel farklılıklar bulunmaktadır. Televizyon dünyası, seyrek olarak "objektif gerçekliği" sunmaktadır. Bunun yerine çoğunlukla egemen ideoloji ve değerleri dayatmaktadır (Morgan ve Shanahan, 1997). Televizyon dünyası ve gerçek dünya arasındaki farklılıklara, televizyon dünyasının sistematik bir çözümlemesi sonucunda ulaşılır. Bazı izleyiciler, televizyon dünyasında kendilerini yaşarlar: Orada tekrar eden örnekleri içselleştirmekten ve onlarla ilgili olmaktan kendilerini alamamaktadırlar (Gerbner vd., 1994: 25). Mesaj Sistem Çözümle-

---

1 Bu makalede "yazı" kelimesi bu makaleyi; "araştırma" kelimesi yapılan ampirik araştırmayı, "çalışma" kelimesi ise Yetiştirme Kuramıyla ilgili diğer çalışmaları ifade etmektedir.

2 Bu araştırmada Kurumsal Süreç Çözümlemesi yapılmadığından yazıda söz konusu bileşenle ilgili bilgi verilmemiştir. Bileşenle ilgili geniş bilgi için bkz. (Gerbner, 1973).

mesi, televizyon içeriği hakkında sistematik, güvenilir ve toplam gözlemler için bir araçtır. Bu çözümlemeyle bireysel ya da bir izleyici grubunun gördükleri tanımlanmaz. Aksine, en çok temsil edilen durağan ve yinelenen toplam mesaj örnekleri kaydedilir. Nitekim, uzun zaman boyunca bu mesajlar izlenmektedir. Kültürel Göstergeler Projesi bakımından televizyonu çok izleme, insanların, izledikleri yönünde bir algılamaya sahip olabilecekleri anlamına gelmektedir.

Öte yandan Mesaj Sistem Çözümlemesi önemini, Yetiştirme Çözümlemesine temel oluşturan sorulara kaynaklık etmesinden almaktadır. Yetiştirme Çözümlemesinde kullanılan sorular, geniş izleyici gruplarına bebeklikten başlayıp uzun zaman boyunca sunulan televizyon mesaj sistemlerine yerleşmiş olanları yansıtmaktadır (Gerbner, 1990: 253). Burada yapılacak yanlış bir çözümleme en basit ve net anlatımıyla, saha araştırmasından yanlış sonuçlar elde edilmesine neden olacaktır. Bunu bir örnekle açıklamak mümkündür: Televizyonda en çok A gösterilsin. Televizyon dünyasını belirlemeye yönelik çözümleme hatalı yapılsın ve en çok B'nin gösterildiği bulunsun. Bu durumda, saha araştırması için B'nin ne tür bir ekme yapacağı düşünülür ve bu ekmenin izleyicinin sosyal gerçeklik algılaması üzerinde bir rolü olup olmadığını anlamak için bir değer sorusu hazırlanır. Yetiştirme Kuramına göre, televizyonu çok izleyenler televizyon dünyasına bağlı bir dünya algılamasına sahip olacaklarından, saha araştırmasından beklenti esasında A yönünde olması gerekeceğinden sonuçlar B yani yanlış çıkacaktır.

Mesaj Sistem Çözümlemesinin, Kültürel Göstergeler Projesi açısından çok önemli olmasına karşın, Kültürel Göstergeler araştırma geleneğini popüler yapan Yetiştirme Çözümlemesi bileşenidir. Yetiştirme Çözümlemesi, "Yetiştirme Kuramı" olarak bilinen kuramsal bir temelin uygulamasıdır. Kültürel Göstergeler Projesi'nin, Yetiştirme Kuramı çerçevesinde sunulan önermeler üzerine temellendiği belirtilebilir. Üzerinde en çok durulan ve tartışma konusu yapılan, Yetiştirme Kuramının önermeleri ve Yetiştirme Çözümlemesi olmuştur. Yetiştirme, televizyon izleyicilerinin bilinçsizce televizyon dünyasının demografik gerçeklerini edinmesi, rastlantısal olarak öğrenmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Aktaran Perse, 1990: 52). Kavram, televizyon izlemenin, izleyicinin sosyal gerçeklik kavramlaştırmasına katkısını tanımlamak için kullanılmaktadır (Morgan, 1984: 500; Signorielli ve Morgan, 1996: 19). Yetiştirme anlamı şudur: Kültürel üretimin egemen tarzları, mesajları ve temsilleri oluşturmaya eğilimlidir. Bu mesaj ve temsiller, kültürel bağlamlar ve kurumların pratikleri ve yönelimlerini, dünya görüşleri ve ideolojilerini besler. Söz konusu mesaj ve temsiller de zaten bunlardan doğmaktadır (Morgan, 1990: 225).

Yetiştirme Kuramına göre, televizyon başında fazla zaman geçirenler, televizyonun en ortak ve yinelenen mesaj ve derslerinden yansıyan bir dünya görüşüne sahip olacaklardır. Kuram, televizyonun düşsel dünyasına bağlı kalmanın uzun dönemli toplam rolünü sorgulamaktadır (Morgan ve Shanahan, 1991: 89). Bu nedenle yetiştirme kavramı, "destekleme" ya da "etki" için uygun değildir. Araştırmacılar çalışmalarında, televizyonun kültürlemedeki uzun dönemli, yavaş değişim rolünü anlamaya çalışmaktadırlar. Buna karşılık, bir kaç program izlemenin, izleyicinin düşünce ve tutumlarında nasıl "değişiklik" yarattığıyla ilgilenmemektedirler (Signorielli, 1991: 123). Dolayısıyla, Gerbner ve arkadaşlarının yaklaşımı çoğulcu yaklaşımın geleneksel "etki" araştırmasından farklılık taşımaktadır.

Yetiştirme Çözümlemesi ise televizyonu çok seyreden izleyicilerin en çok ortak ve yinelenen mesajlardan oluşan televizyon dünyasının mesajlarını, gerçek dünya olarak algıladığını ortaya koymaya çalışır. Başka bir ifadeyle Yetiştirme Çözümlemesi, izleyicinin sosyal

gerçeklik kavramlaştırmasıyla televizyon içeriğindeki en çok yinelenen imge ve ideolojiler arasındaki ilişkiyi incelemektedir (Morgan ve Signorielli, 1990; Morgan ve Shanahan, 1992: 1). Televizyonu çok seyredenlerle az seyredenlerin yanıtlarını demografik değişkenleri de göz önüne alarak karşılaştırır (Morgan ve Signorielli, 1990: 16). Ancak televizyonun yetiştirme rolünü ortaya çıkarmak için, ankete katılanlara doğrudan televizyon hakkında ne düşündükleri sorulmamaktadır; bunun yerine basitçe onların herhangi bir konuda ne düşündükleri sorulmaktadır. Bunun nedeni, ankete katılanların sorulara kaynaklık edenin televizyon olduğunu bilmemeleri gerektiridir. Bilmelerinin, yanıtlarını etkileyebileceği endişesi taşınmaktadır. Daha sonra ise, televizyon izleme miktarına bağlı olarak kavramlaştırmalardaki farklılık ortaya konmaktadır (Morgan, 1995: 108). Burada en belirleyici unsur, izleyicilerin “az ve çok” izleyenler olarak ayrılmasıdır. Televizyonu düzenli olarak “çok seyredenler” az seyredenlerden ayrılmaktadır. Her ne kadar bütün sosyal gruplar, hem çok hem de az seyredenlere göre ayrılabilirse de cinsiyet, gelir, yaş, iş alanı, eğitim, ırk, zamanı kullanma, sosyal etkileşim ya da dışlanma gibi demografik ve sosyal değişkenlere göre çok ve az izleyenler arasında ortalama farklılıklar bulunmaktadır. Az ve çok izleyenler arasındaki en önemli fark, bir başka deyişle televizyonun insanların sosyal gerçeklik algılamaları üzerindeki belirleyiciliği çok seyredenlerin bilinç kaynağı olarak televizyonu kullanmalarından gelmektedir (Morgan ve Signorielli, 1990: 21). Böylece Yetiştirme Çözümlemesi televizyonu az seyredenlerin farklılaştığını, kişilerarası farklı kaynaklardan enformasyon sağladıklarını varsaymaktadır. Ayrıca televizyonu az seyredenler haftada önemli saatlere varacak kadar televizyon seyretmeler ve çok seyredenlerle herhangi bir durumda aynı kültürel çevrede yaşasalar bile, televizyon yoluyla elde edemeyecekleri birçok şeyi çok seyredenlerden dolayı olarak alabilirler. Bu nedenle, az ve çok seyredenler arasında küçük, fakat kapsamlı farklılıkların sistematik bir yapısının bulunması çok önemli sonuçları işaret edebilir (Morgan ve Signorielli, 1990: 20). Özlüce söylenirse, Yetiştirme Çözümlemesine göre televizyonu çok seyredenler tanımlamalarında daha çok, televizyona bağlı kalmaktadırlar (Signorielli ve Morgan, 1996: 119). Bu durum, Mesaj Sistem Çözümlemesi’nden elde edilen sonuçlardan hareketle hazırlanan sorulara karşılık olarak, ankete katılanların çok seyredenlerinden az seyredenlerine oranla daha çok televizyon yanıtı elde edilerek -ikisi arasındaki yüzde farkıyla- saptanmaktadır.³

Gerbner ve arkadaşları, yetiştirmeyle ilgili bir noktanın daha üzerinde durmaktadırlar. Onlara göre televizyonun, sosyal gerçekliğin kavramlaştırılmasına yaptığı katkıyı anlatmak için kullanılan “yetiştirme” ifadesi, basitçe bir “etkiler” sözcüğü olmamasının yanında, tek yönlü ve monoton bir süreç de değildir. Sembolik çevrenin yapısı ve kompozisyonu üzerinde yayılan bir kitle iletişim aracının yani televizyonun etkileri kurnazcadır, karmaşıktır ve diğer etkilerle birbirine karışmış durumdadır. Televizyondan yansıyan imgeler, düşünceleri ve inançları ne basitçe yaratmakta ne de onları yansıtmaktadır. Daha çok dinamik bir sürecin bütünlüklü bir görünümüdür. Kurumsal gereksinimler ve yönlendirmeler, kitleler olarak üretilmiş mesajların yaratımı ve dağılımına nüfuz etmektedir. Söz konusu mesajlar, kitle toplumunun gereksinimlerini, değerlerini ve ideolojilerini yaratmakta, elinde tutmakta ve sömürmektedir (Gerbner vd., 1994).

Öte yandan ilk Yetiştirme Çözümlemesi sonuçlarının yayınlanmasından sonra (Gerbner ve Gross, 1976), bir çok araştırmacı eleştirilerde bulunmuştur. Bazı eleştirilerde, çözümleme-

---

3 Burada yer verilen televizyon yanıtının ne anlama geldiğini Gerbner ve Gross’un tanımlamasına (1976) paralel olacak şekilde bir örnekle açıklamak mümkündür: Televizyon A’yı sunsun. A’nın ektiği B olsun. B’nin izleyicilerin sosyal gerçeklik algılaması olup olmadığını anlamak için B’yi tanımlayan C sorusu sorulsun. C sorusuna verilecek evet ya da katılıyorum şeklindeki yanıtlar, televizyonu yanıtı olmaktadır.

ye ara değişkenlerin katıldığı Gerbner ve arkadaşlarının öne sürdükleri televizyonun yetiştirme etkisinin yüzdesinin düştüğü hatta hiç olmadığı ifade edilmiştir (Hirsch 1980 ve 1981). Bu eleştirilere verilen yanıtlar “Yaygın Görüş Haline Getirme” (Mainstreaming) kavramını doğurmuştur (Gerbner vd., 1980a, 1980b, 1982). Yaygın Görüş Haline Getirmenin ne anlama geldiğini kısaca anlatmadan önce, kavramın orijinal (İngilizcesi) kullanımı ve Türkçe’deki kullanımıyla ilgili bilgi vermek yararlı olacaktır:

“Mainstreaming” kavramı, Kültürel Göstergeler Projesi açısından “mainstream” kavramıyla karıştırılmamalıdır. Mainstream’i Türkçe’ye ‘anaakım’ olarak çevirmek mümkündür. Gerbner ve arkadaşlarının kullandığı mainstreaming kavramını ise ‘anaakımlaştırma, anaakıma itme, merkezi görüş yapma/haline getirme, ortayola çekme, Yaygın Görüş Haline Getirme/Gelme’ anlamında çevirmek ve kullanmak mümkündür. Bu yazıda mainstreaming’e karşılık, söz konusu örneklerden en uygun olanı olarak kabul edildiğinden “Yaygın Görüş Haline Getirme” tercih edilmiştir. Benzer tercih, Batmaz ve Aksoy’un (1995) çalışmalarında da görülmektedir. Ne var ki, Batmaz ve Aksoy kavramı, ‘yaygın görüş haline gelme’ şeklinde kullanılmaktadırlar. Bunun yerine, ‘Yaygın Görüş Haline Getirme’nin kullanılması daha doğru görünmektedir. Çünkü, yaygın görüş haline gelme, ‘birşeyin doğal sürecinde gerçekleştiği’ anlamını da beraberinde taşımaktadır. Oysa, Gerbner ve arkadaşlarının yaklaşımında mainstreaming sürecinde belli bir ‘kasıt’ vurgusu bulunmaktadır. Söz konusu ‘kasıt’ dikkate alındığında, “Yaygın Görüş Haline Getirme” uygun olmaktadır.⁴

Gerbner ve arkadaşları neredeyse yayınladıkları tüm metinlerde düşüncelerini açıklarken hem mainstream’e hem de mainstreaming’e yer vermektedirler. Yazarlar, kavramları belirtilen anlamlarda (mainstream=anaakım; mainstreaming=Yaygın Görüş Haline Getirme) kullanılmaktadırlar. Anaakım (mainstream), görece bir halkın görüşleri ve değerlerinin düşüncesi –ki bunları televizyon yetiştirmektedir- olarak ele alınmaktadır (Gerbner vd., 1980b: 15). Anaakım, televizyon dünyasının dinamikleri ve özelliklerini fazla izlemeyle yetiştirmektedir (Signorielli ve Morgan, 1996: 117). Yaygın Görüş Haline Getirme ise çok seyredenlerin, televizyon dünyasını öteki etken ve etkilerden kaynaklanan davranış ve yönelimlerdeki farklılıkları yok ederek algılaması anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle, farklı izleyici gruplarının yanıtlarındaki farklılıklar yani bu grupların farklı kültürel, sosyal ve politik özellikleriyle uyumlandırılmış farklılıklar, anılan grupların çok seyredenlerinin yanıtlarında azalmakta ya da yok olmaktadır (Gerbner vd., 1986: 31).

Yaygın Görüş Haline Getirme kavramı, Yetiştirme Çözümlemesi için oldukça önem taşımaktadır. Hatta, 1980’lerden beri yapılan çalışmalarda, ‘Yaygın Görüş Haline Getirme, Yetiştirme Çözümlemesinin önüne geçmiştir’ denilebilir.⁵ Ancak bunlar, iki ayrı çözümleme olsa da birbirini tamamlamaktadır. Doğal olarak, Yaygın Görüş Haline Getirme belli bir kuramsal bakışa bağlı olarak yapılmaktadır ve özünde yetiştirmenin kanıtını sunmaktadır.

Bir süreç olarak Yaygın Görüş Haline Getirme, televizyonun ortak yönelimleri yetiştirdiği iddiasının, kuramsal sunumunu ve deneysel kanıtını temsil etmektedir. Görece bir homojenleşmeyi, farklı görüşlerin emilmesini ve farklı izleyicilerin birbirlerine yakınlaştırılmasını sunmaktadır. Bir ölçüde, basılı kültür tarafından geliştirilen ve geçmişten gelen gele-

4 Mainstreaming kavramının Türkçe karşılığı ile ilgili açıklamalar, yazarın kendi görüşleridir. Başka yayınlardan alıntılara dipnot atılmıştır.

5 Kültürel Göstergeler Grubu olarak anılan ve George Gerbner, Lary Gross, Michael Morgan, Nancy Signorielli, James Shanahan gibi isimlerin oluşturduğu grubun 1980’lerden beri yaptıkları neredeyse tüm araştırmalarda Yaygın Görüş Haline Getirme testleri yapılmıştır. Bkz. (Gerbner, George vd. 1980a; 1980b; 1982; 1984; Morgan 1983; 1984; 1986; Morgan ve Rothschild, 1983; Signorielli, 1991 ve 1993).

neksel farklılıklar, televizyon dünyası içinde kültürlen ve birbirini takip eden gruplar ve kuşaklar düzeyinde bulanıklaşmıştır (Gerbner vd., 1980: 15; 1982; Morgan, 1986: 125). Televizyonun anaakımı, televizyondan yayılan değer ve imgelerin ortak örneklerini bir araya getiriyor diye düşünülürse, Yaygın Görüş Haline Getirme televizyonu çok seyredenlerin paylaştığı bilincin ifadesi olmaktadır. Aynı grubun televizyonu az seyredenleri çok seyredenlerden farklı görüşlere sahiptirler (Gerbner vd., 1984: 286). Yaygın Görüş Haline Getirme böylece, televizyon ve öteki etkenler arasındaki sistematik etkileşimin özel bir türü olmaktadır. Bunun sonucu olarak genellikle, alt gruplar arasındaki farklılıkları azaltmakla sonuçlanır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada televizyon dünyasını tanımlamaya yönelik Mesaj Sistem Çözümlemesi ile televizyonun insanları yetiştirme rolüne yönelik Yetiştirme ve Yaygın Görüş Haline Getirme Çözümlemeleri yapılmıştır. Mesaj Sistem Çözümlemesi, 4-8 Mart 2002 tarihleri arasında kalan 5 günlük dönemde en çok izlenen kanallardan atv, Kanal D, Show ve Star ile devlet kanalı olan TRT1 televizyonlarının ana haberleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. 4-8 Mart 2002 tarihi rastlantısal olarak 6 ay öncesinden belirlenmiştir. Bir haftalık sürenin alınmasının nedeni, araştırmada kuram ve modelinden yararlanan George Gerbner ve arkadaşlarının da benzer tercihte bulunmalarıdır. 5 gün ve 5 kanal üzerinden 25 yapmasına karşın, 24 ana haber çözümlemesi gerçekleştirilmiştir. Bunun nedeni, TRT1'in bir ana haberinin yayınlanmamış olmasıdır. Çözümleme, ana haberi sunan spikerin ekranda görüldükten sonra, ilk haberle ilgili ilk sözcük ya da görüntü ile son haberle ilgili son görüntü ya da sözcük arasında kapsamaktadır. Çözümlemede, Gerbner ve arkadaşlarının geliştirdiği Mesaj Sistem Çözümlemesi formu kullanılmıştır ve 4 başlıkta gerçekleştirilmiştir. Bunlar, haberlerde yer verilen konular; ana karakterler; ikincil karakterler ve şiddet çözümlenmeleridir.

Yetiştirme Çözümlemesi için saha araştırması ise, Nisan ayının son haftasında, DDY Genel Müdürlüğü merkez binasında gerçekleştirilmiştir. DDY Genel Müdürlüğü'nün seçilmesinin nedeni, araştırmanın çalışanlar üzerinde yapılmak istenmesi ve bu amaç açısından genel müdürlük binasında görev yapan personel sayısının bu araştırma için yeterli örneklem alınabilecek kadar olmasıdır. Örneklem, oranlı kademeli rastlantısal örneklem yöntemiyle belirlenmiştir.⁶

Araştırma döneminde DDY Genel Müdürlüğü'nde, 459'u kadın olmak üzere toplam 1459 personel çalışmaktadır. Örneklem yüzde 20 olarak belirlenmiştir. Buna göre 92'si kadın 200'ü erkek olmak üzere 292 personelin anketi yanıtlamaları sağlanmıştır. Anketler, Genel

---

⁶ Erdoğan (1998: 88), bu örneklemi şu şekilde anlatmaktadır: Kademeli rastlantı örneklemde önce nüfus homojen alt gruplara (Ni) ayrılır ve sonra rastlantılı örneklem çıkartılır. Alt gruplar: $N_1+N_2+N_3+N_4+Ni=N$. Örneklem (her grup için): $F=n/N$. Örneğin; $N=2000$, $n=200$. Ancak burada kadın ve erkeklerde olasılıklı temsil aranmalıdır. Örneğin, 2000 nüfusun 500'ü kadın ve 1500'ü erkek olsun. Bu durumda kaç erkek, kaç kadın almak gerektiği şöyle belirlenir: Basit rastlantıda; $F=n/N=200/2000=0.10$. Yani nüfusun yüzde 10'u örneklem alınmalıdır. Eğer 100 kadın 100 erkek seçmek istenirse, kadın için $F_1=100/500=0.20$; erkek için $F_2=100/500=0.066$ kota ayrılmalıdır. Bunun yanında gruplar içinde farklı örneklem kesri de kullanılabilir. Bu ise "oranlı olmayan kademeli örneklem"dir. Örneğin, 100 kadın 100 erkek örnek alınrsa, bu orantsız örneklem olmaktadır. Çünkü 100 kadın, 500 kadının yüzde 20'si ederken; 100 erkek 1500 erkeğin yüzde 6'sını (0.066) örneklemektedir. Buna karşılık aynı örneklem kesri kullanılırsa, bu "oranlı kademeli rastlantılı örneklem"dir. Örneğin, kadınlar için $f=0.10$ ve erkekler için yüzde 10. Bu durumda 500 kadın arasından 50 ve 1500 erkek arasından 150 örnek seçilmektedir.

Müdürlük binasının giriş katından başlanarak 92 kadın 200 erkek rakamına ulaşıncaya kadar üst katlara çıkarak doldurtulmuştur.⁷

Çözümlemeler için yeniden kodlamalar gerçekleştirilmiştir. Ankette soruların sunduğu şıklar, “Tümüyle katılıyorum, katılıyorum, fikrim yok (ne katılıyorum ne de katılmıyorum), katılmıyorum ve tümüyle katılmıyorum” şeklindedir. Bu seçeneklerden “Tümüyle katılıyorum ve katılıyorum” televizyon dünyasını yansıtmaktadır. Başka bir anlatımla, televizyonu çok seyredenlerden –televizyon dünyasına bağlı bir dünya algılamaları olacağı düşünüldüğünden- tümüyle katılıyorum ya da katılıyorum seçeneklerini tercih etmeleri beklenmektedir. Çözümleme yapılırken tümüyle katılıyorum ve katılıyorum şıkları, “katılıyorum”; tümüyle katılmıyorum ve katılmıyorum şıkları da “katılmıyorum” şıkkı altında birleştirilmiştir. “Ne katılıyorum ne de katılmıyorum” tercihleri ise, istatistiki açıdan temsil gücüne yani yeterli değere sahip olmamasından dolayı çözümlenmeye katılmamıştır. Bu arada, testlerin verdiği ilişkinin gücü konusunda bazı kategoriler geliştirilmiştir. Buna göre, r: 0.25 altı zayıf, r: 0.26-39 arası orta derecede güçlü; r: 0.40 ve üstü güçlü ilişki olarak tanımlanmıştır.

Testler açısından bir noktayı daha anımsatmakta yarar bulunmaktadır: Gerbner ve arkadaşları, az ve çok izleyici ayrımını televizyon izleme süresi üzerinden yapmaktadırlar. Ancak, bunun için az ve çok arasındaki sınıra yönelik herhangi bir süre vermemektedirler. Aksine, önemli olanın az ve çok izleme arasındaki fark olduğunu belirterek “kesme” işleminin yapılmasının yeterliliğine değinmektedirler (Shanahan ve Morgan, 1999). Çalışmada, 3 saat ve üzeri çok izleyenler olarak belirlenirken 3 saat altı televizyon izleyenler az izleyenler olarak kabul edilmiştir. Bu kesme işlemi, anlamlı görünmektedir: 19.00-24.00 saatleri arasında evinde olacağı düşünülecek bir kişinin bu saatler arasında kalan 5 saatlik sürenin 3 saatini televizyonla geçirdiği kabul edilebilir.

Yetiştirme ve Yaygın Görüş Haline Getirme Çözümlemeleri için, 11 soru sorulmuş ve değerlendirilmiştir. Böylece, Yetiştirme ve Yaygın Görüş Haline Getirme ile ilgili 11 faktörün dağılımına bakılmıştır. Test sonucunda p: 0.05 ve altı anlamlı olarak alınmıştır. Yetiştirme Çözümlemesi için hazırlanan soru ve geliştirilen hipotezlerin sunumunun her bir soru esasında yapılması gerekir. Ancak böyle bir sunum, çok yer alacağından diğerlerini de anlatacak ölçüde tek bir soru ve hipotez örneği üzerinden verilmiştir:

Soru: “Genel olarak söylersek hükümetler vatandaşların mutlu olması için çalışır (günümüzde tehlikeli bir dünyada yaşamaktayız; günümüzde insanlara güvenilemez; birçok insan eline fırsat geçtiğinde dürüst olmak yerine, sizden yararlanmaya çalışır; insanlar yardımcı olmak yerine kendilerini düşünürler; toplumda başarılı olmak için kıyasıya yarışmak gerekir; ulusların çoğu birbiriyle sorun yaşamaktadır; siyaset erkek işidir; alt tabakada yer alan insanlar, sorunların çözümünde şiddete başvurmaktadır; polis toplumsal sorunlarda gereğinden fazla şiddet kullanmaktadır; Türkiye’de etnik sorunlar bulunmaktadır) ifadelerine katılım derecenizi belirtiniz” şeklindedir.

H0: Televizyon izleme yoğunluk oranlarının hükümetler vatandaşların mutlu olması için çalışır’a (günümüzde tehlikeli bir dünyada yaşamaktayız; günümüzde insanlara güvenilemez; birçok insan eline fırsat geçtiğinde dürüst olmak yerine, sizden yararlanmaya çalışır

⁷ Bu noktada “neden giriş katından başlandı” şeklinde bir soru akla gelebilir. Soruya şöyle bir yanıt vermek mümkündür: Rastlantısal örneklem yöntemiyle belirlenen rakama ulaşmak için “en uygun” tercih, giriş katından başlamak olarak düşünülmüştür. En üst katın son odasında da başlanabilirdi. Önemli olan binada 292 rakamına ulaşmaktır. Nitekim merkez binada her katta her statü, yaş ve cinsiyette çalışan bulunmaktadır.

şır; insanlar yardımcı olmak yerine kendilerini düşünürler; toplumda başarılı olmak için kıyasıya yarışmak gerekir; ulusların çoğu birbiriyle sorun yaşamaktadır; siyaset erkek işidir; alt tabakada yer alan insanlar, sorunların çözümünde şiddete başvurmaktadır; polis toplumsal sorunlarda gereğinden fazla şiddet kullanmaktadır; Türkiye’de etnik sorunlar bulunmamaktadır) farkına göre katılıp katılmama açısından etkisi yoktur.

H1: *Televizyon izleme yoğunluk oranlarının hükümetler vatandaşların mutlu olması için çalışır’a (günümüzde tehlikeli bir dünyada yaşamaktayız; günümüzde insanlara güvenilemez; birçok insan eline fırsat geçtiğinde dürüst olmak yerine, sizden yararlanmaya çalışır; insanlar yardımcı olmak yerine kendilerini düşünürler; toplumda başarılı olmak için kıyasıya yarışmak gerekir; ulusların çoğu birbiriyle sorun yaşamaktadır; siyaset erkek işidir; alt tabakada yer alan insanlar, sorunların çözümünde şiddete başvurmaktadır; polis toplumsal sorunlarda gereğinden fazla şiddet kullanmaktadır; Türkiye’de etnik sorunlar bulunmamaktadır) farkına göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır.*

Yaygın Görüş Haline Getirme Çözümlenmeleri de, 11 soru itibariyle Yetiştirme Çözümlenmesine ek olarak kontrol değişkenleri katılarak yapılmıştır. Bu anlamda, aynı sorunun Yetiştirme ve Yaygın Görüş Haline Getirme Çözümlenmelerinin anlamlılığında farklılık olması, toplamda çözümlemenin geçerliliği üstünde herhangi bir etkiye sahip değildir. Çünkü, Yetiştirme ve Yaygın Görüş Haline Getirme Çözümlenmeleri aynı veri üzerinde yapılan farklı çözümlenmelerdir. Ancak bu, ikisinin farklı amaçları olduğu anlamına gelmemektedir. Yaygın Görüş Haline Getirme Çözümlenmeleri televizyonun yetiştirme etkisini göstermek için yapılan daha detaylı çözümlenmelerdir. Dolayısıyla Yaygın Görüş Haline Getirme Çözümlenmeleri, Yetiştirme Çözümlenmeleri sonucunda elde edilen sonucu bire bir aynı örnek üzerinde değil ama toplamda desteklemek için yapılmaktadır.

Çalışma için iki ayrı Yaygın Görüş Haline Getirme Çözümlenmesi gerçekleştirilmiştir. Bunlar, “cinsiyet ve gelir” çözümlenmeleridir. ‘Toplumsal bir değişken olarak cinsiyete’ göre çözümlenme yapılması neredeyse, bu türden bir araştırma için zorunluluktur. Gelir ise, anketi yanıtlayanların maaşlarının sabit olması nedeniyle tercih edilmiştir. Gelir açısından kesme işlemi 750 milyon ve altı “alt”, üstü ise “üst” gelir şeklinde yapılmıştır. Bunun, ikili ayırım açısından yeterli olduğu söylenebilir. Yaygın Görüş Haline Getirme Çözümlenmesi için geliştirilen hipotezler ise şunlardır:

1. H0: *Televizyon izleme yoğunluk oranlarının hükümetler vatandaşların mutlu olması için çalışır’a (günümüzde tehlikeli bir dünyada yaşamaktayız; günümüzde insanlara güvenilemez; birçok insan eline fırsat geçtiğinde dürüst olmak yerine, sizden yararlanmaya çalışır; insanlar yardımcı olmak yerine kendilerini düşünürler; toplumda başarılı olmak için kıyasıya yarışmak gerekir; ulusların çoğu birbiriyle sorun yaşamaktadır; siyaset erkek işidir; alt tabakada yer alan insanlar, sorunların çözümünde şiddete başvurmaktadır; polis toplumsal sorunlarda gereğinden fazla şiddet kullanmaktadır; Türkiye’de etnik sorunlar bulunmamaktadır) “cinsiyet; gelir” farkına göre katılıp katılmama açısından etkisi yoktur.*

H1: *Televizyon izleme yoğunluk oranlarının hükümetler vatandaşların mutlu olması için çalışır’a (günümüzde tehlikeli bir dünyada yaşamaktayız; günümüzde insanlara güvenilemez; birçok insan eline fırsat geçtiğinde dürüst olmak yerine, sizden yararlanmaya çalışır; insanlar yardımcı olmak yerine kendilerini düşünürler; toplumda başarılı olmak için kıyasıya yarışmak gerekir; ulusların çoğu birbiriyle sorun yaşamaktadır; siyaset erkek işidir; alt tabakada yer alan insanlar, sorunların çözümünde şiddete başvurmakta-*

dır; polis toplumsal sorunlarda gereğinden fazla şiddet kullanmaktadır; Türkiye’de etnik sorunlar bulunmamaktadır) “cinsiyet; gelir” farkına göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Burada önce, televizyon dünyasını tanımlamaya yönelik Mesaj Sistem Çözümlemesi bulguları verilmiştir. Daha sonra da, Yetiştirme ve Yaygın Görüş Haline Getirme Çözümlemelerinden elde edilen bulgular bir arada aktarılmıştır: Örneğin birinci sorunun a şıkkında Yetiştirme, b şıkkında cinsiyete göre ve c şıkkında da gelire göre Yaygın Görüş Haline Getirme test sonuçları sunulmuştur.

4.1. Mesaj Sistem Çözümlemesi: Televizyon Dünyasının Söyledikleri⁸

Beş kanalda yayınlanan toplam 467 farklı haberin 361 adedi ciddi⁹ içeriklidir. Ciddi haberlerin toplam içindeki payı ise yüzde 77’dir. Ne hafif ne ciddi özellikte olan haberlerin sayısı 46’dır. Bunların toplam içindeki payı, yüzde 10’dur. Çoğunlukla komik içerikli haberlerin toplam içindeki payı da yüzde 13’tür. Bu haberler 60 adettir.

Toplam 138 adet haberin konusunu şiddet oluşturmuştur. Şiddetin yer aldığı haberlerinin toplamı ise 144’tür. Bu rakam, çözümlemede saptanan şiddet haberlerinin 138 adet olmasıyla çelişki sunmamaktadır. 138 rakamı, konusu itibarıyla şiddeti içerenleri temsil etmektedir. Oysa şiddet, konusu farklı olan haberlerde de yer alabilmektedir. Devletler arası sorunlarla ilgili haberler de eklendiğinde rakam, 174’ü bulmaktadır.

Polis toplam 95 habere konu olmuştur. Bunun toplam içindeki payı yüzde 20’dir. Polis bu haberlerden 55 tanesinde odak, 33’ünde belirgin ve 7’sinde de kazara gösterilmektedir. Yine Polis 95 haberin 77’sinde görevli, 9’unda adaletli, 6’sında adaletsiz ve 3’ünde de başarısız olarak sunulmaktadır.

Devlet, TBMM ve Hükümet toplam 85 habere konu olmuştur. Bunların çoğunluğunda başarılı olarak sunulmuştur. Ekonomi haberleri de ana haberlerde yer verilen konular arasındadır. Buna göre, 30 ekonomi haberi odaklanarak verilmiştir. Ekonomi haberlerinin 6’sında devlet konu edilirken, bunların 2’sinde başarılı, 3’ünde başarısız ve 1’inde de belirsiz olarak sunulmaktadır. Hükümet ise 16 haberde yer almaktadır. Bunların 12’sinde başarılı, 4’ünde başarısız olarak sunulmuştur.

Devletler arası sorunlara yönelik 24’ü odakta 2’si belirgin ve 1’i kazara olmak üzere toplam 27 haber yer almıştır.

---

8 Mesaj Sistem Çözümlemesi, televizyon haberlerinde en çok gösterilenler ve böylece saha araştırmasına kaynaklık eden veriler temelinde tablosuz olarak sunulmuştur. Bunun nedeni, yazının boyutunun daha fazla uzayacak olmasıdır. Nitekim Yetiştirme ve Yaygın Görüş Haline Getirme Çözümlemelerinin bir anlamda zorunlu olarak tablolular sunulması yazının boyutunu oldukça genişletmiştir.

9 Programın tonu çözümlemesinde, üç kategori bulunmaktadır. Bunlardan oldukça ciddi olanına örnek olarak semt kavgası, soygun ya da başbakanı konu alan haberler gösterilebilir. Komik haberlere ise, kamera şakaları örnek gösterilebilir. Ne ciddi ne komik türe de, bir aktörün bir eğlence merkezine gelişini içeren bir haber örnek gösterilebilir. Mesaj Sistemi Çözümlemesinde, bu tanımlamalar dikkate alınmıştır.

Ana karakter çözümlemesine bakıldığında, erkeklerin ana haberlerde ana karakter olarak gösterilme sayıları 352'dir. Bu rakamın yüzde karşılığı ise 78. Kadınların sayısı 99'dur. Televizyon ana haberlerinin dünyasının iş-etkinlik alanına bakıldığında, 96'sının yani yüzde 21'lik bir dilimin iş etkinlik alanı net olarak sunulmamaktadır. Ana haberlerde kamu-siyaset alanındaki ana karakterler, 175 kez görülmüştür. Bu rakamın toplam içindeki yüzde payı 39'a denk gelmektedir.

Etnik köken çözümlemesinde 391 Türk ana karakter görülmüştür. Bunların toplam içindeki yüzde payı 87'dir. Kürt kökenli ana karakter sayısı 14 iken yüzde payı 3'tür. 10 ana karakterin etnik köken saptaması yapılamazken, ana karakterlerin 36'sı yüzde 8 payla diğer etnik kökenlere sahiptir.

4.2. Saha Araştırması Bulguları

Bu başlık altında önce Yetiştirme Çözümlemelerinin yorumlanmasında yararlı olacak bazı soruların frekans dağılımları verilmiş, daha sonra da Yetiştirme ve Yaygın Görüş Haline Getirme testlerinin sonuçları aktarılmıştır.

Tablo 1. Haberlerin İzlenme Oranları

	frekans	yüzde
1. sırada izleme	132	45,2
2. sırada izleme	25	8,6
3. sırada izleme	12	4,1
4. sırada izleme	3	1,0
5. sırada izleme	1	,3
Toplam	173	59,2
Yanitsiz	119	40,8
Toplam	292	100,0

Mesaj Sistem Çözümlemesinin yapıldığı ana haberlerin izlenme oranıyla ilgili sonuçlar Tablo 1'de görülmektedir: Anketi yanıtlayanların 173'ü (yüzde 59) haberleri izlediğini belirtirken, bu rakamın yüzde 45'i haberleri 1. sırada izlediğini belirtmiştir.¹⁰

¹⁰ Burada amaç yanıtlayıcıların haberleri izleyip izlemediklerini ortaya koymaktır. Hangi kanalın ne ölçüde izlenip izlenmediği amaçlar arasında yer almamaktadır. Böyle bir amaç, televizyonun Yetiştirme rolü açısından "önem" taşımamaktadır. Bu nedenle, kanal açısından bir çözümlemeye gerek duyulmamıştır.

Tablo 2. Televizyon İzleme Ortamıyla İlgili Yanıtların Dağılımı

	frekans	yüzde
Tek başına televizyon izleyebiliyorum	61	20,9
Çoğunluğun izlediği televizyonu izleyebiliyorum	13	4,5
Ailemle televizyon izleyebiliyorum	201	68,8
Televizyon izleyemiyorum	4	1,4
Toplam	279	95,5
Yanitsız	13	4,5
Toplam	292	100,0

Anket kağıdını dolduranların televizyon izleme ortamları ile ilgili sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur: 279 kişinin yüzde 69’u aile ortamında; 21’i tek başına ve 5’i de çoğunluğun izlediği televizyonu seyrettiklerini ifade etmişlerdir. İzlemiyorum diyenlerin oranı yüzde 1’dir. Yüzde 5 oranında yanitsız bulunmaktadır.

Tablo 3. Kadın-erkek eşitliği konusundaki düşünceler

	frekans	yüzde
Kadın erkek esittir	199	68,2
Kadın üstündür	10	3,4
Erkek üstündür	38	13,0
Toplam	247	84,6
Yanitsız	45	15,4
Toplam	292	100,0

Anketi yanıtlayanların kadın-erkek eşitliği konusundaki düşünceleri Tablo 3’de verilmiştir: Buna göre, yüzde 68’i kadın-erkek eşittir derken, yüzde 13’ü erkek üstündür, yüzde 3’ü de kadın üstündür şeklinde görüş bildirmiştir. Yüzde 15’lik bir dilim soruyu yanıtlamamıştır.

Yetiştirme testleri sonuçları ise şu şekildedir:

1. a. Yetiştirme Çözümlemesi için, “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *hükümetler vatandaşların mutlu olması için çalışır*’a katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımı test edilmiştir. Bu amaçla DDY personeline, “Genel olarak söylersek *hükümetler vatandaşların mutlu olması için çalışır* ifadesine katılım derecenizi belirtiniz” sorusu sorulmuştur. Çözümleme için, ki kare dağılımı kullanılmıştır. Test sonucu Tablo 4’de sunulmuştur. Çıkan sonuca göre Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir.

Tablo 4. Birinci Yetiştirme Sorusunun Dağılımı

			Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
izleme	Az	Adet	79	77	156
		Yüzde	50,6%	49,4%	100,0%
	Çok	Adet	47	57	104
		Yüzde	45,2%	54,8%	100,0%
Toplam	Adet	126	134	260	
	Yüzde	48,5%	51,5%	100,0%	

χ^2 : 0.742 p: 0.3 sd: 1 r: 0.10

b. Cinsiyet'e göre ilk Yaygın Görüş Haline Getirme Çözümlemesi için, "Televizyon izleme yoğunluk oranlarının hükümetler vatandaşların mutlu olması için çalışır'a cinsiyete göre, katılıp katılmama açısından etkisi vardır" varsayımı kullanılmıştır.

Tablo 5. Cinsiyete Göre Birinci Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

Cinsiyet						
				Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
Kadın	izleme	Az	Adet	38	14	52
			Yüzde	73,1%	26,9%	100,0%
	Çok	Adet	18	6	24	
		Yüzde	75,0%	25,0%	100,0%	
	Toplam	Adet	56	20	76	
		Yüzde	73,7%	26,3%	100,0%	
Erkek	izleme	Az	Adet	41	63	104
			Yüzde	39,4%	60,6%	100,0%
	Çok	Adet	29	51	80	
		Yüzde	36,3%	63,8%	100,0%	
	Toplam	Adet	70	114	184	
		Yüzde	38,0%	62,0%	100,0%	

χ^2 : 0.193 sd: 1 p: 0.6 r: -0.05

Test sonucu Tablo 5'de sunulmuştur: Bu test sonucunda Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir.

c. Gelir'e göre ilk Yaygın Görüş Haline Getirme Çözümlemesi için, "Televizyon izleme yoğunluk oranlarının hükümetler vatandaşların mutlu olması için çalışır'a gelire göre, katılıp katılmama açısından etkisi vardır" varsayımı kullanılmıştır. Test sonucu Tablo 6'da verilmiştir. Test sonucunda Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir.

Tablo 6. Gelire Göre Birinci Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

Gelir			Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam	
Alt	İzleme	Az	Adet	19	22	41
		Yüzde	46,3%	53,7%	100,0%	
	Çok	Az	Adet	16	25	41
		Yüzde	39,0%	61,0%	100,0%	
	Toplam	Adet	35	47	82	
		Yüzde	42,7%	57,3%	100,0%	
Üst	İzleme	Az	Adet	54	49	103
		Yüzde	52,4%	47,6%	100,0%	
	Çok	Az	Adet	25	25	50
		Yüzde	50,0%	50,0%	100,0%	
	Toplam	Adet	79	74	153	
		Yüzde	51,6%	48,4%	100,0%	

χ^2 : 0.449 sd: 1 p: 0.5 r: 0.14

2. a. Yetiştirme Çözümlemesi için, “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *günümüzde tehlikeli bir dünyada yaşamaktayız*’a katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımı da test edilmiştir. Bu amaçla DDY personeline şu soru yöneltilmiştir: “Genel olarak söylersek *günümüzde tehlikeli bir dünyada yaşamaktayız* ifadesine katılım derecenizi belirtiniz.” Test sonucu Tablo 7’de sunulmuştur. Çıkan sonuca göre Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir.

Tablo 7. İkinci Yetiştirme Sorusunun Dağılımı

			Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
İzleme	Az	Adet	30	131	161
		Yüzde	18,6%	81,4%	100,0%
	Çok	Adet	23	80	103
		Yüzde	22,3%	77,7%	100,0%
Toplam	Adet	53	211	264	
	Yüzde	20,1%	79,9%	100,0%	

χ^2 : 0.535 sd: 1 p: 0.4 r: -0.113

b. “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *günümüzde tehlikeli bir dünyada yaşamaktayız*’a cinsiyete göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır.” İkinci sorunun ilk Yaygın Görüş Haline Getirme testi için bu varsayım kullanılmıştır. Test sonucu Tablo 8’de görülmektedir. Çıkan sonuca göre Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir.

Tablo 8. Cinsiyete Göre İkinci Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

Cinsiyet						Toplam
				Katılmıyorum	Katılıyorum	
Kadın	İzleme	Az	Adet	7	46	53
			Yüzde	13,2%	86,8%	100,0%
		Çok	Adet	6	18	24
			Yüzde	25,0%	75,0%	100,0%
	Toplam		Adet	13	64	77
			Yüzde	16,9%	83,1%	100,0%
Erkek	İzleme	Az	Adet	23	85	108
			Yüzde	21,3%	78,7%	100,0%
		Çok	Adet	17	62	79
			Yüzde	21,5%	78,5%	100,0%
	Toplam		Adet	40	147	187
			Yüzde	21,4%	78,6%	100,0%

$\chi^2:1637$ sd: 1 p: 0.2 r: 0. -0.37

c. "Televizyon izleme yoğunluk oranlarının günümüzde tehlikeli bir dünyada yaşamakta-
yız'a gelire göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır." varsayımı da test edilmiştir. Çı-
kan sonuca göre Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir.

Tablo 9. Gelire Göre İkinci Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

Gelir						Toplam
				Katılmıyorum	Katılıyorum	
Alt	İzleme	Az	Adet	5	37	42
			Yüzde	11,9%	88,1%	100,0%
		Çok	Adet	10	30	40
			Yüzde	25,0%	75,0%	100,0%
	Toplam		Adet	15	67	82
			Yüzde	18,3%	81,7%	100,0%
Üst	İzleme	Az	Adet	20	85	105
			Yüzde	19,0%	81,0%	100,0%
		Çok	Adet	11	39	50
			Yüzde	22,0%	78,0%	100,0%
	Toplam		Adet	31	124	155
			Yüzde	20,0%	80,0%	100,0%

$\chi^2: 2.351$ sd: 1 p: 0.1 r: -0.42

3. “Genel olarak söylersek günümüzde insanlara güvenilemez ifadesine katılım derecenizi belirtiniz” şeklindeki sorunun televizyon yanıtı “katılıyorum”dur. Yetiştirme Çözümlemesi için, “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının günümüzde insanlara güvenilemez’e katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımı test edilmiştir. Çözümleme için, ki kare dağılımı kullanılmıştır. Çıkan sonuca göre Yokluk Hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 10. Üçüncü Yetiştirme Sorusunun Dağılımı

			Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
İzleme	Az	Adet	92	68	160
		Yüzde	57,5%	42,5%	100,0%
	Çok	Adet	46	58	104
		Yüzde	44,2%	55,8%	100,0%
Toplam		Adet	138	126	264
		Yüzde	52,3%	47,7%	100,0%

χ^2 : 4.448 sd: 1 p: 0.03 r: 0.26

Test sonucu Tablo 10’da sunulmuştur: Katılıyorum yanıtını veren çok izleyenlerin yüzdesi 56’dır. Az izleyenlerin ise 43. Aradaki 13’lük pay yetiştirme göstergesidir. İlişkinin gücü orta derecede çıkmıştır.

b. Cinsiyete göre üçüncü Yaygın Görüş Haline Getirme Çözümlemesi için geliştirilen varsayım; “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının günümüzde insanlara güvenilemez’e cinsiyete göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır” şeklindedir.

Tablo 11. Cinsiyete Göre Üçüncü Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

Cinsiyet						
				Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
Kadın	İzleme	Az	adet	27	25	52
			yüzde	51,9%	48,1%	100,0%
		Çok	adet	9	15	24
			yüzde	37,5%	62,5%	100,0%
	Toplam	adet	36	40	76	
		yüzde	47,4%	52,6%	100,0%	
Erkek	İzleme	Az	adet	65	43	108
			yüzde	60,2%	39,8%	100,0%
		Çok	adet	37	43	80
			yüzde	46,3%	53,8%	100,0%
	Toplam	adet	102	86	188	
		yüzde	54,3%	45,7%	100,0%	

χ^2 : 3.596 sd: 1 p: 0.06 r: 0.28

Test sonucu Tablo 11’de sunulmuştur: Çıkan sonuca göre Yokluk hipotezi reddedilmemiştir.

c. Gelire göre üçüncü Yaygın Görüş Haline Getirme Çözümlemesi için geliştirilen varsayım; “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *günümüzde insanlara güvenilemez’e* gelire göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır” şeklindedir. Test sonucu Tablo 12’de sunulmuştur: Alt gelir kontrol edildiğinde test, üst gelir açısından anlamlı çıkmış ve Yokluk Hipotezi reddedilmiştir. İlişkinin gücü orta derecededir.

Tablo 12. Gelire Göre Üçüncü Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

Gelir						Toplam
				Katılmıyorum	Katılıyorum	
Alt	Izleme	Az	Adet	19	23	42
			Yüzde	45,2%	54,8%	100,0%
	Çok	Adet	23	18	41	
		Yüzde	56,1%	43,9%	100,0%	
	Toplam	Adet	42	41	83	
		Yüzde	50,6%	49,4%	100,0%	
Üst	Izleme	Az	Adet	66	38	104
			Yüzde	63,5%	36,5%	100,0%
	Çok	Adet	22	28	50	
		Yüzde	44,0%	56,0%	100,0%	
	Toplam	Adet	88	66	154	
		Yüzde	57,1%	42,9%	100,0%	

χ^2 : 5.222 sd: 1 p: 0.02 r: 0.37

4. a. Yetiştirme Çözümlemesi için “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *birçok insan eline fırsat geçtiğinde dürüst olmak yerine, sizden yararlanmaya çalışır’a* katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımı test edilmiştir. Nitekim, ankete katılanlara yöneltilen 4. soru, “Genel olarak söylesek birçok insan eline fırsat geçtiğinde dürüst olmak yerine, sizden yararlanmaya çalışır ifadesine katılım derecenizi belirtiniz” şeklindedir. Test sonucu Tablo 13’de sunulmuştur. Çıkan sonuca göre Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir.

Tablo 13. Dördüncü Yetiştirme Sorusunun Dağılımı:

					Toplam
			Katılmıyorum	Katılıyorum	
Izleme	Az	Adet	60	100	160
		Yüzde	37,5%	62,5%	100,0%
	Çok	Adet	35	69	104
		Yüzde	33,7%	66,3%	100,0%
Toplam	Adet	95	169	264	
	Yüzde	36,0%	64,0%	100,0%	

χ^2 : 0.405 sd: 1 p: 0.5 r: 0.08

b. “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *birçok insan eline fırsat geçtiğinde dürüst olmak yerine, sizden yararlanmaya çalışır*’a cinsiyete göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımı da test edilmiştir. Test sonucu Tablo 14’de yer almaktadır. Bu testin sonucu Yokluk Hipotezinin reddedilmediğini vermiştir.

Tablo 14. Cinsiyete Göre Dördüncü Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

Cinsiyet						
				Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
Kadın	izleme	Az	Adet	29	24	53
			Yüzde	54,7%	45,3%	100,0%
	Çok	Adet	11	13	24	
		Yüzde	45,8%	54,2%	100,0%	
	Toplam	Adet	40	37	77	
		Yüzde	51,9%	48,1%	100,0%	
Erkek	izleme	Az	Adet	31	76	107
			Yüzde	29,0%	71,0%	100,0%
	Çok	Adet	24	56	80	
		Yüzde	30,0%	70,0%	100,0%	
	Toplam	Adet	55	132	187	
		Yüzde	29,4%	70,6%	100,0%	

χ^2 : 0.522 sd: 1 p: 0.4 r: 0.17

c. “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *birçok insan eline fırsat geçtiğinde dürüst olmak yerine, sizden yararlanmaya çalışır*’a gelire göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımı da test edilmiştir. Test sonucu Tablo 15’de görülmektedir. Çıkan sonuca göre, üst gelir kontrol edildiğinde alt gelir açısından Yokluk Hipotezi reddedilmiştir. İlişkinin güçlü olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 15. Gelire Göre Dördüncü Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

Gelir						
				Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
Alt	izleme	Az	Adet	8	34	42
			Yüzde	19,0%	81,0%	100,0%
	çok	Adet	16	25	41	
		Yüzde	39,0%	61,0%	100,0%	
	Toplam	Adet	24	59	83	
		Yüzde	28,9%	71,1%	100,0%	
Üst	izleme	Az	Adet	48	56	104
			Yüzde	46,2%	53,8%	100,0%
	çok	Adet	16	34	50	
		Yüzde	32,0%	68,0%	100,0%	
	Toplam	Adet	64	90	154	
		Yüzde	41,6%	58,4%	100,0%	

χ^2 : 4.028 sd: 1 p: 0.04 r:-0.46

5. a. Yetiştirme Çözümlemesi için test edilen bir varsayım da şudur: “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *insanlar yardımcı olmak yerine kendilerini düşünürler*’e katılıp katılmama açısından etkisi vardır.” Bunun için, “Genel olarak söylersek insanlar yardımcı olmak yerine kendilerini düşünürler ifadesine katılım derecenizi belirtiniz” şeklindeki soru sorulmuştur. Test sonucu Tablo 16’da verilmiştir. Çözümleme sonucunda Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir.

Tablo 16. Beşinci Yetiştirme Sorusunun Dağılımı

			Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
İzleme	Az	adet	50	111	161
		Yüzde	31,1%	68,9%	100,0%
	Çok	adet	26	76	102
		Yüzde	25,5%	74,5%	100,0%
Toplam		adet	76	187	263
		Yüzde	28,9%	71,1%	100,0%

χ^2 : 0.941 sd: 1 p: 0.3 r: 0.13

b. “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *insanlar yardımcı olmak yerine kendilerini düşünürler*’e cinsiyete göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımının çözümlemesi, anlamlı çıkmamıştır. Bu nedenle Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir. Test sonucu Tablo 17’de sunulmuştur.

Tablo 17. Cinsiyete Göre Beşinci Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

				Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
Kadın	İzleme	Az	Adet	19	34	53
			Yüzde	35,8%	64,2%	100,0%
		Çok	Adet	6	18	24
			Yüzde	25,0%	75,0%	100,0%
	Toplam		Adet	25	52	77
			Yüzde	32,5%	67,5%	100,0%
Erkek	İzleme	Az	Adet	31	77	108
			Yüzde	28,7%	71,3%	100,0%
		Çok	Adet	20	58	78
			Yüzde	25,6%	74,4%	100,0%
	Toplam		Adet	51	135	186
			Yüzde	27,4%	72,6%	100,0%

χ^2 : 0.887 sd: 1 p: 0.3 r: 0.25

c. “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının insanlar yardımcı olmak yerine kendilerini düşünenler’e gelire göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımının çözümlemesi de anlamlı çıkmamış ve Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir. Bu testin sonucu Tablo 18’de görülmektedir.

Tablo 18. Gelire Göre Beşinci Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

Gelir				Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
Alt	İzleme	Az	Adet	11	31	42
			Yüzde	26,2%	73,8%	100,0%
	Çok	Adet	14	25	39	
		Yüzde	35,9%	64,1%	100,0%	
	Toplam	Adet	25	56	81	
		Yüzde	30,9%	69,1%	100,0%	
Üst	İzleme	Az	Adet	36	69	105
			Yüzde	34,3%	65,7%	100,0%
	Çok	Adet	12	38	50	
		Yüzde	24,0%	76,0%	100,0%	
	Toplam	Adet	48	107	155	
		Yüzde	31,0%	69,0%	100,0%	

χ^2 : 1.676 sd: 1 p: 0.1 r: 0.24

6. a. Ankete katılanlara, “Genel olarak söylersek toplumda başarılı olmak için kıyasıya yarışmak gerekir ifadesine katılım derecenizi belirtiniz” sorusu da yöneltilmiştir. Dolayısıyla, Yetiştirme Çözümlemesi için “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının toplumda başarılı olmak için kıyasıya yarışmak gerekir’e katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımı test edilmiştir. Çözümleme için yine diğerlerinde olduğu gibi, ki kare dağılımı kullanılmıştır. Çıkan sonuca göre Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir. Sonuçlar Tablo 19’da sunulmuştur.

Tablo 19. Altıncı Yetiştirme Sorusunun Dağılımı

				Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
İzleme	Az	Adet	63	97	160	
		Yüzde	39,4%	60,6%	100,0%	
	Çok	Adet	30	73	103	
		Yüzde	29,1%	70,9%	100,0%	
Toplam	Adet	93	170	263		
	Yüzde	35,4%	64,6%	100,0%		

χ^2 : 2.880 sd: 1 p: 0.09 r: 0.22

b. "Televizyon izleme yoğunluk oranının başarılı olmak için kıyasıya yarışmak gerekir'e cinsiyete göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır" varsayımı da çözümlenmiştir. Çözümleme sonucunda, Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir. Test sonucu Tablo 20'de görülmektedir.

Tablo 20. Cinsiyete Göre Altıncı Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

Cinsiyet				katılmıyorum	katılıyorum	Toplam
Kadın	izleme	Az	Adet	27	26	53
			Yüzde	50,9%	49,1%	100,0%
	çok	Adet	7	16	23	
		Yüzde	30,4%	69,6%	100,0%	
	Toplam	Adet	34	42	76	
		Yüzde	44,7%	55,3%	100,0%	
Erkek	izleme	Az	Adet	36	71	107
			Yüzde	33,6%	66,4%	100,0%
	çok	Adet	23	57	80	
		Yüzde	28,8%	71,3%	100,0%	
	Toplam	Adet	59	128	187	
		Yüzde	31,6%	68,4%	100,0%	

χ^2 : 2.729 sd: 1 p: 0.09 r: 0.40

c. "Televizyon izleme yoğunluk oranının başarılı olmak için kıyasıya yarışmak gerekir'e gelire göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır" varsayımı da çözümlenmiştir. Tablo 21'de görülen çözümleme sonucunda, Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir.

Tablo 21. Gelire Göre Altıncı Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

Gelir				Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
Alt	izleme	Az	Adet	14	28	42
			Yüzde	33,3%	66,7%	100,0%
	Çok	Adet	12	30	42	
		Yüzde	28,6%	71,4%	100,0%	
	Toplam	Adet	26	58	84	
		Yüzde	31,0%	69,0%	100,0%	
Üst	izleme	Az	Adet	46	59	105
			Yüzde	43,8%	56,2%	100,0%
	Çok	Adet	15	33	48	
		Yüzde	31,3%	68,8%	100,0%	
	Toplam	Adet	61	92	153	
		Yüzde	39,9%	60,1%	100,0%	

χ^2 : 2.167 sd: 1 p: 0.1 r: 0.26

7. a. Yetiştirme Çözümlemesi için “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *ulusların çoğu birbiriyle sorun yaşamaktadır*’a katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımı da çözümlenmiştir. Bu amaçla DDY personeline yöneltilen soru, “Genel olarak söylersek *ulusların çoğu birbiriyle sorun yaşamaktadır* ifadesine katılım derecenizi belirtiniz”dir. Çözümlemeye göre Yokluk Hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 22. Yedinci Yetiştirme Sorusunun Dağılımı

			Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
İzleme	Az	Adet	28	131	159
		Yüzde	17,6%	82,4%	100,0%
Çok	Adet	10	93	103	
	Yüzde	9,7%	90,3%	100,0%	
Toplam	Adet	38	224	262	
	Yüzde	14,5%	85,5%	100,0%	

χ^2 : 3.147 sd: 1 p: 0.05 r: 0.33

Test sonucu Tablo 22’de yer almaktadır: Anketi yanıtlayanların katılıyorum diyen çok izleyenlerin yüzdesi 90 olurken, az izleyenlerinki 82’de kalmıştır. İlişkinin gücü orta derecede çıkmakla birlikte, yüzde 8’lik bir yetiştirme göstergesi bulunmuştur.

b. “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *ulusların çoğu birbiriyle sorun yaşamaktadır*’a cinsiyete göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımının çözümlemesi sonucunda da Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir. Test sonucu Tablo 23’de yer almaktadır.

Tablo 23. Cinsiyete Göre Yedinci Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

				Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
Kadın	İzleme	Az	Adet	8	44	52
			Yüzde	15,4%	84,6%	100,0%
	Çok	Adet	1	22	23	
		Yüzde	4,3%	95,7%	100,0%	
	Toplam	Adet	9	66	75	
		Yüzde	12,0%	88,0%	100,0%	
Erkek	İzleme	Az	Adet	20	87	107
			Yüzde	18,7%	81,3%	100,0%
	Çok	Adet	9	71	80	
		Yüzde	11,3%	88,8%	100,0%	
	Toplam	Adet	29	158	187	
		Yüzde	15,5%	84,5%	100,0%	

χ^2 : 1.839 sd: 1 p: 0.1 r: 0.60

c. "Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *ulusların çoğu birbiriyle sorun yaşamaktadır*'a gelire göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır" varsayımının çözümlenmesi sonucunda da Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir. Sonuçlar Tablo 24'de görülmektedir.

Tablo 24. Gelire Göre Yedinci Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

Gelir				Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
Alt	Izleme	Az	Adet	5	37	42
			Yüzde	11,9%	88,1%	
	Çok	Adet	10	30	40	
		Yüzde	25,0%	75,0%	100,0%	
	Toplam		Adet	15	67	82
			Yüzde	18,3%	81,7%	100,0%
Üst	Izleme	Az	Adet	20	85	105
			Yüzde	19,0%	81,0%	100,0%
	Çok	Adet	11	39	50	
		Yüzde	22,0%	78,0%	100,0%	
	Toplam		Adet	31	124	155
			Yüzde	20,0%	80,0%	100,0%

χ^2 : 1.102 sd: 1 p: 0.1 r: 0.25

8.a. "Genel olarak söylersek siyaset erkek işidir ifadesine katılım derecenizi belirtiniz" şeklindeki sorunun televizyon yanıtı da diğerleri gibi "katılıyorum"dur. "Televizyon izleme yoğunluk oranlarının siyaset erkek işidir'e katılıp katılmama açısından etkisi vardır" varsayımı test edilmiştir. Çözümleme sonucunda, Yokluk Hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 25. Sekizinci Yetiştirme Sorusunun Dağılımı

			Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
Izleme	Az	Adet	145	15	160
		Yüzde	90,6%	9,4%	100,0%
	Çok	Adet	83	19	102
		Yüzde	81,4%	18,6%	100,0%
Toplam		Adet	228	34	262
		Yüzde	87,0%	13,0%	100,0%

χ^2 : 4.722 sd: 1 p: 0.03 r:0.37

Test sonucu Tablo 25'de görülmektedir: Testte ilişkinin gücü orta derecede çıkmıştır. Ancak yüzde 10'luk bir yetiştirme göstergesine rastlanılmıştır. Televizyonu çok izleyenlerin katılıyorum yanıtlarının yüzdesi 19 çıkarken, az izleyenlerinki 9 olarak belirlenmiştir.

b. “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *siyaset erkek işidir*’e cinsiyete göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımı, çözümleme sonucunda anlamlı çıkmış ve Yokluk Hipotezi reddedilmiştir. İlişkinin gücü orta derecededir. Sonuçlar Tablo 26’da sunulmuştur.

Tablo 26. Cinsiyete Göre Sekizinci Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

Cinsiyet				Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
	Kadın	İzleme	Az	Adet	50	
			Yüzde	96,2%	3,8%	100,0%
Çok		Adet	23	1	24	
		Yüzde	95,8%	4,2%	100,0%	
Toplam		Adet	73	3	76	
		Yüzde	96,1%	3,9%	100,0%	
Erkek	İzleme	Az	Adet	95	13	108
			Yüzde	88,0%	12,0%	100,0%
	Çok	Adet	60	18	78	
		Yüzde	76,9%	23,1%	100,0%	
	Toplam	Adet	155	31	186	
		Yüzde	83,3%	16,7%	100,0%	

χ^2 : 3.974 sd: 1 p: 0.04 r: 0.37

c. “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *siyaset erkek işidir*’e gelire göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımının test sonucu Tablo 27’de yer almaktadır: Test, üst gelir kontrol edildiğinde alt gelir açısından anlamlı çıkmış ve Yokluk Hipotezi reddedilmiştir. İlişkinin gücü güçlü çıkmıştır.

Tablo 27. Gelire Göre Sekizinci Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

Gelir				Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
	Alt	İzleme	Az	Adet	37	
			Yüzde	88,1%	11,9%	100,0%
Çok		Adet	29	13	42	
		Yüzde	69,0%	31,0%	100,0%	
Toplam		Adet	66	18	84	
		Yüzde	78,6%	21,4%	100,0%	
Üst	İzleme	Az	Adet	95	9	104
			Yüzde	91,3%	8,7%	100,0%
	Çok	Adet	44	4	48	
		Yüzde	91,7%	8,3%	100,0%	
	Toplam	Adet	139	13	152	
		Yüzde	91,4%	8,6%	100,0%	

χ^2 : 4.525 sd: 1 p: 0.03 r:0.53

9. a. Katılımcılara, “Genel olarak söylersek alt tabakada yer alan insanlar, sorunların çözümünde şiddete başvurmaktadır ifadesine katılım derecenizi belirtiniz” sorusu da yöneltilmiştir. Burada, Yetiştirme Çözümlemesi için, “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *alt tabakada yer alan insanlar, sorunların çözümünde şiddete başvurmaktadır*’a katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımı test edilmiştir. Çözümleme için, ki kare dağılımı kullanılmıştır. Tablo 28’de yer alan sonuca göre Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir.

Tablo 28. Dokuzuncu Yetiştirme Sorusunun Dağılımı

			Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
İzleme	Az	Adet	100	55	155
		Yüzde	64,5%	35,5%	100,0%
	Çok	Adet	59	42	101
		Yüzde	58,4%	41,6%	100,0%
Toplam		Adet	159	97	256
		Yüzde	62,1%	37,9%	100,0%

χ^2 : 0.967 sd: 1 p: 0.3 r: 0.12

b. “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *alt tabakada yer alan insanlar, sorunların çözümünde şiddete başvurmaktadır*’a cinsiyete göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımı da anlamlı çıkmamıştır. Bu çözümleme sonucunda da Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir. Sonuçlar Tablo 29’da yer almaktadır.

Tablo 29. Cinsiyete Göre Dokuzuncu Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

				Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
Kadın	İzleme	Az	Adet	30	21	51
			Yüzde	58,8%	41,2%	100,0%
		Çok	Adet	16	7	23
			Yüzde	69,6%	30,4%	100,0%
	Toplam		Adet	46	28	74
			Yüzde	62,2%	37,8%	100,0%
Erkek	İzleme	Az	Adet	70	34	104
			Yüzde	67,3%	32,7%	100,0%
		Çok	Adet	43	35	78
			Yüzde	55,1%	44,9%	100,0%
	Toplam		Adet	113	69	182
			Yüzde	62,1%	37,9%	100,0%

χ^2 : 0.778 sd:1 p: 0.3 r: -0.23

c. “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *alt tabakada yer alan insanlar, sorunların çözümünde şiddete başvurmaktadır*’a gelire göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımı da anlamlı çıkmamıştır. Bu çözümleme sonucunda da Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir. Sonuçlar Tablo 30’da yer almaktadır.

Tablo 30. Gelire Göre Dokuzuncu Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

Izleme				Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
Alt	Izleme	Az	Adet	29	11	40
			Yüzde	72,5%	27,5%	100,0%
	Çok	Adet	23	17	40	
		Yüzde	57,5%	42,5%	100,0%	
	Toplam	Adet	52	28	80	
		Yüzde	65,0%	35,0%	100,0%	
Üst	Izleme	Az	Adet	62	39	101
			Yüzde	61,4%	38,6%	100,0%
	Çok	Adet	31	18	49	
		Yüzde	63,3%	36,7%	100,0%	
	Toplam	Adet	93	57	150	
		Yüzde	62,0%	38,0%	100,0%	

χ^2 : 1.978 sd: 1 p: 0.1 r: 0.32

10. a. Yetiştirme Çözümlemesi için, “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *polis toplumsal sorunlarda gereğinden fazla şiddet kullanmaktadır*’a katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımı da test edilmiştir. Bu amaçla DDY personeline, “Genel olarak söylersek *polis toplumsal sorunlarda gereğinden fazla şiddet kullanmaktadır* ifadesine katılım derecenizi belirtiniz” sorusu sorulmuştur. Test sonucu Tablo 31’de sunulmuştur: Çıkan sonuca göre, Yokluk Hipotezi reddedilememiştir.

Tablo 31. Onuncu Yetiştirme Sorusunun Dağılımı

Izleme				Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
Izleme	Az	Adet	51	104	155	
		Yüzde	32,9%	67,1%	100,0%	
	Çok	Adet	43	61	104	
		Yüzde	41,3%	58,7%	100,0%	
Toplam	Adet	94	165	259		
	Yüzde	36,3%	63,7%	100,0%		

χ^2 : 1.919 sd:1 P: 0.1 r: -0.17

b. "Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *polis toplumsal olaylarda gereğinden fazla şiddet kullanmaktadır*'a cinsiyete göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır" varsayımının testinin de anlamlı çıkmadığı görülmektedir. Bu nedenle, çözümleme sonucunda Yokluk Hipotezi reddedilmiş olmaktadır. Test sonucu Tablo 32'de yer almaktadır.

Tablo 32. Cinsiyete Göre Onuncu Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

Cinsiyet				Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
Kadın	İzleme	Az	Adet	20	30	50
			Yüzde	40,0%	60,0%	100,0%
	Çok	Adet	5	19	24	
		Yüzde	20,8%	79,2%	100,0%	
	Toplam		Adet	25	49	74
			Yüzde	33,8%	66,2%	100,0%
Erkek	İzleme	Az	Adet	31	74	105
			Yüzde	29,5%	70,5%	100,0%
	Çok	Adet	38	42	80	
		Yüzde	47,5%	52,5%	100,0%	
	Toplam		Adet	69	116	185
			Yüzde	37,3%	62,7%	100,0%

χ^2 : 6.274 sd: 1 p: 0.01 r: 0.43

c. "Televizyon izleme yoğunluk oranlarının *polis toplumsal olaylarda gereğinden fazla şiddet kullanmaktadır*'a gelire göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır" varsayımının çözümlemesinin anlamlı çıktığı görülmektedir. Bu nedenle, çözümleme sonucunda Yokluk Hipotezi reddedilmiştir. İlişkinin gücü güçlü çıkmıştır. Test sonucu Tablo 33'de görülmektedir.

Tablo 33. Gelire Göre Onuncu Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

Gelir				Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
Ait	İzleme	Az	Adet	12	28	40
			Yüzde	30,0%	70,0%	100,0%
	Çok	Adet	24	18	42	
		Yüzde	57,1%	42,9%	100,0%	
	Toplam		Adet	36	46	82
			Yüzde	43,9%	56,1%	100,0%
Üst	İzleme	Az	Adet	34	67	101
			Yüzde	33,7%	66,3%	100,0%
	Çok	Adet	14	35	49	
		Yüzde	28,6%	71,4%	100,0%	
	Toplam		Adet	48	102	150
			Yüzde	32,0%	68,0%	100,0%

χ^2 : 6.129 sd: 1 p: 0.01 r: -0.51

11. a. Yetiştirme Çözümlemesi için son olarak, “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının Türkiye’de etnik sorunlar bulunmamaktadır’a katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımı test edilmiştir. Bu amaçla yöneltilen soru, “Genel olarak söylersek Türkiye’de etnik sorunlar bulunmamaktadır ifadesine katılım derecenizi belirtiniz”dir. Sonucu Tablo 34’de sunulan çözümlemede, Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir.

Tablo 34: Onbirinci Yetiştirme Sorusunun Dağılımı

			Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
izleme	Az	Adet	106	45	151
		Yüzde	70,2%	29,8%	100,0%
	Çok	Adet	69	25	94
		Yüzde	73,4%	26,6%	100,0%
Toplam		Adet	175	70	245
		Yüzde	71,4%	28,6%	100,0%

χ^2 : 0.292 sd: 1 p: 0.5 r: -0.079

b. “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının Türkiye’de etnik sorunlar bulunmamaktadır’a cinsiyete göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımının anlamlı sonuç vermediği test sonucunda anlaşılmaktadır. Test sonucu Tablo 35’de sunulmuştur.

Tablo 35. Cinsiyete Göre Onbirinci Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

				Katılmıyorum	Katılıyorum	Toplam
Kadın	izleme	Az	Adet	38	9	47
			Yüzde	80,9%	19,1%	100,0%
	Çok		Adet	19	2	21
			Yüzde	90,5%	9,5%	100,0%
	Toplam		Adet	57	11	68
			Yüzde	83,8%	16,2%	100,0%
Erkek	izleme	Az	Adet	68	36	104
			Yüzde	65,4%	34,6%	100,0%
	Çok		Adet	50	23	73
			Yüzde	68,5%	31,5%	100,0%
	Toplam		Adet	118	59	177
			Yüzde	66,7%	33,3%	100,0%

χ^2 : 0.992 sd: 1 p: 0.3 r: -0.38

c. “Televizyon izleme yoğunluk oranlarının Türkiye’de etnik sorunlar bulunmamaktadır’a gelire göre katılıp katılmama açısından etkisi vardır” varsayımının testi de anlamlı çıkmamıştır. Buna göre Yokluk Hipotezi reddedilmemiştir. Sonuçlar Tablo 36’da sunulmuştur.

Tablo 36. Gelire Göre Onbirinci Yaygın Görüş Haline Getirme Testi Sonucu

İzleme	İzleme	Az	Adet			Toplam
				Katılmıyorum	Katılıyorum	
Alt	İzleme	Az	Adet	27	12	39
			Yüzde	69,2%	30,8%	100,0%
	Çok	Adet	Adet	25	11	36
			Yüzde	69,4%	30,6%	100,0%
	Toplam	Adet	Adet	52	23	75
			Yüzde	69,3%	30,7%	100,0%
Üst	İzleme	Az	Adet	71	27	98
			Yüzde	72,4%	27,6%	100,0%
	Çok	Adet	Adet	38	10	48
			Yüzde	79,2%	20,8%	100,0%
	Toplam	Adet	Adet	109	37	146
			Yüzde	74,7%	25,3%	100,0%

χ^2 : 0.768 sd: 1 p: 0.3 r: -0.18

5. BULGULARIN YORUMU

Mesaj Sistem Çözümlemesi sonuçlarına göre televizyonlarda, şiddet haberlerine yoğun olarak yer verilmiştir. Soygun, yangın, intihar, cinayet, savaş, trafik, alkol, kaza, semt kavgası, namus ve arazi sorunları vb. konulu haberler isimlerinden de anlaşılacağı gibi şiddet içerikli haberler olarak izleyiciye sunulmuştur. Bunların yanında, şiddet konulu olmayan haberlerde de şiddete yer verildiği görülmüştür. Burada televizyonun oluşturduğu anlamın, "Tehlikeli dünya algılamasına ve kişisel güvensizlik yaratmaya" yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktaya ilgili saha araştırmasında kullanılmak üzere dört soru hazırlanmıştır. 2, 3, 4 ve 5. sorular bu yöndedir.

Televizyon dünyasında, polis de şiddete başvurmuştur. Bu elbette bazı durumlarda zorunluluk olabilir. Ancak, görüntülerde polis de şiddet uygulamaktadır. 10. soru bu konuyla ilgilidir. Bunun yanında, şiddete karışan insanların sınıfsal konumları, büyük çoğunlukla alt sınıf olarak tespit edilmiştir. 9. soru da bu konu için hazırlanmıştır. Ayrıca, uluslararası sorunlara sürekli dikkat çekilerek adeta, dünyada birbiriyle sorun yaşamayan bir ulus olmadığı gibi bir izlenim uyandırılmıştır. Ulusların birbirleriyle sorunlar hatta savaşlar yaşadığına yönelik sunum yapılmaktadır. 7. soru bu nedenle yöneltmiştir.

Hükümet, haberlerde çoğunlukla başarılı olarak sunulmuştur. Bu durum, hükümetlerin vatandaşlarının mutluluğu için çalıştığı önermesini akla getirmektedir. 1. soru bu konuyu içermektedir.

Araştırmada, televizyon dünyasında erkekler kadınların üç katından daha fazla temsil edilmektedir. Bu sonuç, Gerbner ve arkadaşlarının 1969'dan beri yaptıkları çalışmalarda Amerika Birleşik Devletleri televizyon dünyası için de geçerlidir. Bunun yanında ana haberlerde en çok kamu-siyaset alanından ana karakterler yer almıştır. Böylece, siyasetin erkek işi olduğuna yönelik bir anımsatma fark edilmektedir. Bu durumlar, ikincil karakterler bazında da geçerlidir. 8. soru da buradan çıkarılmıştır.

Araştırmada dikkati çeken bir yön ise, televizyon dünyasında sunulan insanların etnik kökenlerinin net olarak verilmemesidir. Ancak, sunulan karakterlerin büyük çoğunluğunun, Türk kimlikleriyle gösterildiği belirtilebilir. 11. sorunun içeriği de bu sonucu yansıtmaktadır. Ayrıca, televizyon dünyasının yarış halinde bir yaşam sunduğu önerilebilir: Yarış, şiddet haberlerinde saldırıya denk gelmektedir. Ekonomi haberlerinin gerisinde yatan, bireysel girişimin vurgusudur. Ayrıca yarış edenler, sadece insanlar değil; aynı zamanda devletler de yarış yapmaktadır. 6. soru da başarı ve yarış konusuna ayrılmıştır.

Anketi yanıtlayanların dağılımlarına bakıldığında erkeklerin, kadınların iki katından fazla olduğu görülmüştür. Bu durumda, kadın-erkek eşitliği konusundaki soruda kadın-erkek eşittir görüşünün çok çıkmasını, erkeklerin de aynı düşüncüyü paylaştığı şeklinde değerlendirmek doğru olacaktır.

Haberlerin izlenme oranı yarıdan fazla çıkmıştır. Burada şöyle bir değerlendirme yapılabilir: Haberler televizyon dünyasını temsilen alınmıştır. Neredeyse yarıya yakın bir bölüm televizyon haberlerini izlemediğini belirtiyorsa ve televizyonu izlemiyorum diyenlerin oranı çok düşüğe, yetiştirme toplam içerikle olmakta ve haberler büyük ölçüde toplam içeriği yansıtmaktadır.¹¹ Ayrıca anketi yanıtlayanların büyük çoğunluğu kendilerinden başkalarının da bulunduğu ortamlarda televizyon izlediklerini belirtmişlerdir. Bunun anlamı, televizyona odaklanmadan da yetiştirmeye uğradıklarıdır. Nitekim, Gerbner'e göre yetiştirme için özellikle de televizyona odaklanmak zorunlu değildir. Televizyonun olduğu yerde olmak da yeterli olabilir. Televizyonun açık olması onun mesajlarından, insanların etkilenmesi için yeterli bir nedendir. Önemli olan da televizyonun zihni ve bilinç altını etkilemesidir (Aktaran Shanahan ve Morgan, 1999).

Yetiştirme Çözümlemelerinin üçü anlamlı çıkmıştır. Burada oransal düşüklüğe değil, anlamlı çıkmış olmasına bakmak gerekmektedir. Üç test televizyonun yetiştirme göstergesini vermektedir. Ayrıca, televizyonun kişisel güvensizlik ve tehlikeli dünya algılamasına yol açtığını ortaya koyacak testlerden biri anlamlı çıkmıştır. Anketi yanıtlayanlardan televizyonu çok seyredenler, günümüzde insanlara güvenilemeyeceğini düşünmektedirler. Bunun yanında ulusların çoğunun birbirleriyle sorun yaşadığını da.

Sonuçlardan biri de, anketi yanıtlayanlardan televizyonu çok izleyenlerin siyasetin erkek işi olduğunu düşünmeleridir. Elbette bu durumu değerlendirmek mümkündür: Anketi yanıtlayanlar, kadın erkek eşitliğini kabul etmesine karşın siyasetin erkek işi olduğunu söylemektedirler. Ancak anketi yanıtlayanların, örneğin Üniversite öğrencileri gibi karşıt kültür etrafında toplanmadıklarını en azından uzaklaştıklarını "önermek" mümkündür; bu önemli olabilir: Yaş olarak da ileride olan kadınların ve erkeklerin, anne ve babalıklarını yaşadıkları dönemde sorumluluklarını kendi dünyaları için çizdiklerini söyler. Başka bir anlatımla, ataerkilliğin tam kırılmadığı bir Türkiye'de kadın ve erkeğin evdeki rolleri içinde, kadının hele de çalışıyorsa kendisine yüklenen görevleri neredeyse yerine getirmesi, kadın erkek

---

¹¹ Belirtmek gerekir ki, bu noktada akla şöyle bir soru gelebilir: "Ankete katılanlar seçilen tarihlerde mi izlediler haberleri. Böyle bir birleşme nasıl ve neden yapıldı?" Soruya verilecek yanıt konunun anlaşılabilirliği açısından da yararlı olacaktır: Öncelikle belirtmek gerekir ki, Gerbner ve arkadaşlarının aldıkları bir haftalık örneklem eleştiriler gelmiştir (Lometti, 1995). Ancak Gerbner ve arkadaşları için çok izleme sadece örneklem haftası için geçerli değildir. Anket sorularında da "x ve y tarihleri arasında televizyonu ne kadar süre izlediniz?" şeklinde bir soru yer almamaktadır. Buna karşılık, "ortalama bir günde ne kadar süre televizyon izlemektесiniz?" şeklinde bir soru yöneltilmektedir. Bu araştırmada da insanlara haberleri x ve y tarihleri arasında ne kadar süre izledikleri değil, genel olarak haberleri izleyip izlemedikleri, ne oranda izledikleri ve hangi ortamlarda izledikleri sorulmuştur. Elbette bu sorunun çözümlemesinin yorumu da örneklem tarihlerindeki izlenme oranı üzerinden değil, "toplam süre" dikkate alınarak yapılmıştır.

ayırımı yapmadan söylendiğinde anketi yanıtlayanların siyasetin erkek işi olduğunu düşüncelerini sağlamış olabilir. Bu da, televizyonun yetiştirme işlevini ortaya koymaktadır.

Anlamli çıkmayan testler değerlendirildiğinde ise şu yorumları yapmak mümkündür: Anketi yanıtlayanların, hükümetlerin vatandaşların mutlu olması için çalışır ifadesine katılması, olağan bir durumu yansıtmaktadır. Türkiye’deki ekonomik sorunlar akla getirildiğinde katılmamaları da normal hale gelmektedir. Ekonomik sorunların yanında başka sorunlar da göz önüne alındığında, insanların devlete ve onun yürütme organına olan güveninde bir azalmanın olması gayet doğaldır. Türkiye’de siyasetin kirlenmesi, derin devlet tartışmaları, siyasetçilere olan güvensizlik ve daha da önemlisi bu sayılanları da kapsayacak biçimde 1980’lerden beri uygulanan neo-liberal politikaların, çoğunluğun hükümetlere olan güvenlerinde hep olumsuz rol oynadığını söylemek dayanaksız bir iddia olmasa gerek. Türkiye, vatandaşlarına hele ki son dönemde yaşanan ekonomik güçlüklerin, insanların yaşama şanslarını zorladığı gerçeğini yaşatması bağlamında, hükümetle ilgili yönetilen böyle bir sorunun çözümlemesinin olumsuz sonuç vermesi beklenebilecek “en örnek” ülkelerden biridir. Dolayısıyla bu durumda, sonucun kendi içinde ne kadar da anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Elbette bu sonuç, televizyonun “yetiştirme etkisi yoktur” dememektedir.

“Başarılı olmak için kıyasıya yarışmak gerekir”in testinin anlamlı çıkmamasını, anketi yanıtlayanların kendileri için artık, yarışmanın anlamlı olmadığını düşündükleri yönünde değerlendirmek mümkündür. Ayrıca, şiddetin daha çok alt tabakada yer alanlar arasında yaşandığına yönelik soruya, kendilerinin çoğunluğunun da alt tabakada sayılabilecek bir topluluk, alt tabakada yer alanların şiddete daha çok katıldığına yönelik vurguya bir tepki olarak evet dememiş olabilir. Yine, anketi yanıtlayanların, polisin toplumsal sorunların çözümünde gereğinden fazla şiddete başvurmadığını düşünerek, polis otoritesini kabullendikleri söylenebilir. Ancak bu sonucu Yaygın Görüş Haline Getirme testleri sonuçlarıyla bir arada değerlendirmek doğru olacaktır.

Öte yandan, Türkiye’de yaşanan ve etnik temelli olduğu belirtilebilecek uzun dönemli terör ve hatta savaş ortamı, anketi yanıtlayanların Türkiye’de etnik sorun olduğunu düşüncelerine neden olmuş olabilir. Bu durumu “televizyonun yetiştirme rolü yoktur” şeklinde değerlendirmek yanıltıcı olabilir. Çünkü etnik kökenli savaş düşüncesini, çözümleme hafızasından yıllar önce başlayarak eken de televizyonun kendisi olabilir.

Yaygın Görüş Haline Getirme testlerine bakıldığında ise, cinsiyete göre üç; gelire göre de dört testin anlamlı çıktığı anlaşılmaktadır. Bu testlerde yetiştirmeden farklı olarak, birçok insan eline fırsat geçtiğinde dürüst davranmak yerine sizden yararlanmaya çalışır’ın Yaygın Görüş Haline Getirme testi cinsiyete göre anlamlı çıkmıştır. Yaygın Görüş Haline Getirme Çözümlemesi sonuçlarının dikkat çeken bir yönü de, alt gelir grubu ve erkekler açısından polisin toplumsal olaylarda gereğinden fazla şiddete başvurduğunun anlamlı çıkmasıdır. Aynı sorunun yetiştirme testi anlamlı çıkmamıştır. Ancak ara değişkenli testlerin sonuçlarının anlamlı çıkması önem taşımaktadır. Dikkat edilirse erkek ve alt gelir grupları açısından testler anlamlıdır. Bu, televizyon dünyasının “içselleştirildiğini” vermektedir. Televizyonda polisle toplumsal olaylarda karşı karşıya gelenlerin çoğunlukla erkek ve/veya alt gelir grubundan kişiler olduğu çözümlemeye ortaya çıkmıştır.

Burada Yaygın Görüş Haline Getirme ile ilgili bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Gerbner ve Gross’un yayınladığı ilk çalışmada (1976), ara değişkenlerin çözümlemeye katılmadığı yetiştirme testleri yer almıştır. Araştırmacılar, buna gerekçe olarak zaman sorununu göstermişlerdir. Bu durum bazı eleştirileri beraberinde getirmiştir. Bazı araştırmacı-

lar, ara değişkenlerin çözümlenmeye katılmasının sonuçları etkilediğini ve televizyonun yetiştirme etkisini azalttığını ya da yok ettiğini belirtmişlerdir. Ancak bu araştırmada yapılan testler, televizyonun yetiştirme etkisini azaltmadığını ortaya çıkarmıştır.

6. SONUÇ

Bu araştırmada, televizyonun bütünsel bir ideolojik yetiştirme rolü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma, George Gerbner'in Kültürel Göstergeler Projesini temel alarak yapılmıştır. Çalışmada, Proje'nin Mesaj Sistem ve Yetiştirme Çözümlemeleri bileşenleri kullanılmıştır. Kurumsal Süreç Çözümlemesi bileşenine yönelik bir araştırma yapılmamıştır. Gerbner ve arkadaşları da bu yönde bir araştırma yapmamaktalar ve medyanın kurumsal süreçleriyle ilgili kurumsal bakışlarına yönelik uygulamalar açısından bazı araştırmaları örnek göstermekle yetinmektedirler (Shanahan ve Morgan, 1999).¹² Ancak, Gerbner ve arkadaşlarının projelerini geliştirdikleri Amerika Birleşik Devletleri'nde medyanın kurumsal yapısının kapitalist sisteme eklenmediği çok açıktır. Dolayısıyla Gerbner ve arkadaşlarının tercihleri, Türkiye gibi ülkeler için sürekli kullanılması gereken bir yaklaşım değildir –burada Türkiye'de medyanın kapitalist sisteme “eklenmediği” gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Yeni araştırma yapacakların medyanın kurumsal süreç çözümlemesini mutlaka yapmaları gerekmektedir. Gerbner (1973), televizyonun yetiştirme rolüne değinirken televizyonun ettiği imgelerin ideolojik olduğunu ve televizyon dünyasının kurumsal çıkarlar tarafından belirlendiğini belirtmektedir. Gerbner'e göre örneğin, şiddet ve daha sonra cinselliğin uluslar arası dili olduğundan filmlerde en çok bu iki unsura yer verilmektedir. Bu nedenle satış ve kar için şiddet ve cinsellik dolu filmler yapılmaktadır (1996: 32). Bu örnek bile, medyanın kurumsal yapısının kara dayandığını anlamak için yeterli olsa gerektir. Bu saptama genişletilirse, medyanın kurumsal süreci çözümlenirken, iletişimin eleştirel ekonomi-politiği yaklaşımının vurgularından yararlanmak da yararlı olabilir.

Bu araştırma, genelleme özelliği bulunmamakla birlikte, televizyonun Yetiştirme ve Yaygın Görüş Haline Getirme rolü olduğunu ortaya koymuştur. *Bu rol ideolojiktir ve ideolojikliği televizyonun kurumsal yapılanmasından gelmektedir.* Bu vurguyu açmakta yarar bulunmaktadır: Sondan başa doğru gelinirse; televizyon insanların sosyal gerçeklik kavramlaşmalarını etkilemekte ve tehlikeli dünya algılamalarına yol açmaktadır. Başka bir anlatımla, insanların kendilerinden başlayarak en uzak dünyaya kadar dünyayı yanlış algılamalarını sağlamaktadır. Bu bir olumsuz etkidir ve izleyen çoğunluğun kendi çıkarlarının aksi yönünde işlevsel olduğu söylenebilir. Hatta insanlar üzerinde bir yabancılaştırma etkisi bulunduğu da belirtilmektedir (Gerbner ve Gross, 1976; Shanahan ve Morgan, 1999). Televizyon bunu nasıl başarmaktadır? Yanıtı çok basittir ve “televizyon dünyasıyla”dır. İnsanlar, izledikleri televizyon programlarıyla –toplam içerik- yanlış bir sosyal gerçekliğe sahip olmaktadır. Bu nokta önemlidir. Zira sorumlu olanın televizyonun kendisi olduğu gibi basit bir çıkarıma neden olabilir. Televizyon bunu nasıl başarmaktadır? sorusuna dönülürse, aslında başarının televizyon olmadığı, televizyon dünyasının belirlenmesinde katkısı olan etkenlerin ve süreçteki başka güçlerin olduğu anlaşılabilir. Bu güçler, toplumun egemen kesiminde yer almaktadırlar ve/veya televizyonu egemen kesimin çıkarları doğrultusunda kullanmaktadırlar. Televizyonun Kurumsal Süreç Çözümlemesi bunu anlamada yararlı olacaktır.

¹² Signorielli, Gerbner ve Morgan imzalı bir çalışmada Kültürel Göstergeler Projesi'nin, Mesaj Sistem (içerik) ve Yetiştirme Çözümlemelerinden oluştuğu belirtilmiştir. (Signorelli vd., 1995: 279). Elbette, bu sunuşun gerisinde Kurumsal Süreç Çözümlemesini yapmamalarının bulunduğu söylenebilir.

Araştırma, televizyonun insanların dünya algılamaları ve sosyal gerçeklik tanımları üzerindeki rolü olduğunu ortaya koyarken, televizyonun yetiştirme rolünün en azından Amerika Birleşik Devletleri'yle sınırlı olmadığını göstermiştir. Türkiye açısından söylendiğinde, televizyonun yetiştirme rolü olduğu sonucunun yeni araştırmalarla güçlendirilmesi –kabul veya red anlamında- gerekmektedir. Araştırmaların devamının getirilmesi, iletişim araştırmalarına katkı sağlayacağı gibi, televizyonun toplam etkisini ortaya koyan bir kuram ve bu kurama bağlı modelin Türkiye'de televizyonun toplam etkisini anlamada kullanılmasını sağlayacaktır. Nitekim, Gerbner'e göre kitle iletişim araçları, aynı zamanda "kontrol" araçlarıdır. Kitle üretilmiş geniş mesaj sistemi aracılığıyla kamular oluşturulmaktadır. Kitle iletişim araçları aracılığıyla yaratılan kamular bir kere yaratıldığında, süregiden yayıncılık aracılığıyla korunurlar. Bunun saptanabilmesi için ise yetiştirme araştırmalarının süreklilik kazanması gerekmektedir. Elbette bu yönde yapılacak araştırmaların Türkiye'de iletişim alanına katkı sağlayacağı kesindir.¹³

KAYNAKÇA

- Batmaz, Veysel (1986).** Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyonun Siyasal ve Toplumsal Etkileri: Ampirik Bir Model Denemesi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Doktora Tezi.*
- Batmaz, Veysel ve Asu Aksoy (1995).** *Türkiye'de Televizyon ve Aile*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Erdoğan, İrfan (1998).** *SPSS Kullanım Örnekleriyle Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri*, Emel Matbaası.
- Gerbner, George (1973).** "Cultural Indicators: The Third Voice", içinde *Communication Technology and Social Policy*, Ed. George Gerbner vd., John Wiley and Sons: 555-73.
- Gerbner, George (1990).** "Epilogue: Advancing on the Path of Righteousness (Maybe)", içinde *Cultivation Analysis: New Directions in Media Effects Research*, Ed. Nancy Signorielli ve Michael Morgan, Sage Publication: 249-62.
- Gerbner, George (1996).** "The Hidden Side of Television Violence", içinde *Invisible Crisis*, Ed. Herbert Schiller vd., Colorado Westview Press: 27-34.
- Gerbner, George ve Lary Gross (1976).** Living with Television: The Violence Profile", *Journal of Communication*, 26(2): 173-99.
- Gerbner, George, Lary Gross, Nancy Signorielli ve Michael Morgan (1980a).** "Aging with Television: Image on Television Drama and Conceptions of Social Reality", *Journal of Communication*, 30(1): 37-47.

---

¹³ Kültürel Göstergeler Projesi'nin Yetiştirme Çözümlemesi temelinde Türkiye'de şimdiye kadar "üç" çalışmanın yapıldığından söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki Batmaz tarafından 1986 yılında doktora tezi olarak gerçekleştirilmiştir. İkincisi ise 1995 yılında Batmaz ve Aksoy tarafından yapılmıştır. Sonuncusu ise Özer tarafından 2004 yılında yine doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

- Gerbner, George, Lary Gross, Michael Morgan ve Nancy Signorielli (1980b).** “The Mainstreaming of America: Violence Profile No:11”, *Journal of Communication*, 30(3): 10-29.
- Gerbner, George, Lary Gross, Michael Morgan ve Nancy Signorielli (1982).** “Charting the Mainstream: Television’s Contributions to Political Orientations”, *Journal of Communication*, 32(2): 100-27.
- Gerbner, George, Lary Gross, Michael Morgan ve Nancy Signorielli (1984).** “Political Correlates of Television Viewing”, *Public Opinion Quarterly*, 48: 283-300.
- Gerbner, George, Lary Gross, Michael Morgan ve Nancy Signorielli (1986).** “Living with Television: The Dynamics of the Cultivation Process”, içinde *Perspectives on Media Effects*, Ed. Jennings Bryant ve Dolf Zillmann, Lawrence Erlbaum: 17-40.
- Gerbner, George, Lary Gross, Michael Morgan ve Nancy Signorielli (1994).** “Growing up with Television: The Cultivation Perspective”, içinde *Media Effects: Advances in Theory and Research*, Ed. Jennings Bryant ve Dolf Zillmann, Lawrence Erlbaum: 17-41.
- Hirsch, M. Paul (1980).** “The Scary World of the Nonviewer and Other Anomalies”, *Communication Research*, 7(4): 403-56.
- Hirsch, M. Paul (1981).** “On Not Learning From One’s Own Mistakes”, *Communication Research*, 8(1): 3-37.
- Lometti, E. Guy (1995).** “The Measurement of Televised Violence”, *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 39(2): 292-5.
- Morgan, Michael (1983).** “Symbolic Victimization and Real World Fear”, *Human Communication Research*, 9: 146-57.
- Morgan, Michael (1984).** “Heavy Television Viewing and Perceived Quality of Life”, *Journalism Quarterly*, 61: 499-504.
- Morgan, Michael (1986).** “Television and the Erosion of Regional Diversity”, *Journal of Broadcasting and Eletronic Media*, 30(2): 123-39.
- Morgan, Michael (1995).** “The Critical Contribution of George Gerbner”, içinde *A Different Road of Taken*, Ed. John A. Lent, WestviewPress: 99-117.
- Morgan, Michael ve Nancy Rothschild (1983).** “İmpact of the New TV Technology: Cable TV, Peers and Sex-Role Cultivation in the Electronic Environment”, *Youth and Society*, 15: 33-50.

- Morgan, Michael ve Nancy Signorielli (1990)**, “Cultivation Analysis: Conceptualization and Methodology”, içinde *Cultivation Analysis: New Directions in Media Effects Research*, Ed. Nancy Signorielli ve Michael Morgan, Sage Publication: 13-34.
- Morgan, Michael ve James Shanahan (1991)**. “Television and the Cultivation of Political Attitudes in Argentina”, *Journal of Communication* 41(1): 88-103.
- Morgan, Michael ve James Shanahan (1992)**. “Comparative Cultivation Analysis Television and Adolescents in Argentina and Taiwan”, içinde *Mass Media Effects Across Cultures*, Ed. Felipe Korzenny vd., Sage Publication: 173-97.
- Morgan, Michael ve James Shanahan (1997)**. “Two Decades of Cultivation Research: An Appraisal and Meta-Analysis”, *Communication Yearbook*, 20: 1-45.
- Özer, Ömer (2004)**. Yetiştirme Kuramı: Televizyonun Kültürel İşlevlerinin İncelenmesi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayınlanmamış Doktora Tezi*.
- Perse, M. Elizabeth (1990)**. “Cultivation and Involvement with Local Television News”, içinde *Cultivation Analysis: New Directions in Media Effects Research*, Ed. Nancy Signorielli ve Michael Morgan, Sage Publication: 51-69.
- Shanahan, James ve Michael Morgan (1999)**. *Television and its Viewers Cultivation Theory and Research*, Cambridge University Press.
- Signorielli, Nancy (1991)**. “Adolescents and Ambivalence Toward Marriage A Cultivation Analysis”, *Youth and Society*, 23(1): 121-49.
- Signorielli, Nancy (1993)**. “Television and Adolescent’ Perceptions About Work”, *Youth and Society*, 24(3): 314-41.
- Signorielli, Nancy, George Gerbner ve Michael Morgan (1995)**. “Violence on Television: The Cultural Indicator Project”, *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 39: 278-83.
- Signorielli, Nancy ve Michael Morgan (1996)**. “Cultivation Analysis: Research and Practice”, içinde *An Integrated Approach to Communication Theory and Research*, Ed. Michael B. Salven ve D.W. Staks, Lawrence Erlbaum Associates Publishers: 111-26.

Invisible Women Visible Islam: Engendering Everyday Lives Of Educated Islamist Women In Turkey*

Görünmez Kadınlar Görünür İslam: Türkiye’de Eğitilmiş İslamcı Kadınların Toplumsal Cinsiyet Bakımından Günlük Yaşamları

Assist.Prof.Dr. Fatma SÜNDAL**

Abstract: *Veiling is a pre-Islamic patriarchal practice designed to differentiate women in terms of their sexuality. While it is obligatory in some Muslim societies, a newly emerged form of Islamic clothing, namely tesettür became a problem for secular public regulations in Turkey. This study has been done based on a research with multi-method approach and it has aimed to understand gender issues in everyday lives of women, and derive ‘typicalities’. In this relation, the main problematic of the research consists of everyday lives of educated Islamist women. The research has been held with in-depth interview and psychoanalytic method of free association of concepts, and it has employed theoretical and purposive sampling. The story of Islam in their lives shows variety including traditional influence of Sufism, changing Sufism, socialisation in family, class and cultural resistance, search for meaning in life, but only one ‘hard ideologue’.*

Key words: *Modernity, Gender, Everyday Life, Patriarchal Bargaining, Cultural Controls of Female Sexuality*

Öz: *Peçe kadınları cinsellikleri anlamında ayırdetmeye yönelik olarak tasarlanmış İslam öncesi ataerkil bir pratiktir. Bazı Müslüman toplumlarda zorunluysen, yeni ortaya çıkan bir İslami giyim biçimi olan tesettür Türkiye’de seküler kamusal düzenlemeler bakımından sorun olmuştur. Bu çalışma çok yönlü bir araştırmaya dayalı olarak yürütülmüştür ve kadınların günlük yaşamlarında toplumsal cinsiyet meselelerini anlamayı ve ‘tipik durumlar’ türevlemeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, araştırmanın temel sorunsalı eğitilmiş İslamcı kadınların günlük yaşamlarından ibarettir. Araştırma derinlemesine mülakat ve psikanalitik serbest kavram çağrışımı yöntemiyle gerçekleştirilmiştir; teorik ve amaçlı örnekleme yapılmıştır. Yaşamlarında İslam hikayesi, geleneksel sufizm etkisi, değişen sufizm, ailede toplumsallaşma, sınıfsal ve kültürel direnç, yaşamda anlam arayışı, fakat sadece bir ‘sert ideolog’ içeren bir çeşitlilik göstermektedir.*

Anahtar kelimeler: *Modernlik, Toplumsal Cinsiyet, Günlük Yaşam, Ataerkil Pazarlık, Dişil Cinselliğin Kültürel Kontrolleri.*

---

* This paper relies on a research with multi-method approach for Fatma Sündal’s doctoral thesis “The Logic of Tesettür: Engendering Everyday Lives of Educated Islamist Women in Turkey”. It is my debt to note my thesis supervisor Prof. Dr. Yıldız Ecevit’s academic and humane support. The data presented here refers to the first two steps of the original work. First step is composed by two parts: first part is a preliminary interview with open-ended questions, mostly formulated in the workshop “Women, Islam, and Politics”, conducted by Prof. Dr. Mehmet Cihan Ecevit. I am thankful to him and his students for their intellectual share. The first step was completed by an in-depth interview, which was concentrated on women’s interest in Islam, how it began and how women decided to be in *tesettür*. Then, I left issues like womanhood, sexuality, and patriarchy to the second step, which was carried out by psychoanalytic method of free association of concepts. Researched women are presented here with fake names. The fieldwork for the original study was done beginning by mid 1999 and it was completed by mid 2001. From the same data, a macro interpretation was accepted for the “International Conference in Higher Education”, May, 2003, Kiev, and an earlier form of this paper was accepted by “36th World Congress of IIS, July, 2004, Beijing. However, both papers could not be presented.

** Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yunus Emre Kampüsü, Eskişehir. Tel: 3350580-6064.
E-posta: fsundal@anadolu.edu.tr

1. INTRODUCTION

In Turkey, 1980s were the years that masses invaded everyday life to demonstrate Islam as a way of life. Those years, Islamic way of life introduced itself as an opposition to wider social system. Some groups tried to redefine life referring to Islam through private schools, cinema, theatre, architecture, and media institutions. At this step, Islam has become a political choice for some people in life organisation. Furthermore, women's integration to Islam made it possible to discuss the secular characteristic of the state and it sharpened the opposed relation between 'public' and 'private'.¹

Islam has gained visibility especially through women's everyday clothing. The social and the sociological question here might be concentrated on the nature of the relationship between everyday life and clothing. It is supposed that the former determines the latter. However, this was not the case for new Islamic clothing. Actually, beginning by 1970s, some women began to practise a new style of clothing, which is radically different from traditional Islamic clothing practices. Differentiating from both black *çarşaf* and loose short headscarves with suits at knees length, or *tülbent* with *şalvar*; *tesettür* consisted of a large headscarf strictly covering hair, neck, and some part of cheeks, completed by a loose long overcoat, worn both in summer and in winter. *Tesettür* has caused a long-lasting debate for women who would like to practise it as a requirement of their belief, and this practice was interpreted as contradictory to the secular characteristic of state, in institutional sphere.

In the complex structure of everyday life, women's everyday clothing had the characteristics of repetition, and within the whole resistance, it became the symbol of a way of life defined in reference to the code of Islam. In understanding the relationship between women's clothing and everyday life, I shall refer to Heller's theory of everyday life. According to Heller, everyday life refers to the "aggregate of those individual reproduction factors which, *pari passu*, make social reproduction possible" (1984: 3). In everyday life, there are two possible categories of the person: particularity and individuality (Heller, 1984:8-15). The relationship between person and his/her world is a historical one, and it is not always possible to observe the person as a class unit in everyday life but he/she mostly is integrated to his/her class through group or community (Heller, 1984: 30). Everyday life is heterogeneous and meanings are plural in this sphere. The person in everyday life learns how to use and manipulate tools and objects, negotiate with custom and in the medium of language. However, the singular meaning which will organise the heterogeneity of everyday life is constituted by and within everyday life and signals about non-everyday, species-essential activity-for-itself, namely art, science, and religion (Heller, 1984: 119). These do not necessarily signify alienation and non-alienation (Heller, 1984: 120). However, within everyday life person can raise to generic conscious activity through work, morals, religion, politics and law, science, philosophy and the arts.

---

¹ Deriving from Grek polis, Habermas (1992) puts the boundaries and the nature of the abstract concepts of private and public. According to him, private persons acting in public define public sphere. The kind of acts and the space that public persons could occupy are defined by public agreement. They must be for the good of the public, by definition. In result, *Res publica* is the total sum of private, public, and the public sphere. The headscarf dispute in Turkey can be summarised in this context as women's sexual politics in everyday life has contradicted with public agreement. In terms of legal aspects of the issue, freedom of belief and the secular principle have been opposed, and women have been strictly forbidden to enter public space, where public regulations are operated.

In this sense, clothing can be viewed as part of 'species-essential objectivations in-itself'. This sphere has common properties of repetition, the 'rule-character' and normativity, the sign system, economy, and situatedness (Heller, 1984:134-135). The insistence in *tesettür* puts it beyond the boundaries of 'species-essential objectivations in-itself'; especially with repetition, it gains the status of a symbol. It tells to the audience that this practice has assumed a determining principle between religion and everyday life.

In this relation, this study aims to typify how women relate themselves to *tesettür* subjectively in order that we might have a clear idea about the relation that they build between religion and everyday life. Moreover, it should be known at the level of practice, whether women relate themselves to *tesettür* in a homogeneous way or not. If not, can social science reach meaningful categories of the differentiation beyond the tendency of 'over-generalisation' in everyday life? This effort might seem as a trivial detail in the light of macro-level discussions on the Middle East but I believe that each difference is valuable though it might remain at micro level. Especially, women's subjective experiences of Islam can be sources for feminist research and they might help us in understanding women's relations with patriarchy.

Middle East is characterised by the emergence of monotheist religions, and patriarchy, as well. The population is, now largely formed by Muslim societies. However, Turkish society has been, for long time, the unique one represented by a secular state, in the Muslim world. Women are obliged to cover their bodies in most Muslim societies, to different extents. We see examples, differing from black veil to *burka*.² Veiling is a pre-Islamic clothing practice in the Middle East, designed to categorise women. According to Lerner, (1986: 139) the division of women into the categories of "respectable" and "disreputable", was fundamental to the patriarchal system. Similarly, Ahmed (1992: 15) concluded that the veil not only marked the upper classes but it was used for differentiating between "respectable" women and "those who were publicly available".

In result, women in Middle East are born into patriarchal cultural aura. Moreover, this might have various forms. Kandiyoti, (1997: 72) argues, "different cultural controls of female sexuality create different subjective experiences of womanhood and these should be studied to the extent that they contribute to a feminist consciousness". Here my emphasis is that women's subjective experiences of Islam, provides an important sphere to be discovered. However, I do not deny the existence of patriarchy as a historical system, which is subordinating women through collaborative modes of production and reproduction. I agree with Kandiyoti only in that we have to discover subjective experiences of womanhood. The subjectivity of educated Islamist women presented here is only one among all others. First, I would like to know about the quality of life proposed by Islamist ideology. Then, I simply would like to know how women negotiate Islam and everyday life and describe gender aspects of their everyday lives, for feminist purposes.

From such a viewpoint, this study has a modest curiosity such as what Turkish women in university education or in various professions have found in Islam while, Islam is not

---

² Burka is one of the most rigid traditional clothing, widely used in Afghanistan. It covers whole body and face. Çarşaf is similar to *burka* and widely used in Middle East. *Tülbent* is loose-knitted cotton headscarf worn in different ways mostly by rural women in Turkey. Turkish rural women also wear loose pants called *şalvar*.

promising an equalitarian society for men and women.³ In this relation, everyday lives of women who make such a choice might give us clues about the nature of this choice, as well, since everyday life might serve as the sphere of *praxis*. In addition, it is the proper place to see the specific logic of any practice. For this aim, I have interviewed thirty women from four industrial cities of Turkey, namely Istanbul, Ankara, İzmit and Eskişehir. The type of sampling is the one that covers theoretical and purposive sampling, for I would like to derive meaningful categories, out of women's lives. According to Lin (1976: 158), this kind of non-probabilistic sample is employed, "when the boundaries of the population are not accurate and when meaningful categories are aimed". The findings here are derived from a qualitative research employing in-depth interview and psychoanalytic method of "free association of concepts".⁴ The study aims to describe and engender, that is, capture gender aspects of, everyday lives of educated women, and it is concentrated on gender issues in women's lives, and on how they perceive the significance of Islam. As the mode of interpretation, I try to adapt Smith's feminist sociology of everyday life and her emphasis on telling the story through "women's wording" (Smith, 1987: 107). Smith, (1987: 106-107, and 184-5) emphasises on the 'standpoint of women'. According to Smith, "it cannot be equated with a perspective or world view" it is rather, a method that lets "actual women speak of and in the actualities of their everyday world", a method far from "universalising a particular experience" (1987: 107). It is not the objective of this study to discuss the absolute necessity of reductionism in doing social sciences but it is quite adequate to note that I aim to conceptualise and typify *tesettür* from women's wording. As I indicated above, I applied theoretical and purposive sampling to derive meaningful categories out of researched women's subjective experiences of Islam. Such an effort cannot promise any new explanation, which has not been reached in the field, but it is aimed to be 'grounded' and able to show the diversity in *tesettür*. I tried to associate women's wording with probable conceptual correspondents. However, this has ended up with the result that the study has little to share with already existing studies on the general topic "women and Islam". Consequently, five women's experience would be presented as derived 'typicalities'⁵ out of thirty women.

1.1. Researched Women

The common characteristic of women is that they practise *tesettür* and they have been faced with the problem of headscarf during education or in the workplace. Families of

---

³ Beyond all cultural defense of Islam and womanhood in Islam, it is clear that an application of Koranic principles would not bring the status of 'full citizenship' for women. They are not equals to men in any sphere of life, not in "true" Islam, and in "practiced" Islam, either. Instead, "women are entrusted to men", in Koranic principles. See Koran, ayet 34, *sura* of Nisa.

⁴ For a leading application of this method, see Hollway, Wendy and Jefferson, Tom (2000). Here it is applied for the themes such as womanhood, sexuality, patriarchy. Within this method, interviewer only introduces the concept and follows wording, ordering, and phrasing of the interviewed, avoids the question of why. S/he can ask open-ended questions, and first memory that the interviewed remembers and associates. This method is in fact a simplified form of psychoanalysis, in which the self is reconstituted through memory.

⁵ According to Schutz, the social world has multi-form structures. Each form should be known in its own context intersubjectively. Furthermore, everyday should be known as *prolegomena* (preliminary observations) to science, for knowledge of the everyday precedes scientific one. Everyday knowledge, is the realm of reality, directly lived experience in intersubjective perception, socially constructed, and typical. This is the knowledge giving way to action. See Schutz, Alfred (1962) and Schutz, Alfred (1967).

twelve women have migrated to the cities they are still residing, namely, Ankara, Eskişehir, and Istanbul. Twenty-nine women out of thirty have housewife mothers. In addition, half of researched women's fathers are retired factory-workers. Artisans, small-commercialists, and officers compose the rest. Researched women are coming from crowded families. They had to compete for everything, even for love. There are only two women having one sibling. The concentration is on the numbers 2, 3, and 4. Six teachers, six secretaries, two pharmacists, two accountants, twelve students, a journalist, and a computer programmer have formed the group. Among them, two women have left school, and two women are working in jobs, which are not related with their education. The rest has adopted different 'tactics' such as wearing wig, hat, or headscarf partially.

2. ISLAM AND GENDER ISSUES IN WOMEN'S LIVES

2.1. A Preliminary Approach

This study has been designed to understand the relations among the spheres of women, Islam, and everyday life. As being carried out to produce knowledge in favour of women, among women, and by women, it is supposed to be within women's studies in general, and as it overlaps with different sub-disciplines of sociology, such as sociology of Middle East, sociology of religion, and sociology of everyday life, it is a sociological analysis, in particular.

Studies of Middle East perspective as a whole (Gellner, 1981; Geertz, 1968; Gilsenan, 1973; 1982) have been criticised for they lack data from everyday life (Tapper and Tapper, 1987). However, some of the studies themselves suggest of detailed data from everyday life as a separate and necessary research topic (Gilsenan, 1973: 5; Mardin, 1989: 232).

My critique of Middle East perspective is that most of the studies carried out in this field do not differentiate between what is Islamic, what is cultural, and what is patriarchal. The tendency of trying to understand everything under Islam is an equally dangerous one. Like anywhere in the world, Middle East also has a history of its own, production processes, a geography, politics, etc. These should be known and then it might be possible for the significance of Islam to be discussed. Similar questions have arisen within the discipline of women's studies, and, the necessity of a social history of women and gender in the Middle East has been pronounced (Meriwether and Tucker, 1999).

Another group of studies are replying the necessity of knowing about socio-economic processes. They are mostly concentrated on the themes of women and poverty in the third world and have examples from Muslim world (Afshar and Agarwal, 1989; Bina and Zangeneh, 1992). However, as cultural analyses are in lack of the knowledge of socio-economic processes, these are lacking in subjective sphere of women. How women cope with already existing reality under specific conditions might have many clues for better ways of coping with or transforming already existing conditions.

Studying on the theme of women and Islam in Turkey might have important differences than studying on women in the Arab world. Islam has an original path in terms of Turkish case because Turkey has lived a secular revolution and Islam has remained in the sphere of culture; it has been extracted from the sphere of law and its control was held by the

state. Turkey has some similarities with Shah's Iran and Egypt in terms of women policies and for this reason; it has been noted among countries where a kind of 'state feminism' is operated (Fleischmann, 1999: 116). Hatem, (1999: 77) also, for instance, cites Turkey among these countries; and finds surprising that 'trivial' issues like women's dressing are given very important meanings and women are wanted to have such clothing that they represent modernity. Fleischmann and Hatem are right in the fact that women have benefited much from "state's support of women's rights, but the state made gender a political tool used to satisfy state interests" (Fleischmann, 1999: 119; Hatem, 1999: 77-9). However, I do not agree with the idea that 'state feminism' has taken place in Turkey. Before Republican era, a serious feminist movement has been noted (Sirman-Eralp, 1989; Demirdirek, 1993; Çakır, 1994). In this respect, I do not formulate Atatürk's will on modernisation as an accidental issue for Turkey. Instead, Turkish Revolution supported by military elite, educated elite and intellectuals, (including figures like Halide Edip) merchants, and peasants, has found its image in Atatürk's will on modernity. If this was an accident for this society, social, economic, and legal transformations would not have any echo, but they did. In the last two centuries of the Ottoman Empire, the social sphere, which prepares revolution, has already been occurred (Timur, 1993: 104).

In the light of these discussions, I think, Middle East perspective should be enriched by a kind of a social history of gender, and of institutional sphere; and Turkey's specificity should be preserved. Women's studies in Bedouin society, or in post-revolutionary Iran, or women ideologues of Islam with rural origins (in metropolitan cities of Turkey) differ very much in anthropological and sociological terms. This is not an obstacle to compare data from Middle Eastern Women Studies, but to employ the perspective in full manner might have some problems. Macro processes also operate in Middle East, and the specific knowledge of the region is helpful in placing it in the reality of the world-historical processes.

The theme of women and Islam has covered studies from Turkey, beginning by 1980s. The phenomenon of Islamicisation, for instance, has been noted by Vergin (1985). Vergin's analysis is based on the idea that religion as an institution in society is in the process of change, like other institutions in society. She emphasises on the process of urbanisation, and rapid socio-economic change.

State, as an institution reflects class interests; and, state policies are the products of power struggles among organised groups. A detailed analysis of state policies beginning by the period 1950-1960's and covering each government's policies about (at least) women, education, religion, and economy might explain macro processes related to women's integration to Islamist ideology. Akşit's work (1991) provides, for instance, a comparative analysis of education policies about İmam-Hatip schools and describes the experience of *medrese* reform in Ottoman period.

Social science literature from Turkey was rich in terms of content or discourse analysis (Acar, 1991; Saktanber, 1991; Yeğenoğlu, 1995). One of the earliest interests in the theme of women, Islam, and state, was of Kandiyoti's and her last point had been formulated as the necessity of formulating the relationship between Islam and patriarchy. The awareness of the fact that patriarchy precedes Islam is, not very much different from feminist discovery of the fact that patriarchy precedes capitalism. Precedence of patriarchy makes neither Islam nor capitalism innocent, because they well fitted in collaboration. Their coexistence means that they share same space.

Content and discourse analyses were essential at the beginning because first, social scientists were trying to understand what some people, so-called Islamists, were claiming. This required textual analysis of both holy texts and written material referred by Islamists. In this relation, 1980s became a period of being informed.

Later, we see studies trying to understand the meaning of *tesettür* for women (Göle, 1991; Saktanber, 1994; İlyasoğlu, 1994). According to Göle, there is a modernised privacy in *tesettür* issue. Women defined by domestic sphere have gained some publicity through integration to Islamist ideology (Göle, 1991: 128). An important observation of Göle (1991: 126) is that gender relations are becoming questioned among Islamist women.

Another study has been carried out by Saktanber (1994) among a group of urban women; she got the answer “*fitrat* in genesis” for her questions about women’s condition in Islam and for the logic of headscarf (Saktanber, 1994). The concept of *fitrat* in Koran means opposite and complementary parts. According to Koran, God with the name of *al-Fatır* created beings in this character but it does not explain unequal distribution of social roles by gender; it is only an essentialist proposition about man’s and woman’s nature. I have had the same answer, that is, *fitrat* in genesis, during the fieldwork in a small Turkish town for my questions about the logic of secondary status of women and unequal division of labour in *tarikât* (Sündal, 1993).

According to İlyasoğlu, (1994: 27) Islam has become a reference for women’s identity and Islamist women perceived themselves different, through headscarf. Her study is inspiring in terms of its sample: educated professional women working in paid jobs. Such a sample might be enriching for the studies on the theme of women and Islam because it should be questioned why Saktanber’s (1994) study in urban space and Sündal’s (1993) study in rural space got the same answer: *fitrat* in genesis. This is exactly Islamist gender ideology and perhaps ‘class *habitus*’. In this sense, demographic picture of women might be enlightening.

Women from rural origins born into Muslim culture are supposed to form a different group from educated working women. However, İlyasoğlu’s study is demonstrating that these women are daughters of housewives with primary school education and they have not met a working woman role model (İlyasoğlu, 1994: 93). Most of women have been living in Istanbul almost for twenty years (İlyasoğlu, 1994: 92). In sum, İlyasoğlu shares the idea of Göle (1991: 85-6) that *tesettür* is an urban issue. Spending twenty years in Istanbul means that these women had migrated to Istanbul during their childhood or adolescence. Furthermore, *tesettür* has macro determinants in Middle East, both historical and cultural. Mardin, (1989: 103) for instance, goes back to nineteenth century in order to understand current revitalisation in Islam.

Tesettür is a kind of male remembrance to women, referring back to the origins of Islam, for the flexibility that women gain by modernisation. The urban space might have been influential in the formulation of *tesettür*, which is radically different from traditional forms of clothing. However, data from towns especially might show that *tesettür* has also become prevalent. Therefore, we do not have adequate studies to judge for the urban character of *tesettür*. On the other hand, populations with rural origins might have lived problems of settlement, subsisting a living, and of sense of belonging, of identity. These are obvious components of new Islam, but the issue of new Islam does not consist of these.

In this relation, I prefer sociology of everyday life, for it gives the possibility of searching all components of life. For instance, if İlyasoğlu had formulated questions about father's occupation, and about quality of life, of let us say new friends, new networks of relationships, we could have seen possible achievement stories in women's lives. Although psychological dimension is emphasised much in her study, her questions about the changes in women's lives after *tesettür* inspired me in terms of my curiosity about what women find in Islam, how Islam transforms their everyday lives.

Özdalga evaluates the issue of *tesettür* in the historical context of secular development in Turkey. According to her, the issue is not a problem of law but a problem of regulation, and the regulations should be in accordance with the law (Özdalga, 1998: 59-60). However, if the regulation does not clash with 'the individual rights', it clashes with 'the secular definition' of the state. Beyond legal aspects of the issue, through Özdalga's short history of 'headscarf issue' we see the changing decisions, instability, periodic flexibilities, and different applications within different branches of bureaucracy, for the application of regulations are based on the control of chief executives. This kind of instability has created different survival strategies and tactics. Therefore, we have to talk about generations of Islamist women.

I completely agree with Özdalga's observation that the issue of headscarf has a deep ethical dilemma. With this insight, I expanded 'typicalities' of interviewed women, as much as possible. While resistance caused inner conflict, (Özdalga, 1998: 75) putting off headscarf, I think, should be evaluated carefully, for it is a more complex issue. The Islamist ideology has lived serious problem of legitimacy. These have not been made very public, but have divided the movement, and caused relaxation. However, this study does not go further on the issue for analysing sample texts from Islamist intelligentsia falls beyond the scope of this work.

Now let us turn back to the initial questions: what is the logic of women's integration to Islamist ideology and what are material conditions of womanhood (womanhood in everyday life) of Islamist women? I employ sociology of everyday life and then engender this sphere in order to have an idea about such questions. However, this is an effort in understanding and interpretation, but not a claim in coming up with exact answers for I refused to utter concepts at the beginning of the study. Instead, this is an effort in typifying and conceptualising from women's wording.

2.2. Islam and Gender Issues in Researched Women's Lives

Researched women represent the first educated woman generation in their families. For most of them, it is a serious challenge to have social acceptance for higher education, and going out to work, in their 'social worlds'. Women's wording about their interest in Islam is mostly based on the theme of "gaining consciousness". They clearly differentiate their religious practice from popular forms of believing. Moreover, most women have begun to practise *tesettür* in the first year of university education.

The first distinction that women have shown is between women who have communal ties with *Sufi* orders,⁶ and who do not. Women who are practising their belief individually seem to challenge in traditional constraints but women with traditional *Sufi* influence seem to reinforce patriarchal distinction of space between sexes. Moreover, they seem to adopt a rigid gender ideology, which legitimises women's subordination through essentialist premises. Most women I interviewed had no question in mind about unequal distribution of space and freedom in everyday life between sexes. By the term Islamist gender ideology, I mean a body of constructs, ideas, and assumptions related to the nature of the sexes and their interrelationships, which are legitimated through the reference of Islam. Referring to Islam in terms of life-organisation, relationships between community and individual are defined, including gender aspects of everyday life.

In this relation, one of two functions of religion in everyday life is that it provides an "ideal community" (Heller, 1970: 164-165) in believers' imagination. However, 'ideal community' of Islam does not promise 'full citizenship' for women. Instead, they are entrusted to men; in other words, men are the safe keepers for women.

In this relation, how women explain Islamic clothing, gains more importance. Seventeen women have explained *tesettür* through premises showing its aims. Their phrases are such that it covers attracting parts of women's bodies, protects women from sexual harassment, exposes personality rather than sexuality, helps women in participating social life, and protects men from the 'forbidden'. The rest of women explain it by its legitimating ground. They clearly put it: "because it is God's order"; nine women agreed with the idea that women should hide themselves from men's eyes. Four women have remembered that they had felt more comfortable and closer to God, in *tesettür*. As far as I have felt during the interviews, women's explanations of *tesettür* have come close to 'in order to-motive' and 'because-motive'. According to Schutz, (1967: 86) these two motives "make up the meaning of action". While the 'in order to-motive' explains action in future perfect tense, 'because-motive' does the same in past perfect tense. The former is closer to meaning, and the latter is the legitimating ground. Women's phrases have shared a relation with sexuality in both kinds of explanations so that I conceptualise *tesettür* as 'sexual politics'.⁷

---

⁶ *Sufi* orders are Muslim brotherhoods, diverged from philosophy of Islam and reached present. In all their multiplicity, they widely represent fundamentalist Islam. In Middle East, we reach three interpretations of Islam. The radical Islam has examples of *Taliban*, and Iran, with different sects. Fundamentalist Islam refers to Koran and the wording and practice of Muhammed, namely *hadis*, and *sünnnet*. The third is the scripturalist interpretation, which is based on Koran only, aiming to purify religion from the influence of tradition. Turkey has witnessed this interpretation among theologians and specialists of Islamic law. See for a clear distinction between these, Sivan, Emmanuel (1985). See as rich examples of anthropology of Islam, describing *Sufi* orders, as well, Gilsenan, Michael (1973), and Gilsenan, Michael (1982).

⁷ By employing the term 'sexual politics', I follow Millet's (1973: 47) question, that is, whether the relations between the sexes can be understood under the light of politics, or not. She applies politics as the total sum of methods and tactics to the issue of sexuality. Millet (1973: 51-102) describes how a patriarchal process on sexuality encircles women through ideology, biology, society, class, economy and culture, violence, mythology and religion, and psychology. Because of the institutionalised encirclement of women, the sexual revolution should cover the political quality of the relations between the sexes. See chapter three for the possibility of sexual revolution in Millet, Kate (1973). By the term 'sexual politics', I refer to all methods and tactics employed by women in everyday life, resulted by the relations between their consciousness of womanhood and patriarchal cultural aura. For "the centrality of sexuality in feminist theory", see MacKinnon, Catherine A (1989: 83).

Such a politics have some implications in everyday life. We can expect that everyday life would be organised with some certain emphasis on female sexuality. Any culture can be evaluated through three aspects of female sexuality. These are “(i) acceptance of female sexual physiology, (ii) freedom of female sexual expression, and (iii) ideal womanhood” (Rosenthal, 1977: 199). A woman in *tesettür* means a denial of ‘freedom of female sexual expression’, at least in the rhetoric. Islam “accepts female sexual potential”; (Boudhiba, 1985: 10) but it “does not let women have it in their own way” (Mernissi, 1987: 19). In addition, “women are conceived as potential dangers for men’s self-control and for the sensitive relation between mind and desire” (Sabbah, 1995: 149-151). This means men are put at the centre of human existence. Although there is no idiom on ideal womanhood in Koran, it is not surprising that different social strata produce certain stereotypes in ideal womanhood and legitimise these stereotypes in terms of Islam.

Women have various levels of reconciliation with patriarchy and *tesettür* is one of them. While women, who are practising *tesettür*, are arguing, that *tesettür* aims invisibility in everyday life; they also make visible whom they are, how they perceive manhood and womanhood. The invisibility that women aimed has provided the visibility of Islam, inward. However, in everyday life, there are various tactics of invisibility among women; and it is important to clarify here the significance of Islam.

In this respect, it is important to see how women’s lives have changed with *tesettür*, whether it became easier or more difficult, in terms of describing their ‘social worlds’. Women reported that they got rid of sexual harassment, and they were more respected and trusted. On the other hand, they were excluded in the wider social relations.⁸

In result, there are examples of *Sufi* influence, socialisation in family, pure *habitus*,⁹ identity, solving inner conflict, class and cultural resistance, but only one ‘hard ideologue’.¹⁰ Whatever the reasons are, women’s stories show serious support for a ‘patriarchal bargaining’, which refers to the existence of a set of rules regulating gender relations, on which both sexes agree meanwhile which can be refuted, redefined, and re-examined (Kandiyoti, 1997:109). The critical role here is in their capability to create ‘area’ to manipulate the system.¹¹ This is to say that they are not ‘puppets’ at all even if we take the determining power of *habitus* into consideration.

---

⁸ For the process of becoming the ‘other’ as a Muslim in Turkey, see Saktanber Ayşe (1994).

⁹ According to Bourdieu (1990: 56) “practice has a relative autonomy” and this is provided by “specific past through which *habitus* is the product: The *habitus*...is the active presence of the whole past of which it is the product”. By calling some forms of *tesettür* as pure *habitus*, I imply the form with a specific past through which woman in *tesettür* is the product.

¹⁰ Here I employ Mardin’s distinction between ‘soft’ and ‘hard’ ideologies. He means cognitive systems of the masses by “soft” ideologies, and he means a structure, of which its content is strong, systematic, relying on basic theoretical works, and limited by the elite culture when he refers to “hard” ideologies. For his theoretical supports, see Mardin, Şerif (1983: 14).

¹¹ According to Bourdieu (1990: 53) individuals are not “puppets” for “they are able to manipulate the system to their advantage”. In terms of this study, I have witnessed that women are referring to Islam in a selective way, in favour of womanhood; and they gain better levels of reconciliation with patriarchy. However, I think, as far as we are not aware of the “existential arc” that Merleau-Ponty (1962: 136) has described, we are puppets. His hypothesis has no empirical evidence yet but it describes the relation that Foucault (1999: 11) tries to explore between “reality, self, and power”. According to Merleau-Ponty (1962: 136), “there is the layer of the habitual body at the base of the motor circuit within the physiological body. Equipped with the bodily motor scheme, the habitual body latently forms an existential arc towards targeted things in the external world. At the outset, the bodily schemes existential arc already potentially reaches the action’s aim and, thereby, an actual (physiological) perception becomes a “phenomenological” perception endowed with a definite meaning”.

Kandiyoti (1997:109) emphasises the necessity of analysing the relation between Islam and patriarchy. She refuses to employ the concept of patriarchy in abstract manner. It represents different systems of male domination, in her view. Furthermore, it is not possible to talk about one form of Islam (Kandiyoti, 1997:130). Her critique of feminist scholarship on the concept relies on the thesis that the concept of patriarchy is still one-dimensional and abstract for its mechanisms are uncertain (Kandiyoti, 1997: 114). She rather focuses on women's integration strategies and conceptualises these as 'bargaining with patriarchy'. This is established by women and originated by a series of necessities of the system (Kandiyoti, 1997:114). However, Kandiyoti does not question the existence of the 'system' itself. Her main thesis is that focusing on women's 'bargaining with patriarchy' would bring a more useful angle of approach for analysing processes of transformation (Kandiyoti, 1997:130).

3. FIVE WOMEN: FIVE TYPICAL STORIES

3.1. Hatun: Muslim *Habitus* from Oppression to Independence

Hatun was born as the third child of a bank officer and a housewife with five children, in Konya, which is a city populated mostly by religious people. She witnessed domestic violence towards her mother during her childhood, and explains the conflict between her parents as an educational gap. Her mother was a primary school graduate and Hatun learned from this that she should be educated in order not to be beaten. She was a successful student. She wanted to go to a school that would prepare her for university. She had in mind faculty of theology, for her elder sister was newly accepted, and she admired her. However, her elder brother claimed that the school she aimed was far from the house and the exit hour was in the evening time. Therefore, her parents sent her to another school, which was not promising too much. By the way, her elder brother was a primary school graduate. Although parents desired a good education for him, he could not succeed. He was given many chances. For instance, they sent him to a private school, which was supposed to be easier but he failed, again. In spite of this clear discrimination, Hatun studied hard, and was accepted to faculty of theology. This time, her parents arranged a marriage for her. Hatun cried, begged but could not change their decision, and married at the age of seventeen.

Her husband was also from Konya, and as a young couple, they began to live with her husband's family. This period was a real hell in her life. Hatun and her husband decided to leave Konya for Eskişehir for they could not find a way to make better their relations with her husband's family. They were settled in Eskişehir, had a pastry shop, worked together and built a life together.

She had three daughters. However, living as a housewife was not satisfying her. She entered the Open University and was graduated as a primary school teacher. By the way, she followed courses of computer, and English. She explained her hard working personality with her unsatisfied desires in her childhood, and added that her husband was the only chance that she had in her life, for he never prevented her from doing what she desired. Not surprisingly, for her, womanhood meant "discrimination" and the "ideal woman" in her mind was the one who did not let oppression.

Hatun began to wear headscarf at the beginning of her adolescence. For her, it was something that came from social environment because; modern types of girls are not accepted in Konya, at all. When she was a little girl, she could not think of not wearing headscarf. Now, she is a mature woman, a mother. She is far from her parents' oppression. If she does not want to wear it anymore, it is her own business. She is sure that headscarf is a part of her personality. Otherwise, she would leave it, but she did not. Furthermore, when she was faced with the headscarf ban, Hatun preferred leaving her teaching career that she finally reached after a series of difficulties. Her personality would be divided if she left her headscarf. Then, she turned back to the pastry shop.

Hatun respects also her present job, she does. She manages six persons and it is not an easy task. She also manages her house herself, and five times a day she goes home, which is not very far from the pastry shop, for religious pray, namely *namaz*. Although I formulate headscarf as a patriarchal practice, from feminist point of view, I have felt that this is Hatun's 'sexual politics' and it can also be defended as a cultural practice from the same point of view. *Tesettür* was not a freely chosen act in her adolescence but she identified herself with this clothing so strongly that she could not leave it. Islam had always been a term of reference for her to battle with her parents and in-laws. She judged them in the name of Islam. She is not oppressed little girl, any more. Now, she is respected. However, her whole life passed with a disciplined, hard-working mood. She adopted Islam for the sake of preserving her self-esteem. Her struggle might seem as a double burden to embarrass patriarchal oppressors, as well. However, this would not represent her subjectivity.

3.2. Firdevs: A Learned Woman of Islam Resisting from the Fronts of Class and Culture

Firdevs was born in Eskişehir as the fifth and last child of a construction worker and a housewife. She was the single daughter of the family. During her adolescence, her brothers were already married or left home for schooling. Her father was a very peaceful man; she lived in a good family atmosphere, and she was treated as if she was the single child.

Her social environment was also Islamic. She remembered herself trying *çarşaf*, when she was five years old; she liked it very much. Firdevs wanted to wear headscarf at primary school. However, her teachers made fun of her, it was too early for this much religiosity. Then, she put off her headscarf at school. However, the reactions of others were not this much. Firdevs remembered how she felt sad when her mother was not paid attention and when the shop assistant in a luxurious shop belittled her mother because of her traditional clothing. She immediately imagined a place, in which everyone was accepted as s/he was.

During secondary school, Firdevs had a teacher of religion. She was impressed by his knowledge of Koran. She asked for private coaching in theology. She also convinced her girl friends for private coaching to prevent his hesitation. She also convinced her teacher by saying that he was responsible for teaching somebody who was asking for knowledge, according to Islamic principles. The male teacher taught her and her friends Koran for six years and Firdevs became a follower of him. When she was accepted to faculty of pharmacy in Eskişehir, she thought that the term university was from the same root with the term universal. So she should have been accepted with her identity. However, this was not the case.

Firdevs tried to get into relationship with various *Sufi* orders but she could not find what she was searching for. She was also far from feminist discourses of the time, which were discussing womanhood in every span of life. In the second year of her education, a student from department of economics proposed her marriage through her theology teacher. She accepted to meet, and felt sympathy towards him, at first look. Firdevs made a serious bargaining with him about marriage life, the city to live, future working life, and housework. Then, she decided to marry. At the end of the third grade, she was already married. As soon as she was graduated, Firdevs had her own pharmacy. She borrowed money from her father and a common friend with her husband.

Her husband is working as a sales manager in a company. Firdevs' family has a two-levelled building and she is living in the first floor, which consists of three rooms. Her family is not getting money from her, although she wants to pay for the rent. Moreover, her mother is looking after her children when she is at work. She manages housework herself, and her husband helps in cooking. He is a lovely and caring father, as well. He spends much time with his children, as he has promised before marriage.

Firdevs defines herself as someone who tries to know herself and her relationship with religion, as that she is someone who tries to live *Sufism*. She has fifteen minutes in the evening time, for her private *Sufi* experience, as she learned from theology teacher, her 'virtuoso' indeed.

Unlike most Islamist women, Firdevs' decision of *tesettür* does not seem to be a reactionary act towards her parents. Rather than this, she adopts her mother's clothing. She defends her mother's cultural practice (headscarf) and class position (*şalvar*). Peaceful family atmosphere seems to make it easier for her to be identified with her mother.

3.3. Bican: From Inner Conflict to Meaning in Life

Bican was born in Eskişehir as one of three children of a worker and a housewife. She had high school education in a boarding school, in the same city. At the beginning, she was not confused about her life. She was generally spending time with a friend group, going somewhere together, listening to metal music. These are her acts that she remembers from that period. However, she began to question her life when she was alone with herself at night. She was in search for meaning. Her thoughts were concentrated on the theme of death, and about what would happen after death. She was feeling that she was not the real actor of her life, just watching from outside. She was always crying with these sentiments. In this period, she noticed that some of her friends were worshipping. She joined them in worshipping, and felt herself better. After she had read the books that she borrowed from these friends, Bican decided to wear headscarf. Her mother warned Bican to think about her decision saying that it was a serious task, not a childish one.

Bican entered faculty of pharmacy. When she was faced with the headscarf ban, she decided to put off her headscarf at school but, this was a painful decision for her, and she was still confused and sad about this. In the first years of university, she lived a friendship through internet chat but after a while, she discovered that he was not the person that she imagined. He was writing literal messages, and acting as if they were his own but they were taken from books. Bican could never bear a shadow in a relationship. Then, she

decided to marry a young engineer. This was an offer through arranged marriage. During the interview, Bican was newly married (three and a half months), 21 years old and she was assisting Firdevs.

Bican likes cleaning her own house. Her husband usually helps in cooking. She defines herself as someone who wants to be successful, who values time, and who wants to be free. Bican likes achieving what she has planned, and she hates changing her plans for the sake of others. However, she became unsuccessful, after she had decided to put off her headscarf. She could no more be concentrated on her lessons, and felt no more so self-confident. After solving her inner conflict in the synthesis of *tesettür*, she now faced with headscarf problem, and she has found herself in a new dilemma. The meaning that her life gains through *tesettür*, is now in danger.

Bican was one of few women whom I interviewed, who were in peace with their mother figure. She is the one who defends her right like her mother. She had questions in mind about womanhood, the logic of *tesettür*, and the ideological dimensions of it, after the interview. Bican seems to make a synthesis between life and thought, in her act of *tesettür*. In her previous life, she felt as if she were just watching from outside. By *tesettür*, she denied an alienated self and life gained meaning.

3.4. Adlı: Changing Sufism

Adlı is twenty-four years old, has a brother. Her mood is changeable. For instance, she can react to something that she did not react a week before. She expresses herself easily. Sometimes, she hurts people but this is her mood. Her father is a state bureaucrat and her mother is a housewife. Her parents are from Malatya, and they are still living in Ankara. During the interview, Adlı was engaged, she was planning to have a baby immediately after marriage and leaving her job for she wanted to look after the baby herself. I did not hide my feelings about her plans because; she put off her headscarf to continue her university education, so why it was so easy to leave job. Now, she is married, and expecting a baby. Her mother is eager to take care of the child. Her husband is a commissar. She knew him in a birthday party, talked about him to her mother. Her mother informed her father and he decided engagement for them.

Although her father is a very religious man, and a learned man of religion, worked for NSP (National Salvation Party) in 1970's and having a network of relationships composed by *Nakşibendis* from different cities, and Welfare Party members, and although her mother had always wanted her to wear headscarf Adlı did not see herself suitable for this choice. She feared that she could not do it properly. After high school education, she could not be successful in university examinations. That year she was sent to a dormitory of *Nurcus* in which private coaching for university examinations were also in charge. The dormitory had been advised by her uncle, who was a *Nakşibendi* leader having a group of *ihvan* (followers) in Eastern part of Turkey.

In the dormitory, Adlı met a girl, who had chosen Islam and been punished by her family because of her choice. They put her in the bathroom, and tortured in many ways. Adlı thought that this girl could choose Islam with such a family (not related with religion); why she could not do the same although she came from a religious family. She decided to be in *tesettür* after staying two months in dormitory. The girl, who had been punished by

her family because of her belief, more or less represented the same difficulties lived by first Muslims following prophet Muhammed. In addition, such a model seemed to stimulate competitive feelings among young people.

Adlı had many reactions from her cousins. She lived tension in some of her relationships. One of them told that she was too worldly, and her personality had never been suitable for living as a religious one. There had been lived many discussions at home but in the end, people accepted her. Now, she removes headscarf at work. After the interview, she discovered that she was not related with political matters, and she was confused with the questions about life in Islamic societies, especially Iran. I had an impression that she was more pragmatic than most women with *Sufi* influence were, and she did not seem so deep in the rhetoric of Islam. It was clear that her family required the lingual dimension of religion in everyday life so that Adlı had to declare her religious standpoint in the “system of signs”. Heller (1984: 138) argues that generic objectivation-in-itself, as vehicles of repeated significance are also systems of signs. In case of *tesettür*, women’s everyday clothing has served as a symbol; and it is clear that Adlı has required it. Adlı’s story also exposes that *Nakşibendis* are speedily fragmented; and some of the breaks are being radicalised.

3.5. Ahsen: A ‘Hard Ideologue’ of Islam

Ahsen was born in Eskişehir as the first child of a couple, who had to leave Ahsen to her grandmother, and migrated to Germany as workers. I felt that Ahsen was deeply influenced by this, for she proved no feeling in her face, when she was talking about the issue. Ahsen was a lonesome child. All through her childhood, books were the mere friends for her. Her grandmother was an illiterate woman, what she did was only taking care of her. In terms of a religious education, she got nothing from her grandmother or her parents, who were already in Germany.

When she was accepted to faculty of medicine in 1979, Ahsen found herself in the sharp distinction between left and right in 1970s Turkey. At the beginning of 1980s, she found her way. Ahsen was neither a very religious person nor an atheist. The left did not seem attracting, for she already read Marx’s *Capital* in high school years, and did not find it extraordinary. On the other side, there was Turkish nationalism with an anti-communist discourse. She did not feel this much apathy towards communists, either. There were fifty students in the classroom. Everybody had a view, an ideology, and she was too much in the middle for that period. In the end, she chose Islam. She was twenty-one years old, when she decided to be in *tesettür*.

In terms of Islam, what she had was only a faith in God, when she entered university. She read the *ayet* about *tesettür*, and decided to practice it. She began by wearing headscarf and continued her readings from Islamic intelligensia. When she decided wearing headscarf, her grandmother reacted sharply, and her parents rejected her. Those days, she knew a young teacher who was also on the Islamic side. He seemed to be a good man. He was an intellectual and popular among students. They met each other in a library, first; and in those days, she saw marriage as a solution for the crisis that she was living with her family. She proposed marriage to him, informing about the family crisis, as well. He thought for three days and accepted to marry her.

Those years, medicine was a very prestigious career, and her family never understood her decision. It took five years for her to be accepted by her family. They understood that she would not change, and by the time passed, they became more religious, anyway. Ahsen's education had breaks with different reasons, from time to time. She left medicine at second grade because of headscarf ban, and then when students like her were given a chance, she turned back to school. She could reach fourth grade and then, left school because of financial problems. After she had brought up her children, she entered a school of librarianship. Then, she preferred sociology, and left it in the fourth grade again, because of headscarf ban. In fact, her story of education is very long. Before the faculty of medicine, she tried school of cinema-TV and engineering of communication. She was 41 years old mother, with two daughters during the interview.

She defined herself as someone out of standards. She proved a high level of self-control during the interview. It was so high that she did not confess that she had fallen in love with that young teacher, who was her husband. She had always been so strong that love was a sign of weakness.

Apart from other women, Islam senses a social order for Ahsen. She is aware of what she signified: ideal womanhood in Islam. All women who are practising *tesettür*, including herself are functional in attracting more people to their side, in her view. They are functional as 'collective representations'.¹² She has conceptualised her practice as a struggle for the domination of Islam. She frequently uses concepts like social class, oppression, and material conditions of existence. However, she is not a leftist. The logic inherent in her integration to Islam is the logic of the shift from leftist ideologies to the Islamist one, in recent decades, in Turkey.

4. CONCLUSION

Patriarchal cultural aura based on misogyny is the macro component of women's everyday lives. In some respects, it is the 'reality principle' for all women. Women have different tactics of coping, differentiating between identification with the dominant figure in family, to the denial of reality. I assume that we, as women born into patriarchy, have different levels of reconciliation with it, based on class and gender. Not only Islamist women but also the rest have 'tactics' of invisibility in everyday life. The paradox in the question of Islamist women is that they make an ideology visible, while they are aiming to be invisible. However, they are 'active agents' of Islam. The fact of Islamicisation in everyday life in Turkey can be interpreted as masses trying to act as 'specialised subjects' in the 'institutional sphere'. They are not satisfied with having faith, any more. They want to be 'specialised' subjects of religion. They want the 'institutional sphere', if we tell the story in Heller's (1990: 50-60) concepts.

In terms of their integration to Islam, I have observed that they refer to Islam in favour of womanhood and gain relatively better fronts in the 'patriarchal bargaining'. For instance, the *archetypes* they referred were Hatice, who was prophet Muhammed's first wife, a commercialist woman; and Ayşe, who was representing a powerful woman, as the

---

¹² According to Heller (1970: 165), the second function of religion in everyday life is that it provides "collective representations".

youngest wife of prophet Muhammed, and who was dominating men with her knowledge of Islam.¹³ Moreover, women were well taking the advantage of knowledge of Islamic law, which was also restricting men. The kind of interpretation that women do has shown three 'typicalities': direct reference to Koran, *Sufism* including tradition and *archetypes* of Middle East, and changing *Sufism*. However, they have defined themselves different in relation to their mothers, not to modern women. They see headscarf as a mere difference between themselves and their contemporaries. This might have more than one implication. First, it is clear that they differentiate themselves from 'mass religiosity' so that their *tesettür* practice seems to be a proposal for a 'heroic religiosity' in everyday life, suitably with Weber's distinction.¹⁴ However, their wording does not support this for *tesettür* does not seem to regulate everyday life.

El-Guindi (1981) for instance, argues that it represents a kind of new synthesis between modernity and authenticity. However, *tesettür* marks a need to express identity. The problem is how we shall interpret the nature of this need of expression. Following Heller (1984: 141) let us remember that in the Middle Ages dress was fixed by custom, and for instance, "if a high-born damsel donned peasant clothing she was overstepping the critical limit. With the growth of bourgeois society, it became more difficult to make inferences from clothes". Although women in *tesettür* take the advantage of a modern world and its bonuses like the right for education, work, and political participation; their need of expressing themselves, especially their sexual identity is not due to a modern world, it is a pure medieval sanction, which is now adopted by some women in the 'patriarchal bargaining'. In its essential features, *tesettür* does not go well with modernity, which is the outcome of bourgeois society and which "embodies relations of symmetric reciprocity and ...it offers conditions of freedom simply by throwing men and women back into their contingency" (Heller, 1990: 8). However, *tesettür* still carries paradoxical aspects, and different subjective explanations among women who practise it. Women's insistence in *tesettür* needs further effort, and especially the stories 'within'.

In recent studies, we are faced with findings about resistance in women's Islamic clothing practices. MacLeod (1992) interprets it as gender resistance, towards colonisation among lower class women in Egypt. Similarly, I have observed resistance from class, gender, and culture. Women insist in *tesettür* as long as these three fronts coexist. I mean, women's insistence in *tesettür* is three-fold. They defend *tesettür* sometimes as a cultural practice; some women explain it as part of their gender identity that regulates their relationships with men and with other women, in everyday life. In addition, some women have defences of their class-positions through *tesettür*. I saw that their insistence was strong when they have more than one form of resistance.

I have also observed an emergence of middle class taste among most women who have family origins with working class, peasants, and small trading. Their opposition to lives of their mothers is I think not a mere opposition to patriarchy, but represents a will to live better, and admiration to a higher-class culture.

---

¹³ For a detailed analysis of *archetypes* of womanhood in the Middle East and the relation of these to Muslim women's self-images, see Zuhur, Sherifa (1992). For a phenomenology of religion, and a perspective such as religion as archetype, see Eliade, Mircea (1959).

¹⁴ See Weber's chapter on religion in Gerth, Hans H and Mills, C Wright (1948).

In result, what they challenge in everyday life would give the logic of their practice. Most married women seemed to have relatively more power in the organisation of daily issues, and consumption. They earn and spend together with their husbands. They are the ones who are responsible for domestic sphere but their husbands are helping to some extent, and this is a kind of challenge, relatively because; they perceive a husband who is preparing salad and taking care of children as a helpful one. Their families, husbands, and husbands' families support their working lives. They are taking the advantage of this kind of social approval. However, women with communal ties with *Sufi* orders have shown a rigid gender ideology. For instance, these women have internalised separation of the sexes in public sphere, or they are not against polygamy in case of woman's infertility.

Certainly, five women above have met Islam, which was formulated as an ideology, and their life stories show different forms of integration to Islam. This differentiation can be interpreted in the sense that there is nothing dangerous in women's Islamist movement in Turkey. However, I think, this differentiation is important in the sense that Islam has the power because of greater possible audience, and its communitarian aspect. As it can bring different individual *habitus* together, it can generate different groups with different class *habitus*, as well. Moreover, a social movement has chance to succeed, if it has class allegiances that is difficult to bring in today's economic world, but possible with communitarian aspect of religion. In this context, headscarf ban functioned to show different life chances for women from different social strata; and they remembered class differences among themselves.

Apart from macro aspects of the movement, the headscarf ban put women in a dilemma between education and their belief. As Özdalga (1998: 76) noted, there is "deep ethical problem in this choice, and the dimensions of the headscarf dispute should not be underestimated". Women have been the determining population in political sphere, in recent years. We have to think about the relation between culture and women, again; and elaborate on different cultural controls of female sexuality. As far as I have witnessed during the study, women could not abandon this control even with this clothing. In a very paradoxical way, 'sexual politics' of Islamist women in the form of *tesettür*, and feminist movement in Turkey, with its emphasis on sexual emancipation have coexisted in 1980s, and have not been in frequent dialogue. However, it seems that the ultimate reconciliation between Islam and modern Turkish Republic shall have been resolved through a power struggle between feminist women and Islamist women though this struggle is very weak.

Apart from what it makes to womanhood, some forms of *tesettür* aims a conscious organisation of everyday life. It is a proposal to unite life and thought; and this makes an ideology visible in public sphere. This is a practical project of abolishing "the distinction between the body as a mechanism in itself and consciousness as being for itself" as Merleau-Ponty (1962: 139) proposes. Since body is something that can be seen and that sees, it has "symbolic" or "representative" function (Merleau-Ponty, 1962: 124). Moreover, Islam has been embodied by women's *tesettür*, it has become visible through women's bodies, carrying all existential aspects of womanhood in Islam.

REFERENCES

- Acar Feride (1991).** Women in the Ideology of Islamic Revivalism in Turkey: Three Islamic Women's Journals. **Richard L. Tapper (Ed.),** *Islam in Modern Turkey*. I.B. Tauris & Co. Ltd.: London: 280-303.
- Afshar, Haleh and Agarwal, Bina (Eds.) (1989).** *Women, Poverty and Ideology in Asia: Contradictory Pressures, Uneasy Solutions*. The MacMillan Press Ltd.: London.
- Ahmed, Leila (1992).** *Women and Gender in Islam*. Yale University Press: New Haven and London.
- Akşit Bahattin (1991).** Islamic Education in Turkey: Medrese Reform in Late Ottoman Times and İmam-Hatip Schools in the Republic. **Richard L. Tapper (Ed.),** *Islam in Modern Turkey*. I.B. Tauris & Co. Ltd.: London: 145-170.
- Bina, Cyrus and Zangeneh, Hamid (Eds.) (1992).** *Modern Capitalism and Islamic Ideology in Iran*. St. Martin's Press: New York.
- Boudhiba, Abdelwahab (1985).** *Sexuality in Islam*. Routledge and Kegan Paul: London.
- Bourdieu, Pierre (1990).** *The Logic of Practice*. (Trans.), Richard Nice. Stanford University Press: Stanford.
- Çakır, Serpil (1994).** *Osmanlı Kadın Hareketi*. Metis: Istanbul.
- Demirdirek, Aynur (1993).** *Osmanlı Kadınının Hayat Hakkı Arayışının Hikayesi*. İmge: Ankara.
- Ecevit, C. Mehmet (1998/1999).** *Women, Islam, Politics*. Unpublished Workshop. METU: Ankara.
- El-Guindi Fadwa (1981).** Veiling İnfatih with Muslim Ethic: Egypt's Contemporary Islamic Movement. *Social Problems* (4): 465-485.
- Eliade, Mircae (1959).** *The Sacred and the Profane: the Nature of Religion*. Harcourt, Brace: New York.
- Fleischmann Ellen, L (1999).** The Other "Awakening": The Emergence of Women's Movements in the Modern Middle East, 1990-1940. **Margaret L. Meriwether and Judith E. Tucker. (Eds.),** *A Social History of Women and Gender in the Modern Middle East*. Westview Press: Boulder, Colorado: 89-139.

- Foucault, Michel (1999).** *Kendini Bilmek.* (Trans.), Gül Çağalı Güven. Om: Istanbul.
- Geertz, Clifford (1968).** *Islam Observed.* The University of Chicago Press.
- Gellner, Ernest (1981).** *Muslim Society.* Cambridge University Press.
- Gerth, Hans H and Mills, C Wright (1995).** *Max Weber. Sosyoloji Yazıları.* (Trans.), Taha Parla. (From Max Weber: Essays in Sociology) İletişim: Istanbul.
- Gilsenan, Michael (1973).** *The Saint and Sufi in Modern Egypt.* Clarendon Press: Oxford.
- ____ (1982). *Recognising Islam.* Croom Helm: London.
- Göle, Nilüfer (1991).** *Modern Mahrem.* Metis: Istanbul.
- Habermas, Jürgen (1992).** *The Structural Transformation of the Public Sphere.* Polity Press: Cambridge.
- Hatem Mervat (1999).** Modernization, the State, and the Family in Middle East Women's Studies. **Margaret L. Meriwether and Judith E. Tucker (Eds.),** *A Social History of Women and Gender in the Middle East.* Westview Press: Boulder, Colorado: 63-87.
- Heller, Agnes (1970).** *Sociologia della Vita Quotidiana.* Ed. Riuniti: Roma.
- ____ (1984). *Everyday Life.* (Trans.), G.L. Campbell. Routledge & Kegan Paul: London.
- ____ (1990). *Can Modernity Survive?* Polity Press.
- Hollway, Wendy and Jefferson, Tom (2000).** *Doing Qualitative Research Differently.* Sage: London.
- İlyasoğlu, Aynur (1994).** *Örtülü Kimlik.* Metis: Istanbul.
- Kandiyoti, Deniz (1997).** *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler.* Metis: Istanbul.
- Kur'an (1994).** (Trans.) Yaşar Nuri Öztürk. Hürriyet: Istanbul.
- Lerner, Gerda (1986).** *The Creation of Patriarchy.* Oxford University Press: New York.
- Lin, Nan (1976).** *Fundamentals of Social Research.* McGraw-Hill Company.
- MacKinnon, Catherine A (1989).** *Toward a Feminist Theory of the State.* Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts.

- MacLeod Arlene E (1992).** Hegemonic Relation and Gender Resistance: the New Veiling as Accomodating Protest in Cairo. Signs: *Journal of Women in Culture and Society* (3): 533-557.
- Mardin, Şerif (1983).** Din ve İdeoloji. İletişim: İstanbul.
- _____ (1989). *Religion and Social Change in Modern Turkey: The Case of Bediüzzaman Said Nursi*. Suny Press: Albany.
- Meriwether Margaret L and Tucker Judith E (1999).** Introduction. **Margaret L. Meriwether and Judith E. Tucker (Eds.),** *A Social History of Women and Gender in the Modern Middle East*. Westview Press: Boulder, Colorado: 1-24.
- Merleau-Ponty, Maurice (1962).** *Phenomenology of Perception*. (Trans.), Colin Smith. Routledge & Kegan Paul: London and Henley.
- Mernissi, Fatima (1987).** *The Veil and the Male Elite: A Feminist Interpretation of Women's Rights in Islam*. (Trans.), Mary Jo Lakeland. Addison-Wesley Publishing Company Inc. Reading, Massachussets.
- Millett, Kate (1973).** *Cinsel Politika*. (Trans.), Payel : İstanbul.
- Özdalga, Elizabeth (1998).** *Modern Türkiye'de Örtünme Sorunu, Resmi Laiklik ve Popüler İslam*. (Trans.), Yavuz Alogan. Sarmal: İstanbul.
- Rosenthal Leora N (1977).** The Definition of Female Sexuality and the Status of Women among the Gujerati-speaking Indians of Johannesburg. **Jack Blacking (Ed.),** *The Anthropology of the Body*. Academic Press: 199-210.
- Sabbah, Fetna A (1995).** *İslamın Bilinçaltında Kadın*. (Trans.), Ayşegül Sönmezay. Ayrıntı: İstanbul.
- Saktanber Ayşe (1991).** *Muslim Identity in Children's Picture Books*. **Richard L. Tapper (Ed.),** *Islam in Modern Turkey*. I.B. Tauris & Co. Ltd.: London: 171-188.
- _____ (1994). Becoming the Other as a Muslim in Turkey: Turkish Women vs. Islamist Women. *New Perspectives on Turkey*. (11): 99-134.
- Schutz, Alfred (1962).** Concept and Theory Formation in Social Sciences: Choosing among Projects of Action. *Collected Papers*. Vol.I. Martinus Nijhoff, The Hague.

_____ (1967). *The Phenomenology of the Social World*. Northwestern University Press: Illinois.

Sirman-Eralp Nühket (1989). Feminism in Turkey: A Short History. *New Perspectives on Turkey*. 3(1):

Sivan, Emmanuel (1985). *Radical Islam*. Yale University Press: New Haven and London.

Smith, Dorothy E (1987). *The Everyday World as Problematic*. Northeastern University Press: Boston.

Sündal, Fatma (1993). *An Islamic Tarikat and Everyday Life in a Small Turkish Town*. Unpublished M.A. Thesis. METU: Ankara.

Tapper Richard and Tapper Nancy (1987). The Birth of the Prophet: Ritual and Gender in Turkish Islam. *Man*. (N.S.) (22): 69-92.

Timur, Taner (1993). *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara.

Vergin Nur (1985). Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış. *Toplum ve Bilim*. (29/30): 9-28.

Yeğenoğlu Meyda (1995). Oryantalist ve Milliyetçi Söylem Arasında Kadın ve Peçe Savaşı. *Toplum ve Bilim*. (66): 168-194.

Zuhur, Sherifa (1992). *Revealing Reveiling: Islamist Gender Ideology in Contemporary Egypt*. State University of New York Press: Albany.

Açık ve Uzaktan Öğrenmede Kullanılan Basılı Materyallerdeki Anlatım Biçimine İlişkin Öğrenen Tercihleri

Learners' Preferences of Communication Tone Used in the Print Materials for Open and Distance Learning

Yard.Doç.Dr. Cengiz Hakan AYDIN*

Öz: Alanyazın, açık ve uzaktan öğrenme materyallerinde arkadaşla konuşuyormuş tonunda bir anlatım biçiminin önemini vurgulayan çalışmalarla doludur. Ancak ilgili alanyazın, genellikle, Batı kültürlerinde gerçekleştirilmiş çalışmalara dayanmaktadır. Araştırmaların, kültürün insan davranışı üzerinde etkili olduğunu ortaya koyması nedeniyle, açık ve uzaktan öğrenme alanyazınının belirttiği öteki kültürler için geçerli olmayabilir. Bu bakış açısına dayalı olarak, bu çalışmada, Türk uzaktan öğrenenlerin Anadolu Üniversitesi'nin uzaktan eğitim programlarında kullanılan basılı materyallerdeki (ders kitaplarındaki) anlatım biçimine ilişkin tercihleri incelenmiştir. Araştırma, Türk öğrenenlerin arkadaşla konuşuyormuş anlatım biçiminden çok akademik bir anlatım biçimini tercih ettiklerini ortaya koymuştur.

Anahtar sözcükler: Açık ve Uzaktan Öğrenme, Basılı Materyaller, Anlatım Biçimi, Kültürel Etkiler

Abstract: Literature is full of studies about significance of using a friendly conversational tone in open and distance learning materials. However, related literature is based on the studies conducted generally in western cultures. Since research has revealed the influence of culture on human behavior, what the literature on open and distance learning mentions may not be valid in other cultures. From this point of view, this study investigated Turkish distance learners' preferences of communication tone in print materials (textbooks) used in Anadolu University's distance programs. The study has shown that Turkish distance learners prefer an academic tone rather than friendly conversation in their textbooks.

Key words: Open and Distance Learning, Print Materials, Communication Tone, Cultural Influences

---

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Eskişehir 26470
Tel: 222-335 0580 dh:2531 Fax: 222-320 4520 Eposta: chaydin@anadolu.edu.tr

1. GİRİŞ

Açık ve uzaktan öğrenme (AUÖ) genelde, öğrenenlerin öğretene(ler)den farklı zaman ve yerde bulunduğu ve aralarındaki etkileşimin basılı ya da elektronik iletişim ortamları aracılığıyla gerçekleştiği öğretim biçimi olarak tanımlanmaktadır. Kökenleri 1800'li yıllardaki basılı materyaller ve postayla gerçekleştirilen öğretim uygulamalarına dayanan AUÖ, tüm dünyada 1980'li yıllarda televizyon yayıncılığının gelişmesine bağlı olarak canlanmış, 1990'ların sonlarına doğru bilgisayar ağlarının gelişmesi ile birlikte ivme kazanmıştır. Uygulamalarda yaşanan bu gelişme araştırmalarda da kendini göstermiş; geçtiğimiz son yirmi yıl içinde, uzaktan ve açık öğrenmeye ilişkin daha önceki dönemlere göre çok daha fazla araştırma gerçekleştirilerek, bilimsel bilgi yapısı geliştirilmiştir (Gunawardena ve McIsaac, 1996).

Türkiye'de de açık ve uzaktan öğrenme alanı benzer bir gelişimi, aynı hızla olmasa da, göstermektedir. Daha önceki dönemlerde denenen ancak çeşitli nedenlerle sürdürülemeyen uzaktan yüksek öğretim uygulamalarından sonra, Anadolu Üniversitesi'nin 1982 yılında başlattığı Açıköğretim programları başarılı olmuş; o günden bugüne yüz binlerce bireye yüksek öğretim olanağı tanımıştır, tanımaya devam etmektedir. Bilgisayar ağlarının öğrenme gereksinimlerini karşılamada kullanılması Türkiye'de de 1990'ların sonundan başlayarak AUÖ uygulamalarının artmasına yol açmıştır. Ancak bu artış öteki ülkelerinde gözlemlenenin tersine yavaş olmuştur; Anadolu Üniversitesi'nin dışında yalnızca 5 üniversite AUÖ uygulamaları başlatmıştır. Anadolu Üniversitesi dışındaki bu uygulamalara kayıt yaptıran öğrenci sayısı 3000'i bulmamaktadır (Özkul, 2004).

Öte yanda, iletişim teknolojilerindeki gelişmelere karşın basılı materyaller, hemen her AUÖ uygulamasında farklı biçimlerde yer bulmaktadır. Bates'e göre (1995) uzun yıllar boyunca da yer bulmaya devam edecektir. Kullanıcı dostu, kolay taşınabilir, tanıdık ve üretim maliyetlerinin düşük olması gibi üstünlükleri, basılı materyalleri öğrenme süreçlerinde vazgeçilmez kılmaktadır (Chambliss & Calfee, 1998). Ancak, basılı materyallerden öğrenmenin etkililiği, büyük ölçüde materyalin tasarımına bağlıdır.

Basılı materyaller -özellikle de AUÖ sürecinde kullanılacak olanlar- öğrenmeyi kolaylaştıracak yapıda olmalıdır (Bates, 1995). Uzmanlar, bu tür bir yapının nasıl olması gerektiğine ilişkin çok çeşitli ilkeler sıralamışlardır. Bu ilkelerden bazıları; başlıklandırma, yazı türü seçme, görsel öğeleri yerleştirme ve renk kullanma gibi görsel tasarıma yöneliktir (Misanichuk, 1994; Hartley, 1985, 2003). Ötekiler ise; basılı materyallerden öğrenmeyi kolaylaştıracak öndüzenleyicilerin kullanılması, benzetimlere (analogies) yer verilmesi, örnek ve örnek olmayanların sunumu ile uygun anlatım biçiminin benimsenmesi gibi öğretim tasarımına yönelik ilkelerdir (Jonassen, 1982, 1985; Noble, 1989).

Öğrenmeyi kolaylaştırma amacıyla hazırlanan basılı materyallerdeki anlatım biçimi başka amaçlara (örneğin bilgilendirme) yönelik hazırlananlara göre farklılık göstermelidir. Macdonald-Ross (1978) ile Miller ve Kulhavy (1991) gibi uzmanlar öğrenmeyi kolaylaştırmaları için basılı materyallerin hazırlanmaları sürecinde akademik olmayan ve bir arkadaşla karşılıklı konuşuyormuş türünden bir anlatım biçiminin benimsenmesinin önemi üzerinde durmaktadırlar. Lewis ve Paine (1985), arkadaşla konuşma yaklaşımının uzaktan öğrenenleri etkin katılmaya ve karşılaştıkları öğrenme sorunlarıyla başa çıkmak için çaba harcamaya yüreklendirdiğini ileri sürmektedirler. Aynı uzmanlar, heterogen bir hedef kitleye yönelik olarak hazırlanan materyallerin genelde okuma becerisi daha yüksek olanlara göre hazırlandığını; bunun temel nedeninin ise meslektaşlardan gelebilecek eleştirileri en

aza indirme çabası olduğunu belirtmektedir. Lewis ve Paine bu bağlamda basılı materyallerin -özellikle AUÖ ders kitaplarının- öğrenenlerden çok meslektaşlar için yazıldığını ileri sürmektedir. Oysa bu materyallerin, tüm öğrenenlerin öğrenmesini kolaylaştıracak yapıda olması beklenir. Deneyimli ya da okuma becerisi yüksek olan öğrenenler kendilerine uygun olan içeriği kolaylıkla seçerek geriye kalanları gözardı edebilirler, daha az deneyimli ya da okuyarak öğrenme konusunda zorlananlar ise arkadaşla konuşma havasında hazırlanan materyalleri kendi hızlarına uygun biçimde daha rahat kullanabilirler.

Ek olarak, AUÖ’de yararlanılan basılı materyallerin hazırlanmasında benimsenecek arkadaşla konuşma havası, öğrenme sürecinin kişiselleştirilmesini (personalization) ve böylece karşılıklı değişim (transactional) uzaklığının azalmasını sağlayabilir. Moore (1983) AUÖ sürecinde öğretene ve öğrenen arasındaki uzaklığın coğrafi olmaktan çok eğitsel bir uzaklık olduğunu belirtmiş; bu uzaklığın yalnızca AUÖ ortamlarına özgü olmadığını yüz yüze öğrenme ortamlarında da var olduğunu ileri sürmüştür. Moore’un bu kuramı, Türkçe’ye “karşılıklı değişim uzaklığı” biçiminde çevirebileceğimiz “transactional distance” adıyla tanınmaktadır. Saba ve Shaerer (1994), karşılıklı değişim uzaklığı üzerine yaptıkları çalışmada öğretene, öğrenenlerin etkin biçimde öğrenme etkinliklerine katılmalarını sağlama derecesine bağlı olarak bu uzaklığın arttığı ya da azaldığı sonucuna varmışlardır. Saba ve Shaerer, öğretene, öğreneni ne ölçüde öğrenmeye çaba harcama konusunda sorumlu hissetmesini sağlarsa, öğrenenin sürece o ölçüde etkin katılacağını ve yalıtılmışlık duygusundan o oranda uzaklaşacağını belirtmiş; böylece öğrenenin kolaylaşabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bender (2003) bu uzaklığın en aza indirilebilmesi için öğrenme sürecinin kişiselleştirilmesi üzerinde durmuştur. Beck ve meslektaşları (1996) arkadaşla konuşma havasının, içeriğin öğrenme ortamlarında daha kolay algılanmasını sağladığını ortaya koymuşlardır.

Öte yanda, öğrenme ortamlarında, özellikle basılı materyallerde akademik olmayan, karşılıklı arkadaşla konuşuyormuş türü bir anlatım biçiminin benimsenmesi gerektiğini vurgulayan çalışmalar batı kültürlerinde gerçekleştirilmiştir. Kültürel farklılıkların insan davranışı ve öğrenme üzerindeki etkilerine ilişkin çalışmalar (McIsaac, 2002; Pepitone ve Triandis, 1987; Yehuda ve Sharon, 1987), *batı kültürlerinde gerçekleştirilen bu çalışmaların öteki kültürlerde ne ölçüde geçerli olduğu* sorusunu akıllara getirmektedir. Kültürlerarası çalışmalarda en sık yararlanılan kuramsal çerçevelerden biri Hofstede’nin çalışmasıdır. Hofstede (1980, 2001), kültürlerarası farklılıkları dört boyutta ele alarak incelemektedir. Birinci boyut güç uzaklığı (power distance) biçiminde adlandırılmakta; gücün, nüfuzun ve zenginliğin bir kültürde ne ölçüde dengeli (eşit) dağıldığı ile ilişkilendirilmektedir. İkinci boyutu *belirsizlikten kaçınma* (uncertainty avoidance), bir kültürdeki riske ve belirsizliğe verilen değer oluşturmaktadır. Üçüncü boyut *bireysellik-toplumsallık* (individualism-collectivism) biçiminde adlandırılmaktadır. Bireysel kültürler bireysel hedefler üzerinde dururken toplumsal kültürlerde grup amaçları ön plana çıkmaktadır. Dördüncü boyut ise toplumsal cinsiyet ile ilgili olup *erkeksilik-kadınsılık* (masculinity-femininity) biçiminde adlandırılmaktadır. Erkeksi özellikler arasında güç, kendine güven ve rekabetsizlik sıralanırken, kadınsı özellikleri olarak şevkat, tutku ve duygusallık gösterilmektedir. Hofstede’ye göre (1984) Türk kültürü batı kültürlerinden farklı olarak daha büyük bir güç uzaklığını, daha kadınsı nitelikleri, güçlü bir belirsizlikten kaçınma ve toplumsal yönü ağır basma eğilimlerini göstermektedir.

Türk kültürü ile batı kültürleri arasındaki farkların bireylerin öğrenme ortamlarındaki tercihleri üzerinde etkili olabileceği düşüncesine dayalı olarak bu çalışmada, Türk öğ-

renenlerin AUÖ'de yararlanılan basılı materyallerdeki anlatım biçimine ilişkin tercihleri araştırılmıştır.

2. YÖNTEM

Aşağıda bu çalışmada izlenen yönteme ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Bağlamı

Bu araştırma Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiştir. Daniels (1996) Anadolu Üniversitesi'nin kayıtlı uzaktan öğrenen sayısını dikkate alındığında dünyadaki sayılı mega üniversitelerden biri olduğunu belirtmiştir. Anadolu Üniversitesi, 1982 yılında kurduğu Açıköğretim Fakültesi ile hem Türkiye'deki hem de Kuzey Kıbrıs ve Avrupa'nın birçok ülkesindeki Türk'lere uzaktan yüksek öğretim olanağı sunmaya başlamıştır. İlk yıl 29.000 olan uzaktan öğrenenlerin sayısı 2004 yılında 1.130.000'e yaklaşmış; 1982'de yalnızca 2 (dört yıllık lisans programı) olan program sayısı 2004 yılında 2'si yüksek lisans, 8'i dört yıllık lisans ve 19'ü iki yıllık önlisans olmak üzere toplam 29'a çıkmıştır. Açıköğretim Fakültesi'ne ek olarak İşletme ve İktisat Fakülteleri kurularak uzaktan verilen 4 yıllık lisans programları bu fakültelerde yürütülmeye başlanmıştır.

Anadolu Üniversitesi'nin hemen tüm uzaktan eğitim programlarında benimsediği strateji bireysel öğrenmeye ağırlık veren bir anlayış ve işleyişe sahiptir. Başka bir deyişle sistem, öğrenenin Üniversite tarafından hazırlanan materyalleri kullanarak içeriği kendi hızında öğrenmesi ilkesine dayalıdır. Bu bağlamda öğrenenlere sunulan temel öğretim materyali, özel olarak hazırlanan ders kitabıdır. Öğrenenler dönem başında kendilerine posta ile ulaştırılan ders kitaplarını çalışarak önceden belirlenmiş tarihlerdeki merkezi sınavlara girmekle yükümlüdür. Öğrenenlere ders kitaplarının yanı sıra bireysel çalışmalarında destek sağlayacak farklı hizmetler de sunulmaktadır. TRT4 aracılığıyla yayınlanan televizyon programları, yüzyüze gerçekleştirilen akademik danışmanlık dersleri, İnternet üzerindeki alıştırtma yazılımları, deneme sınavları, televizyon yayınlarının sıkıştırılmış görüntüleri, ders kitaplarının elektronik biçimleri, sanal sınıf uygulamaları, video konferans danışmanlık hizmetleri, Anadolu Üniversitesi'nin uzaktan öğrenenlerine sunduğu öğrenmeye ilişkin destek hizmetlerdir. Bunlara ek olarak, eposta ile ders kitaplarının editörlerine erişme, Türkiye'ye ve Avrupa'da başlıca şehirlere dağılmış 84 Açıköğretim Büroları aracılığıyla, dilek ve şikayetlerini iletme gibi destek hizmetleri de sunulmaktadır.

Anadolu Üniversitesi'nin uzaktan öğretim programlarında, farklı teknolojileri işe koşmaya çalışmasına karşın ders kitapları hala sistemin temel öğretim ortamı olmaya ve bu kitaplara dayalı bireysel çalışma stratejisi temel öğretim yaklaşımı olmaya devam etmektedir. Bu durum, zaman zaman eleştirilere neden olmaktadır (örneğin, Çağiltay, 2001). Ancak, öğrenen özellikleri ve ülke koşulları dikkate alındığında bu eleştirilerin geçerli olmadığı ileri sürülebilir. Anadolu Üniversitesi uzaktan öğrenenlerinin %30'u kırsal kesimlerde yaşamakta ve yaklaşık %78 gibi büyük bir bölümü bir işte çalışmaktadır. Ek olarak, %40' kadın ve %45'i evli olup %62'sinin yaşı 24'ün üstündedir (Özkul, 2001). Bu özelliklerden de çıkarsanabileceği gibi Anadolu Üniversitesi uzaktan öğrenenlerinin önemli bir bölümü yalnızca ders kitaplarına erişebilmektedir. Bazı kırsal kesimlerde TRT4 yayınlarının izlenemiyor olması, başta maliyet olmak üzere çeşitli nedenlerle bilgisayara erişimde öğrenenle-

rin zorlanması, her yörede akademik danışmanlık derslerinin verilemiyor olması gibi nedenlere ek olarak öğrenenlerin büyük bir bölümünün çalışıyor ve evli olmaları gibi sınırlılıklar ders kitaplarına dayalı bir sistemi zorunlu kılmaktadır. Öte yanda, ilgili alanyazında yetişkin öğrenenlerin kendi kendilerini güdüleme konusunda zorlanmadıklarını, iç güdülenme odağına sahip oldukları ortaya konmaktadır (Knowles, 1984; Wlodkowski, 1999; Jarvis, 1995). Alanyazındaki açıklamalar ve Anadolu Üniversitesi uzaktan öğrenenlerinin genelde yetişkinlerden oluştuğu göz önüne alındığında bireysel öğrenmenin uygulanabilir bir öğretim stratejisi olduğu ileri sürülebilir.

Ders kitaplarına dayalı bireysel öğretim sisteminde, ilgili kitapların açık ve uzaktan öğrenme ilkelerine göre tasarımı önem kazanır. Anadolu Üniversitesi uzaktan öğretim ders kitapları, farklı alan uzmanlarının bir araya geldiği tasarım ekipleri tarafından hazırlanmaktadır. Bu ekiplerde yer alan konu uzmanları, öğretim tasarımcıları, Türk Dili uzmanları, test geliştirme uzmanları, grafikerler, televizyon program yapımcıları, bilgisayar destek hizmetleri uzmanları ve masaüstü yayıncılık uzmanları ders kitaplarının geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Anadolu Üniversitesi yönetimi 1998 yılında ders kitaplarının gözden geçirilerek geliştirilmesine karar vermiş; bu bağlamda biçimsel ve içerik sunumu açısından yeni bir tasarım bu makalenin yazarının da bulunduğu bir ekip tarafından geliştirilmiştir. Bu tasarıma göre her ünite giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümlerinde görsel öğeler, örnek olaylar, kışkırtıcı sorular gibi öndüzenleyiciler ile öğretim amaçları, içindekiler, kavram haritası, anahtar kavramlar gibi öğrenenin sunulacak yeni bilgiyi almasını kolaylaştıracak öğeler ve kısa bir başlangıç yer almaktadır.

Gelişme bölümünü konunun sunumu oluşturmaktadır. Bu bölümde konu amaçlarla ilişkilendirilerek basitten karmaşığa, bilinenden bilinmeyene doğru bir akışta sunulmakta; başlıkların olabildiğince içeriğin kavranmasını ve okumayı kolaylaştıracak yapıda olmasına dikkat edilmektedir. Metin biçiminde kodlanarak aktarılan iletilerin kolay açılmasını sağlamak amacıyla farklı dikkat odaklama araçları kullanılmaktadır. **Kalın**, *yan yatık*, “tutmak” ve farklı renk kullanımında tutarlı olunması (örneğin; kalın yazı biçiminin yalnızca metnin hemen yanındaki boş alanda kısaca açıklanan kavram ve ifadelerde kullanılması), öğrenenlerin dikkatini metinde anlatılan konunun istisnasına, farklı bir boyutuna, daha önce işlenen ya da sonra işlenecek olan bir başka konuya çekmek için gerekli açıklamaların “Dikkat” başlığı altında verilmesi, metin içinde geçen önemli kavramların, ifadelerin ve noktaların hemen yan taraftaki boşlukta kısaca tanımlanması, özetlenmesi ya da açıklanması gibi uygulamalar Anadolu Üniversitesi uzaktan öğretim ders kitaplarında kullanılan dikkat odaklama araçlarına örnek olarak verilebilir. Bunların yanı sıra içerik aktarımı, olabildiğince gerçek yaşamdan alınmış örneklerle zenginleştirilmeye çalışılmakta; amaçlarda belirtilen yeterliklerle doğrudan ilişkili uygulama olanakları “Sıra Sizde” başlığı altında sağlanmaktadır. Ek olarak soyut içerik görsel materyaller yardımıyla somutlaştırılmaya çalışılmaktadır.

Sonuç bölümü ise, gelişme bölümünde aktarılan iletilerin kalıcılığını artırmaya yönelik öğeleri içermektedir. Bu amaç doğrultusunda, üniteye işlenen konunun önemli noktaları maddeler halinde özetlenmekte; ara/yıl sonu sınavlarında çıkan türde soruların ve yanıt anahtarlarının yer aldığı deneme sınavı ile öğrenenlerin kendi kendilerini sınamalarına olanak sağlanmakta; öğrenenler konuyla ilişkili basılı, görsel ya da sanal kaynaklara yönlendirilmekte; ünite içinde anlatılanlarla ilişkili gerçek yaşamdan alınmış örnek makaleler, kitap bölümleri ya da gazete haberleri sunulmaktadır.

Ünitenin sunuş biçimi yukarıda açıklanan giriş, gelişme ve sonuç bölümlerini destekleyen niteliktedir. Giriş bölümü tek bir sütun ve tamamen yana yatık yazılardan oluşmaktadır. Gelişme bölümünde düz yazı tipi kullanılmaktadır. Ayrıca metinlerin hemen yanında öğrenenlerin not tutmalarına olanak sağlamak için boş alanlar bırakılmıştır. Bu alanlar öğrenenlere yardımcı olan tanım ve kısa açıklamalar için de kullanılmaktadır. Sonuç bölümünde ise ötekilerden farklı olarak iki sütunlu bir akış ve daha küçük yazı boyutu kullanılmaktadır.

Ders kitaplarının biçime ilişkin tasarımında olduğu gibi içerik tasarımında da farklı alan uzmanları birlikte çalışmaktadır. Bu süreçte ilk aşama yazar(lar)ın saptanmasıdır. Yazar(lar)ın olabildiğince alanda isim yapmış, kitapları yaygın kullanılan uzmanlar olmalarına dikkat edilmektedir. Yazarlar belirlendikten sonra, alan editörü (genellikle konu uzmanı olan bir Anadolu Üniversitesi öğretim üyesi) yazarlarla toplanarak kitabın içeriğine karar verirler. Bu noktada daha önce yapılan öğretim programına uygun olmasına dikkat edilir. İkinci aşamada, alan editörü ve öğretim tasarımcısı (açık ve uzaktan öğrenme uzmanı) bir örnek ünite geliştirirler. Örnek ünite daha sonra yazar(lar)a sunularak, ünitelerin örnekte sunulan biçimde yazılması sağlanır. Üçüncü aşamada yazar(lar)dan gelen metinler alan editörü ve öğretim tasarımcısının denetiminden sonra Türk Dili ve soru denetimi birimlerine gönderilir. Aynı anda grafikerler ünitenin kendilerini ilgilendiren kısımları (şekil, grafik, fotoğraf vb.) üzerinde çalışmaya başlarlar. Daha sonra, Türk Dili, soru denetimi birimleri, alan editörü ve öğretim tasarımcısının önerdiği değişiklikler yazar(lar)a sunulur. Yazar(lar) öneriler doğrultusunda değişiklikleri yaparak metnin son halini alan editörüne gönderir. Dördüncü aşama, metnin ünite biçimine dönüştürülerek denetlenmesini içerir. Yazar(lar)dan gelen düzeltilmiş metinler, grafikerlerin çalışmaları dizgi birimi çalışanları tarafından önceden geliştirilmiş olan biçim koşullarına uygun biçimde birleştirilir. Hazırlanan üniteler, önce öğretim tasarımcısı sonra alan editörü tarafından denetlenerek, değişiklikler dizgi biriminde gerçekleştirilir. Beşinci aşamada, hazırlanan tüm üniteler biraraya getirilerek kitabın sözlük, dizin, içindekiler, çalışma kılavuzu gibi bölümleri hazırlanır. Alan editörü sözlükte yer alacak kavram ve tanımlarına, dizine eklenecek sayfa numaralarına karar verir. Öğretim tasarımcısı kullanım kılavuzunu hazırlar. Altıncı aşama kitabın basım onayı sürecini kapsar. Son hali verilmiş kitabın “kompozit çıktısı” alınarak alan editörünün, grafik tasarım birimi sorumlusunun ve kitap tasarımı proje sorumlusunun onayına sunulur. Onaylanan kitaplar elektronik ortamda matbaaya gönderilerek basım işlemi gerçekleştirilir.

Bu sürecin ikinci aşamasından başlayarak öğretim tasarımcıları; dil uzmanları ve alan editörü ile birlikte metinlerde kullanılan dilin öğrenenle arkadaşça bir havada karşılıklı konuşuyormuş gibi olmasına çaba harcamaktadır. Ancak, bu tür bir anlatım dili akademik anlatım dilini sık kullanan öğretim üyeleri tarafından yadırganabilmekte ve bazı öğretim elemanları uyum sağlamada güçlük çekebilmektedirler. Bu nedenle bazı kitaplarda, alanyazınla uyummayacak biçimde akademik bir anlatım dili tercih edilmektedir. Bazı kitaplarda ise arkadaşla anlatımın yerine öğreten-öğrenen hiyerarşisini yansıtan bir dil kullanılmaktadır.

Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi uzaktan öğretim programlarında yer alan öğrenenlerin sözü edilen anlatım biçimlerinden hangisini tercih ettiklerini saptama amacına yöneliktir. Böylece, hem ders kitaplarının daha etkili, verimli ve çekici olmasına yönelik sonuçlara ulaşmak hem de Türk öğrenenlerin ders kitaplarındaki anlatım diline ilişkin tercihlerinin öteki kültürlerde gerçekleştirilen çalışmalarla ne ölçüde farklılaştığı saptanmak hedeflenmiştir. Bu bağlamda araştırma kapsamında aşağıdaki şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Anadolu Üniversitesi uzaktan öğrenenleri kendileri için özel olarak hazırlanan kitaplarda ne tür bir anlatım biçimini (akademik, arkadaş ve öğreten) tercih ediyorlar?
2. Anadolu Üniversitesi uzaktan öğrenenlerinin ders kitaplarındaki anlatım biçimine ilişkin tercihleri cinsiyete göre değişim gösteriyor mu?

2.2. Çalışma Kümesi

Bu araştırmanın çalışma kümesini Anadolu Üniversitesi'nin Akademik Danışmanlık Dersleri'ne katılan 1201 öğrenen oluşturmuştur. Akademik Danışmanlık Derslerine katılımın yoğun olduğu iller arasında bölgesel farklılıklara dikkat edilerek 13 ildeki öğrenenlere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu iller şunlardır: Ankara, Aydın, Burdur, Çanakkale, Edirne, Eskişehir, Gaziantep, İzmir, Iğdır, Kastamonu, Kars, Mersin ve Samsun. En az 2,000 katılım hedeflenmiş, ancak toplam 1201 öğrenen çalışmada yer almıştır. Akademik Danışmanlık Derslerine Türkiye genelinde tahmini 20,000 kişinin katılıyor olması nedeniyle (Aydın, Nisan 2003 kişisel görüşme Kamil Çekerol) bu araştırmanın en az 2,000 öğrenenle gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.

Tablo 1 ve 2'den de gözlemlenebileceği gibi araştırmaya büyük ölçüde birinci sınıf öğrencileri (%62.4) ve kadınlar (%61.2) ilgi göstermiştir. Eskişehir, Ankara ve Aydın en yoğun katılımın sağlandığı iller olarak dikkati çekerken, en az katılım Iğdır'da gerçekleşmiştir (Tablo 3).

Tablo 1. Cinsiyete Göre Katılımcıların Dağılımı

Cinsiyet	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Kadın	735	61.2
Erkek	466	38.8
Toplam	1201	100

Tablo 2. Sınıflara Göre Katılımcıların Dağılımı

Sınıf	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Birinci	749	62.4
İkinci	0	0
Üçüncü	452	37.6
Dördüncü*	0	0
Toplam	1201	100

*Dördüncü sınıf düzeyinde Akademik Danışmanlık hizmeti sunulmamaktadır.

Tablo 3. İllere Göre Katılımcıların Dağılımı

İl	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Ankara	107	8.9
Aydın	105	8.7
Burdur	65	5.4
Çanakkale	65	5.4
Edirne	93	7.7
Eskişehir	265	22.1
Gaziantep	82	6.8
İzmir	96	8.0
Iğdır	21	1.7
Kastamonu	79	6.6
Kars	63	5.2
Mersin	76	6.3
Samsun	80	6.7
Kayıp veri	4	0.3
Toplam	1201	100

2.3. Veri Toplama Aracı

Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Ders Kitapları Değerlendirme Anketi, öğrenenlerinin ders kitaplarındaki anlatım dili tercihlerine yönelik verilerin toplanmasında kullanılmıştır. Geleneksel kağıt-kalem türünde olan bu anket, öğrenenlerin ders kitaplarına ve ders kitaplarından öğrenmeye ilişkin değerlendirmelerini öğrenmek amacıyla geliştirilmiştir. Anketin bir bölümünde öğrenenlere üç farklı cümle, üç farklı anlatım biçimiyle (akademik, arkadaş ve öğretmen) sunulmuş ve bu anlatım biçimlerinden ders kitaplarında görmek istediklerini işaretlemeleri istenmiştir. Sunulan anlatım biçimlerinin sırası her cümle için değiştirilerek katılımcıların bilinçli yanıt verip vermedikleri saptanmaya çalışılmıştır. Öğrenenlere ankette sunulan cümleler Tablo 4'te verilmiştir. Anketin hazırlanma sürecinde geliştirilen cümlelerin kapsam ve görünürlük geçerlikleri için uzman görüşüne başvurulmuştur. Bu amaçla hazırlanan cümleler 5 ayrı uzmanın incelemesine sunulmuş ve görüşleri ankete yansıtılmıştır.

Tablo 4. Ankette Öğrenenlere Sunulan Cümleler

1	a	Buraya kadar bilginin bir özelliğini belirlemiş olduk.	Arkadaş
	b	Buraya kadar bilginin bir özelliği belirlenmiş oldu.	Akademik
	c	Buraya kadar bilginin bir özelliğini belirlemiş oldunuz.	Öğreten
2	a	Bu ünite tamamlandığında aşağıdaki sorular kolaylıkla yanıtlanabilir.	Akademik
	b	Bu üniteyi tamamladığınızda aşağıdaki soruları kolaylıkla yanıtlayabilirsiniz.	Öğreten
	c	Bu üniteyi tamamladığımızda aşağıdaki soruları kolaylıkla yanıtlayabiliriz.	Arkadaş
3	a	Bu üniteyi anlayabilmek için, üniteye verilen bilgileri bağımsız olarak değil, bir bütün halinde kavramaya dikkat edin; çünkü daha sonra işleyeceğlerinizi bu bilgiler üzerine kuracaksınız.	Öğreten
	b	Bu ünitenin anlaşılabilmesi için, üniteye verilen bilgilerin bağımsız olarak değil, bir bütün halinde kavranmasına dikkat edilmelidir; çünkü daha sonra işlenecekler bu bilgiler üzerine kurulacaktır.	Akademik
	c	Bu üniteyi anlayabilmek için, üniteye verilen bilgileri bağımsız olarak değil, bir bütün halinde kavramaya dikkat etmeliyiz; çünkü daha sonra işleyeceklerimizi bu bilgiler üzerine kuracağız.	Arkadaş

2.4. Verilerin Toplanması ve Yorumlanması

Bu araştırma kapsamındaki anket Nisan-Mayıs 2003 tarihinde uygulanmıştır. Uygulamada belirlenen illerde, Akademik Danışmanlık Derslerini yürüten öğretim elemanlarından yardım alınmıştır. Öncelikle ilgili öğretim elemanlarıyla iletişim kurularak yardım talebi telefonla iletilmiş, sonra kargo ile anketler bu öğretim elemanlarının adreslerine postalanmıştır. Telefon görüşmesi sırasında öğretim elemanlarının derslerine katılan öğrenenlere doldurtacakları anketleri ödemeli kargo yoluyla geri göndermeleri istenmiştir.

Elde edilen veriler SPSS yazılımına aktarılmıştır. Aktarma işlemi sonrasında veriler, doğası gereği sınıflamalı ölçek oldukları için parametrik olmayan istatistik işlemlerle yorumlanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın ilk amacı olan “Anadolu Üniversitesi uzaktan öğrenenleri kendileri için özel olarak hazırlanan kitaplarda ne tür bir anlatım biçimini (akademik, arkadaş ve öğreten) tercih ediyorlar?” için öncelikle frekans dağılımlarına bakılmış ve tercihler arasındaki farkın anlamlılığını belirlemek için tek örneklem Ki-Kare testi gerçekleştirilmiştir; daha sonra, öğrenenlerin üç cümleye ilişkin tercihleri arasındaki ilişkiyi (uyumu) belirleyebilmek amacıyla iki değişken için Ki-Kare çözümlenmeleri yapılmıştır. Araştırmanın ikinci amacını yorumlayabilmek amacıyla da iki değişken için Ki-Kare testinden yararlanılmıştır. Bu çözümlenmelerde .05 anlamlılık düzeyi aranmış, bulunduğu .01 düzeyi de belirtilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmanın birinci amacına yönelik olarak yapılan istatistikler işlemler sonucu elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Tablo 5. Uzaktan Öğrenenlerin Anlatım Biçimlerine Yönelik Tercihlerine İlişkin Ki-Kare Testi Sonuçları

Cümle	Anlatım Biçimi	Gözlenen N (%)	Beklenen N	Artan	Ki-Kare	sd	P
Birinci	Akademik	583 (48,5)	373,3	209,7	177,216	2	,003**
	Arkadaş	279 (23,2)	373,3	-94,3			
	Öğreten	258 (21,5)	373,3	-115,3			
		1120 (100)					
İkinci	Akademik	544 (45,3)	368,7	175,3	161,557	2	,000**
	Arkadaş	199 (16,6)	368,7	-169,7			
	Öğreten	363 (30,2)	368,7	-5,7			
		1106 (100)					
Üçüncü	Akademik	400 (33,2)	366,3	33,7	11,521	2	,003**
	Arkadaş	314 (26,1)	366,3	-52,3			
	Öğreten	385 (32,1)	366,3	18,7			
		1099 (100)					

**p<.001 düzeyinde anlamlı fark vardır.

Tablo 5'te de görüldüğü gibi her üç cümle için, öğrenenlerin büyük bir bölümü "Akademik" anlatım biçimini tercih etmişlerdir. Bu tercih özellikle birinci (%48,5) ve ikinci (%45,3) cümlelerde daha belirgin gerçekleşmiş; katılanların yarıya yakını Akademik anlatım biçimini tercih etmişlerdir. Üçüncü cümleye ilişkin olarak da Akademik anlatım biçimi ötekilere göre daha fazla oranda tercih edilmiştir. Ancak bu tercih oranı (%33,2) önceki cümlelerde olduğu gibi çok fazla gerçekleşmemiştir. Buna karşın, öğrenenlerin her cümle için tercih ettikleri anlatım biçimleri arasında gözlenen farklar anlamlı bulunmuştur [Birinci cümle için $Ki-Kare_{(2)} = 177.216$, $p < .001$; İkinci cümle için $Ki-Kare_{(2)} = 161.557$, $p < .001$; Üçüncü cümle için $Ki-Kare_{(2)} = 11.521$, $p < .001$]. Akademik anlatım biçiminin ardından, öğrenenlerin ikinci ve üçüncü cümlelerde öğreten anlatım biçimini, birinci cümlede ise arkadaş anlatım biçimini tercih ettikleri gözlemlenmiştir.

Öte yanda, öğrenenlerin cümlelere ilişkin belirttikleri tercihleri arasında bir ilişkinin olup olmadığını belirleyebilmek amacıyla bir dizi iki değişken için Ki-Kare testi gerçekleştirilmiştir. Öğrenenlerin birinci cümleye ilişkin anlatım biçimi tercihleri ile ikinci cümleye ilişkin anlatım biçimi tercihleri arasında bir ilişki olup olmadığına yönelik Ki-Kare testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Tablodan da gözlemlenebileceği gibi öğrenenlerin, birinci ve ikinci cümlelere ilişkin tercihleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur [$Ki-Kare_{(4)} = 51,330$, $p < .001$].

Tablo 6. Birinci ve İkinci Cümlelerle İlgili Anlatım Biçimi Tercihleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Ki-Kare Testi Sonuçları

Birinci Cümle		İkinci Cümle			Toplam
		Akademik	Arkadaş	Öğreten	
Akademik	N	291	134	148	573
	(%)	50,8	23,4	25,8	100,0
Arkadaş	N	110	40	121	271
	(%)	40,6	14,8	44,6	100,0
Öğreten	N	138	21	93	252
	(%)	54,8	8,3	36,9	100,0
Toplam	N	539	195	362	1096
	(%)	49,2	17,8	33,0	100,0

Ki-Kare=51,330 sd=4 P<,001

Tablo 7’de öğrenenlerin birinci ve üçüncü cümlelere ilişkin tercihleri arasında bir ilişki olup olmadığına yönelik çözümleme sonuçlarını verilmiştir. Bu sonuçlar göstermiştir ki; birinci ve üçüncü cümlelere ilişkin öğrenen tercihleri arasında da anlamlı bir ilişki vardır [Ki-Kare₍₄₎= 35.279, p<.001].

Tablo 7. Birinci ve Üçüncü Cümlelerle İlgili Anlatım Biçimi Tercihleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Ki-Kare Testi Sonuçları

Birinci Cümle		Üçüncü Cümle			Toplam
		Akademik	Arkadaş	Öğreten	
Akademik	N	247	156	162	565
	(%)	43,7	27,6	28,7	100,0
Arkadaş	N	73	90	106	269
	(%)	27,1	33,5	39,4	100,0
Öğreten	N	76	65	113	254
	(%)	29,9	25,6	44,5	100,0
Toplam	N	396	311	381	1088
	(%)	36,4	28,6	35,0	100,0

Ki-Kare=35,279 sd=4 P<,001

Son olarak, aşağıdaki tabloda (Tablo 8) öğrenenlerin ikinci ve üçüncü cümlelere ilişkin tercihleri arasında ilişki olup olmadığına yönelik istatistiklere yer verilmiştir. Buna göre ikinci ve üçüncü cümlelere ilişkin tercihler arasında da anlamlı bir ilişki bulunmuştur [Ki-Kare₍₄₎= 89.261, p<.001].

Tablo 8. İkinci ve Üçüncü Cümlelerle İlgili Anlatım Biçimi Tercihleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Ki-Kare Testi Sonuçları

İkinci Cümle		Üçüncü Cümle			Toplam
		Akademik	Arkadaş	Öğreten	
Akademik	N	194	185	153	532
	(%)	36,5	34,8	28,8	100,0
Arkadaş	N	93	60	38	191
	(%)	48,7	31,4	19,9	100,0
Öğreten	N	104	63	192	359
	(%)	29,0	17,5	53,5	100,0
Toplam	N	391	308	383	1082
	(%)	36,1	28,5	35,4	100,0

Ki-Kare=89,261 sd=4 P=.003

Tüm bu sonuçlar Anadolu Üniversitesi uzaktan öğretim programlarına kayıtlı öğrenenlerin ders kitaplarında akademik bir dili görmek istediklerini işaret etmektedir. Bu sonuç diğer ülkelerde yapılan çalışmalarla oluşturulan alanyazına tam karşıt bir durum ortaya koymaktadır.

Cinsiyet etkeninin sorgulandığı araştırmanın ikinci sorusuna ilişkin sonuçlar ise aşağıda özetlenmiştir. Tablo 9 ve Tablo 10'dan gözlemlenebileceği gibi araştırmada yer alan birinci ve ikinci cümlelere ilişkin öğrenenlerin anlatım biçimine ilişkin tercihleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farka rastlanmamıştır.

Tablo 9. Öğrenenlerin Cinsiyetleri ve Birinci Cümleye Verdikleri Yanıtlar Arasındaki İlişkiye Yönelik Ki-Kare Testi Sonuçları

Cinsiyet	Birinci Cümle				
	Akademik	Arkadaş	Öğreten	Toplam	
Kadın	N	365	173	158	696
	(%)	52,4	24,9	22,7	100,0
Erkek	N	215	103	97	415
	(%)	51,8	24,8	23,4	100,0
Toplam	N	580	276	255	1111
	(%)	52,2	24,8	23,0	100,0

Ki-Kare=,071 sd=2 P=,965

Tablo 10. Öğrenenlerin Cinsiyetleri ve İkinci Cümleye Verdikleri Yanıtlar Arasındaki İlişkiye Yönelik Ki-Kare Testi Sonuçları

Cinsiyet	İkinci Cümle				
	Akademik	Arkadaş	Öğreten	Toplam	
Kadın	N	331	120	239	690
	(%)	48,0	17,4	34,6	100,0
Erkek	N	209	78	121	408
	(%)	51,2	19,1	29,7	100,0
Toplam	N	540	198	360	1098
	(%)	49,2	18,0	32,8	100,0

Ki-Kare=2,916 sd=2 P=,233

Tablo 11’de yer verildiği gibi, yalnızca üçüncü cümleye ilişkin tercihlerde cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşma gözlemlenmiştir [Ki-Kare₍₂₎= 8.032, p=.018]. Bu cümleye ilişkin olarak kadınlar, öğretmen anlatım biçimini (%37,8) ötekilere göre daha fazla tercih etmişlerdir. Oysa erkekler önceki cümlelerde olduğu gibi akademik anlatım biçimini daha yoğun tercih etmişlerdir.

Tablo 11. Öğrenenlerin Cinsiyetleri ve Üçüncü Cümleye Verdikleri Yanıtlar Arasındaki İlişkiye Yönelik Ki-Kare Testi Sonuçları

Cinsiyet	Üçüncü Cümle				Toplam
	Akademik	Arkadaş	Öğreten		
Kadın	N	230	197	260	687
	(%)	33,5	28,7	37,8	100,0
Erkek	N	166	115	123	404
	(%)	41,1	28,5	30,4	100,0
Toplam	N	396	312	383	1091
	(%)	36,3	28,6	35,1	100,0

Ki-Kare=8,032 sd=2 P=,018

Ayrıca, ders kitaplarındaki anlatım biçimine ilişkin tercihlerin katılımcıların yaşadıkları illere ve sınıflarına göre değişip değişmediği de incelenmiştir. Gerçekleştirilen ki-kare çözümlenmeleri sonucunda ne yaşanan il ile ne de sınıf ile anlatım biçimi tercihleri arasında anlamlı bir farka rastlanmıştır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türk kültürü ile batı kültürleri arasındaki farkların bireylerin öğrenme ortamlarındaki tercihleri üzerinde etkili olabileceği düşüncesine dayalı olarak bu çalışmada, Türk öğrenenlerin açık ve uzaktan öğrenmede yararlanan basılı materyallerdeki anlatım biçimine ilişkin tercihleri ve bu tercihlerin cinsiyetle ilişkisi araştırılmıştır. Bu bağlamda araştırma, Anadolu Üniversitesi uzaktan öğretim programlarında yer alan ve Akademik Danışmanlık Derslerine katılan öğrenenlerle gerçekleştirilmiş; bu öğrenenlerin akademik, arkadaş ve öğretmen anlatım biçimlerine ilişkin tercihleri sorulmuştur. 13 ilden toplanan veriler doğrultusunda Anadolu Üniversitesi uzaktan öğretim programlarına kayıtlı öğrenenlerin ders kitaplarında akademik anlatım biçimini tercih ettikleri sonucuna varılmıştır. Bu sonuç, başka ülkelerde yapılan çalışmalarla oluşturulan alanyazınla karşıt bir durum oluşturmaktadır.

Türk uzaktan öğrenenlerin, alanyazında belirtilenin tersine akademik bir anlatım biçimini ders kitaplarında tercih etmeleri, ulusal eğitim sisteminin yüksek öğretime gelene kadar öğrenenlerde oluşturduğu öğrenme kültürüyle ilişkilendirilebilir. Türkiye'deki öğrenme kültürü, kaynak ve nitelikli öğretmen eksikliği, kalabalık sınıflar, değişimi izlemeye engel olan bürokrasi gibi çeşitli nedenlerle öğrenenden çok öğretmenin belirleyici olduğu öğretimi ve tek yönlü iletişimi içeren yapıdadır (Alkan, 1997). Aynı yapı ders kitaplarında da gözlemlenmekte; didaktik bir anlatım yaklaşımı, öğrenenin özelliklerini dikkate almayan bir anlatım biçimi benimsenmektedir (Dilber, 1986; Adalı, 1991). Bu tür bir öğretim anlayışı ve materyalleriyle yetişen öğrenenlerin, eğitim yaşantılarının daha geç dönemlerinde, farklı tür bir öğretim anlayışını ve ürünlerdeki farklı anlatım tarzını kabullenmede zorlandıkları düşünülebilir. Bu noktada, öğrenenlerin daha erken yaşlarda öğreneni odak noktası alan,

öğretenin öğrenmeyi kolaylaştıran daha deneyimli bir arkadaş rolünü üstlendiği öğretim yaklaşım ve ürünleriyle karşılaşması öğrenmenin etkililiğini arttırabilir. Ayrıca bu yolla öğrenenler, araştırmalarla daha etkili olduğu ortaya konan arkadaşla konuşuyormuş havasındaki anlatım biçiminin daha kolay kabul edeceklerdir.

Araştırmada ayrıca ders kitaplarındaki anlatım biçimine ilişkin öğrenenlerin tercihlerinin cinsiyetlerine göre değişip değişmediği de sorgulanmış ve bu noktada karmaşık bir durumla karşı karşıya kalınmıştır. Araştırmada öğrenenlere sunulan üç cümleden ilk ikisine ilişkin sonuçlarda cinsiyetin anlamlı bir fark yaratmadığı gözlemlenmiştir. Öte yandan, üçüncü cümleye ilişkin sonuçlar, kadınların öğreten anlatım biçimini diğerlerine göre daha fazla tercih ettiklerini, erkeklerin ise öncelikler gibi akademik anlatım biçimini tercih ettiklerini ortaya koymaktadır. Aradaki fark, istatistiksel açıdan anlamlıdır. Bu cümlelerin ötekilerden uzun olması bu farkın oluşmasına yol açmış olabilir. Bu bağlamda, bu araştırma sonuçlarına bakarak uzaktan öğrenenlerin ders kitaplarındaki anlatım biçimine ilişkin tercihleriyle, cinsiyetleri arasında bir ilişkinin var olup olmadığı ileri sürülemez.

Araştırma kapsamındaki üçüncü cümleye ilişkin sonuçlar araştırmanın yöntemine ilişkin soruları da akla getirmiştir. İlk iki soruya ilişkin olarak öğrenenlerin anlatım biçimi tercihleri çok daha ayırt edici iken (%48 ve %45 oranlarında akademik anlatım biçimi); üçüncü cümleye ilişkin tercihleri arasındaki farklar daha yakındır (%36 akademik %35 öğreten anlatım biçimi). Bu durum da üçüncü cümlelerin önceliklere göre daha uzun olmasına bağlanabilir. Bu bağlamda gelecekte bu tür bir araştırmada uzun cümlelerin ya da paragrafların tercih edilmesi daha uygun olabilir.

Ek olarak, her ne kadar bu çalışma Türk öğrenenlerin AUÖ'de yararlanılan ders kitaplarında akademik bir anlatım biçimini tercih ettiklerini açık biçimde ortaya koymaktaysa da yalnızca bir çalışmanın sonuçlarına bakarak genellemeler yapmak yanlış olabilir. Farklı Türk öğrenen grupları üzerinde benzer amaç taşıyan daha ayrıntılı çalışmalar gerçekleştirilerek, bu araştırmanın sonuçlarıyla karşılaştırılmalıdır. Özellikle neden sonuç ilişkisini araştıran deneysel çalışmalar, tercihlerin nedenleri bulmaya çalışan niteliksel araştırmalarla birlikte AUÖ alanında kullanılan basılı materyallerin tasarımında yararlanılabilecek daha sağlıklı ilkelerin geliştirilmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Adalı, O. (1991).** *Türkiye'nin ders kitapları: Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları.* İstanbul: Cem.
- Alkan, C. (1997).** *Eğitim teknolojisi* (5. basım) Ankara: Anı.
- Bates, A.W. (1995).** *Technology, open learning and distance education.* London: Routledge.
- Bender, T. (2003).** *Discussion-Based Online Teaching to Enhance Student Learning: Theory, Practice and Assessment.* Sterling, VA: Stylus.

- Beck, H.P., McKeown, M.G., Sandora, C., Kucan, L., ve Worthy, J. (1996).** Questioning the author: A year long classroom implementation to engage students in text. *Elementary School Journal*, 96, 385-414.
- Chambliss, M.J. & Calfee, R.C. (1998).** *Textbooks for learning: Nurturing children's minds*. Oxford: Blackwell.
- Çağiltay, K. (2001).** Uzaktan Eğitim: Başarıya Giden Yol Teknolojide mi Yoksa Pedagojide mi? *TeknoTürk.org*. 2 Şubat 2005 tarihinde <http://www.teknoturk.org/docking/yazilar/tt000037-yazi.htm> adresinde erişilmiştir.
- Daniel, J.S. (1996).** *Mega universities and knowledge media: Technology strategies for higher education*. London: Kogan Page.
- Dilber, B. (1986, 17 Şubat).** İlköğretim Üçüncü Sınıf Türkçe kitabı üzerine. *Öğretmen Dünyası*, 74.
- Gunawardena, C.N. ve McIsaac, M. S. (1996).** Distance education. İçinde: D. H. Jonassen (Ed.) *Handbook of Research in Educational Communications and Technology*, 2nd ed. (pp. 355-395). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Hartley, J. (1985).** *Designing instructional text*. London: Kogan Page.
- Hartley, J. (2003).** Designing instructional and informational text. İçinde: D. H. Jonassen (Ed.) *Handbook of Research in Educational Communications and Technology*, 2nd ed. (pp. 917-947). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Hofstede, G. (1980).** *Culture's consequences: International difference in work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Hofstede, G. (2001).** *Cultural consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations (2nd Ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Jarvis, P. (1995).** *Adult and Continuing education: Theory and practice (2nd Ed.)*. London: Routledge.
- Jonassen, D. H. (1982).** Introduction to Section III: Electronic text. İçinde: D. H. Jonassen (Ed.), *The technology of text: Principles for structuring, designing and displaying text* (pp. 379-381). Englewood Cliffs, NJ: Educational Technology.
- Jonassen, D. H. (Ed.) (1985).** *The technology of text (volume two): Principles for structuring, designing and displaying text*. Englewood Cliffs, NJ: Educational Technology.

- Knowles, M. (1984).** *The adult learner: A neglected species*. London: Golf.
- Lewis, R. ve Paine, N. (1985).** *How to communicate with the learner*. London: The Council for Educational Technology.
- Macdonald-Ross, M. (1978).** Language in text. İçinde: L. S. Shulman (Ed.), *Review of research in education, volume 6*. Itasca, IL: F. E. Peacock.
- McIsaac, M.S. (2002).** The Internet, culture and community building. İçinde: D. Murphy, N. Shin and W. Zhang, (Eds.) *Advancing Online Learning in Asia* (16-25). Hong Kong: The Open University of Hong Kong.
- Miller, D. C. ve Kulhavy, R. W. (1991).** Personalizing sentences and text. *Contemporary Educational Psychologist*, 16, 287-292.
- Misanchuk, E. R. (1994).** Print tools for distance education. İçinde: J. Willis (Ed.) *Distance education strategies and tools* (pp. 109-133). Englewood Cliffs, NJ: Educational Technology.
- Moore, M. G. (1973).** Toward a theory of independent learning and teaching. *Journal of Higher Education*, 44, 66-69.
- Noble, K. A. (1989).** Good writing: What role for the educator? *British Journal of Educational Technology*, 20, 215.
- Özkul A. E. (2004).** Açık ve uzaktan eğitimde neredeyiz?, *OYP-YUUP Uzaktan Eğitim Çalıştayı'nda sunulan bildiri*, Mersin Üniversitesi, 30 Mayıs 2004.
- Pepitone, A., & Triandis, H. (1987).** On the universality of social psychological theories. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 18(4), 471-498.
- Saba, F. ve Shearer, R. (1994).** Verifying key theoretical concepts in a dynamic model of distance education. *American Journal of Distance Education*, 8(1), 36-59.
- Wlodkowski, R. J. (1999).** *Enhancing adult motivation to learn*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Yehuda, A., & Sharon, I. (1987).** Are social psychological laws cross-culturally valid? *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 18(4), 383-470.

Türkiye’de İş Aracılığı Hizmetlerinin Tarihsel Gelişim Sürecinde Kamu Tekelinin Kırılması

Discarding The State Monopoly In The Historical Evolution Process Of The Employment Services In Turkey

Yard.Doç.Dr. Banu UÇKAN*

Öz: 1990’lı yıllardan itibaren çalışma hayatında katı ve sınırlayıcı düzenlemelerin yerini, değişen sosyo-ekonomik koşullara uyum sağlayabilecek esnek düzenlemeler almaya başlamıştır. Çalışma hayatındaki esneklik arayışları, iş aracılığı hizmetlerini de etkilemiş; iş aracılığı hizmeti ile ilgili gerek ulusal düzenlemelerde, gerekse uluslararası düzenlemelerde devlet tekeli anlayışından uzaklaşılırken, özel istihdam bürolarının iş piyasasındaki etkinlikleri artmaya başlamıştır. Türkiye’de ise, iş aracılığı hizmetleri yarım yüzyılı aşkın bir süre devlet tekelinde kalmış; ancak 2000 yılından itibaren çıkartılan yasal düzenlemelerle birlikte iş aracılığı hizmetinde, özel istihdam bürolarının da faaliyet gösterdiği, yeni bir döneme girilmiştir.

Bu çalışmada da Türkiye’de iş aracılığı hizmetleri kronolojik olarak incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada Türkiye’de iş aracılığı hizmetleri, çıkartılan yasal düzenlemeler ışığında, kamu tekelinin yaşandığı dönem ve kamu tekelinin kırıldığı dönem olmak üzere iki dönem altında ele alınmış ve özel istihdam bürolarının faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Türkiye, iş aracılığı hizmeti, İş ve İşçi Bulma Kurumu, İş-Kur, özel istihdam büroları.

Abstract: The flexible regulations, which could be adaptable to the volatile socio-economic conditions, have been taken the place of the strict and restrictive regulations in the working life since the 1990’s. The searching for flexibility in the working life has also affected the employment services; the private employment agencies have been getting more effective in the working life while leaving the case of the state monopoly both in the national and the international regulations concerning the employment services. There had been a state monopoly in the employment services for more than a half of a century in Turkey, but with the introduction of the new legal regulations since 2000, a new era has begun in which the private employment agencies has also come into effect in the employment services.

In this study, the employment services in Turkey are tried to be examined chronologically. The employment services in Turkey are elaborated within two periods considering the legal regulations, as the state monopoly period and the discarded state monopoly period and the private employment agencies are dwelled on.

Key words: Turkey, employment service, public employment service, private employment agencies.

---

* Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26470 Eskişehir. Tel: 0 222 335 05 80 (3245). E-mail: buckan@anadolu.edu.tr

1. GİRİŞ

1980'li yıllardan itibaren küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla esnek yeni çalışma modellerinin önem kazanması, işsizliğin artması ve belki de en önemlisi, müdahaleci ve sosyal devlet anlayışından uzaklaşarak, neo-liberal iktisat politikalarının uygulanmaya başlanması ile geçen yüzyılda tasfiyesi öngörülen özel istihdam büroları, çeşitli ulusal ve uluslararası düzenlemelerle, tekrar çalışma hayatında yer almaya başlamışlardır. Türkiye de uluslararası platformda yaşanan bu değişikliklerden payını almış ve geçen yüzyılın son on yılından itibaren eğitim ve danışmanlık firması gibi farklı isimler altında, çeşitli özel istihdam büroları faaliyet göstermeye başlamıştır. Türkiye'de yarım yüzyılı aşkın bir süre, bazı istisnalar dışında, kamu hizmeti olarak yürütülen iş aracılığı hizmeti, 2000'li yıllarla birlikte yeni bir döneme girmiştir. Öncelikle kısa bir süre yürürlükte kalan 617 sayılı kanun hükmünde kararname (KHK), arkasından 30 yılı aşkın bir süre yürürlükte kalan 1475 sayılı İş Kanunu'nun yerine çıkarılan ve üzerinde sert tartışmaların yaşandığı 4857 sayılı İş Kanunu ve yeni İş Kanunu'nda yer alan düzenlemelere paralel bir şekilde hazırlanarak Türkiye İş Kurumu'nu (İş-Kur) yasal bir zemine kavuşturan 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu ile İş-Kur'un iş aracılığı konusundaki tekel yetkisi ortadan kaldırılmıştır. Böylece 4857 sayılı kanunun hazırlanmasında da etkili olan, esneklik anlayışının öne çıkması sonucunda, iş aracılığı hizmetinde tekelci modelden, İş-Kur ile özel istihdam bürolarının birbirlerinin faaliyetlerini tamamladığı denetime açık birlikte çalışma modeline geçilmiştir.

Bu çalışmada Türkiye'de iş aracılığı hizmetinde tekelci modelden, denetime açık birlikte çalışma modeline geçiş süreci, tarihsel bir perspektifle incelenmiş ve çok kısa bir zaman önce yasal dayanağa kavuşmuş olan özel istihdam bürolarının faaliyetleri ele alınmıştır. Çalışma, üç ana bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde Türkiye'de iş aracılığı hizmetinde 1936 yılından 2000 yılına kadar süren kamu tekel dönemi, dönemin yasal düzenlemeleri çerçevesinde ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, 1990'lı yıllara gelindiğinde iş aracılığı hizmetinde kamu istihdam kurumunun yetersiz kalmasının arkasında yatan nedenler vurgulanarak, denetime açık birlikte çalışma modeline geçiş süreci, yasal dayanakları ile birlikte incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde de, yasal bir zemin üzerinde faaliyet göstermeye başlayan özel istihdam bürolarının iş aracılığı faaliyetleri, kamu istihdam kurumunun iş aracılığı faaliyetleri ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

2. İŞ ARACILIĞINDA KAMU TEKELİNİN YAŞANDIĞI DÖNEM

İş aracılığı faaliyetinin kamusal bir hizmet olarak yapılması gerektiğini düzenleyen ve bu nedenle bir kamu istihdam kurumunun kurulmasını öngören 3008 sayılı İş Kanunu'ndan önceki dönemde, iş ve işçi bulma hizmetleri konusunda önemli bir hukuksal düzenleme getirilmemiştir. 1924 Anayasası'nın 70. maddesinde Türklerin tabii hakları arasında çalışma hakkına da yer verilmiş; ancak genel olarak çalışma hakkının kullanımına, özel olarak işe aracılığa ilişkin bir hukuksal düzenlemeye yer verilmemiştir. 1930 yılında kabul edilen 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun¹ 15. maddesinin 48. fıkrasında, yersiz, yurtsuz olanlara iş bulmak belediyelerin görevleri arasında sayılmışsa da, bu düzenleme yetersiz kalmış ve uygulamaya aktarılamamıştır (Makal, 1999, s.473).

¹ Kabul Tarihi: 03.04.1930, R.G. 14.04.1930, Sayı: 1471.

Bu dönemde iş aracılığı hizmetleri, işkollarının ve/veya bölgelerin durumuna göre değişiklik göstermiştir. Mevsimlik işçiye ihtiyaç duyulan durumlarda, dragoman, aracı, dayıbaşı, kahyabaşı, baladur gibi isimler altında bazı simsarlar, köyleri dolaşarak işçileri devşirmişlerdir. Bu simsarlar, iş aracılığında işçiler ve işverenlerden bir miktar para aldıkları gibi; işçilere avans olarak bir miktar para verip borçlandırarak da işçileri istismar etmişlerdir. Büyük şehirlerde ise, “müstahdem büroları” veya “işçi idarehaneleri” adı altında, özel şahıslara ait bazı bürolar para karşılığı işe aracılık işini yapmışlardır. Bu bürolar, milli ekonomiye yardım veya iş piyasasını düzenlemek amacıyla değil; yalnızca işverenleri ve özellikle de işçileri istismar ederek kâr elde edebilmek amacıyla faaliyet göstermişlerdir (Saymen, 1954, s.259). Kısacası bu dönemde iş ve işçi bulmanın temel aracı olarak kişisel ilişkiler, aracılık, işyerlerinin ve şehirlerin çeşitli bölgelerine asılan ilânlar kullanıldığı gibi; maddi menfaat karşılığı çalışan simsarlar da iş aracılığı hizmetinin yerine getirilmesinde büyük bir rol oynamışlardır. Bir başka ifadeyle bu dönemde iş aracılığı hizmeti kurumsal bir yapıya kavuşmamış; bu hizmet, bireysel düzeyde ve genellikle bir ücret karşılığında sağlanmıştır (Makal, 2002, s.210). 1936 yılında kabul edilen 3008 sayılı kanunda, kanunun yürürlüğe girmesinden sonra üç yıl içinde oluşturulması öngörülen; ancak yaklaşık on yıllık bir gecikmeyle 1946 yılında kurulan İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK) ile birlikte ise, iş aracılığı hizmeti hem kamusal, hem de kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Böylelikle kâr amacı güden “müstahdem büroları”nın yerini, kamu hizmeti gören İİBK almıştır. Türkiye’de iş aracılığı hizmeti, yarım yüzyılı aşkın bir süre, bazı istisnalar dışında, İİBK’nın tekelinde kalmıştır. İş aracılığında kamu tekelinin kırılması konusunda ilk önemli adım ise, İİBK’yı kaldırarak İş-Kur’u kuran 617 sayılı KHK ile atılmıştır.

2.1. 3008 Sayılı İş Kanunu’nda İş Aracılığı

Türkiye’de iş aracılığı hizmetinin kamusal nitelik taşıması gerektiği görüşü Cumhuriyet’in ilânından önceki döneme kadar uzanmaktadır. Ancak bu görüş, ilk defa 1930’lu yıllarda devlet öncülüğünde sanayileşme programlarının uygulandığı devletçilik dönemi ile birlikte ciddi bir şekilde ele alınmaya başlamıştır (Dereli, 1997, s.63). Nitekim 1932 yılında hazırlanan İş Kanunu tasarısında, iş aracılığı bir kamu hizmeti sayılmış; fakat belediyelerle işçi ve işveren meslek birliklerinin, izin almaksızın parasız işçi yerleştirme evleri kurmalarına izin verilmiştir. 1934 yılında hazırlanan İş Kanunu tasarısında ise, İktisat Bakanlığı’nca belirlenecek şehirlerde ve il merkezlerinde belediyeler ve iller tarafından İş Bulma İdareleri, Ankara’da da İş Bulma İdareleri Umumi Merkezi kurulması öngörülmüştür².

Hazırlanan beş kanun tasarısının sonucunda, 1936 yılında kabul edilen ve çalışma ilişkilerini düzenleyen ilk iş kanunu olan 3008 sayılı İş Kanunu’nun³ Dördüncü Bölümü’nün 63.-71. maddeleri arasında ise, iş ve işçi bulma hizmetleri ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. İlgili kanun, kazanç amacıyla özel istihdam bürolarının açılmasını yasaklamış ve mevcut özel istihdam bürolarının üç yıl içinde kapatılmasını hükme bağlamıştır (md.65/A-B). Ancak iş hayatının ve işçilerin çıkarlarına aykırı olacak tarzda ve kâr sağlamak amacıyla faaliyet gösteren özel istihdam bürolarının üç yılı beklemeksizin derhal kapatılacağı ifade edilmiştir (md. 65/B). Üç yıla kadar kapatılacak büroların ise, faaliyetleri son buluncaya kadar, gördükleri işlerin türlerini, hizmetlerinin karşılığında işçi ve işverenlerden aldıkları

² 1932 ve 1934 yıllarında hazırlanan İş Kanunu tasarılarının ilgili hükümleri konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Gülmez, M. (1991). *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*. Ankara: TODAİE, ss. 253-254; 272-273.

³ Kabul Tarihi: 08.06.1936, R.G. 15.06.1936, Sayı: 3330.

ücret oranlarını gösteren tarifelerini, kendilerine kayıtlı işçilerin isim, adres ve mesleklerini, hangi yollardan ve ne şekilde iş veya işçi bulduklarını kanun yürürlüğe girdikten sonra üç ay içinde ilgili makamlara vermek zorunda oldukları hükme bağlanmıştır (md.66/A). Ayrıca otel, han, pansiyon, lokanta, aşçı dükkânları veya kahvehane gibi kamuya açık olan yerleri işletenlerin doğrudan veya dolaylı bir şekilde iş ve işçi bulma simsarlığı yapmaları ve ellerinde ilgili makamdan verilmiş resmi belge bulunmayan üçüncü kişilerin bu gibi yerlerde iş aracılığı faaliyetlerinde bulunmaları da yasaklanmıştır (md.70).

İş aracılığı hizmetinin, esas itibarıyla bir kamu hizmeti olarak yapılmasını düzenleyen 3008 sayılı kanunda, özel istihdam büroları ile ilgili yasağa önemli bir istisna getirilmiştir. Bazı iş ve sanat kollarındaki işçi ve işverenlerin kendi aralarında oluşturacakları büroların veya hayır işleriyle uğraşan derneklerin ilgili makamın (İİBK) iznini alarak ve denetimi altında bulunarak, hizmetleri karşılığında işçilerden herhangi bir ücret almamaları kaydıyla, faaliyette bulunabilecekleri düzenlenmiştir (md.68). Kısacası 3008 sayılı kanun, iş aracılığı konusunda ılımlı tekel modelini benimsemiştir. Ancak işverenlerin işçi ihtiyaçlarını her halde resmi iş ve işçi bulma teşkilâtına bildirmeleri gerektiği, genel olarak veya belirli nitelikleri haiz işçilerin herhangi bir işe girmeden önce kendilerini resmi iş ve işçi bulma teşkilâtına kaydettirmeleri zorunluluğunu getiren hüküm (md.69) ılımlı tekel modelini sertleştiren bir düzenleme olmuştur⁴.

3008 sayılı kanununun 146. maddesinde, kanunun yürürlüğe girmesinden sonra üç yıl içinde İİBK'nın da oluşturulması öngörülmüştür. Buna göre İİBK'nın 15.06.1939 tarihine kadar faaliyete geçmesi gerekmekteydi. Ancak 26.05.1939 tarihinde yayımlanan İktisat Vekaleti Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki 2450 Sayılı Kanun'da bazı değişiklikler yapan 3612 sayılı kanunun 8. maddesi, 3008 sayılı kanunun 63. ve 64. maddeleri gereğince oluşturulacak teşkilât (İİBK) ile bu teşkilâtın görev ve yetkilerinin, 3612 sayılı kanunun yayımlanmasından itibaren en geç iki yıl içinde TBMM'ye sunulacak bir kanun tasarısı ile belirleneceğini hükme bağlamıştır. Buna göre, İİBK'nın en geç Haziran 1941 tarihinde kurulması gerekirken; 1940 yılında, TBMM'ye İİBK ile ilgili sunulan kanun tasarısı geri alınmıştır. Bu dönemde II. Dünya Savaşı'nın da patlak vermesiyle, kurum ancak 1946 yılında kurulabilmiştir. Böylece 3008 sayılı kanunla birlikte, iş ve işçi bulma faaliyetinin bir kamu hizmeti olarak devlet tarafından yapılması ilkesi kabul edilmiş; ancak bu ilke yaklaşık on yıl sonra uygulamaya geçebilmiştir (Saymen, 1954, ss.260-261).

3008 sayılı kanununun 64. maddesinde ise, üç yıl içinde oluşturulacak İİBK'nın görevleri düzenlenmiştir. İlgili maddede her türlü ekonomik işletmelerle, serbest sanat ve hizmet niteliğindeki işler için bilgi toplamak; işgücü arz ve talebinin düzene bağlanması yönünde gerekli çalışmaları yapmak; işçi ücretlerinin iniş çıkışlarını izleyip geçim koşullarındaki yükseklikle karşılaştırarak sosyal sıkıntıların önüne geçmek için tüm yurttan veya bir bölge-

⁴ İş aracılık hizmetinin yönetimi açısından dört farklı modelden söz edilebilir. Mutlak tekel modelinde iş aracılığı bir kamu hizmeti olarak algılanmakta ve bu konuda devlete tekel hakkı tanınarak özel istihdam büroları yasaklanmaktadır. İlimli tekel modelinde ise, özel istihdam bürolarının bazı istisnai alanlarda faaliyet göstermesine izin verilirken, işçilerin de resmi istihdam bürolarına başvurmak zorunda olmaksızın iş aramalarına imkan verilmektedir. Denetime açık birlikte çalışma modelinde de, özel istihdam büroları resmi bürolarla birlikte, devletten izin alarak veya izin almaya bile gerek olmaksızın yalnızca belirli koşulları taşımaları şartıyla, ancak mutlaka devlet denetimine tâbi olarak faaliyet göstermektedirler. Son model olan serbest birlikte çalışma modelinde ise, resmi istihdam bürolarının yanında özel istihdam büroları da serbestçe iş aracılığı hizmeti görmektedir Başterzi, S., Şuğle, M.A. (1999). *İstihdam ve Danışmanlık Hizmetlerinin Hukuksal ve Toplumsal Yönleri*. Ankara:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, s.50.

de veya belediye çevresinde alınması gereken önlemleri saptamak ve bunların uygulanmasına yardım etmek; mesleğe yöneltmek, işçilerin mesleki eğitimlerinin yükseltilmesi ve usta işçi yetiştirilmesi için gerekli olan önlemler üzerinde çalışmak ve iş sözleşmesinin yapılmasında ücret karşılığı olmaksızın aracılık etmek İİBK’nın görevleri arasında sayılmıştır. Eş deyişle 3008 sayılı kanun, İİBK’nın görev yelpazesini tam istihdamı sağlamaktan, iş arz ve talebini düzene koymaya ve ücret politikalarını belirlemeye kadar uzanan bir şekilde geniş tutmuştur (Talas, 1992, s.118).

Kıscacası ilk iş kanunu olan 3008 sayılı kanun, iş aracılığı konusunda önemli düzenlemeler getirerek, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç yıl içinde İİBK’nın oluşturulmasını öngörmüş ve özel istihdam bürolarının kapatılarak, yenilerinin açılmasını yasaklamıştır. 68. maddede getirilen istisna haricinde, işe aracılığın bir kamu hizmeti olarak yapılmasını öngören düzenlemede, bu dönemde henüz Türkiye tarafından onaylanmamakla birlikte, ILO’nun 1919 tarihli İşsizlik Hakkındaki 2 Sayılı Sözleşmesi ile 1933 tarihli Ücretli İstihdam Bürolarının Kapatılması Hakkındaki 34 Sayılı Sözleşmesi önemli bir rol oynamıştır. ILO’nun 2 sayılı sözleşmesinin 2. maddesinde, sözleşmeyi onayan her üye ülkenin, merkezi bir makamın kontrolüne tâbi ve işçi ve işveren temsilcilerinden oluşan bir resmi parasız iş bulma büro sistemi kurması; parasız resmi ve özel iş bulma bürolarının aynı zamanda mevcut olması durumunda ise, bu büroların faaliyetlerinin milli bir plan dahilinde koordine edilmesi için tedbirler alınması gerektiği düzenlenmiştir. 1929 ekonomik bunalımının hemen sonrasında imzalanan ILO’nun 34 sayılı sözleşmesinin 2. maddesinde de kazanç amaçlı çalışan ücretli iş bulma bürolarının, bu sözleşmenin her üye ülke için yürürlüğe girmesi tarihinden itibaren 3 yıl içinde kapatılacakları; kazanç amaçlı yeni ücretli iş bulma bürolarının açılmayacakları ve faaliyet göstermekte olan ücretli iş bulma bürolarının ise, kapatılmaya kadar yetkili makamın kontrolü altında olacakları düzenlenmiştir. Ancak sözleşmenin 3. maddesinde belirli sanat ve işkollarında çalışan işçilere iş bulmak amacıyla yetkili makamın kontrolünde ve her yıl yenilenecek bir ruhsatname alınması kaydıyla, ücretli iş bulma bürolarının faaliyet gösterebilecekleri hükme bağlanmıştır. 2 sayılı sözleşmenin 1950, 34 sayılı sözleşmenin ise 1946 yılında ülkemiz tarafından kabul edildiği göz önüne alındığında, Türkiye’nin genellikle çalışma mevzuatında düzenlenmiş olan konulara ilişkin sözleşmeleri onaylama eğiliminin bu yıllara kadar uzandığını söylemek mümkün olacaktır⁵.

2.2. 4837 Sayılı İş ve İşçi Bulma Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun’da İş Aracılığı

İş ve işçi bulma hizmetlerinin kurumsal bir nitelik kazanması ise, 3008 sayılı kanunun kabul edilmesinden yaklaşık on yıl sonra, 1946 yılında 4837 sayılı İş ve İşçi Bulma Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun⁶ ile gerçekleşmiştir. 04.10.2000 tarihinde İş-

---

⁵ İİBK’yı kuran kanun tasarısıyla 34 sayılı ILO sözleşmesini onaylayan kanun tasarısı aynı zamanda hazırlanmış ve çok kısa bir zaman aralığı ile kabul edilmiştir. Bu nedenle Makal, Türkiye’de genellikle çalışma mevzuatında düzenlenmiş konulara ilişkin ILO sözleşmelerini onaylama eğiliminin, 34 sayılı ILO sözleşmesi için çok geçerlilik taşımadığını ileri sürmüştür. Makal’ın görüşü için bkz: Makal, A. (2002). **Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963**. Ankara:İmge Kitabevi, s.212. Ancak 3008 sayılı kanunda görevleri dahi tespit edilen kamu istihdam kurumunun (İİBK) üç yıl içinde kurulacağını öngören ilgili hüküm düşünüldüğünde, Türkiye’nin çalışma mevzuatında düzenlenmiş konulara ilişkin sözleşmeleri onaylama konusundaki eğiliminin bu yıllara kadar dayandığını söylemek mümkündür.

⁶ Kabul Tarihi: 21.01.1946, R.G. 25.01.1946, Sayı: 6215. İİBK’yı kuran 4837 sayılı kanun, 01.03.1950 tarihinde kabul edilen 5562 sayılı kanun ile değiştirilmiştir (R.G. 04.03.1950, Sayı: 7448).

Kur'u kuran 617 sayılı KHK çıkıncaya kadar yürürlükte kalan 4837 sayılı kanun, 3008 sayılı kanuna paralel bir takım düzenlemeler getirmiştir. 4837 sayılı kanunun 1. maddesinde, 3008 sayılı kanunun 63., 64. ve 69. maddeleri uyarınca, iş ve işçi bulma faaliyetlerini ve bunlarla ilgili diğer görevleri yerine getirmek üzere İİBK'nın oluşturulduğu ifade edilmiştir. Kanunda ayrıca İİBK'nın İş Kanunu'nun kapsamı dışında kalan iş ve işçi isteyenlere de aracılık yapacağı belirtilmiştir. Böylelikle İİBK, 1967 yılına kadar süren 3008 sayılı kanun döneminde tarım işleri, işçi sayısı on kişiden az olan işyerleri ve fikri çalışması bedeni çalışmasına üstün sayılanlar için de aracılık hizmetini yerine getirmekle yükümlü tutulmuştur⁷.

Toplam 18 maddeden oluşan 4837 sayılı kanun, İİBK'yı Çalışma Bakanlığı'na bağlı, özel kişilikte, mali ve idari bakımdan özerk bir kamu kurumu olarak tanımlamıştır (md.1/II). Merkez ve taşra teşkilâtından oluşan İİBK, ilk yıllarda yetersiz olan örgütlenmesini, akademisyen, işçi ve işveren temsilcileri ile yabancı uzmanların da görüşlerini alarak, zaman içinde geliştirmiştir⁸. İİBK'nın idari yapısı ve gelirleri ile ilgili düzenlemelere de yer veren 4837 sayılı kanun, Kurumun iş ve işçi isteyenlerin taleplerini karşılayamamaktan ötürü hukuken sorumlu tutulamayacağını hükme bağlamıştır (md.3). 4837 sayılı kanunla kurulan İİBK, 617 sayılı KHK'nin çıkmasına kadar 54 yıl boyunca, bazı durumlar ve işkolları dışında, iş aracılığı hizmetinde tekel statüsüne sahip bir kurum olarak faaliyet göstermiştir.

Bu dönemde Türkiye, ILO'nun 1948 tarihli İş ve İşçi Bulma Servisleri Kurulması Hakkındaki 88 Sayılı Sözleşmesi'ni ve 34 sayılı sözleşmeyi tadil eden 1949 tarihli Ücretli İstihdam Büroları Hakkındaki 96 sayılı Sözleşmesi'ni onaylamıştır. 88 sayılı sözleşme, tam istihdamı sağlayıp koruyacak, üretim kaynaklarının geliştirilmesi ve kullanımına yönelik olarak iş piyasasını en iyi şekilde örgütleyecek, ücretsiz bir kamu iş ve işçi bulma servisi kurulmasını düzenlemektedir. 1946 yılında İİBK'yı kuran ve gerekli yasal düzenlemeleri yapan Türkiye, bu sözleşmeyi 1949 yılında onaylamıştır. 34 sayılı sözleşmede düzenlenen ücretli istihdam bürolarının kapatılması ilkesinden ayrılarak, üye ülkelere bu konuda esneklik ve seçim imkanı tanıyan 96 sayılı sözleşme ise, Türkiye tarafından 1951 yılında onaylanmıştır. Türkiye, söz konusu sözleşmenin, kazanç gayesi güdenler de dahil olmak üzere, ücretli iş bulma bürolarının düzenlenmesini öngören ve gerekirse iş aracılığı konusunda daha katı hükümler ve bir kamu tekelini getiren II. Bölüme dönme imkanı tanıyan, III. Bölümünü onaylamıştır. Ancak Türkiye, II. Bölüme dönmemiş ve uygulamadan farklı bir şekilde, uluslararası sözleşmenin iş aracılığı konusundaki katı ve kamu tekelini öngören hükümlerini benimsememiştir.

2.3. 1475 Sayılı İş Kanunu'nda İş Aracılığı

II. Dünya Savaşı ertesinde Batı Avrupa'da hâkim olan sosyal devlet anlayışının etkisiyle biçimlenen 1961 Anayasası'nı takip eden dönemde getirilen yasal düzenlemelerle birlikte, Türkiye'de çalışma ilişkilerinin kurumsallaşması yönünde önemli adımlar atılmıştır⁹. 1963 yılında kabul edilen 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev

⁷ 3008 sayılı kanunun kapsamına giren işçi sayısı, ileriki yıllarda bağımlı çalışanlar kitlesinin gelişmesi ve 1950'li yıllarda yapılan idari ve yasal düzenlemelerle artış göstermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Makal, A. (1999). **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**. Ankara:İmge Kitabevi, ss.407-408.

⁸ İİBK, ilk şubelerini sırasıyla İstanbul, İzmir, Seyhan, Ankara, Konya ve Eskişehir'de açmıştır. Bkz: Saymen, F.H. (1954). **Türk İş Hukuku**. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, ss.277-278.

⁹ Çalışma ilişkilerinin kurumsallaşması konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Makal, A. (1997). **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920**. Ankara:İmge Kitabevi, ss.86-102.

ve Lokavt Kanunu ile birlikte toplu iş hukuku tümüyle İş Kanunu dışına çıkarılmış ve daha önceki dönemlerde yapılan değişiklikler ve çıkanlar farklı kanunlarla adeta yamalı bir bohça haline gelen 3008 sayılı İş Kanunu, 1967 yılında yerini 931 sayılı yeni İş Kanunu’na¹⁰ bırakmıştır (Makal, 2003, s.10). 931 sayılı kanun üç yıla yakın bir süre yürürlükte kaldıktan sonra, Türkiye İşçi Partisi’nin kanunun tümünün iptali isteğiyle Anayasa Mahkemesi’ne açtığı dava sonucunda, kanunun iptaline ve iptal kararının 12.10.1970 tarihinde yürürlüğe girmesine karar verilmiştir. Bu tarihten, 1475 sayılı İş Kanunu’nun¹¹ kabul edildiği 1971 yılına kadar ise, bireysel çalışma ilişkilerinde hukuksal bir boşluk yaşanmıştır. 1475 sayılı kanun, 931 sayılı kanunun birkaç hükmü dışında, içeriğinde herhangi bir değişikliğe gidilmeden kabul edilmiştir.

931 sayılı kanunda olduğu gibi 1475 sayılı kanunda da iş ve işçi bulma konusu, Altıncı Bölüm’de düzenlenmiştir. Kanunda, işçilerin elverişli oldukları işlere yerleşmelerine ve çeşitli işler için elverişli işçiler bulunmasına aracılığın, bir kamu görevi olarak İİBK tarafından yapılacağı belirtilmiştir (md.83). Her türlü ekonomik işletmelerle serbest sanat niteliğinde olan diğer işler için bilgi toplamak, işçi ve iş aramanın düzene bağlanması için gerekli çalışmaları yapmak, işçi ücretlerindeki dalgalanmaları izleyerek ve sosyal sıkıntıların önüne geçmek için alınması gereken önlemleri tespit ederek, bunların uygulanmasına yardım etmek, işverenler için işçileri gösteren cetvelleri yayımlamak, mesleğe yöneltmek ve mesleki eğitim konusunda gereken tedbirleri almak ve iş aracılığı görevleri, İİBK tarafından hiçbir karşılığı olmaksızın yürütülecek görevler arasında sayılmıştır (md.84). Söz konusu maddeye dayanılarak, 1973 yılında İş ve İşçi Bulma Kurumunun Ödevlerinin Yapılış Şekilleri Hakkında Tüzük¹² çıkarılarak, İİBK’nın görev şekilleri ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Kanunda ayrıca iş aracılığı faaliyeti konusunda yasaklara da yer verilmiştir. İşçilere iş ve işlere işçi sağlamak için kazanç amacıyla çalışılması veya büro açılması yasaklanmıştır (md.85/I). Ancak bu yasağa önemli bir istisna getirilmiş; zorunluluklar, yerleşmiş alışkanlıklar ve İİBK’nın yetersiz kalması nedeniyle (Çenberci, 1986, s.1147) İİBK’nın izniyle tarım işlerinde ücretli iş ve işçi bulma aracılığının yapılabileceği hükme bağlanmış (md.85/II) ve 1978 yılında bu hükme dayanılarak Tarımda İş ve İşçi Bulma Aracılığı Hakkında Tüzük¹³ çıkarılmıştır. Böylelikle İİBK’dan izin almak kaydıyla, kırsal yörelerde geleneksel olarak süregelen “elçilik” müessesesi yasallaştırılmıştır (Sözer, 1994, s.4). Tarım işlerinde ücretli iş ve işçi bulma aracılığı, Adana, Mersin, Aydın gibi mevsimlik tarım işlerinin yapıldığı şehirlerde ağırlıklı olarak görülmektedir. Ancak ilgili tüzük uyarınca, aracılık yapan kişilerin veya büroların işçilerden ücret almaları yasaklanmıştır (md.2/II).

Ayrıca çeşitli iş ve sanat kollarındaki işverenlerin ve işçilerin kendi aralarında veya çeşitli teşekküllerince veyahut kamu yararına yardımcı olan ve kamu yararına olmayıp yalnızca hayır işleriyle uğraşan derneklerce, İİBK’nın izni ve denetimi altında ve işçilerden herhangi bir ücret alınmaması kaydıyla, iş ve işçi bulma faaliyetinin yerine getirilebileceği de düzenlenmiştir (md.85/III). Bir başka ifadeyle 931 ve 1475 sayılı kanunlar, iş aracılığı konusunda mutlak bir kamu tekeli getirmemiş; tarım işlerinde kazanç amacı güden (ücretli), diğer bazı iş ve sanat kollarında ise, kazanç amacı gütmeyen istihdam bürolarının oluşturulmasına imkan tanıyan düzenlemeler getirmişlerdir.

¹⁰ Kabul Tarihi: 28.07.1967, R.G. 12.08.1967, Sayı: 12672.

¹¹ Kabul Tarihi: 25.08.1971, R.G. 01.09.1971, Sayı: 13943.

¹² Karar Sayısı: 7/6825, Kabul Tarihi: 20.07.1973, R.G. 11.08.1973, Sayı: 14622.

¹³ Karar Sayısı: 7/15721, Kabul Tarihi: 31.03.1978, R.G. 15.05.1978, Sayı: 16288.

Ancak 1475 sayılı kanunda iş ve işçi bulma konusundaki yasakları düzenleyen 85. maddede, 1983 yılında 2869 sayılı kanunla¹⁴ bir değişiklik yapılmıştır. Değişiklikle birlikte, işçilere iş ve işlere işçi bulmak için, kazanç amacıyla olsun veya olmasın faaliyet gösterilmesi, çalışılması veya büro açılması yasaklanmıştır (md.85/I). Bir başka ifadeyle, kazanç amacıyla gizli olarak faaliyet gösteren veya kazanç amacıyla faaliyet gösterdikleri kanıtlanamayan kişilerin de yasak kapsamına alınabilmesi için (Kutal, 1983, s.286), kazanç gayesi güdülün veya güdülmeyen, her türlü iş aracılığı faaliyeti yasaklanmıştır. Yasak kapsamına girmesi için aracılığın bir büro vasıtasıyla yapılması koşul değildir; bir kişinin, işçilere iş ve işlere işçi bulma amacıyla faaliyet göstermesi de bu yasağın kapsamı içinde sayılmıştır (Çenberci, 1986, s.1147). Böylelikle bazı iş ve sanat kollarında, kazanç amacı gütmemekle birlikte iş aracılığı yapan teşekküllerin veya derneklerin faaliyette bulunmaları da yasaklanmış ve iş aracılığında ılımlı tekel modelinden mutlak tekel modeline doğru bir sapma yaşanmıştır (Başterzi, Şuğle, 1999, s.68). İş Kanunu'nun 85. maddesinde yer alan yasaklara aykırı hareket eden gerçek ve tüzel kişilerin iş aracılığı ile ilgili bürolarının kapatılacağı ve bu fiilleri yapanların hapis ve ağır para cezasına çarptırılacağı da hükme bağlanmıştır (md.105).

Ancak tarım işlerinde İİBK'nın izniyle, ücretli iş ve işçi bulma aracılığı yapılması ile ilgili istisna hükmü korunduğu gibi (md.85/II); yine İİBK'nın izni ve denetimi altında olmak ve herhangi bir menfaat karşılığı olmamak kaydıyla, işverenin yurt dışında kendi iş ve faaliyetlerinde çalıştıracağı işçileri temin edebileceği de hükme bağlanmıştır (md.85/III)¹⁵. Söz konusu maddeye dayanılarak 1989 yılında da Yurt Dışında İşe Yerleştirme Hizmeti Hakkında Yönetmelik çıkarılmıştır¹⁶. Türk işverenlerinin yurt dışında yürüttükleri işler için, bürokratik engellerin en aza indirilerek, Türk işçilerine istihdam imkanı sağlanmasının (Kutal, 1983, s.287) ve yurt dışına işçi çıkışının kontrol altına alınmasının amaçlandığı bu düzenlemeyi, iş aracılığındaki tekel modelinde bir yumuşama olarak değerlendirmek çok doğru olmayacaktır. Çünkü işverenler işçileri başkaları için değil, kendi işinde istihdam etmek için bulmaktadırlar. Eş deyişle, burada iş aracılığı söz konusu değildir. Hatta kanunda böyle bir düzenleme getirilmemiş olsa bile, özel kesimdeki işverenlerin kendi işinde çalıştırmak için işçi arayıp, temin etmeleri mümkün olacaktır.

Ayrıca 1981 yılında kabul edilen 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'nun 47. maddesinin (b) bendi uyarınca, yüksek öğretim kurumları özel ve kamu kuruluşları ile işbirliği yaparak, mezunlarına iş bulmalarına yardımcı olabileme imkanını elde etmişlerdir. Bir başka ifadeyle yüksek öğretim kurumları, yalnızca mezun durumda olan eski öğrencilerine, İİBK'dan (şimdiki adıyla İş-Kur'dan) izin almadan ve İİBK'nın denetimi altında bulunmadan, iş aracılığı hizmeti verme haklarını kullanabilmektedirler (Türkmen, 2000, s.208).

931 ve 1475 sayılı kanunların İş ve İşçi Bulma başlığını taşıyan Altıncı Bölümü'nde yer alan hükümlere bakıldığında, bir kimsenin kendi ihtiyacı için doğrudan doğruya işçi temin etmesinin yada bu yolda çalışmasının veyahut bir kimsenin iş temini için bizzat çalışmasının yasaklanmadığı görülmektedir. Zira iş aracılığında bahsedebilmek için "aracı", "iş arayan" ve "işçi arayan" olmak üzere üç taraftan oluşan, üçlü bir iş hukuku ilişkisinin varlığı

¹⁴ Kabul Tarihi: 29.07.1983, R.G. 30.07.1983, Sayı: 18120.

¹⁵ 1475 sayılı İş Kanunu'nun 85. maddesine ilişkin çeşitli Yargıtay kararları için bkz: Akyiğit, E. (2001). **İçtihatlı ve Uygulamalı İş Kanunu Şerhi**. Ankara:Seçkin Yayınevi, ss.1535-1540. Sanatkarlara iş bulmak için özel büro açılması ile ilgili Yargıtay kararı incelemesi için bkz: Tuncay, A.C. İİHU. İş K. 85 (No.1). Özel konser büroları ve konsomatrisler ile ilgili Yargıtay kararı incelemesi için bkz: Bayer, İ. İİHU. İş K. 85 (No.2).

¹⁶ R.G. 04.10.1989, Sayı: 20302.

ğı gerekmektedir. Bu nedenle bir işverenin kendi işinde çalıştırmak üzere işçi bulmasını veya bir işçinin kendi imkanlarıyla bir iş bulmasını, iş aracılığı olarak değerlendirmek mümkün değildir (Akyiğit, 2001, ss.1526-1527). Resmi iş ve işçi bulma kurumlarının çalışma prensipleri uyarınca,¹⁷ herkes serbest bir şekilde işçisini ve işini arayıp bulabilme imkanına sahiptir.

Ancak 1475 sayılı İş Kanunu’nun 86. maddesinde “İş ve İşçi Bulma Kurumunca belirtilecek lüzum ve ihtiyaca göre, işverenlerin işçi isteklerini ve bazı özel vasıfları bulunan işçilerin her halde İş ve İşçi Kurumuna bildirmeleri ve genel olarak veya bazı özel vasıfları bulunan bir kısım işçilerin herhangi bir işe alınmadan önce mutlaka İş ve İşçi Bulma Kurumuna başvurarak kendilerini kaydettirmeleri (...) zorunluluğu çıkarılacak tüzüklerde gösterilir” hükmü yer almıştır. Bu maddeye dayanılarak düzenlenen İşverenlerin İşçi İsteklerini İş ve İşçi Bulma Kurumuna Bildirmeleri Hakkında Tüzük¹⁸ uyarınca, gerek kamu kesimindeki, gerekse özel kesimdeki işverenler işçi taleplerini İİBK’ya bildirmek zorundadırlar (md.2, 4). Ayrıca kamu kesimi için, istisnai bazı durumlar dışında, işçi ihtiyaçlarını İİBK vasıtası ile temin etme yükümlülüğü söz konusudur (md.3). Özel kesimde işçi ihtiyaçlarının İİBK vasıtası ile karşılanması yükümlülüğü olmamakla birlikte (md.5), özel sektördeki bazı büyük işverenler, aldıkları idare heyeti kararları uyarınca, işçi teminini de İİBK vasıtasıyla gerçekleştirebilmektedirler. Fakat işçi temini için İİBK’ya başvurma yükümlülükleri olan işverenlerin, İİBK’nın gönderdiği bütün işçileri istihdam etme zorunlulukları söz konusu değildir. Bir başka ifadeyle işverenler, İİBK tarafından gönderilen işçileri işe alıp almamakta serbesttirler. Nitekim İİBK’nın iş ve işçi isteyenlerin bu taleplerini karşılayamamaktan ötürü bir sorumluluğunun olmaması da, bu düzenlemenin doğal bir sonucudur (Tuncay, 1991, s.327). İİBK aracılığıyla, yüksek işsizliğin yaşandığı iş piyasalarında, iş arayanların işletmelerin kapılarında yığılmaları önlenmeye ve özellikle iktisadi devlet teşekküllerinde siyasi, idari yollardan baskı ve tavsiye gibi dış tesirlerin etkisiyle iş almanın önüne geçilmeye çalışılmıştır (Dereli, 1997, s.72; Erdut, 1998, ss.163-164; Zaim, 1997, ss.81-82).

Bu dönemde çıkartılan Anayasalarda yer alan düzenlemeler de, işe aracılığın kamusal bir hizmet olma niteliğini güçlendiren bir özellik taşımaktadır. 1961 Anayasası’nın 2. maddesinde belirtilen Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyal bir hukuk devleti olmasının bir gereği olarak, devlet yalnızca çalışanların çalışma koşullarının düzeltilmesi için çalışma hayatına müdahale ile yetinmemiş; işçilerin iş bulmalarına aracılık, işgücünün mesleğe yöneltilmesi, eğitilmesi ile işsizliği halinde geçimini sağlama görevlerini de üstlenmiştir. Nitekim Anayasanın “Çalışma Hakkı ve Ödevi” başlığını taşıyan 42. maddesinde, “Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için, sosyal, iktisadi ve mali tedbirlerle çalışanları korur ve çalışmayı destekler; işsizliği önleyici tedbirleri alır. (...)” hükmü ile devletin iş aracılığı konusundaki temel konumu güçlendirilmiştir.

1982 Anayasası’nda da, 1961 Anayasası’na paralel hükümler yer almıştır. 1982 Anayasası’nın yine 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyal bir hukuk devleti olduğu belirtilmiş; “Çalışma Hakkı ve Ödevi” başlığını taşıyan 49. maddesinin 1. ve 2. fıkralarında,

¹⁷ Resmi iş ve işçi bulma kurumlarının çalışma prensiplerini dört noktada toplamak mümkündür: Tarafsızlık, meottlu ve bilgili çalışma, meccanilik (parasız hizmet verme) ile müracaat ve istihdam serbestisi. Bu prensipler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Zaim, S. (1997). *Çalışma Ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi, ss.80-81.

¹⁸ Karar Sayısı: 7/6787, Kabul Tarihi: 29.06.1973, R.G. 06.08.1973, Sayı: 14617

“Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları korumak, çalışmayı desteklemek ve işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri alır. (...)” ifadesi yer almıştır. Ancak 2001 yılında 4709 sayılı kanunla¹⁹, “Devlet, işçi-işveren ilişkilerinde çalışma barışının sağlanmasını kolaylaştırıcı ve koruyucu tedbirleri alır” şeklindeki 49. maddenin 3. fıkrası yürürlükten kaldırılmış ve 49. maddenin 2. fıkrasında da değişiklik yapılmıştır. Değişiklik yapılan 49. maddenin 2. fıkrası, “Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır” hükmünü getirmiştir. Yapılan bu değişikliğin en önemli yanı, çalışma hakkının halen bir işi olanların dışında, işsiz olanları da ilgilendirdiği ve devletin işsizleri de korumakla yükümlü olduğunun belirtilmesidir; yürürlükten kaldırılan 3. fıkradaki “çalışma barışının sağlanması” görevi ise, 2. fıkranın içine katılması nedeniyle herhangi bir yenilik getirmemektedir. Dolayısıyla Anayasa’da düzenlenen çalışma hakkı gereğince devlet, iyi işleyen bir istihdam kurumu aracılığı ile, iş arayanların iş bulmasını kolaylaştırmak ve istemeden işsiz kalanlara yardım imkanı sağlamak için gerekli tedbirleri almakla yükümlü tutulmaktadır (Centel, 2001, ss.13-14). Bu hüküm, devletin işsizliğin önlenmesi ve işçilere iş bulunması konusunda bir tekel hakkına sahip olduğu şeklinde de yorumlanabilmektedir (Tuncay, 1991, s.326)²⁰.

3. İŞ ARACILIĞINDA KAMU TEKELİNİN KIRILDIĞI DÖNEM

Yarım yüzyılı aşan bir süre boyunca, iş aracılığında önemli ölçüde kamu tekeline sahip olan İİBK, kendi iç yapısıyla ilgili, teşkilatlanma, personel, mali imkanlar gibi sorunlar nedeniyle, son yıllarda kendisinden beklenen etkinliği gösterememiştir. 1960’lı yıllarda özellikle Federal Almanya başta olmak üzere Batı Avrupa ülkelerine gitmek isteyen işgücününün seçilmesi ve yerleştirilmesi konusunda yabancı işbulma büroları ile işbirliği içinde çeşitli çalışmalar yapan İİBK’nın faaliyetleri, son dönemde neredeyse yalnızca kamu işverenlerinin işgücü taleplerini karşılamak ve yasal bir zorunluluk olan sakat, eski hükümlü ve terör mağduru istihdamında aracılık yapmakla sınırlı kalmıştır. Öyle ki 1990’ların ikinci yarısından itibaren İİBK’nın işe yerleştirme hizmetlerinin ortalama %65’i kamu, %35’i ise özel sektördeki işletmelere yapılmıştır (Tablo 1). Bu oranlar, özel sektörde faaliyet gösteren işletmelerin işçilerini İİBK aracılığından ziyade başka kanallarla temin ettiklerini göstermektedir. Kısacası İİBK, iş piyasasının değişen koşulları karşısında yapısını değiştirmekte yetersiz kalmıştır. Özellikle yüksek vasıflı işçiler için aracılık fonksiyonunu etkin bir şekilde yerine getiremeyen İİBK, yalnızca vasıfsız ve yarı vasıflı işçilerin iş bulabilmek ümidiyle başvurdukları bir kurum olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Dolayısıyla 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren fiilen özel istihdam büroları gibi çalışan kurumlar, vasıflı işçiler için aracılık görevini üstlenmeye başlamışlardır. Danışmanlık şirketi adı altında kurulan bu bürolar, başlangıçta yalnızca üst düzey yöneticiler için aracılık yaparlarken, daha sonraları diğer meslek grupları için de, özellikle gazete ilânları vasıtasıyla, aracılık yapmaya başlamışlardır (Gündoğan, 1998, s.563). Ayrıca 1973 yılında patlak veren petrol krizinden sonra sanayileşmiş ülkelerde yaşanan durgunluk ve artan işsizlik nedeniyle yurtdışın-

¹⁹ Kabul Tarihi: 03.10.2001, R.G. 17.10.2001, Sayı: 24556 (Mükerrer).

²⁰ Karşı görüş için bkz: Sayın, A.K. (2002). *Emek Piyasasında Aracılık ve Özel İstihdam Büroları*. Ankara:Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Yayın No:324, s.212.

dan işgücü talebinin durması ve 1990’lı yıllardan itibaren kamu kesiminin küçültülmesi yönünde uygulanan politikalar sonucu, bu kesimde istihdam edilenlerin azalması da, İİBK’nın iş aracılığı fonksiyonunu azaltan bir gelişme olmuştur (Kutal, 2000, s.1; Alper, 2003, s.1). Nitekim yıllar itibarıyla kayıtlı başvuru ve kayıtlı işsizlerin sayısının artmasına rağmen; İİBK’nın gerek kamu sektöründe, gerekse özel sektörde işe yerleştirdiği işçi sayısı azalmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. İİBK’nın (İş-Kur’un) İstihdam Hizmetleri (1994-2004)

Yıllar	Kayıtlı Başvuru	Açık İş	İşe Yerleştirme		Kayıtlı İşsiz
			Kamu	Özel	
1994	362.666	251.017	143.255	99.211	469.345
1995	335.787	272.707	171.812	92.299	401.292
1996	411.170	267.060	129.949	113.331	416.795
1997	468.070	238.539	136.114	84.501	463.323
1998	430.407	235.360	143.939	74.415	465.235
1999	435.195	224.444	122.942	79.000	487.525
2000	768.386	195.672	108.624	76.986	730.496
2001	327.417	226.899	143.890	70.108	718.665
2002	324.760	139.275	100.589	24.482	464.228
2003	557.092	129.258	39.459	25.939	587.479
2004*	559.432	94.085	36.683	28.053	789.929

Kaynak: 1994-1999 dönemi için İİBK Genel Müdürlüğü İstatistik Yıllıkları; 2000-2004 dönemi için Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü İstatistik Yıllıkları kullanılmıştır.

* Ocak-Kasım 2004 dönemi verilerini içermektedir.

ILO’nun işgücü piyasasının iş ve işçi bulma faaliyetlerinin düzenlenmesi ve işsizliğe karşı alınacak önlemlerle ilgili 2, 34, 88, 96 ve 122 sayılı sözleşmeleri Türkiye tarafından onaylanmakla birlikte İİBK, yaklaşık elli yıl boyunca iş piyasasının ülke çapında ve belirli bir plan ve program çerçevesinde düzenlenmesini sağlayacak çağdaş ve dinamik bir yapıya kavuşturulamamıştır. Eş deyişle İİBK, ekonomik ve sosyal gelişmeler karşısında ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla İİBK, ilgili uluslararası sözleşmelere uygun bir örgütlenme yapısına sahip olmayan, hukuki statüsü ve personel rejimi, çağdaş gelişmelerin gerisinde olan, işsizlikle mücadelede etkin bir hizmet anlayışından uzak, iş aracılığı konusunda ise yalnızca, yukarıda bahsedilen bir takım formaliteleri yerine getirmeye çalışan bir kurum haline gelmiştir. Günümüzde batı ülkelerinde iş kurumları, çeşitli faaliyetlerle istihdamı geliştirmek ve işsizliği sınırlamak konularında önemli görevler üstlenirken, ülkemizde de sosyo-ekonomik gelişmelerin paralelinde, özellikle yapısal işsizlikle mücadele sürecinde, İİBK’nın yeniden yapılandırılması²¹ 1990’lı yılların başından itibaren tartışılmaya başlamıştır (Tuncay, 2002, s.4).

Nitekim 1996-2000 dönemini kapsayan 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda da İİBK’nın bugünkü yapısıyla işgücü piyasasının işe yerleştirme ve işçi bulma ihtiyaçlarına yeterince karşılık veremediği; bu nedenle gelişmiş ülke örneklerinde görüldüğü şekilde, meslek standartları temelinde ve hızlı çalışan bir kurumsal yapı çerçevesinde işgücü piyasasında istihdam hizmetlerinin karşılanmasına ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Aktif işgücü pi-

²¹ İİBK’ı yeniden yapılandırma girişimleri ve reform çalışmaları için bkz: Ekin, N. (2001). **Türkiye’de İş Piyasasının Yeniden Yapılandırılması: Özel İstihdam Büroları**. İstanbul:İTO Yayın No:2001-30, ss.175-178.

yasası politikalarının uygulanabilmesi için bu ihtiyacı karşılayacak bir kurumun varlığını zorunlu olduğu belirtilen 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, İİBK'nın kapsamlı bir biçimde ve güçlendirilerek İş-Kur adı altında yeniden örgütlenmesi üzerinde durulmuştur (DPT, 1995(a), s.54; DPT, 1995(b), s.10). 2001-2005 dönemini kapsayan 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise, İİBK'nın çağdaş istihdam hizmetlerini yerine getirecek şekilde yeniden yapılandırılması ve özel istihdam bürolarının kurulmasına ilişkin yasal düzenlemelerin yapılması gerektiği belirtilmiştir²². 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı "İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu"nun yayımladığı raporda da, günümüz koşullarında güncelliğini yitirmiş bulunan 96 sayılı ILO sözleşmesinin III. Bölüm hükümleri yerine, daha esnek hükümler içeren 181 sayılı ILO sözleşmesi hükümlerinin dikkate alınarak, İİBK'nın etkin bir işlerliğe kavuşturulması için yeniden yapılandırılması, personel, ücret, mesleki eğitim konularında iyileştirmeler yapılması ve özel istihdam büroları kurulması, getirilen öneriler arasında yer almıştır. Raporda ayrıca, İİBK'nın İş-Kur olarak yeniden düzenlenmesi ve işgücü piyasası ile ilgili enformasyon hizmetlerini yürütmesi, işgücü eğitimi, istihdam rehberliği, mesleğe yönelme ve benzeri istihdamı geliştirme faaliyetlerine diğer kamu ve özel kuruluşlarla birlikte aktif olarak katılımının sağlanması, işsizlik sigortasının uygulanabilmesi ve faaliyete geçtiğinde özel istihdam bürolarını denetleme konularında yeterli bir yapıya kavuşturulabilmesi için, bu konuda hazırlanan kanun tasarısının bir an önce yürürlüğe girmesi gerektiği üzerinde önemle durulmuştur (DPT, 2001, ss.61-63).

Sosyal güvenlik reformu çerçevesinde, 25.08.1999 tarihinde kabul edilen 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu²³ ile kurulan, 2000 yılında primlerin toplanması ile uygulanmaya başlanan ve 1 Nisan 2002 tarihi itibarıyla ilk işsizlik ödemesinin gerçekleştiği işsizlik sigortasının da, İİBK'nın gittikçe hantallaşan yapısına çok ağır ve yeni görevler yüklemesi sonucunda²⁴, Kurumun yapısının değiştirilmesi kaçınılmaz bir duruma gelmiştir. Dolayısıyla bu ihtiyacı karşılamak amacıyla, 4588 sayılı kanunun²⁵ verdiği yetkiye dayanarak Bakanlar Kurulu, 2000 yılında İş-Kur'u kuran Türkiye İş Kurumunun Kurulması ile Bazı Kanun ve KHK'lerde Değişiklik Yapılması Hakkında 617 Sayılı KHK'yi²⁶ kabul ederek yürürlüğe koymuştur. Ancak yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra Anayasa Mahkemesi tarafından, sosyal güvenlik alanında önemli değişiklikler getiren 616, 618 ve 619 sayılı KHK'ler²⁷ ile 617 sayılı KHK'nin dayandığı 4588 sayılı yetki kanunu iptal edilmiştir. Böylece diğer KHK'ler gibi 617 sayılı KHK de, yasal ve anayasal dayanaktan yoksun kaldığı gerekçesiyle iptal edilmiş ve 2003 yılında kabul edilen 4857 sayılı İş Kanunu'nun 90. maddesinde yer alan düzenlemelerin paralelinde, aynı yıl 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu ile İş-Kur kuruluncaya kadar bu alanda önemli bir hukuksal boşluk yaşanmıştır.

²² <http://plan8.dpt.gov.tr/> (22.09.2004).

²³ Kabul Tarihi: 25.08.1999, R.G. 08.09.1999, Sayı: 23810.

²⁴ 4447 sayılı kanun uyarınca, işsizlik sigortası primlerinin toplanmasından Sosyal Sigortalar Kurumu, diğer her türlü hizmet ve işlemlerin yapılmasından İİBK Genel Müdürlüğü görevli, yetkili ve sorumludur. Bu amaçla İİBK bünyesinde İşsizlik Sigortası Daire Başkanlığı kurulmuştur (md.46/IV).

²⁵ Kabul Tarihi: 29.06.2000, R.G. 06.07.2000, Sayı: 24101 (Mükerrer).

²⁶ Kabul Tarihi: 24.08.2000, R.G. 04.10.2000, Sayı: 24190 (Mükerrer).

²⁷ 616 sayılı Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanlığı'nın Kurulması ve Bazı Kanun ve KHK'lerde Değişiklik Yapılması Hakkında KHK, SSK'nın yeniden yapılandırılması ile ilgili iken; 618 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Teşkilatının Kurulması ile Bazı Kanun ve KHK'lerde Değişiklik Yapılması Hakkında KHK, sosyal sigorta kuruluşları arasında koordinasyonu sağlamak üzere bir üst kurum olarak oluşturulan Sosyal Güvenlik Kurumu ile ve 619 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar SSK Kanununun ve Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar SSK ile Bazı Kanun ve KHK'lerde Değişiklik Yapılması Hakkında KHK ise, Bağ-Kur'un yeniden yapılandırılması ile ilgilidir.

Aşağıda, öncelikle İİBK yerine İş-Kur’u kuran 617 sayılı KHK, 4857 sayılı İş Kanunu’nun iş aracılığı ile ilgili düzenlemeleri ve 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu incelenecektir.

3.1. 617 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname’de İş Aracılığı

617 sayılı KHK, 4837 sayılı İş ve İşçi Bulma Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunu, 16. maddesinin 2. fıkrası haricinde²⁸, ek ve değişiklikleri ile birlikte yürürlükten kaldırmış; bir başka ifadeyle İİBK’nın yerini İş-Kur almıştır. Böylelikle Türkiye’de iş aracılığı hizmetinde, farklı bir yapılanma ile yeni bir döneme girilmiştir. Ancak 617 sayılı KHK’de, İş Kanunu’nun ilgili maddelerinde yer alan İİBK ifadesinin yerini bundan böyle İş-Kur ifadesinin alacağına dair herhangi bir düzenleme yer almadığı için, iş mevzuatında İİBK ve İş-Kur isimleri birlikte yer almıştır. 617 sayılı KHK ile birlikte İİBK ifadesinin, zımnen de olsa İş-Kur olarak değiştirildiğini söylemek mümkünse de; KHK’de ilgili tüm kanun maddelerinde, bundan böyle İİBK’nın yerini İş-Kur’un alacağına dair açık bir düzenlemenin yapılmasının daha uygun olacağı ileri sürülmüştür (Akyiğit, 2001, s.1530).

4837 sayılı kanun döneminde olduğu gibi İş-Kur, 617 sayılı KHK’de de özel hukuk hükümlerine tâbi, tüzel kişiliği haiz, idari ve mali bakımdan özerk bir kamu kuruluşu özelliği taşımaktadır. Ancak 4837 sayılı kanunun 1. maddesinin 2. fıkrasında İİBK, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na bağlı bir kamu kuruluşu olarak tanımlanırken; 617 sayılı KHK’nin 1. maddesinin 3. fıkrası, beraberinde büyük bir yeniliği getirerek, İş-Kur’a Türk sosyal güvenlik sistemi içinde faaliyette bulunacak bir kamu kuruluşu niteliği kazandırmıştır (Kutal, 2000, s.2). 617 sayılı KHK ile birlikte, istihdamın korunması, geliştirilmesi, yaygınlaştırılması, işsizliğin önlenmesi faaliyetlerinde bulunmak ve aynı zamanda işsizlik sigortasını yürütmek üzere kurulan İş-Kur, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın bağlı kuruluşu olan Sosyal Güvenlik Kurumu’nun ilgili kuruluşu olarak faaliyet göstermeye başlamıştır²⁹.

1475 sayılı İş Kanunu’nda ve 4837 sayılı İİBK’nın teşkilât kanununda, İİBK’nın esas görev alanı iş aracılığı, işler konusunda bilgi toplamak ile mesleki eğitim ve yönlendirme olarak belirlenirken; 617 KHK ile İş-Kur’a yeni görevler verilmiştir. İş ve meslek analizleri yapmak, yaptırmak, meslekleri tanımlamak, Türk Meslekler Sözlüğünü hazırlamak; işsizlik sigortası hizmetlerini yürütmek; özürlülerin, eski hükümlülerin, terörden etkilenenlerin ve korunmaya muhtaç olanların istihdamlarına yardımcı olmak ve özel istihdam projeleri uygulamak; nitelikli eleman ihtiyacını karşılamak üzere kayıtlı işsizlere ve işini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya bulunan işgücüne mesleğe hazırlık, meslek edinme, meslek geliştirme ve meslek geliştirme eğitimi vermek, verdirmek, kendi işini kuracak işsizlere yönelik mesleki bilgi ve beceri kazandırma kursları düzenlemek, doğal afetlerin meydana geldiği yerler ile işsizliğin yoğun olduğu yerlerde uzun süreli işsizlere en fazla altı ay süreyle toplum yararına çalışma programları uygulamak; istihdamdaki işgücü ile ilk ve orta kademe yöneticileri için işyerlerinde eğitim seminerleri düzenlemek; özel istihdam büroları ile ilgili olarak Kuruma verilen görevler ile Türkiye’de yabancı uyrukluların istihdamı

²⁸ 4837 sayılı kanunun 16. maddesinin 2. fıkrası, "Kurumun malları İcra ve İflas ve Türk Ceza Kanunları bakımından Devlet malı hükmünde olup alacakları da Devlet alacağı derecesinde imtiyazlıdır" hükmünü taşımaktadır.

²⁹ 618 sayılı KHK ile, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na bağlı tüm sosyal sigorta kurumları (Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanlığı, Bağ-Kur Genel Müdürlüğü ve Türkiye İş-Kur Genel Müdürlüğü), "Sosyal Güvenlik Kurumu" adını taşıyan tek bir çatı altında toplanmıştır.

konusunda Kuruma verilen görevleri yerine getirmek İş-Kur'un yeni görevleri arasında yer almıştır. Bu görevlerden işsizlik sigortası ve özel istihdam büroları ile ilgili hizmetler, ülkemizde ilk kez uygulamaya geçeceği için, özel bir önem taşımaktadır. 617 sayılı KHK'nin 9. maddesinde İş-Kur'un beş ana hizmet biriminin arasında yer alan İşsizlik Sigortası Dairesi Başkanlığı ve Özel İstihdam Büroları Dairesi Başkanlığı'nın görevleri, 12. ve 13. maddelerde düzenlenmiştir. KHK'nin 13. maddesi uyarınca Özel İstihdam Büroları Dairesi Başkanlığı'nın temel görevleri arasında gerekli şartları taşıyan özel istihdam bürolarına izin vermek, izinlerin uzatılmasına ve iptaline ilişkin işlemleri yürütmek, özel istihdam bürolarınca Kuruma verilmiş olan teminat mektuplarının korunması ve gerektiğinde iadesi ile ilgili işlemleri yapmak, özel istihdam bürolarınca Kuruma bildirilen istatistik verileri değerlendirmek, tüm uygulamaya ilişkin kayıtları tutmak, Genel Müdür ve Genel Müdür Yardımcıları tarafından verilen görevler ile mevzuatta öngörülen diğer görevleri yapmak yer almıştır.

KHK'nin 37. ve 38. maddelerinde ise, 1475 sayılı İş Kanunu ile ilgili değişiklikler yer almış; bu maddeler uyarınca 1475 sayılı kanunun 85. maddesinin 2. fıkrasında değişiklik yapılarak tarım işlerinde ücretli iş ve işçi bulma aracılığının yanı sıra özel istihdam bürolarının faaliyetlerine de İş-Kur tarafından izin verilebileceği öngörülmüştür³⁰. Ancak izin verilen özel istihdam bürolarının, yönetmelikle belirlenecek meslekler ile üst düzey yöneticiler dışında, iş arayanlardan her ne ad altında olursa olsun menfaat temin etmeleri ve ücret almaları yasaklanmıştır. Böylece 617 sayılı KHK ile İş Kanunu'ndaki iş aracılığı ile ilgili yasaklayıcı hüküm değiştirilerek, özel istihdam bürolarının, Türkiye tarafından henüz onaylanmamakla birlikte, ILO'nun 181 sayılı Özel İstihdam Büroları Sözleşmesi³¹ ve 188 sayılı Özel İstihdam Bürolarına İlişkin Tavsiye Kararı³² çerçevesinde hayata geçirilmesi sağlanmıştır. Bir başka ifadeyle, iş aracılığı hizmetinin esas itibarıyla devlet tarafından yürütülmesi ilkesine dayanan ılımlı tekel modeli terk edilerek, denetime açık birlikte çalışma modeline geçilmiştir.

20. yüzyılın son 20-25 yılında hızlanan istihdamın yapısal değişimi ve özellikle yüksek işsizlik oranları karşısında istihdamı arttırabilmek için siyasal iktidarların yeni arayışlar içinde olmaları sonucunda ILO'nun özel istihdam bürolarına karşı yaklaşımları değişiklik göstermiştir (Kutal, 2000, s.4). 1990'lı yıllara kadar iş aracılığının bir kamu hizmeti olarak devlet tarafından yapılacağı ilkesini benimseyen ILO, 1997 yılında 181 sayılı sözleşmeyi kabul ederek, bazı sınırlama ve denetimlerle, özel istihdam bürolarının da iş aracılığı hizmeti sunmalarına imkan tanımıştır. 181 sayılı ILO sözleşmesinde, 96 sayılı ILO sözleşmesinin içerdiği tekel ilkesi yer almamıştır. Bunun yerine kamu ve özel istihdam hizmetleri arasında yeni bir dengenin kurulması ve özel istihdam bürolarının etkinlik, eşitlik, büyüme ve sosyal adalet ilkeleri çerçevesinde, işgücü piyasasının en iyi biçimde işletilmesine katkı yapması ilkesi benimsenmiştir (Erdut, 1999, s.82).

181 sayılı ILO sözleşmesine paralel olarak düzenlenen 617 sayılı KHK uyarınca İş-Kur'dan izin alınarak kurulan özel istihdam bürolarının, güvenilir bir finansal yapıya sahip

³⁰ 617 sayılı KHK ile İş Kanunu'nun 85 maddesinin 2. fıkrasında yapılan değişiklikle, özel istihdam bürolarına yalnızca tarım işlerinde aracılık olanağı tanıdığı yönündeki farklı görüş için bkz: Akyiğit, E. (2001). **İçtihatlı ve Uygulamalı İş Kanunu Şerhi**. Ankara:Seçkin Yayınevi, s.1532.

³¹ 1997 yılında kabul edilen 181 sayılı ILO sözleşmesi'nin tam metni için bkz: <http://www.ilo.org/ilolex/english/convdisp2.htm> (12.01.2005).

³² 1997 yılında kabul edilen 188 sayılı ILO tavsiye kararının tam metni için bkz: <http://www.ilo.org/ilolex/english/recdisp2.htm> (12.01.2005).

olmaları ve iki yılda bir izinlerini yenilemeleri gerekmektedir (md.30/II-III). Özel istihdam bürolarını denetleme yetkisi Kurum müfettişlerine verilirken (md.30/son); bu büroların iş aracılığı faaliyetleriyle ilgili olarak geçersiz sayılacak işlemleri (md.31/III), bürolara verilen faaliyet izninin reddi, yenilenmemesi, iptali ve bu kararlara karşı yapılacak itirazlara ilişkin usulle ilgili düzenlemeler de (md.32) KHK’de yer almış ve özel istihdam bürolarının 01.09.2002 tarihinden itibaren faaliyete başlayacakları hükme bağlanmıştır (md.41).

Ancak 29.06.2000 tarihinde kabul edilen ve 616, 617, 618 ve 619 sayılı KHK’lerin dayandığı 4588 sayılı yetki kanunu, Anayasa Mahkemesi tarafından kısa bir süre sonra iptal edilmiştir (05.10.2000, E.2000/45, K.2000/27)³³. Böylece söz konusu KHK’ler, yasal ve anayasal dayanaktan yoksun kalmışlardır. Anayasa’nın 91. maddesine göre, KHK’lerin Anayasa’ya uygun sayılabilmelerinin ön koşulu, bunların geçerli bir yetki kanununa dayandırılmaları olduğundan yetki kanunun iptali, bu kanuna göre çıkarılan KHK’leri Anayasa’ya aykırı duruma getirmiştir. Bu nedenle, Anayasa’ya aykırı görülerek iptal edilen 4588 sayılı Yetki Kanunu’na dayanılarak çıkarılan diğer KHK’ler gibi 617 sayılı KHK de, Anayasa’nın Başlangıç’ı ile 6. ve 91. maddelerine aykırı bulunarak, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir (31.10.2000, E.2000/63, K.2000/36)³⁴. Ancak bu iptallerin doğuracağı hukuksal boşluğun, kamu yararını ihlâl edici nitelikte görülmesi nedeniyle ve kanun koyucuya yeni düzenlemeler yapması için zaman tanımak amacıyla Anayasa’nın 153. maddesi uyarınca, iptal hükümlerinin 617 sayılı KHK için 9 ay sonra, diğer KHK’ler içinse 6 ay ilâ 1 sene sonra yürürlüğe girmesine karar verilmiştir³⁵. Fakat Anayasa Mahkemesi tarafından tanınan sürelerin sonunda herhangi bir yasal düzenleme yapılamamıştır. Anayasa Mahkemesi tarafından belirtilen süreler içinde gerekli yasal düzenlemelerin yapılmaması, ülkede geniş bir toplum kesimine hizmet veren sosyal sigorta kurumlarının hukuki varlıkları ile ilgili, pek sık rastlanılmayan tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Sosyal sigorta kurumlarının özellikle denetim faaliyetlerinde önemli boşluklar ortaya çıkmış; yatırım ve personel politikaları büyük ölçüde aksamıştır. Bu dönemdeki hukuki boşluktan İş-Kur da ciddi bir şekilde etkilenmiş; özellikle iş piyasasına yönelik mesleki eğitim faaliyetleri ve iş piyasasını düzenlemeye yönelik çeşitli projeler hayata geçirilememiştir. Bu geçiş döneminde İş-Kur’un ağırlıklı faaliyet alanını işsizlik sigortası oluşturmuş; ancak aktif istihdam politikalarını belirlemeye ve uygulamaya yönelik faaliyetleri gecikmiştir (Alper, 2003, s.2). Kısacası gerekli yasal düzenlemelerin yapılabilmesi için tanınan 9 aylık sürenin 08.08.2001 tarihinde sona ermesine rağmen; 05.07.2003 tarihinde 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu kabul edilinceye kadar bu alanda önemli bir boşluk yaşanmıştır. Arada geçen yaklaşık iki yıl boyunca, bir yandan İş-Kur’un tüzel kişiliği konusunda çeşitli tartışmalar yaşa-

³³ 4588 sayılı yetki kanunu iptal eden Anayasa Mahkemesi kararı için bkz: <http://www.anayasa.gov.tr/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K2000/K2000-27.htm> (05.06.2004).

³⁴ 617 sayılı KHK’yi iptal eden Anayasa Mahkemesi kararı için bkz: <http://www.anayasa.gov.tr/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K2000/K2000-36.htm> (05.10.2004).

³⁵ 4588 sayılı yetki kanununa dayanılarak çıkarılan 616 sayılı KHK 1 yıl sonra (10.11.2001 tarihinde), 618 sayılı KHK 6 ay sonra (08.05.2001 tarihinde) ve 619 sayılı KHK ise 9 ay sonra (08.11.2001 tarihinde) yürürlükten kalkmıştır. Söz konusu KHK’lerin yürürlükten kalkmasıyla ortaya çıkan hukuki boşluğun sosyal güvenlik sistemine etkileri konusunda bkz: OKUR, A.R. (Kasım 2001). "Sosyal Güvenlik Depremi". **Çimento İşveren**. C.15, S.6, ss.3-6.

nırken; diğer yandan İş-Kur faaliyetlerine yasal bir düzenleme varmışçasına devam etmiş ve hatta Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 617 sayılı KHK'nin iptalinden sonra kararın uygulanmasına ilişkin bir çok yönetmelik çıkarıp yürürlüğe koymuştur³⁶.

3.2. 4857 Sayılı İş Kanunu'nda İş Aracılığı

Otuz yılı aşkın bir süre yürürlükte kalan ve 3008 sayılı İş Kanunu'nun genel sistematüğini ve temel düzenlemelerini devam ettiren 1475 sayılı İş Kanunu'nun, çalışma yaşamında meydana gelen gelişmeler karşısında yetersiz kalması üzerine, 2003 yılında 4857 sayılı İş Kanunu³⁷ kabul edilmiştir. Ancak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın, Haziran 2002 tarihinden itibaren dokuz kişilik Bilim Komisyonu'nun hazırladığı kanun taslağını sosyal tarafların bilgisine sunmasına ve onlarla çeşitli toplantılar düzenlemesine rağmen, sosyal taraflar taslak üzerinde kesin bir uzlaşmaya varamamışlardır. Sosyal tarafların bir araya geldikleri toplantılarda işveren tarafı, özellikle iş güvencesi ve kıdem tazminatı haklarını sınırlamaya çalışırken; işçi tarafı geçici iş ilişkisi, özel istihdam büroları ve yeni çalışma türlerine şiddetle karşı çıkmıştır. Dolayısıyla bu itirazlar, kanun taslağını bütünü ile değerlendirme olanağını sınırlandırarak (Kutal, 2003, s.22); sosyal uzlaşmayı ve "iktisadi etkinlik" ile "sosyal eşitlik" arasındaki dengeyi sağlamaktan uzak bir iş kanununun çıkmasına neden olmuştur (Makal, 2003, ss.17-18).

4857 sayılı kanunun genel gerekçesinde yeni teknolojik gelişmeler, 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda sosyal ve siyasal yapıyı değiştiren Sanayi Devrimi gibi insanlık tarihinde dönüm noktasını oluşturan bir "devrim" olarak nitelendirilmiştir. Teknolojik devrimle birlikte, yeni çalışma türlerinin hızla yaygınlaştığı, işsizliğin artık yalnızca gelişmekte olan ülkelerin bir sorunu olmaktan çıkarak evrensel bir boyut kazandığı, buna karşılık ulusal ve uluslararası mevzuatın bir dönem tasfiye etmeye çalıştığı özel istihdam bürolarının günümüzde kanunlarla düzenlenerek yeni işlevlere kavuşturulduğu gerekçede yer almıştır. Ancak Türk İş Hukuku mevzuatının bu değişimi zamanında saptayıp, gerekli uyumu yakalayamadığının belirtildiği genel gerekçede, ekonomik kriz dönemlerinde işçi ve işverenlerin esnek kuralardan yararlanmalarına İş Kanunu'nun katı hükümlerinin imkan vermemesi nedeniyle, yeni İş Kanunu'nda bu hükümlerin yerini esnek hükümlerin aldığı ifade edilmiş ve AB sosyal normlarına uyum sağlamanın önemine değinilmiştir (Uçum, Çakmakçı, 2003, ss.165-168).

4857 sayılı kanunda iş ve işçi bulmaya aracılık 90. maddede, "İş ve İşçi Bulma" başlığını taşıyan Altıncı Bölüm'de düzenlenmiştir. Söz konusu maddeye göre, "İş arayanların elverişli oldukları işlere yerleştirilmeleri ve çeşitli işler için uygun işçiler bulunmasına aracılık görevi, Türkiye İş Kurumu ve bu hususta izin verilen özel istihdam bürolarınca yerine getirilir". Böylelikle 1475 sayılı kanundaki yasaklar kaldırılarak, 617 sayılı KHK'deki dü-

---

36 Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararından 9 ay geçtikten sonra 617 sayılı KHK'nin yürürlükte olup olmadığı; İş-Kur'un tüzel kişiliğinin devam edip etmediği; İş-Kur'un işlemlerinin hukuken geçerli olup olmadığı ve Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen bir KHK'ye dayanılarak çıkarılan yönetmeliklerin ve tebliğlerin geçerli olup olmadığına ilişkin tartışmalar için bkz: TUNCAY, A.C. (Mart 2002). "Anayasa Mahkemesinin İptal Kararından Sonra Türkiye İş Kurumunun Hukuki Durumu". *Çimento İşveren*. C.16, S.2., ss.4-10; İş-Kur'un tüzel kişiliği konusunda Tuncay'ın karşısındaki görüş için bkz: OKUR, A.R. (Şubat 2002). "İşkur'un Hukuki Durumu". *İşveren Dergisi*, C.XL, S.5, ss.33-34.

37 Kabul Tarihi: 22.05.2003, R.G. 10.06.2003, Sayı: 25134.

zenlemelere paralel bir şekilde iş aracılığında, denetime açık birlikte çalışma modeli benimsenmiştir. 90. maddenin gerekçesinde ILO’nun 181 sayılı sözleşmesine paralel bir şekilde kurulmalarına ve faaliyet göstermelerine izin verilen özel istihdam büroları ile emek piyasalarının yönetiminde esnekliğin artırılmasının ve bu yolla istihdam düzeyinin yükseltilmesinin amaçlandığı ifade edilmiştir (Uçum, Çakmakçı, 2003, s.194).

Ancak İş Kanunu ön tasarısında, işçi sendikaları ve muhalefet tarafından köleliğe dönüşen neden olduğu ve taşeronlaşmayı teşvik ettiği gerekçesiyle sert bir şekilde eleştirilen mesleki faaliyet şeklindeki (gerçek olmayan) ödünç iş ilişkisini düzenleyen madde³⁸ kanundan çıkarılmış ve gerçek anlamda ödünç iş ilişkisi, 7. maddede düzenlenerek, başlığı “geçici iş ilişkisi” olarak değiştirilmiştir³⁹. Böylece ülkemizde yalnızca istihdam ilişkisinin tarafı olmaksızın emek arz ve talebini buluşturma görevini üstlenen özel istihdam bürolarının kurulmalarına ve faaliyet göstermelerine izin verilmiş; ancak geçici istihdam bürolarının kurulmalarına ve faaliyet göstermelerine imkan verilmemiştir. Bir başka ifadeyle, yazılı rızası alınmak suretiyle işçi, yalnızca holding bünyesi içinde veya aynı şirketler topluluğuna bağlı başka bir işyerinde veya yapmakta olduğu işe benzer işlerde çalıştırılması koşuluyla başka bir işverene geçici olarak devredilebilecektir (md.7/I); işçinin kural olarak bir başka işverenin yanında çalıştırılmak üzere istihdam edilmesi söz konusu olamayacaktır.

Geçici istihdam bürolarının işe yerleştirdiği kişilerin, AB’de toplam istihdam içindeki oranı düşük (% 2) olmakla birlikte, 1990’lı yılların ortalarından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Hatta İspanya’da yeni akdedilen iş sözleşmelerinin % 12,5’i geçici istihdam büroları tarafından yapılmıştır⁴⁰. Geçici işçilik, özellikle kadınlar ve gençler arasında yaygındır. Ayrıca, yapılan bir araştırmaya göre Avrupa’da çalışan geçici işçilerin % 29-53 arasında bir bölümü geçici istihdam bürosunda çalışmaya başladıktan sonra bir yıl içinde devamlı bir iş sahibi olmuşlardır (Tuncay, 2003, s.69). Dolayısıyla geçici istihdam büroları, özellikle iş piyasasına yeni giren işçilerin daimi bir iş elde etmede kullandıkları bir sıçrama tahtası oluşturmaktadır. Geçici işçiliğin son yıllarda artan önemi karşısında, AB Komisyonu 25 Haziran 1991 tarihinde 91/383 sayılı “Belirli Süreli Hizmet veya Geçici İş İlişkisiyle Çalışan İşçilerin Çalışma Esnasında Alınacak Sağlık ve Güvenlik Önlemlerinin İyileştirilmesine Yönelik Önlemler Yönergesi”ni⁴¹ ve 16 Aralık 1996 tarihinde 96/71 sayılı “Hizmetlerin İfasi Gerçeğinde İşçilerin (Başka Bir Üye Ülkeye) Gönderilmesi Yönergesi”ni⁴² kabul etmiştir. 91/383 sayılı yönerge, geçici iş ilişkisiyle ilgili yeterli bir düzenleme getirmemekle birlikte; geçici işçiliğe ilişkin hükümler içeren tek yönerge olması açısından önem taşımaktadır. 96/71 sayılı yönergede ise, işçilerin başka bir üye ülkeye geçi-

³⁸ Mesleki faaliyet şeklindeki ödünç iş ilişkisini düzenleyen İş Kanunu ön tasarısının 93. maddesi için bkz: Tuncay, A.C. (Nisan 2003). "İş Kanunu Tasarısı'ndaki Ödünç İş İlişkisi ve Eleştirisi". **Mercek**, s.57.

³⁹ Tüm dünyada geçici iş ilişkisi olarak adlandırılan bu ilişki, sadece Almanca konuşulan ülkelerde ödünç iş ilişkisi olarak adlandırılmaktadır. Tuncay, A.C. (2003). "Kayıtlı İstihdamın Yaratılmasında Geçici İstihdam Türleri ve Özel İstihdam Bürolarının Rolü". **İstihdam Yaratılmasında Geçici Çalışma Türleri ve Özel İstihdam Bürolarının Rolü Semineri**. Ankara: TİSK Yayın No:283, s.36. Gerçek anlamda ödünç iş ilişkisinde işveren, kural olarak kendi yanında çalışan işçisinin de rızasıyla bir karşılık elde ederek veya etmeyerek, işçinin işgörmeye edimini kısa bir süre için başka işverene vermektedir. Mesleki faaliyet şeklindeki ödünç iş ilişkisinde ise işçi, ücretli olarak başkasına işçi vermeyi meslek edinmiş bir işveren tarafından yalnızca başka işverenlere ödünç verilmek üzere istihdam edilmektedir. Ödünç iş ilişkisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Akyiğit, E. (1995). **İş Hukuku Açısından Ödünç İş İlişkisi**. Ankara:Kamu-İş.

⁴⁰ <http://www.eurofound.eu.int/1999/01/study/tn9901201s.html> (24.12.2004).

⁴¹ 91/383 sayılı yönergenin tam metni için bkz: http://europa.eu.int/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31991L0383&model=guichett (24.12.2004).

⁴² 96/71 sayılı yönergenin tam metni için bkz: http://europa.eu.int/comm/employment_social/labour_law/postingofworkers_en.htm (12.01.2005).

ci çalışmak üzere gönderilmesi ve bu işçilerin çalışma koşullarıyla ilgili düzenlemeler yer almaktadır. Yönergelerde yer almayan birçok konu ise, AB üyesi ülkelerin ulusal mevzuatlarında düzenlenmiştir⁴³. Ancak AB’de geçici işçilerin çalışma koşulları ile ilgili yeni bir yönerge hazırlama çalışmaları, 2000’li yılların başından beri AB’nin sosyal taraflarını oluşturan ETUC (Avrupa Sendikalar Konfederasyonu) ile UNICE (Avrupa Sanayi ve İşveren Konfederasyonları Birliği) arasında devam etmektedir. Yakın zamanda taraflar arasında uzlaşmaya varılması ve 1995 yılında ebeveyn izni, 1997 yılında kısmi çalışma ve 1999 yılında belirli süreli çalışma konusunda olduğu gibi bu konuda da bir çerçeve antlaşmasının imzalanarak tarafların talebi ile Bakanlar Konseyi tarafından yönerge olarak kabul edilmesi beklenmektedir. Ülkemizde ise, bazı işverenlerin üretim maliyetlerini kısmak ve özellikle sendikalaşmanın önünü kesmek amacıyla, çoğu zaman da kanuna karşı hile yoluyla, taşeron iş verme uygulamaları karşısında, geçici istihdam bürolarının da kötü niyetle kullanılacaklarını söylemek mümkünse de; gerekli yasal düzenlemelerin yapılması halinde, söz konusu büroların ülkemizdeki en önemli sosyo-ekonomik sorunlardan biri olan işsizliğin ve kayıt dışı istihdamın önlenmesinde önemli bir rol oynayacağı da gözden uzak tutulmamalıdır⁴⁴.

3.3. 4904 Sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu’nda İş Aracılığı

617 sayılı KHK’nin iptali ile iş aracılığı konusunda ortaya çıkan hukuki boşluk, 4857 sayılı İş Kanunu’nun 90. maddesine dayanılarak çıkarılan 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu⁴⁵ ile doldurulmuştur. 4904 sayılı kanunun genel gerekçesinde, İİBK’nin ILO sözleşmelerine uygun bir şekilde teşkilât yapısını, hukuki statüsünü ve personel rejimini geliştiremediği; yasal görevleri bakımından Batıdaki benzer iş kurumlarından büyük bir farklılık bulunmamasıyla birlikte, yürütülen hizmetlerin kapsamı, etkinliği ve yaygınlığı açısından bakıldığında, İİBK’nin modernize edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Genel gerekçede ayrıca işgücü piyasasındaki gelişmelere paralel olarak, işe yerleştirme hizmetlerinde kamu tekelini uygulamasından serbestleşmeye gidilmesi gerektiği ve bu amaçla kurulacak özel istihdam bürolarının, resmi iş kurumuna rakip değil, bu kurumun hizmetlerini tamamlayacak örgütler olarak faaliyet gösterecekleri ifade edilmiştir. Böylelikle değişen işgücü piyasasındaki taleplerin süratle karşılanabileceği, işsizliğin önenebileceği, uluslararası sözleşmelere uygunluğun sağlanabileceği ve gayri resmi bir şekilde de olsa faaliyette bulunan danışmanlık firmalarının bir düzene bağlanacağı belirtilmiştir⁴⁶.

4904 sayılı kanun, İş-Kur’un yeniden yapılandırılması konusunda genel olarak 617 sayılı KHK ile getirilen esasları kabul etmekle birlikte; İşsizlik Sigortası Fonu’nun yönetim ya-

⁴³ AB üyesi ülkelerde mesleki faaliyet şeklindeki ödünç iş ilişkisi ile ilgili ulusal hukuki düzenlemeler için bkz: Hamann, W. (2004). "Avrupa Birliğinde Profesyonel Ödünç İş İlişkisi". *AB-Türkiye & Endüstri İlişkileri*. (Editör ve Çeviren: A. Hekimler). İstanbul:Beta Yayınevi, ss.560-565.

⁴⁴ Türkiye’de kayıt dışı ekonominin kaygı uyandıran bir biçimde genişleyerek varlığını sürdürmesine rağmen, işsizlik sorununun önemini koruması karşısında, son yıllarda uygulanan makro ve mikro düzeydeki politikalar için bkz: Kutal, G. (2004). "Türkiye’de İstihdam Politikaları, Esneklik ve Yeni İstihdam Türleri". *AB-Türkiye & Endüstri İlişkileri*. (Editör: A. Hekimler). İstanbul:Beta Yayınevi, ss.121-136.

⁴⁵ Kabul Tarihi: 25.06.2003, R.G. 05.07.2003, Sayı: 25159.

⁴⁶ <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss137m.htm> (03.01.2005).

pısının değişmesi⁴⁷ ve Kurumun ana hizmet birimlerinin yeniden yapılandırılması gibi önemli bazı değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Ayrıca 4904 sayılı kanun, şekil olarak da bazı değişiklikleri içermektedir. 617 sayılı KHK, 42 maddeden oluşurken; 4904 sayılı kanun 35 maddeden oluşmaktadır. Bir başka ifadeyle 4904 sayılı kanun, 617 sayılı KHK’ye göre daha kısa ve öz yazılmış; Kurum kanunu sadeleşmiştir (Alper, 2003).

İş-Kur, istihdamın korunmasına, geliştirilmesine, yaygınlaştırılmasına ve işsizliğin önlenmesi faaliyetlerine yardımcı olmak ve işsizlik sigortası hizmetlerini yürütmek üzere kurulmuştur (md.1). 617 sayılı KHK’de on üç ayrı başlık altında sıralanan İş-Kur’un görevleri, 4904 sayılı kanunda altı başlık altında düzenlenmiştir (md.3). Kanunda İş-Kur’un görevleri arasında, temel hizmeti olan iş ve işçi bulmaya aracılık görevinin yanı sıra, ulusal istihdam politikalarının oluşturulmasına, istihdamın korunmasına, geliştirilmesine işsizliğin önlenmesine yardımcı olmak; işgücü piyasasını izleyerek işgücü bilgi sistemini oluşturmak, işgücü piyasası analiz ve çalışmaları yapmak, İşgücü Piyasası Bilgi Danışma Kurulu’nu oluşturmak ve Kurul çalışmalarını koordine etmek; iş ve meslek danışmanlığı ile eğitim hizmetleri vermek; AB ve uluslararası kuruluşların işgücü, istihdam ve çalışma hayatına ilişkin aldıkları kararları izlemek, hükümetin taraf olduğu Kurumun görev alanına giren ikili ve çok taraflı anlaşma, sözleşme ve tavsiye kararlarını uygulamak; işsizlik sigortası hizmetlerini yürütmek de yer almıştır. Dolayısıyla İş-Kur, aktif ve pasif istihdam politikalarını birlikte yürütmekle sorumlu tutulmuştur.

617 sayılı KHK’de İş-Kur’un, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın bağlı kuruluşu olan Sosyal Güvenlik Kurumu’nun ilgili kuruluşu olarak tanımlanmasının, Kurumun özerkliği önünde bir engel oluşturabileceği öngörüldüğü için ve yalnızca işsizlik sigortası işlemlerini yürütmesinin Kuruma bir sosyal sigorta kurumu özelliği kazandırmayacağı gerekçesi ile 4904 sayılı kanunda İş-Kur’un hukuki statüsü yeniden belirlenmiştir. İş-Kur, 4837 sayılı kanunda olduğu gibi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın bağlı kuruluşu olarak tanımlanmıştır.

617 sayılı KHK’de olduğu gibi, 4904 sayılı kanunda da Kurumun organları Genel Kurul, Yönetim Kurulu, Genel Müdürlük ve İl İstihdam Kurulları’ndan oluşmaktadır (md.4). Ulusal istihdam politikalarının belirlenmesine ve İş-Kur’un bu politikalara uygun hedeflerinin saptanmasına yardımcı olmak üzere oluşturulan Genel Kurul, 46’sı sosyal taraf temsilcilerinden oluşan 79 üyeden meydana gelmektedir (md.5). Ancak İş-Kur’un en yüksek yönetim, karar, yetki ve sorumluluk taşıyan organı olarak faaliyet gösteren ve toplam altı üyeden oluşan Yönetim Kurulu’nda (md.6) sosyal taraflardan ziyade kamunun ağırlıklı temsil edilmesi, Kurumun katılımcılığı ve özerkliği konusunda tartışmalara neden olmaktadır (Alper, 2003). 4904 sayılı kanunda, Genel Müdürlüğe bağlı merkez teşkilâtın yapılmasında da değişikliğe gidilmiştir. Merkez teşkilâtı içinde beş ana hizmet birimi yer almaktadır. Bunlar; İşgücü Piyasası Bilgi Hizmetleri Dairesi Başkanlığı, İstihdam Dairesi Başkanlığı, İşsizlik Sigortası Daire Başkanlığı, İşgücü Uyum Dairesi Başkanlığı ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı’dır (md.9). 617 sayılı KHK’den farklı olarak, Özel İstihdam Büroları Dairesi Başkanlığı adı altında ayrı bir hizmet birimi yer almamakta; özel istihdam bürolarına ilişkin olarak Kuruma verilen görevleri, İstihdam Dairesi Başkanlığı yerine ge-

⁴⁷ 4904 sayılı kanunun 30. maddesi ile 4447 sayılı kanunun 53. maddesi yeniden düzenlenmiş ve işsizlik sigortasının fon yönetimi, İş-Kur Yönetim Kurulu’na bırakılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Alper, Y. (2003). **Sosyal Sigortalar**. Bursa: Ekin Kitabevi, ss.349-350.

tirmektedir. 4904 sayılı kanunla merkez teşkilâtına bağlı olan danışma ve denetim birimleri (md.10) ile yardımcı hizmet birimlerinde de (md.11) değişikliğe gidilmiştir. 617 sayılı KHK'de danışma ve denetim birimlerinde yer alan Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı ve yardımcı hizmet birimleri içinde yer alan Bilgi İşlem Daireleri 4904 sayılı kanunda kaldırılmıştır. Ancak yerel ve bölgesel istihdam politikalarının belirlenmesinde önemli bir rol oynayacak İl İstihdam Kurulları ile ilgili 617 sayılı KHK'deki benzer düzenlemeler 4904 sayılı kanunda da yer almıştır (md.13). Taşra teşkilâtı içinde yer alan şube müdürlüklerinin açılabilmesi için ise, belirli bir nüfus büyüklüğü ve çalışan sayısı koşulu getirilmiştir (md.12).

4904 sayılı kanunun getirdiği en önemli düzenlemelerden birisi de, kanunun İkinci Kısım Birinci Bölümü'nde düzenlenen özel istihdam bürolardır. 617 sayılı KHK'de olduğu gibi, 4904 sayılı kanunda da yurtiçi ve yurtdışı iş ve işçi bulma faaliyetlerinde bulunmak üzere kurulacak özel istihdam büroları ile ilgili düzenlemelere yer verilerek, iş aracılığı hizmetinde denetime açık birlikte çalışma modeli benimsenmiştir. 4904 sayılı kanun, 617 sayılı KHK'deki özel istihdam bürolarına ilişkin hükümlere benzer düzenlemeler getirmiş; yalnızca sürelerle ilişkin farklı bir takım düzenlemelere yer vermiştir.

4904 sayılı kanunun yürürlüğe girmesinden yaklaşık altı ay sonra, md.32/i'ye dayanılarak çıkartılan Özel İstihdam Büroları (ÖİB) Yönetmeliği⁴⁸ ile de özel istihdam bürolarının seçimi, izin verilmesi ile büroların çalışma ve denetim usul ve esasları düzenlenmiştir. Özel istihdam büroları, İş-Kur'dan izin ve lisans almak kaydıyla ve kurumun denetimi altında kamu kesimi dışında, iş ve işçi bulma faaliyetlerinde bulunabilmektedirler (4904 s.k. md.17/I; ÖİB Yönetmeliği md.5/II). Dolayısıyla İş-Kur'un kamu kesimindeki iş aracılığı hizmetinin tekel özelliği devam etmekte; eş deyişle, kamu kesiminde özel istihdam bürolarının İş-Kur'a bir alternatif oluşturması söz konusu olmamaktadır. Özel istihdam büroları, yalnızca İş-Kur'un etkin olarak faaliyet gösteremediği özel kesimde iş aracılığı hizmetini yerine getirmektedirler. 4904 sayılı kanunun ve ÖİB Yönetmeliği'nin uygulanmasına yönelik olarak çıkarılan ÖİB Tebliği⁴⁹ uyarınca, Türkiye İş Kurumu tarafından izin verilen bürolar, iş ve işçi bulmaya aracılık faaliyeti yanında, işgücü piyasası, istihdam ve insan kaynaklarına yönelik hizmetlerde de bulunabilmektedirler (md.1/I).

Özel istihdam bürosu açacak kişilerden Türk vatandaşı olmak, yüksek öğrenim görmüş olmak, müflis ve konkordato ilân etmemiş olmak, belirli suçları işlememiş olmak, uygun teknik yapı ve uzman kadroya sahip olmak, 12 milyar 850 milyon TL kat'i ve süresiz banka teminat mektubu⁵⁰ vermek gibi bazı koşulları yerine getirmeleri istenmektedir (4904 s.k.md.17/II-III; ÖİB Yönetmeliği md.7). Özel istihdam bürosu açma talepleri en geç 30 gün içinde değerlendirilmekte ve faaliyet göstermeye uygun görülenler Resmi Gazete'de, İş-Kur'un internet sayfasında ve ilân panolarında ilân edilmekte ve talep sahiplerine de yazılı olarak bilgi verilmektedir. Kurum tarafından belirlenen masraf karşılığının tahsil edilmesinden sonra "özel istihdam bürosu izin belgesi"ni alan bürolar faaliyete başlayabilmektedir (ÖİB Yönetmeliği md.8). Özel istihdam bürolarına üç yıl süreyle izin verilmek-

---

⁴⁸ R.G. 19.02.2004, Sayı: 25378.

⁴⁹ R.G. 02.08.2004, Sayı: 25541.

⁵⁰ Belirtilen teminat miktarı, 2004 yılına aittir. Teminat miktarı, 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun mükerrer 298. maddesi hükmü uyarınca belirlenen ve ilân edilen yeniden değerlendirme oranında her yıl arttırılır.

te; verilen izinler de üçer yıllık süre ile yenilenebilmektedir⁵¹. İzin yenilenebilmesi için, izin süresinin dolmasından bir ay önce yazılı talepte bulunulması⁵², izin verilmesinde aranan koşulların mevcut olması, kat’i ve süresiz teminat mektubu verilmesi ve yenileme masraf karşılığının ödenmesi gerekmektedir (4904 s.k. md.17/V; ÖİB Yönetmeliği md.10). Bu koşulları yerine getirmeyen büroların izin yenileme talepleri Kurum tarafından reddedilmektedir. Ayrıca iznin verildiği veya yenilendiği tarihten itibaren 18 ay⁵³ içinde hiçbir işe yerleştirme hizmetinde bulunmayan; izin verilmesi veya yenilenmesi için aranan koşulları taşımadığı veya kaybettiği tespit edilen büroların izinleri de iptal edilmektedir (4904 s.k. md.18; ÖİB Yönetmeliği md.11). Özel İstihdam bürolarına izin verme, yenileme ve iptal kararları İş-Kur Yönetim Kurulu tarafından verilmektedir (4904 s.k. md.6/IV-e-).

Özel istihdam büroları, iş arayanlar ile işçi arayan işveren ve işyerleri hakkında yalnızca iş aracılığı faaliyeti için gerekli olması halinde bilgi toplayabilmekte ve bu bilgileri değerlendirebilmektedirler. Bürolar, işe yerleştirilenler ve onların işyerlerine ait kayıtları 5 yıl süre ile saklamak zorundadırlar (4904 s.k.md.19/I; ÖİB Yönetmeliği md.14). Özel istihdam büroları, işe yerleştirme hizmeti karşılığında yalnızca işverenlerden ücret alabilmektedirler; iş arayanlardan hiçbir şekilde menfaat temin edememekte ve ücret alamamaktadırlar (4904 s.k. md.19/II). Ancak profesyonel sporcu, teknik direktör, antrenör, manken, fotomodel ve sanatçı meslek grubunda yer alanlar ile genel müdür gibi üst düzey yöneticilerden ücret alınabilmektedir (ÖİB Yönetmeliği md.15). Dolayısıyla özel istihdam büroları, yalnızca iş sözleşmesine bağlı olarak çalışan işçiler için değil; özellikle istisna (eser) sözleşmesi gibi işgörme borcu doğurmayan diğer sözleşme türlerine bağlı olarak çalışanlar için de aracılık yapabilmektedirler. İş aracılığı hizmetinin karşılığında özel istihdam bürolarının, işverenlerden ve yukarıda adı geçen meslek gruplarında çalışanlardan ne kadar ücret alacaklarına dair mevzuatta herhangi bir düzenleme yer almamaktadır. Ancak bir şehirde özel istihdam bürolarının sayısı arttıkça, aralarında doğacak rekabet nedeniyle, talep edilecek ücret oranı da düşebilecektir. Özel istihdam büroları, iş arayanlardan ücret alamadıkları gibi, sigortasız işçi çalıştırma, sendikaya üye olmama yada asgari ücretin altında ücret ödenmesi koşullarını taşıyan ve bir işverenin veya iş arayanın, işe yerleştirme faaliyeti için diğer bürolardan veya İş-Kur’dan hizmet almalarını engelleyen anlaşmalar da yapamamaktadırlar. Bu yasaklara uymayan büroların yaptıkları söz konusu anlaşmalar geçersiz sayıldığı gibi, bu şekilde anlaşma yaptıkları tespit edilen büroların izinleri de iptal edilmektedir (4904 s.k. md.19/III; ÖİB Yönetmeliği md.16).

Kısacası 617 sayılı KHK’ye paralel bir şekilde, gerek 4857 sayılı İş Kanunu, gerekse 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu ile getirilen düzenlemelerle birlikte özel sektördeki iş aracılığında İİBK’nın (şimdiki İş-Kur) tekel yetkisi ortadan kaldırılmıştır. Bir başka deyişle, iş aracılığı hizmetinde tekeli bir sistemden, aracılık faaliyetlerini izne bağlayan, sürekli ve düzenli denetleyen, gerektiğinde de durduran daha esnek, karma bir sisteme geçilmiştir (Atlas, 2004, s.133). Böylelikle 1990’lı yılların başından itibaren danışmanlık veya insan kaynakları gibi farklı isimlerle iş aracılığı yapan firmaların yasal bir çerçevede faaliyet göstermeleri sağlanmış; işgücü piyasasındaki hizmetlerin etkinleştirilmesi yönünde önemli bir adım atılmıştır. Çok kısa bir süredir faaliyet göstermekte olan özel istihdam bürolarının İş-Kur’a rakip olmayacakları; bilakis İş-Kur’un gereken etkinliği gösteremediği özel sektörde iş aracılığı hizmetini gerçekleştirerek, İş-Kur’un faaliyetlerini tamamlayıcı bir işlev üstlenecekleri düşünülmektedir.

⁵¹ 617 sayılı KHK, özel istihdam bürolarına üç yıl süreyle izin verileceğini ve verilen izinlerin de iki yıllık süreyle yenileneceğini düzenlemiştir (md.30/III).

⁵² 617 sayılı KHK’de bu süre, 3 ay olarak düzenlenmiştir (md.30/III).

⁵³ 617 sayılı KHK’de bu süre, 12 ay olarak düzenlenmiştir (md.32/II).

4. ÖZEL İSTİHDAM BÜROLARININ İŞ ARACILIĞI FAALİYETLERİ

2000 yılından itibaren yeni bir yapılanma ile faaliyetlerini sürdüren ve kamu sektöründeki ağırlığını koruyan İş-Kur'un Şubat 2001 krizinin de etkisiyle gerek kamu, gerekse özel sektörde işe yerleştirme hizmeti konusundaki etkinliği azalmaya devam ederken (Tablo 1); özel istihdam bürolarının sayısı her geçen gün artmaktadır. Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerin yanı sıra son yıllarda özel sektörün hızla geliştiği Bursa, Gaziantep, Muğla ve Eskişehir'de de özel istihdam büroları faaliyet göstermektedir. Ocak 2005 verilerine göre, Ankara'da 4, İstanbul'da 13, Bursa'da 4, İzmir'de 1, Gaziantep'te 1, Muğla'da 1 ve Eskişehir'de 2 olmak üzere ülke genelinde toplam 26 özel istihdam bürosu faaliyet göstermektedir⁵⁴. Bu bürolar, iş aracılığı hizmetinin yanı sıra, işçilerin niteliklerini arttırmaya yönelik kurslar ve eğitimler de düzenlemektedirler.

Ayrıca Şubat 2003'de, üyeler arasındaki koordinasyonu ve dayanışmayı sağlamak, özel istihdam bürosu olarak faaliyet gösteren veya gösterecek firmaların istihdam boyutuna ilişkin standartlarını belirlemek amacıyla Özel İstihdam Büroları Derneği (ÖİBD) kurulmuştur. Özel istihdam bürolarının çalışma hayatındaki statülerini sağlamlaştırmak ve ülke ekonomisine katkılarını arttırmak amacıyla faaliyet gösteren dernek, özel istihdam büroları arasındaki haksız rekabetin önlenmesi, büroların etik ve kanuni çerçevede dahilinde hizmet vermesinde de önemli bir rol oynamaktadır.

4904 sayılı kanun (md.19/son) ve Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği (md.17) uyarınca özel istihdam büroları, iş arayanlar, açık işler ve işe yerleştirmelerle ilgili istatistikleri düzenli olarak Kuruma vermek zorundadırlar. Özel istihdam büroları eğitim düzeylerine, mesleklere ve yaş gruplarına göre istihdam hizmetlerini gösteren tabloları üçer aylık dönemler halinde ((Ocak, Şubat, Mart), (Nisan, Mayıs, Haziran), (Temmuz, Ağustos, Eylül), (Ekim, Kasım, Aralık)) ve üç aylık sürenin bitiminden itibaren takip eden ayın 10'una kadar Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü İstihdam Dairesi Başkanlığı'na vermek zorundadırlar⁵⁵.

2004 yılı için İş-Kur tarafından ilk kez derlenen istatistiklere göre, Türkiye genelinde özel istihdam bürolarına toplam 112.447 kişi başvurmuş ve toplam 1.159 kişi işe yerleştirilmiştir (Tablo 2). Özel istihdam bürolarının istihdam hizmetlerini, başvuru sayısına bakarak değerlendirmek yanıltıcı olabilecektir. Çünkü iş arayan kişiler, aynı anda birden fazla özel istihdam bürosuna veya İş-Kur'a başvurabilmekte; bu konuda herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır. Bu nedenle özel istihdam bürolarının istihdam faaliyetlerine bakarken, özellikle işe yerleştirme faaliyetlerini değerlendirmek gerekmektedir. Herşeyden önce, işe yerleştirilen toplam işçi sayıları karşılaştırıldığında, özel istihdam bürolarının İş-Kur'a rakip olduklarını söylemek oldukça güç görünmektedir. Zira İş-Kur 2003 yılı itibarıyla özel sektörde 25.939 kişiyi, 2004 yılında ise 30.314 kişiyi işe yerleştirirken (Tablo 1), özel istihdam büroları 2004 yılı içinde yalnızca 1.159 kişiyi işe yerleştirebilmiştir. Ancak özel istihdam büroları ile ilgili yasal düzenlemelerin yeni tamamlandığı ve her ay özel istihdam bürolarına bir yenisinin eklendiği düşünüldüğünde, bu sayının ileriki yıllarda önemli ölçüde artacağını söylemek mümkündür.

---

⁵⁴ <http://www.iskur.gov.tr/mydocu/bilgiedinme/iskurizin.html> (14.01.2005).

Tablo 2. Özel İstihdam Bürolarının Eğitim Düzeylerine Göre İstihdam Faaliyetleri (2004 Yılı)

EĞİTİM DÜZEYLERİ	BAŞVURU				İŞE YERLEŞTİRME			
	Erkek	Kadın	Toplam	Genel Toplama Oranı (%)	Erkek	Kadın	Toplam	Genel Toplama Oranı (%)
Okuma Yazma Bilmeyen	-	2	2	0.001	-	-	-	-
Okur Yazar	3	9	12	0.01	3	-	3	0.25
İlkokul mezunu	746	403	1.149	1.02	426	10	436	37.61
Orta ve Dengi Okul Mezunu	396	462	858	0.76	96	6	102	8.80
Sanat Ortaokulu Mezunu	95	168	263	0.23	4	-	4	0.34
Lise ve Dengi Okul Mezunu	5.813	5.339	11.152	9.9	117	22	139	11.99
Sanat ve Teknik Lise Mezunu	232	154	386	0.34	27	2	29	2.50
Lise Üstü Sanatta İlgili Bölüm Mezunu	107	150	257	0.22	2	-	2	0.17
Anadolu Teknik Lise Mezunu	641	313	954	0.84	8	-	8	0.69
Meslek Lisesi Mezunu	1.977	2.283	4.260	3.78	73	16	89	7.67
Meslek Yüksek Okulu Mezunu 2 Yıllık	6.363	6.859	13.222	11.75	25	19	44	3.79
Yüksek Okul ve Fakülte Mezunu	37.599	33.718	71.317	63.42	127	155	282	24.33
Master/Doktora	5.073	3.542	8.615	7.66	12	9	21	1.81
GENEL TOPLAM	59.045	53.402	112.447	100	920	239	1.159	100

Kaynak: <http://www.iskur.gov.tr/OIBFAALİYET.doc> (31.01.2005).

İş-Kur ile özel istihdam büroları eğitim düzeylerine göre işe yerleştirme faaliyetleri açısından karşılaştırıldığında da, İş-Kur ile özel istihdam bürolarının genel olarak farklı kulvarlarda koştuğunu ve özel istihdam bürolarının özellikle yükseköğretim görmüş kişileri işe yerleştirerek İş-Kur'un önemli bir boşluğunu doldurmaya çalıştığı dikkati çekmektedir. Özel istihdam bürolarının eğitim düzeyleri açısından en fazla işe yerleştirdikleri grup olarak ilkokul mezunları (%37.61) görülmekteyse de (Tablo 2); bu oran, İş-Kur'un toplam işe yerleştirenler içinde işe yerleştirdiği ilkokul mezunlarının oranından (%59.95) önemli ölçüde düşüktür (Tablo 3). Bunun yanı sıra İş-Kur'un toplam işe yerleştirdiği işçilerin yalnızca %2.53'ü 2 yıllık meslek yüksekokulu mezunu, %2.71'i yüksekokul ve fakülte mezunu ve %0.01'i master veya doktora mezunu iken; özel istihdam bürolarının toplam işe yerleştirdikleri işçilerin %3.79'u 2 yıllık meslek yüksekokulu mezunu, %24.33'ü yüksekokul ve fakülte mezunu ve %1.81'i master veya doktora derecelidir⁵⁶. Dolayısıyla özel istihdam bürolarının nitelikli ve yüksek öğretim görmüş işçileri işe yerleştirme konusundaki etkinliklerinin daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

⁵⁵ <http://www.iskur.gov.tr/mydocu/OIBDUYURU2.doc> (03.02.2005).

⁵⁶ Özel istihdam büroları ile İş-Kur'un istihdam faaliyetleri karşılaştırılırken, İş-Kur'un özel sektördeki istihdam faaliyetleri esas alınmalıdır. Ancak İş-Kur'un yayımladığı istatistiklerde, eğitim düzeylerine ve yaş gruplarına göre istihdam hizmetleri, herhangi bir sektörel ayrıma gidilmeden verilmektedir. Bu nedenle Tablo 3 ve Tablo 5'te İş-Kur'un Türkiye genelindeki ve tüm sektörler bazındaki istihdam faaliyetleri yer almaktadır.

Tablo 3. İş-Kur'un Eğitim Düzeylerine Göre İstihdam Faaliyetleri (2003 Yılı)*

EĞİTİM DÜZEYLERİ	BAŞVURU				İŞE YERLEŞTİRME			
	Erkek	Kadın	Toplam	Genel Toplama Oranı (%)**	Erkek	Kadın	Toplam	Genel Toplama Oranı (%)**
Okuma Yazma Bilmeyen	2.469	1.112	3.581	0.64	274	73	347	0.54
Okur Yazar	7.294	2.399	9.693	1.74	1.050	145	1.195	1.83
İlkokul mezunu	189.329	26.263	215.592	38.70	35.244	3.968	39.212	59.96
Orta ve Dengi Okul Mezunu	69.080	7.987	77.067	13.83	7.332	678	8.010	12.25
Sanat Ortaokulu Mezunu	591	80	671	0.12	47	3	50	0.08
Lise ve Dengi Okul Mezunu	82.915	30.142	113.057	20.29	6.458	1.811	8.269	12.64
Sanat ve Teknik Lise Mezunu	25.363	1.531	26.894	4.83	1.528	100	1.628	2.49
Lise Üstü Sanatla İlgili Bölüm Mezunu	1.084	454	1.538	0.28	64	23	87	0.13
Anadolu Teknik Lise Mezunu	323	114	437	0.08	22	7	29	0.04
Meslek Lisesi Mezunu	38.266	10.139	48.405	8.69	2.540	587	3.127	4.78
Meslek Yüksek Okulu Mezunu 2 Yıllık	16.446	11.621	28.067	5.04	1.024	635	1.659	2.54
Yüksek Okul ve Fakülte Mezunu	19.708	12.182	31.890	5.72	1.151	625	1.776	2.71
Master/Doktora	123	77	200	0.04	8	1	9	0.01
GENEL TOPLAM	452.991	104.101	557.092	100	56.742	8.656	65.398	100

Kaynak: T.C.Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (2003). İstatistik Yıllığı 2003. Yayın No:327, ss.14-15, 60-61.

*Makale hazırlandığı sırada İş-Kur'un 2004 yılı verileri tamamlanmadığı için, 2003 yılı verileri kullanılmıştır.

**Genel Toplama Oranlar, tarafımızca hesaplanmıştır.

Yaş gruplarına göre istihdam faaliyetleri karşılaştırıldığında ise, gerek İş-Kur gerekse özel istihdam büroları açısından en yüksek işe yerleştirme oranına sahip olan yaş grubu, 25-29 yaş grubudur. Ancak İş-Kur'un işe yerleştirdiği kişilerin %42.03'ü 25-29 yaş grubunda iken (Tablo 5), özel istihdam bürolarının işe yerleştirdiği kişilerin yalnızca %26.66'sını 25-29 yaş grubu oluşturmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. Özel İstihdam Bürolarının Yaş Gruplarına Göre İstihdam Faaliyetleri (2004 Yılı)

YAŞ GRUPLARI	BAŞVURU SAYISI				İŞE YERLEŞTİRME SAYISI			
	Erkek	Kadın	Toplam	Genel Toplama Oranı (%)	Erkek	Kadın	Toplam	Genel Toplama Oranı (%)
15-19	474	428	902	0.80	18	2	20	1.72
20-24	14.955	17.432	32.387	28.80	174	87	261	22.51
25-29	23.480	19.820	43.300	38.50	226	83	309	26.66
30-34	11.359	11.442	22.801	20.27	201	40	241	20.79
35-39	5.194	2.721	7.915	7.03	126	19	145	12.51
40-44	2.375	1.129	3.504	3.11	98	5	103	8.88
45-64	1.176	411	1.587	1.41	77	3	80	6.90
65 ve daha büyük	32	19	51	0.04	-	-	-	-
GENEL TOPLAM	59.045	53.402	112.447	100	920	239	1.159	100

Kaynak: <http://www.iskur.gov.tr/OIBFAALİYET.doc> (31.01.2005).

İş-Kur tarafından işe yerleştirilen kişilerin %18.27’si 20-24 yaş grubunda, %14.48’i 30-34 yaş grubunda iken; özel istihdam büroları tarafından işe yerleştirilen kişilerin %22.51’i 20-24 yaş grubunda, %20.79’u 30-34 yaş grubunda yer almaktadır. Bir başka ifadeyle, İş-Kur’un işe yerleştirme faaliyetlerinde yaş grupları arasında büyük farklılıklar varken; özel istihdam bürolarının 20-24, 25-29 ve 30-34 yaş gruplarındaki işe yerleştirme oranları birbirine oldukça yakındır.

Tablo 5. İş-Kur’un Yaş Gruplarına Göre İstihdam Faaliyetleri (2003 Yılı)*

YAŞ GRUPLARI	BAŞVURU SAYISI				İŞE YERLEŞTİRME SAYISI			
	Erkek	Kadın	Toplam	Genel Toplama Oranı (%)**	Erkek	Kadın	Toplam	Genel Toplama Oranı (%)**
15-19	10.857	8.188	19.045	3.41	1.142	584	1.726	2.63
20-24	121.267	34.242	155.509	27.91	9.410	2.539	11.949	18.27
25-29	126.524	26.916	153.440	27.54	24.056	3.431	27.487	42.03
30-34	83.507	15.517	99.024	17.77	8.515	961	9.476	14.48
35-39	55.683	9.737	65.420	11.74	6.434	621	7.055	10.78
40-44	34.409	5.503	39.912	7.16	4.293	348	4.641	7.09
45-64	20.446	3.954	24.400	4.37	2.854	170	3.024	4.62
65 ve daha büyük	298	44	342	0.06	38	2	40	0.06
GENEL TOPLAM	452.991	104.101	557.092	100	56.742	8.656	65.398	100

Kaynak: T.C.Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (2003). *İstatistik Yılı 2003. Yayın No:327, ss.12-13, 56-57.*

* Makale hazırlandığı sırada İş-Kur’un 2004 yılı verileri tamamlanmadığı için, 2003 yılı verileri kullanılmıştır.

** Genel Toplama Oranlar, tarafımızca hesaplanmıştır.

5. SONUÇ

1980’li yıllardan itibaren sosyo-ekonomik ve siyasal yapıda yaşanan değişim, endüstri ilişkileri sistemini ve işgücü piyasasını yakından etkilemektedir. Özellikle küreselleşme ve teknolojik gelişim, bazı mesleklerin ortadan kalkmasına ve bazı yeni meslek türleri ile esnek çalışma modellerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla iş piyasasının talep ettiği işgücü profili değişmekte; nitelikli işgücüne olan ihtiyaç artmaktadır. Bunun yanı sıra işsizlik, tüm dünyada çözüm bekleyen en önemli sorunların başında gelmektedir. Ancak değişen iş piyasası ve istihdam sorunu karşısında, devletin yerine getirdiği iş aracılığı hizmetleri yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle son yıllarda, birçok ülkede bir kamu hizmeti olarak kabul edilen ve devlet tekelinin söz konusu olduğu iş aracılığı hizmetleri, özel sektöre açılarak, özel istihdam bürolarının faaliyet göstermesine izin verilmektedir. Bir başka deyişle, iş aracılığı hizmetlerinde bir liberalizasyon süreci yaşanmaktadır. Böylelikle iş aracılığında kamu tekeli modelinden, özel istihdam büroları ile resmi istihdam bürolarının birlikte çalıştığı daha esnek bir modele geçilmektedir.

Birçok ülkede uygulanmakta olan neo-liberal ekonomi politikalarının etkisiyle sosyal devlet anlayışından sapmalar yaşanmakta; devletin ekonomideki ve iş piyasasındaki katı ve müdahaleci rolü, ulusal mevzuatlarda yapılan değişikliklerle sınırlandırılmaktadır. İş aracılığı hizmetlerinde yaşanan liberalizasyon eğilimi ise, ulusal düzenlemelerin yanı sıra uluslararası düzenlemelerde de yansımaları bulmaktadır. ILO’nun 1933 yılında kabul edilen 34 sayılı sözleşmesinden 1997 yılında kabul edilen 181 sayılı sözleşmesine kadar geçen süreç incelendiğinde, uluslararası metinlerde iş aracılığı hizmetindeki kamu tekeli anlayışından uzaklaşıldığını gözlemek mümkündür.

Türkiye’de ise iş aracılığı, 1936 yılında kabul edilen ilk İş Kanunu’ndan 2000 yılına kadar, bir kamu hizmeti olarak kabul edilmiş ve iş aracılığı faaliyetleri, yarım yüzyılı aşan bir süre boyunca, bazı istisnai durumlar dışında, 1946 yılında kurulan İİBK tarafından yürütülmüştür. Dolayısıyla 96 sayılı ILO sözleşmesinin III. Bölümü’nün kabul edilmesine rağmen Türkiye’de 2000 yılına kadar iş aracılığında, ılımlı tekel modeli, hatta çıkartılan bazı yasal düzenlemelerle, mutlak tekele yaklaşan bir model görülmüştür. Ancak İİBK’nın, tekel konumuna rağmen, yıllar içinde etkinliği önemli ölçüde azalmıştır. İİBK, özel sektörün nitelikli işgücü ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmış ve adeta yalnızca kamu sektörüne hizmet sunan ve istihdam zorunluluğu bulunan sakat, eski hükümlü ve terör mağdurlarını işe yerleştiren bir kurum niteliği kazanmıştır. Bunun üzerine 1990’lı yıllardan itibaren İİBK’nın yeniden yapılanması ile ilgili çalışmalar başlamış; ancak bu konudaki ilk düzenleme, 2000 yılında kabul edilen ve İİBK’yi İş-Kur adı altında yeniden yapılandıran 617 sayılı KHK ile gerçekleştirilmiştir. 617 sayılı KHK’nin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesinden, 4857 ve 4904 sayılı kanunların kabul edildiği 2003 yılına kadar iş aracılığı hizmeti konusunda hukuksal bir boşluk yaşanmıştır. 2003 yılında yapılan yasal düzenlemelerle ise, iş aracılığı hizmetinde yeni bir döneme girilmiş; özel istihdam bürolarının İş-Kur’un izni ve denetimi altında faaliyet göstermesine izin verilerek, iş aracılığında denetimle açık birlikte çalışma modeline geçilmiştir.

Getirilen yasal düzenlemelerle birlikte, uzun yıllardır insan kaynakları veya danışmanlık firması adı altında faaliyet gösteren özel istihdam büroları yasal bir zemine kavuşturulmuş ve denetim altına alınmıştır. İstihdam sorunlarının çözümünde sihirli bir değnek olmamakla birlikte özel istihdam bürolarının, iş aracılığı hizmetlerinin etkinleştirilmesinde ve ülkemizin en önemli sosyo-ekonomik sorunlarından olan işsizlik ve kayıt dışı istihdamla mü-

cadelede önemli bir rol oynayacakları düşünülmektedir. Özel istihdam büroları ile ilgili yasal düzenlemeler yeni tamamlandığı için ülkemizde özel istihdam bürolarının işe yerleştirdikleri işçi sayısı henüz fazla değildir; ancak ileriki yıllarda yeni büroların açılması ile bu sayının artacağını tahmin etmek mümkündür.

Günümüzde aktif istihdam politikalarının yanı sıra pasif istihdam politikalarının uygulanmasında da rol alan İş-Kur’un kamu sektöründeki tekel statüsü devam etmektedir. Eş deyişle özel istihdam büroları, yalnızca özel sektörde iş aracılığı hizmetinde bulunabilmektedir. Özel sektördeki iş aracılığı hizmetleri açısından ise, özel istihdam bürolarını İş-Kur’a rakip olarak görmek doğru değildir. Özel istihdam bürolarının, İş-Kur’un özel sektörde özellikle nitelikli işgücünün işe yerleştirilmesi konusundaki eksikliğini bir ölçüde tamamlayacağı düşünülmektedir. Ancak işsizliğin yüksek olduğu ülkemizde, iş aracılığı hizmetinin istismarının önlenmesinde İş-Kur’a çok önemli görevler düşmektedir. Yasal düzenlemelerde yer alan düzenli ve sürekli denetimler aksatıldığı veya çeşitli tavizler verildiği takdirde, iş aracılığı konusunda emeğin sömürüsüne kadar varan sonuçlarla karşılaşabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Akyığıt, E. (1995).** *İş Hukuku Açısından Ödünç İş İlişkisi*. Ankara:Kamu-İş.
- Akyığıt, E. (2001).** *İçtihatlı ve Uygulamalı İş Kanunu Şerhi*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Alper, Y. (2003).** *Sosyal Sigortalar*. Bursa:Ekin Kitabevi.
- Alper, Y. (2003).** “İş ve İşçi Bulma Kurumu’ndan İş Kurumu’na”. *İşgüç*. C.5, S.2. (<http://www.isguc.org>).
- Altan, Ö.Z. (2004).** *Sosyal Politika Dersleri*. Eskişehir:Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1592.
- Başterzi, S., Şuğle, M.A. (1999).** *İstihdam ve Danışmanlık Hizmetlerinin Hukuksal ve Toplumsal Yönleri*. Ankara:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Bayer, İ. İHU.** İş K. 85 (No.2).
- Centel, T. (Ekim 2001).** “Türk Çalışma Yaşamı Açısından Son Anayasa Değişikliği”. *İşveren Dergisi*. C.XL, S.1, ss.13-14.
- Çenberci, M. (1986).** *İş Kanunu Şerhi*. Ankara:Seçkin Kitabevi.
- Dereli, T. (Haziran 1997).** “The Public Employment Service And The Need To Liberalize Employment Services In Turkey”. *Kamu-İş*. C.4, S.2, ss.69-81.
- DPT. (1995 (a)).** *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Hukuki ve Kurumsal Düzenlemeler (1996-2000)*. Ankara.

- DPT. (1995 (b)).** *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*. Ankara.
- DPT. (2001).** *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara:Yayın No:DPT:2548.
- Ekin, N. (2001).** *Türkiye’de İş Piyasasının Yeniden Yapılandırılması:Özel İstihdam Büroları*. İstanbul:İTO Yayın No:2001-30.
- Erdut, Z. (1998).** “İstihdam Politikaları Açısından İşkur: İstihdam Hizmetlerinin Yeniden Örgütlenmesi”. *III. Endüstri İlişkileri Kongresi (Cumhuriyetin 75. Yılında Endüstri İlişkilerinde ve Emek Piyasalarının Düzenlenmesinde Devletin Rolü ve İşlevleri)*. Ankara:TÜHİS, Yayın No:36, ss.149-171.
- Erdut, T. (Nisan-Mayıs-Haziran 1999).** “Özel Bürolar Aracılığıyla İstihdam”. *Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi*. Yıl:2, S.4, ss.73-89.
- Gülmez, M. (1991).** *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*. Ankara: TODAİE.
- Gündoğan, N. (1998).** “İşe Yerleştirme Sistemi İçinde Özel İstihdam Bürolarının Yeri ve Önemi”. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C.XIV, S.1-2, ss.549-566.
- Hamann, W. (2004).** “Avrupa Birliğinde Profesyonel Ödünç İş İlişkisi”. *AB-Türkiye & Endüstri İlişkileri*. (Editör ve Çeviren: A. Hekimler). İstanbul: Beta Yayınevi, ss.547-566.
- Kutal, G. (2004).** “Türkiye’de İstihdam Politikaları, Esneklik ve Yeni İstihdam Türleri”. *AB-Türkiye & Endüstri İlişkileri*. (Editör: A. Hekimler). İstanbul: Beta Yayınevi, ss.121-136.
- Kutal, M. (Ekim 1983).** “1475 Sayılı İş Kanununda Yapılan Son Değişiklikler (II)”. *İktisat ve Maliye*. C.XXX, S.7, ss.284-290.
- Kutal, M. (Kasım 2000-Şubat 2001).** “Türkiye İş Kurumu Çalışma Hayatımıza Katılarken Bazı Gözlem ve Beklentiler”. *Tühis İş Hukuku ve İktisat Dergisi*. C.16, S.4-5, ss.1-6.
- Kutal, M. (Temmuz 2003).** “Türk Çalışma Yaşamında Yeni Bir Dönem:4857 Sayılı İş Kanunu”. *Mercek*, ss.20-24.
- Makal, A. (1997).** *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Makal, A. (1999).** *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946.* Ankara: İmge Kitabevi.
- Makal, A. (2002).** *Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963.* Ankara: İmge Kitabevi.
- Makal, A. (Aralık 2003).** *Cumhuriyetin 80. Yılında Türkiye’de Çalışma İlişkileri.* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Tartışma Metinleri No:62.
- Okur, A. R. (Kasım 2001).** “Sosyal Güvenlik Depremi”. *Çimento İşveren.* C.15, S.6, ss.3-6.
- Okur, A. R. (Şubat 2002).** “İşkur’un Hukuki Durumu”. *İşveren Dergisi.* C. XL, S.5., ss.33-34.
- Sayın, A. K. (2002).** *Emek Piyasasında Aracılık ve Özel İstihdam Büroları.* Ankara:Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Yayın No:324.
- Saymen, F. H. (1954).** *Türk İş Hukuku.* İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Sözer, A. N. (Kasım 1994).** “Türkiye’de İş Aracılığı Faaliyetleri”. *Çimento İşveren.* C.8, S.6, ss.3-7.
- Talas, C. (1992).** *Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi.* Ankara:Bilgi Yayınevi.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü.** *İstatistik Yıllıkları.*
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.** *İstatistik Yıllıkları.*
- Tuncay, A. C. İHU.** İş K. 85 (No.1).
- Tuncay, A. C. (1991).** “Özel Faaliyet Olarak İş ve İşçi Bulma Hakkında Düşünceler”. *İş Hukuku Dergisi.* C.I, ss.325-334.
- Tuncay, A. C. (Mart 2002).** “Anayasa Mahkemesinin İptal Kararından Sonra Türkiye İş Kurumunun Hukuki Durumu”. *Çimento İşveren.* C.16, S.2., ss.4-10.
- Tuncay, A.C. (Nisan 2003).** “İş Kanunu Tasarısı’ndaki Ödünç İş İlişkisi ve Eleştirisi”. *Mercek,* ss.56-75.
- Tuncay, A.C. (2003).** “Kayıtlı İstihdamın Yaratılmasında Geçici İstihdam Türleri ve Özel İstihdam Bürolarının Rolü”. *İstihdam Yaratılmasında Geçici Çalışma Türleri ve Özel İstihdam Bürolarının Rolü Semineri.* Ankara:TİSK Yayın No:283.

Türkmen, H.A. (Ocak-Nisan 2000). “Türk İstihdam Piyasasının Mevcut Durumu ve Yeniden Yapılandırılma İhtiyacı”. *Yargıtay Dergisi*. C.26, S.1-2, ss.201-233.

Uçum, M., Çakmakçı, R. (2003). *Gerekçeli Atıflı-Karşılaştırma Tablolu Eski ve Yeni Kanun Metinleri ile Birlikte İş Kanunu ve İlgili Temel Mevzuat*. İstanbul: Legal Yayıncılık.

Zaim, S. (1997). *Çalışma Ekonomisi*. İstanbul:Filiz Kitabevi.

<http://www.iskur.gov.tr/mydocu/bilgiedinme/iskurizin.html> (14.01.2005)

<http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss137m.htm> (03.01.2005)

http://europa.eu.int/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31991L0383&model=guichett (24.12.2004).

http://europa.eu.int/comm/employment_social/labour_law/postingofworkers_en.htm (12.01.2005).

<http://www.eiro.eurofound.eu.int/1999/01/study/tn9901201s.html> (24.12.2004).

<http://www.anayasa.gov.tr/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K2000/K2000-27.htm> (05.06.2004).

<http://www.anayasa.gov.tr/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K2000/K2000-36.htm> (05.10.2004).

<http://plan8.dpt.gov.tr/> (22.09.2004).

<http://www.ilo.org/ilolex/english/recdisp2.htm> (12.01.2005).

<http://www.ilo.org/ilolex/english/convdsp2.htm> (12.01.2005).

http://europa.eu.int/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31991L0383&model=guichett (24.12.2004).

http://europa.eu.int/comm/employment_social/labour_law/postingofworkers_en.htm (12.01.2005).

<http://www.iskur.gov.tr/OIBFAALİYET.doc> (31.01.2005).

<http://www.iskur.gov.tr/mydocu/OIBDUYURU2.doc> (03.02.2005).

Ulusal Yenilik Sistemi Çerçevesinde Uygulanan Bilim ve Teknoloji Politikaları: İsrail, AB ve Türkiye Örneği

Science And Technology Policies Which Was Applicated By National Innovation System Framework: The Cases Of Eu, Israel And Turkey

Yard.Doç.Dr. Cem SAATÇIOĞLU*

Öz: Günümüzde bilim ve teknoloji politikaları bir ülkenin ekonomik performansını etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Diğer taraftan sadece bilim ve teknoloji politikaları uygulamak hızla değişen ekonomik çevre içerisinde başarılı olmak için yeterli değildir. Ulusal Yenilik Sistemi adını verdiğimiz kurumsal yapılanmalar bilim ve teknoloji politikaları ile birlikte ülkenin daha üstün bir ekonomik performans sergilemesini sağlamaktadır. Ulusal Yenilik Sistemini oluşturmuş, bunu bilim ve teknoloji politikalarıyla bütünleştirmiş ülkeler başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Bu çalışmada Ulusal Yenilik Sistemi'ni sağlam bir zemine oturtan İsrail, Avrupa Paradoksu'na çözüm arayan AB ve Ulusal Yenilik Sistemi'ni geliştirmeye çalışan Türkiye'nin bilim ve teknoloji politikaları analiz edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Ulusal Yenilik Sistemi, Bilim ve Teknoloji Politikaları, Araştırma ve Geliştirme Politikaları.

Abstract: Contemporarily, science and technology policies are one of the most important factors that effects economic performance of a country. On the other hand, only implementing science and technology policies is not enough in a rapidly changing economic environment. In addition to science and technology policies; institutional structures, which we called as National Innovation System, can provide a better economic performance of a country. So countries , which establish their National Innovation Systems and combine them to their science and technology policies can achieve successful results. In this article, science and technology policies of Israel , who has a well established National Innovation System, the European Union (EU), who is searching for a solution for European Paradox and Turkey, who is trying to develop National Innovation System are analyzed.

Key words: National Innovation System, Science and Technology Policies, Research and Development Policies.

---

* İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İstanbul E-mail: saatcic@istanbul.edu.tr

1. GİRİŞ

Ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmek, uluslararası rekabet üstünlüğü kazanmak ve ileri teknolojileri üretebilmek için teknolojik yenilikte yetkinlik kazanmanın önemi günümüzde büyük ölçüde artmıştır. Bununla birlikte ülkelerin yenilik üretebilme becerilerini arttırmayı amaçlayan kurumsal yapılanmalar ve uygulamalar bütünü olan Ulusal Yenilik Sistemi (UYS), son yıllarda yoğun ilgi görmeye başlamıştır. Bu ilginin altında yatan temel etkenlerden biri, günümüz bilgi temelli ekonomilerinde görülen hızlı değişim ve teknolojik yarışır.

Ulusal Yenilik Sistemi yaklaşımı, Evrimci iktisadın önemli araştırmacılarının yaptığı katkıları sayesinde büyük gelişme göstermiş ve gelişmekte olan ülkelerde dahil olmak üzere uygulanan bilim ve teknoloji politikaların ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. OECD ve AB tarafından yapılan birçok çalışmaya da konu olan Ulusal Yenilik Sistemi'nin genel bir tanımına ulaşılamamıştır.

Bu çerçeve içerisinde çalışmada, ilk olarak Ulusal Yenilik Sistemi, kavramsal düzeyde ele alınacak, farklı çalışmalardan hareketle farklı tanımlar sunulacaktır. Ülkelerin bilim ve teknoloji üretebilme yeteneklerini etkileyen kurumsal yapılanmalar ve ilişkiler, ülkeler açısından farklılık göstermektedir. Buna karşın Sistemi oluşturan kuruluşlar altı grup içerisinde değerlendirilmektedir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Ulusal Yenilik Sistemi yaklaşımını iyi kavramış ve uyguladığı politikalarla başarıya ulaşmış ülkelere bir örnek olan İsrail incelenecektir. AB ise son yıllarda Ulusal Yenilik Sistemi'ni oluşturmak ve bunu sağlam bir zemine oturtmak için çalışmalarına hız vermiştir. AB'nin 1990'lı yıllardan sonra, özellikle teknoloji alanında ABD karşısında rekabet üstünlüğünü yitirmesi ve verimlilik istatistiklerinde gözlenen düşüş, Avrupa Paradoksunu yaratmış ve AB'de bilim ve teknoloji politikalarına verilen önemin artmasına yol açmıştır. Türkiye'de ise bilim ve teknoloji üretmeye ve bunu yeniliğe dönüştürmeye yönelik yapılanmalar geç oluşturulmuştur. Ulusal Yenilik Sistemi yaklaşımı ise ülkemizde bilim ve teknoloji politikalarına son yıllarda dahil olmuştur. Ulusal Yenilik Sistemini kurmakta geciken Türkiye'nin uyguladığı bilim ve teknoloji politikaları, çalışmanın diğer bir bölümünü oluşturmaktadır.

2. ULUSAL YENİLİK SİSTEMİ

Gelişmekte olan bir çok ülkenin Bilgi Toplumu sürecine geçtiği günümüzde teknolojinin üretimi, ülkelerin ekonomik gelişme ve rekabet edebilirliklerinde rol oynayan en önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Bir ülkede bilim ve teknolojinin üretimi devlet-hükümet aracılığıyla yönlendirilen bilim ve teknoloji politikaları ile gerçekleştirilir. Bilim ve teknoloji politikası olarak adlandırdığımız politikaların içeriğini doldurabilmek ise bu politikaları somut bir sisteme oturtmakla mümkündür.

Ülkelerin bilim ve teknoloji politikalarına verdikleri önem, bilim ve teknoloji yönetim sistemlerinin biçimlenmesini de belirler. Bilim ve teknoloji yönetim sistemleri, ulusal politikaları üretme ve hayata geçirilmesine hizmet edecek, etkin kurum ve mekanizmaları da içerir. Bu sistemler günümüzde Ulusal Yenilik Sistemleri kavramıyla adlandırılmaktadır (DPT, 2000a, s 186-187).

Ulusal Yenilik Sistemi yaklaşımı, teknoloji ve enformasyonun firmalar, girişimciler ve bireyler arasındaki akışının yenilik performansı üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Yenilik yapma konusunda yetkinlik kazanma ve teknolojik gelişme, üniversiteler, araştırma enstitüleri ve girişimcilerden oluşan kompleks bir sistemden ve bu sistem içerisindeki ilişkilerden etkilenmektedir. Politika yapan ve uygulayanlar açısından Ulusal Yenilik Sistemi'ni anlamak, bütün olarak rekabet gücünü arttırmak konusunda bazı yararlı ipuçları vermektedir. Bununla birlikte, iyi anlaşılmalı ve özümsemiş bir yenilik sistemi, kuruluşlar ve hükümet politikaları arasındaki uyumsuzlukları gidermek gibi önemli bir işlevi de yerine getirmektedir (OECD, 1997, s 7)

2.1. Kavramsal Çerçeve

Ulusal Yenilik Sistemi kavramı, 1990'lı yıllarda bilim-teknoloji-yenilik politikalarının oluşturulması sürecinde yoğun bir ilgi görmüştür. Ulusal Yenilik Sistemi, teknolojik ilerlemeyi etkileyen kuruluşları kapsamı yanında, ülkelerin uluslararası rekabet ve işbölümü içerisindeki konumunu da vurgulaması açısından uygulamaya sokulan bilim ve teknoloji politikaları üzerinde oldukça etkili olmuştur.

Evrimsel iktisadın önde gelen önemli araştırmacılarından, Freeman ve Lundwall tarafından önerilen UYS kavramı, OECD gibi bazı uluslararası kuruluşlar ve AB tarafından da teknolojik yenilik politikalarının geliştirilmesinde kullanılmıştır (Taymaz, 2001, s 25)

Ulusal Yenilik Sistemi kavramının kökeni Alman düşünür Frederich List'e kadar gitmektedir. List, klasik iktisatçıları, ulusların gelişmesinde; bilim, teknoloji ve beceriye yeteri kadar önem vermedikleri için eleştirmiştir. Ulusal Sistemin Politik İktisatı adlı kitabı, aynı zamanda Ulusal Yenilik Sistemi olarak anılabilir. List'in temel problemi, Almanya'nın İngiltere'yi geçmesi ve az gelişmiş ülkelerdi. İngiltere'nin dünya pazarlarındaki üstünlüğünün teknolojikteki üstünlüğünden kaynaklandığını belirten List, bir çok İngiliz iktisatçının serbest ticareti savunmasına rağmen, uygulamada İngiliz hükümetlerinin korumacı ve dışarıya teknoloji transferini engellemeye çalışan politikalar izlediğini savunmuştur. Aynı zamanda List sadece "bebek" sanayilerin korunmasını değil, iktisadi büyümeyi ve sanayileşmeyi mümkün kılacak veya hızlandıracak geniş bir politikalar dizisinin tasarımı da savunuyordu. Bu politikaların bir çoğu Ulusal Yenilik Sistemi çerçevesinde değerlendirilebileceğimiz yeni teknolojileri öğrenmek ve uygulamakla ilgiliydi (Freeman ve Soete, 2003, s 339-340, Lundwall vd., 2001, s 3).

Freeman tarafından tekrar gündeme getirilen ve bir çok iktisatçı tarafından katkı yapılarak geliştirilen Ulusal Yenilik Sistemi'nin genel bir tanımı yapılamamıştır. Freeman, Ulusal Yenilik Sistemi'ni etkinlikleri ve etkileşimleri ile yeni teknolojileri oluşturan, ithal eden değiştiren ve yayan kamu ve özel kesim kuruluşlarının ağı olarak tanımlamıştır. Sistemin isim babası olarak kabul edilen Lundwall, ekonomik yapı ve kurumsal oluşumların, araştırma ve keşifleri olduğu kadar öğrenmeyi de etkileyen yönleri ve bütün unsurları Ulusal Yenilik Sistemi içerisinde değerlendirmiştir. Nelson 1993 yılındaki çalışmasında, Ulusal Yenilik Sistemi'ni yenilik performansını belirleyen kuruluşlar seti ve bu kuruluşlar arasındaki etkileşim olarak tanımlamıştır (Niosi, 2002, s 292). Ulusal Yenilik Sistemi, OECD tarafından da benzer biçimde tanımlanmıştır. OECD'ye göre, bir ülkede yenilik ve teknolojik yayılmanın hızını ve yönünü etkileyen piyasa ve piyasa dışı kurumlar Ulusal Yenilik Sistemi'ni oluşturmaktadır (OECD, 1997, s 10).

Ulusal Yenilik Sistemi, bilim ve teknolojiyi üretmeye yönelik, kurumsal mekanizmaları bulunmayan, bilimsel ve teknolojik bulguları ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürme yeteneği bulunmayan bir ülkenin, sektör ya da firmanın geleneksel korumacılığın olmadığı, uluslararası rekabete açık bir ortamda varlığını sürdürmesi oldukça zordur. Ulusal Yenilik Sistemi genel olarak (DPT, 2000b, s 9);

- Ürün yada üretim yöntemleriyle ilişkili olan yeni teknolojileri edinebilme, özümseyerek kullanabilme; bu teknolojilerin ekonominin bütün etkinlik alanlarına difüzyonunu (yayılmasını) sağlayabilme,
- Ürün geliştirme, yeni ürünler tasarlayabilme,
- Yeni ürün tasarımı yanında yeni üretim yöntemi de geliştirme, yeni yöntem tasarlayabilme,
- Geliştirilen yada yeni bulunan üretim yönteminin gerektirdiği üretim makinelerini tasarlayabilme,
- Sayılan tasarım ve üretim süreçlerini besleyen teknolojik AR-GE faaliyetini devam ettirebilme; ihtiyaç duyulan teknolojiyi bilimsel bulgulardan hareketle üretebilme,
- Araştırma, geliştirme, tasarım, üretim, pazarlama süreçlerinin hem kendi içlerinde hem de aralarındaki ilişkileri düzenleyen ve daha üst düzeylerde tekrar üreten organizasyon yöntemlerini geliştirebilme yeteneklerine sahip bulunan ulusal kuruluşların oluşturmuş oldukları sistem ve bu kuruluşlar arasındaki ilişkileri ifade etmektedir.

2.2. Ulusal Yenilik Sistemi'ni Oluşturan Kuruluşlar

Bilimsel ve teknolojik bilginin üretimi, yayılması, saklanması ve kullanılmasına ilişkin olarak Ulusal Yenilik Sistemi'ni oluşturan kuruluşlar temel olarak 6 grup içerisinde değerlendirilmektedir (Taymaz, 2001, s 26-27, OECD, 1999 , s 29).

- **Teknolojik yenilik faaliyetlerinde bulunan özel ve kamu firmaları ile bu firmaların oluşturduğu ağ yapılanmalar:** Günümüzde firma, yeniliğin ve ekonomik büyümenin temel kaynağı olarak görülmektedir. Bu görüşün arkasında ise, üretim faaliyeti süresince gerçekleşen öğrenme ve birikim sonucunda firmanın, pazar, ürün veya kaynaklarında görülen büyük değişikliklere karşı istikrarlı bir teknolojik yetkinliğe sahip olması gerçeği bulunmaktadır.
- **Araştırma Kuruluşları:** Ulusal Yenilik Sistemi içerisinde kar amacı gütmeyen faaliyet gösteren teknoloji üreten ve yayan özel veya kamu araştırma kuruluşları sistem içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. Özellikle kamu laboratuvarlarını, patent ofislerini ve teknoloji transferi sağlamayı amaçlayan kuruluşları bu kategoride değerlendirebiliriz.
- **Bilim Sistemi:** Bilim sistemi içerisinde, bilimsel bilginin üretilmesi, buluşların gerçekleştirilmesi ve araştırmacıların yetiştirilmesi gibi görevler üniversitelere düşmektedir.
- **Destek ve köprü kuruluşlar:** Yeni teknolojilerin yaygınlaştırılması, eğitim ve laboratuvar destek hizmetleri standartlarının belirlenmesi gibi faaliyetlerde bulunan destek ve köprü kuruluşlar yenilik faaliyetinde bulunan kurumlara teknolojik altyapıya yönelik destek hizmetleri sunmaktadır.

3. İSRAİL'DE UYGULANAN BİLİM VE TEKNOLOJİ POLİTİKALARI

Uyguladıkları yenilik ve teknoloji politikaları sayesinde Asya ülkeleri 90'lı yıllarda oldukça iyi bir ekonomik performans sergilemişlerdir. Uyguladıkları politikalarla bu ülkeler gelir ve refahlarını arttırmış ve gelişmiş batı ülkeleri ile olan gelişmişlik farkını kapatmışlardır. 1990'lı yıllarda uyguladığı teknoloji politikaları ve sonuçları açısından dikkat çeken diğer bir ülke İsrail'dir. İsrail deneyimi teknoloji-yenilik politikalarının mikro-makro ekonomik performans üzerindeki etkisinin açık bir şekilde görülebildiği incelenmeye değer bir örnektir.

İsrail'deki teknoloji politikası büyük oranda AR-GE'ye verilen desteğe dayanmaktadır. Bu destek, 1968 yılında kurulan Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Uzman Bilim Adamı Dairesi (Office of the Chief Scientist of Ministry of Industry and Trade---OCS) olarak adlandırılan birimin kurulması ile başlamıştır. OCS tarafından teknolojinin geliştirilmesine yönelik yürütülen program çerçevesinde yeni fikirlerin ihraç edilebilir ticari ürünlere dönüştürülmesi amacıyla yeni girişimcilere ve pazarlanabilir fikri olanlara destek verilmekte; ticari kesim tarafından oldukça riskli olduğu için finansmanına destek verilmeyen projelerin hayata geçirilmesine yönelik kaynak sağlanmakta, bu doğrultuda gereksinim duyulan finansal kaynak ve teçhizatın temininde girişimciye yardımcı olunmakta ve uzmanlık gerektiren konularda danışmanlık hizmeti sağlanmaktadır (ITO, 1997, s 182).

OCS'nin verdiği destekler sayesinde AR-GE harcamaları 1969-1987 periyodunda yıllık %14 artış göstermiştir. 1985 yılından sonra ise, bu birimin verdiği destekte belirgin artışlar görülmüştür (Aslanoğlu, 2001, s 10). Bu artışın altında yatan temel etken 1985 yılında kabul edilen Sanayi AR-GE'nin Teşviki Yasası'dır. Yasanın temel amaçları; ihracata dönük bilim temelli yerel sanayiinin gelişmesini desteklemek, sanayi istihdamını arttırmak ve İsrail'in ödemeler bilançosunu iyileştirmektir (Trajtenberg, 2000, s 5).

İsrail'de AR-GE faaliyetlerine üç farklı yoldan destek sağlanmaktadır. Standart nitelikli olan ilk programda OCS, AR-GE harcamalarının %50'si oranında firmalara bağışta bulunmaktadır. Firma tarafından yapılan AR-GE faaliyetinin amacı, bir ürünü geliştirmekse %30, askeri bir ürünü geliştirmekse %20 oranında AR-GE bağışıyla desteklenmektedir. AR-GE projelerinin gelişmesi teşvik edilen bölgelerde geliştirilmesi durumunda birim tarafından %10'luk ek destek sağlanmaktadır (Trajtenberg, 2000, s 7).

OCS'nin verdiği ikinci destek MAGNET programı çerçevesinde verilmektedir. 1993 yılında yürürlüğe konulan MAGNET programında temel amaç, İsrail'in gelecekteki kalkınmasını etkileyecek olan ileri teknoloji alanlarının desteklenmesi ve geliştirilmesidir. (Besgrove, 1999, s 32). MAGNET programında destek, benzer alanlarda faaliyet gösteren firmalar ve akademik kuruluşların oluşturduğu konsorsiyumlara verilmektedir. Oluşturulan konsorsiyum tarafından geliştirilen projeler (genellikle 3 ve 5 yıl) proje masraflarının %66'sına kadar desteklenmektedir. Şu ana kadar 8 stratejik proje, bu program altında fonlanmıştır. 1999 yılı sonu itibarıyla İsrail'de firma ve akademik kurumların oluşturduğu 18 konsorsiyum ileri teknoloji içeren ürünlerinin geliştirilmesiyle ilgili olarak faaliyette bulunmaktadır (Trajtenberg, 2000, s 8).

İsrail'de teknolojik gelişmeye verilen diğer bir destek ise 1991'de oluşturulan ve Incubators (kuluçka) adı verilen teknoloji geliştirme merkezleri tarafından verilmektedir. Incubators belirli destekleri belirli şartlar altında küçük işletmelere sağlayarak, onların tekno-

loji geliştirmelerine katkıda bulunan teknoloji geliştirme merkezleri olarak tarif edilebilir. Incubators, bağımsız olarak çalışan ve kar amacı gütmeyen bir kuruluş olup belirli bir ücret karşılığında çalışan direktör ve proje değerlendiren proje komitesi tarafından yönetilmektedir. Bu merkezlerde ayrıca iş dünyasından, bilim dünyasından ve ticari kesimden uzmanlar, profesörler, şirketlerin AR-GE birim müdürleri gönüllü olarak hizmet vermektedir (İTO, 1997, s. 182). İhracata yönelik yeni ürün geliştirme projeleri olanlar bu merkezlere başvurabilmektedir. Merkezin incelemesi ve onayından geçen projeler, 150 bin \$'a kadar 2 yıllık süre için desteklenmektedir. Bu süre içerisinde girişimci; fikirlerini ürün bazına taşımakta ve ticari kullanıma uygun bir hale getirmektedir. Projesi kabul edilen girişimcinin şirketi limited şirket statüsü kazanmaktadır. Limited şirket statüsü kazanan proje şirketindeki hissedarların payı ise şöyledir (Besgrove, 1999, s. 33).

- %50'si girişimciye veya projeyi yaratana,
- %10'u girişimci dışındaki proje üyelerine ve takımına,
- %20'si Incubators'un kendisine. Bu payın belli bir kısmı ise Incubators yöneticilerine,
- Geri kalan %20'si ise projeye dışarıdan destek sağlayan devlet dışı özel yatırımcılara.

2001 yılı için İsrail'de yaklaşık 700 projeye destek sağlamış olan ve faaliyetini sürdüren 27 Incubators bulunmaktadır.

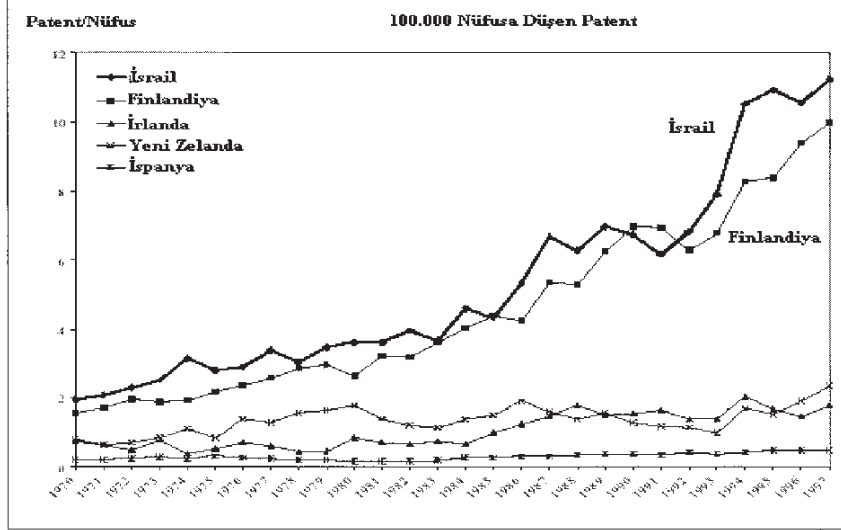
Diğer yandan İsrail'de Sanayi AR-GE teşvikleri, İsrail ve ABD hükümetleri tarafından oluşturulan Sınai Araştırma ve Geliştirme Teşkilatı (BIRD) tarafından da sağlanmaktadır. Bu teşkilat, genellikle iki ülke ortaklığı çerçevesinde ticareti yapılabilir teknik bir ürünün tasarımıya yönelik küçük veya büyük bir projenin sonuçlandırılması ile ilgili harcamaların % 50'sini finanse etmektedir (İTO, 1997, s. 181).

İsrail'de 1992 yılında oluşturulan Yozma adlı risk sermayesi fonu dönem içerisinde gerçekleştirilen teknolojik ilerlemenin altında yatan temel unsurlardan biridir. 1990'lı yıllarda İsrail'de Athena Yatırım adı altında ve 30 milyon \$ bütçeli tek bir risk sermayesi yatırım fonu bulunmaktaydı. Günümüzde ise İsrail'de girişimcilere risk sermayesi sağlayan 85'in üzerinde fon bulunmaktadır ve bu fonlar 3 milyar doları yönetmektedir (Besgrove, 1999, s. 30). Risk sermayesi alanında yaşanan gelişmeler Yozma'nın sistem içerisinde katalizör görevi görmeye başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Yozma ilk aşamada 10 adet girişimci sermaye fonu kurmuş, daha sonra ise bu fonların hisselerini belli avantajlarla yabancı yatırımcılara satmıştır. Yatırımcılar ise sermayeleriyle birlikte deneyimlerini getirerek bu konuda önemli katkılar sağlamışlardır (Aslanoğlu, 2001, s. 11). İsrail'deki teknoloji firmalarının artan risk sermayesi ihtiyacını karşılamak amacıyla oluşturulan bu risk sermayesi fonu diğer fonların kurulması konusunda da başarıya ulaşmış ve kurulduktan birkaç yıl sonra hükümet kararıyla uygulamadan kaldırılmıştır.

AR-GE'ye aktarılan kaynaklar İsrail'in sanayi yapısının dönüşümünü hızlandırmış ve ülkenin ekonomik performansını artırmıştır. İsrail, yazılım, veri tabanı yönetimi, eğitim yazılımları, internet yazılımları, anti-virüs ve bilgisayar destek-koruma-güvenlik sistemleri alanında rekabet gücünü oldukça yükseltmiştir. Ülke fiber-optik, elektro-optik kontrol sistemlerinde ise dünya liderliğine oynamaktadır. Teknolojik alanda özellikle ABD'yi model alan İsrail, özellikle yazılım yatırımlarına yoğunlaşmıştır. 1991 yılından itibaren yazılımı bir sanayi kolu olarak gören İsrail'in yazılım pazarının değeri 1999 yılında 3 milyar dolar düzeyindedir (İGEME, 2000, s. 13).

Uygulanan politikaların etkisiyle sanayi alanında önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Yüksek teknoloji sanayi mamul üretiminde büyük ilerleme kaydedilmiş; bu sektörün tüm sanayi ürünleri içindeki payı 1965 yılında % 37 iken 1985 yılında % 58'e ve son yıllarda % 62'ye yükselmiştir (İTO, 1997, s 58). Teknolojik gelişmenin diğer bir ölçüsü olan patent istatistikleri açısından İsrail, Amerika ve Japonya'nın arkasından üçüncü sırada gelmektedir. İsrail kaynaklı patentler 1990 yılından sonra uygulanan yenilik politikalarına paralel olarak önemli bir artış göstermiştir. Aşağıdaki şekilde İsrail kaynaklı patentler, referans ülkelerle karşılaştırmalı olarak verilmektedir.

Şekil 2. İsrail Kaynaklı Patent Sayılarındaki Artış

Kaynak: Trajtenberg, 2000, s 28.

4. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE UYGULANAN BİLİM VE TEKNOLOJİ POLİTİKALARI

1945 yılından günümüze kadar sanayi ve teknoloji politikaları Avrupa'da yoğun tartışmalara konu olmuştur. Buna karşın AB'nin sanayi politikası, ticaret ve rekabet politikasının tersine 1992 yılında imzalanan Maastricht Anlaşması ile birlikte belirgin bir kurumsal statü ve içeriğe kavuşmuştur (İyidoğan, 2003, s 247).

Avrupa Birliği'nde teknoloji ve yenilik politikalarının temel hedefi Avrupa Paradoksu'na çözüm bulabilmektir. AB'nin 1994 yılında yayınlanan "Büyüme, Rekabet ve İstihdam" başlıklı Beyaz Kitabı'nda; üye ülkelerin AR-GE ve teknolojik yeniliği arttırmalarının, yeniden iyi bir büyüme performansı sağlanmasına, rekabet edebilirliğin ve istihdamın artırılmasına katkı sağlayacağı görüşü üzerinde durulmuştur (Yücel, 1997, s 61). Aynı zamanda Beyaz Kitap'ta, AB ülkelerinin zayıf olduğu noktaların başında finansal kaynakların geldiği belirtilmiş, AR-GE ve teknolojik gelişme faaliyetinin Avrupa program ve stratejilerinin çeşitli aşamalarında koordinasyondan yoksun olduğuna da dikkat çekilmiştir.

AB'nin en kapsamlı teknoloji ve yenilik politikası belgelerinden bir diğeri de 1995 yılında yayınlanan "Green Paper on Innovation" adını taşıyan rapordur. Raporda, AB ülkeleri için yeni bir teknoloji ve yenilik politikası tasarımı oluşturulmakla birlikte teknoloji ve yenilik konularında yetkinlik kazanmak amacıyla üç hedef belirlenmiştir. Bu hedefler (Taymaz, 2001, s 30);

- AR-GE'ye ve teknoloji-yenilik faaliyetlerine daha fazla kaynak sağlanması,
- Değişik aşamalardaki araştırma ve yenilik faaliyetleri arasındaki eşgüdümün sağlanması,
- Bilimsel araştırma sonuçlarının sanayi ve ticari kullanıma dönüştürülmesinin sağlanmasıdır.

2000 yılında gerçekleştirilen Lizbon Zirvesi'nde, AB Ortak Bilim ve Teknoloji Politikası açısından önemli bir yere sahiptir. Lizbon Zirvesi'nde, AB'nin 2010 yılında dünyada rekabet gücü en yüksek, dinamik bilgi ekonomisi niteliğini kazanarak daha iyi istihdam ve daha büyük bir sosyal uyum içeren sürdürülebilir bir büyüme sağlaması hedeflenmiştir (Kaplan, 2004, s 188).

Avrupa Birliği'nde yenilik ve teknoloji politikalarının uygulamasında kullanılan politika araçları çeşitlilik göstermektedir. Bu araçlar, araştırma kurumlarına kamu tarafından sağlanan çeşitli finansal teşviklerden, kamuya veya özel kesime ait laboratuarlarda AR-GE faaliyetlerinin verimli biçimde yürütülmesini sağlayacak yeniliğe dönük bir alt yapının ve teknoloji transferinin kurum ve mekanizmalarının tasarımına değin uzanmaktadır (Yıldoğan, 2003, s 253).

4.1. AB AR-GE ve Yenilik Programları

AB'de, Avrupa sanayinin ve teknolojisinin geliştirilmesi çerçevesinde geniş çaplı ve önemli proje ve programlar uygulamaya konulmuştur. Yenilik yaratmaya ve teknolojik gelişmeye yönelik olarak oluşturulan başlıca program ve projeler; Enformasyon Teknolojisi Avrupa Stratejik Programı (ESPRIT), Avrupa Teknoloji İşbirliği Ajansı (EUREKA), İşbirliği Programı (COST) ve RTD olarak bilinen uzun dönemli araştırma-teknoloji geliştirme programlarıdır. Bu program ve projeler 1984 yılından sonra 5 yıllık periyotlarla uygulanan Çerçeve Programlar altında toplanmıştır.

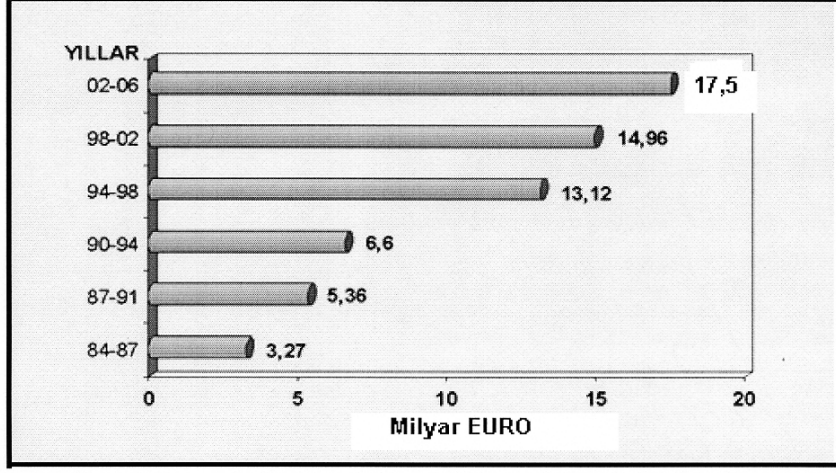
AB, 1984 yılından itibaren 5 yıllık dönemleri içine alan Çerçeve Programlar uygulayarak bilimsel ve teknolojik çalışmalara destek sağlamaktadır. Topluluğun yenilik ve teknoloji politikalarının önemli bir ayağını oluşturan Çerçeve Programları'nın en önemli yönü, AB'nin araştırma ve teknoloji geliştirme programlarını bir şemsiye altında toplayarak programlar arası bütünlük ve koordinasyon sağlamasıdır. Çok kapsamlı jenerik teknoloji alanlarını içeren Çerçeve Programları; sanayi, bilişim, hizmet sektörleri ile araştırma kurumları arasında işbirliğini geliştirerek üye ülkelerin bu alandaki faaliyetlerinde eşgüdümü sağlamaktadır. Çerçeve Programları, AB üyesi ülkelerin katma değer vergileri yoluyla ödedikleri bir kaynağı kullanır. Ödenen katkı payları bir havuzda toplanarak projeler vasıtasıyla katılımcı ülkelere aktarılır (ISO, 2003, s 3).

Tablo 1. AB Çerçeve Programlarının Gelişimi

Birinci Çerçeve Programı , 1984-87: Avrupa için ortak bir bilim ve teknoloji stratejisi oluşturmak.
İkinci Çerçeve Programı , 1987-91: İleri teknoloji alanlarında küresel rekabet içerisinde yer alabilmek, bilgi toplumu olma yolunda ilerlemek ve Avrupa Bilim ve Teknoloji Topluluğu'nu kurmak.
Üçüncü Çerçeve Programı , 1990-94: Avrupa'nın bilim ve teknoloji temelini güçlendirmek için KOBİ'ler dahil tüm sanayi kuruluşlarının, araştırma kurumlarının ve üniversitelerin işbirliği çabalarına katkıda bulunmak.
Dördüncü Çerçeve Programı , 1994-98: İşbirliği Programları'nda Birlik dışındaki ülkeler ve uluslararası kurumlara ağırlık vermek, araştırmacıların Birlik içinde dolaşmalarını teşvik etmek.
Beşinci Çerçeve Programı , 1998-2002: İleri teknolojileri Avrupa vatandaşlarının hizmetine sunmak yoluyla ekonomik ve toplumsal refahı arttırmak ve araştırmaları "Avrupa Araştırma Bölgesi" anlayışı ile sürdürmek.
Altıncı Çerçeve Programı , 2002-2006: Üye ülkelerin ulusal bilimsel araştırma faaliyetleri ile AB'nin bu alandaki faaliyetlerini bütüncül bir yapı içerisinde ekonomik ve sosyal faydaya (yenilik) dönüştürmek ve Avrupa Araştırma Alanı'nın güçlü bir temelle kurulmasını sağlamak hedeflerine sahip olmuştur.

Kaynak: İSO, 2003, s 4.

Çerçeve Programlar dahilinde üye ülkelerin projeleri kapsamında aktarılan kaynaklarda son yıllarda önemli artışlar gerçekleşmiştir. Aşağıdaki şekilden görüldüğü üzere 6. Çerçeve Programı'nın bütçesi yaklaşık 17.5 milyar Euro'dur. Bu rakam tüm AB bütçesinin %4'üne ve AB'ye üye ülkelerin toplam sivil AR-GE bütçesinin %5.4'üne yaklaşmaktadır.

Şekil 3. Çerçeve Programlarının Bütçeleri

Kaynak: AB Altıncı Çerçeve Programı Ulusal Koordinasyon Ofisi,

http://www.fp6.org.tr/web/genel_bilgi.htm

Avrupa şirketlerinin çok uluslu şirketler olarak dış piyasalara girebilmeleri için endüstriyel bilgi ve tekniklerin güncellenmesine destek çerçevesinde ortaya çıkmış en önemli programlardan biri de ESPRIT programıdır. Belirgin hedeflerin belirlendiği programda Avrupa sanayiinin bilişim teknolojileri alanında rekabet gücünün artırılması ve AB'nin ABD ve Japonya gibi ileri teknoloji üretebilen rakipleriyle arasındaki teknoloji açığının kapatılması amaçlanmıştır (İyidoğan, 2003, s 256-257).

Avrupa Teknolojik İşbirliği Ajansı olarak adlandırılan EUREKA, ESPRIT programından kısa bir süre sonra uygulamaya konulmuştur. EUREKA, Avrupa ülkelerindeki endüstri ve araştırma kurumlarının dünya pazarlarındaki rekabet gücünü arttıracak ileri teknolojilerin, ürünlerin ve hizmetlerin araştırılmasını, geliştirilmesini, ülkeler arasında ortak projeler oluşturulmasını ve yürütülmesini sağlamak amacıyla 1985 yılında Türkiye'nin de içinde bulunduğu 19 Avrupa ülkesi ve AB'nin kurduğu uluslararası bir kurumdur. Hükümetlerarası program özelliği gösteren EUREKA programından beklenen amaçlar şöyledir (www.eureka.tubitak.gov.tr/g-amac.html).

- Tüm ileri teknoloji alanlarında pazara yönelik AR-GE çalışmalarını teşvik etmek,
- Avrupa'nın rekabet gücünü arttırmak,
- Kaliteli ürün, metot ve hizmetler geliştirmek,
- Sınırları aşan işbirliği sağlamak,
- Sanayi ve araştırma kurumlarını entegre etmek.

EUREKA, üye ülkelerdeki firma ve araştırma enstitüleri ile etkili bir iletişim kurarak, bu kuruluşların faaliyetlerini ileri teknolojilerin geliştirilmesi doğrultusunda birleştirir. Ayrıca bu programla geniş bir pazar potansiyeline sahip ürün, üretim yöntemi ve hizmetlerin kısa süre içinde sonuçlanacak olan AR-GE faaliyetlerine öncelik tanınmaktadır.

Türkiye, bilimsel ve teknik araştırmalar ve kalkınma konularında ülkelerin ulusal düzeyde gerçekleştirdikleri projeler arasında eşgüdümün sağlanması amacıyla 1971'de 19 Avrupa ülkesi tarafından oluşturulan COST'a kuruluşundan beri üyedir. 1989 yılından itibaren başta Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden olmak üzere, COST üyesi olmayan ülkelere kuruluş ve enstitülerde COST aksiyonlarına katılabilmektedir. COST mekanizmasının dört temel unsuru bulunmaktadır (www.tubitak.gov.tr/uidb/cost.html).

- Aksiyonlar kapsamında araştırma projeleri ulusal katkılarla finanse edilir,
- COST üyelerinin her biri araştırma aksiyonu önerebilir,
- Aksiyonlara katılım isteğe bağlıdır,
- İşbirliği, ulusal projelerin koordinasyonunu esas alan "odaklanmış işlevler" olarak anılan projeler vasıtası ile gerçekleştirilir.

4.2. Avrupa Paradoksu

Avrupa Birliği'nde uygulanan yenilik ve teknoloji politikaları yeni ürünlerin geliştirilmesi ve bu ürünlerin piyasalara arzı konusunda başarılı olamamıştır. Ayrıca 1990'lı yılları kapsayan dönemde uluslararası arenadaki gelişmeler AB'nin teknoloji alanındaki başarısızlığını adeta pekiştirmiştir. Japonya'nın elektronik eşya ve elektronik chip üretiminde hızla gelişme kaydetmesi, ABD'nin ileri teknoloji alanında yakaladığı başarı, AB'nin dış piyasalarda rekabet gücünün azalmasıyla sonuçlanmıştır. AB'nin dünya pazarlarında gerileyen rekabet gücünü tersine çevirmek için uyguladığı ihracat kısıtlamaları, gümrük tarifeleri ve anti-damping gibi uygulamalar başarılı sonuçlar vermemiştir.

Avrupa Birliği ülkelerinde araştırma-geliştirme faaliyetlerinde yetersiz olunan konular üç başlık altında toplanmaktadır. Bunlar (Yücel, 1997, s 61);

- Kaynakların seviyesi,
- Araştırmanın koordinasyonu,
- Araştırma sonuçlarının uygulamasında gecikmelerin yaşanması.

AB'de konuyla ilgilenen bir çok araştırmacı AB'nin teknoloji üretimindeki performans düşüklüğünün AR-GE alanında gerçekleştirilen çalışmaların yetersizliğinden kaynaklandığını düşünmemektedir. AB'de nitelikli insan kaynağının ve AR-GE finansman olanaklarının yeterli olduğu hususunda uzlaşma bulunmaktadır. Buna karşın temel bilimlerde oldukça başarılı bir performans sergileyen AB, araştırma sonuçlarını teknolojik başarı ve yeni pazarlanabilir ürün ve hizmetlere dönüştürme noktasında başarılı olamamıştır. AB'nin bilimsel ve teknik araştırma sonuçlarını pazara yönelik ürün ve hizmet haline getirmedeki başarısızlığı Avrupa Teknoloji Paradoksu veya Avrupa Paradoksu olarak adlandırılmaktadır (European Commission, 1995, s 5, İyidoğan, 2003, s 264).

5. ULUSAL YENİLİK SİSTEMİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE UYGULANAN BİLİM VE TEKNOLOJİ POLİTİKALARI

Türkiye, 21. yüzyılın kendine has süreçlerinin hemen hemen hiç birinde etkin bir şekilde yer alamamasına karşın, yaşanan gelişmelerin etkilerini doğrudan hissetmiştir. Türkiye, dünyada yaşanan gelişmeler çerçevesinde birçok sorunla karşı karşıyadır. Bu sorunlar içerisinde en önemli olanlarından biri Türkiye'nin teknolojideki hızlı değişimi yakalayabilmesi sorunudur. İngiltere'de ortaya çıkan ve hızla diğer ülkelere yayılan Endüstri Devrimi'ni yakalayamayan Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayi toplumu olma yolundaki geri kalmışlığın yarattığı açığı kapatmak ve bir çok gelişmiş ülkenin dönüşmekte olduğu Bilgi Toplumu aşamasına ulaşmak gibi zorlu hedefleri bulunmaktadır.

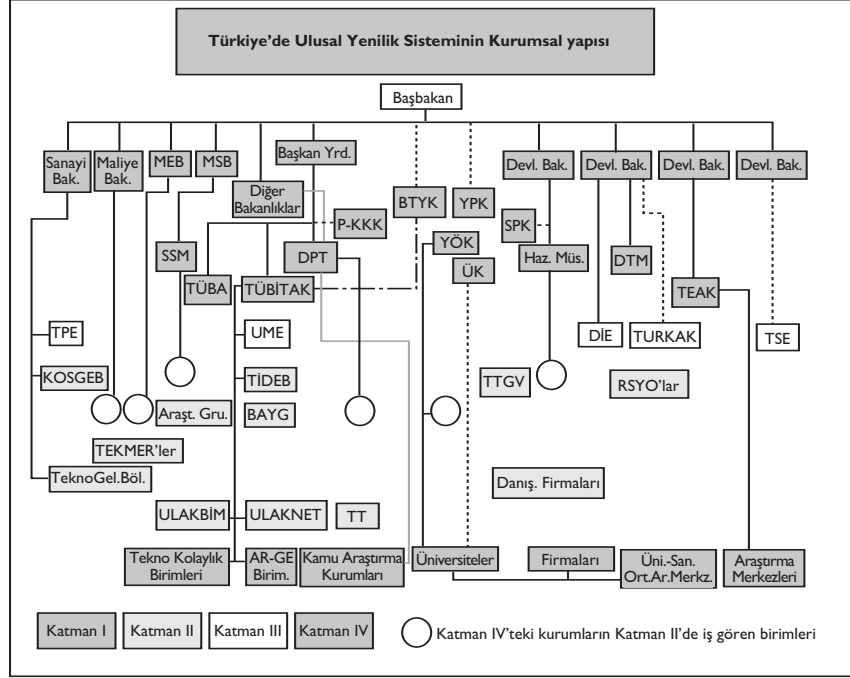
Bununla birlikte bir ulusun rekabet alanında ve küresel süreçlerin karar verilmesi aşamasında söz sahibi olabilmesi için sadece bilim ve teknoloji üretmesi, başarıyı getirmemektedir. Arzu edilen başarı ülkenin bilimsel ve teknolojik araştırmalar sonucu ortaya çıkan bulguları, hızlı bir biçimde ekonomik ve teknolojik faydaya dönüştürebilme yeteneğine yani yenilik üretebilme kapasitesine sahip olması durumunda mümkün olabilmektedir (TÜBİTAK-BTP, 1999, s 6). Türkiye açısından bilim ve teknoloji üretmek ve bunu yeniliğe dönüştürme yeteneğini geliştirmek, ekonomik büyümeyi sağlama, rekabet gücünü artırma ve uluslararası süreçler içerisinde belirleyici bir konumda olabilme açısından büyük önem arz etmektedir.

5.1. Türkiye'deki Ulusal Yenilik Sisteminin Kurumsal Yapısı

Türkiye'nin Ulusal Yenilik Sistemi'nin kurumsal yapısının 4 katmandan oluştuğu söylenebilir. Aşağıdaki şekilden görüleceği üzere bilim, teknoloji, yenilik politikalarını ulusal düzeyde belirleyip yürürlüğe koymakla ve uygulamada koordinasyonu sağlamakla görevli kurumlar şeklinde katman IV olarak gösterilmektedir. Ulusal Yenilik Sistemini kurmaya yönelik politikalar, bu kurumlar tarafından tasarlanıp yürürlüğe konulmaktadır. Bu kurumlar arasında yer alan Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK), Türkiye'nin bilim, teknoloji ve yenilik konularındaki en üst düzey politika belirleme organıdır (Taymaz, 2001, s 278). 1983 yılında kurulan ve başkanlığını Başbakan'ın yaptığı kurulun amacı, bilim ve teknoloji alanında AR-GE politikalarının belirlenmesi, yönlendirilmesi ve eşgüdümün sağlanmasıdır. BTYK'nın görevleri şu şekilde sıralanabilir (TÜSİAD, 2003, s 73);

- Uzun vadeli bilim ve teknoloji politikalarının belirlenmesinde hükümete yardımcı olmak.
- Bilim ve teknoloji ile ilgili alanlarda AR-GE hedeflerini belirlemek.
- Öncelikli AR-GE alanlarını belirlemek, bununla ilgili plan ve programlar hazırlamak.
- AR-GE plan ve programları doğrultusunda kamu AR-GE kuruluşlarını görevlendirmek.
- Özel Sektör ile ilgili teşvik edici ve düzenleyici tedbirleri belirlemek.
- Bilim ve Teknoloji sisteminin etkinleştirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla yasa tasarılarını ve mevzuatı hazırlamak.
- Araştırmacı insan gücünün yetiştirilmesi ve etkin şekilde kullanımı için gerekli önlemleri almak ve uygulamak.

- Özel kuruluşların AR-GE merkezlerini kurmaları için gerekli esas ve usulleri belirlemek, bu faaliyetleri izlemek ve yönetmek.
- Hangi alanlara ne oranda AR-GE yatırımı yapılması gerektiğini belirlemek.
- Programlama ve yürütme aşamalarında sektörler ve kuruluşlar arasında eşgüdümü sağlamak.

Şekil 4. Türkiye'deki Ulusal Yenilik Sistemi Kurumsal Yapısı

Kaynak: TÜSİAD, 2003, s 75.

1963 yılında kurulan TÜBİTAK, Türkiye'nin Ulusal Yenilik Sistemi içerisinde merkez konumda olan kuruluşlardan bir diğeridir. İdari ve mali özerkliğe sahip TÜBİTAK, bilim, teknoloji ve araştırma alanında politika ve strateji önerileri geliştirme konusunda hükümete danışmanlık yapma ve BTYK'nın sekreteryaya hizmetlerini yürütmekle yükümlüdür. 1956 yılında kurulmuş olan Türkiye Atom Enerjisi Kurumu nükleer alanda TÜBİTAK'ın görevlerine benzer görevleri yerine getirmektedir (TÜSİAD, 2003, s 74).

Ulusal Yenilik Sistemi'nde yer alan ve bilim sistemimizi daha iyi konuma getirmek amacıyla faaliyette bulunan üç kurum bulunmaktadır. Bunlar Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) ve akademik bir organ niteliğinde olan Üniversitelerarası Kuruldur (ÜK).

Katman IV'te yer alan diğer kurumlar, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, Dış Ticaret Müsteşarlığı, (DTM) Savunma ve Sanayi Müsteşarlığı (SSM), Para Kredi Koordinasyon Kurulu ve Sermaye Piyasası Kuruludur.

III. katmandaki ana kuruluşlar, Türk Standartları Enstitüsü, Türk Akreditasyon Kurumu, Ulusal Metroloji Enstitüsü, Türk Patent Enstitüsü, Devlet İstatistik Enstitüsüdür. Yukarıdaki şekilden görülebileceği gibi katman II ve I'deki kuruluşlar ise daha çok AR-GE birimleri ve araştırma merkezleriyle ara birimlerden oluşmaktadır.

5.2. Türkiye'de Uygulanan Bilim ve Teknoloji Politikaları

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren ekonomik kalkınmanın sanayileşme ile mümkün olacağı görüşü benimsenmiştir. 1930'lu yıllarda bilim ve teknolojinin sanayileşme için gerekli olduğu anlaşılmış ve insan kaynağı yetiştirmek amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında özel girişimciliğe dayalı liberal iktisadi gelişme politikası izlenmiş fakat başarılı olunamamış, bu politikalar yerini devletçi politika uygulamalarına bırakmıştır. Devletçi uygulamalar sanayi planlarıyla somut bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Sanayi Planları döneminde yaşanan olumlu gelişmelere rağmen Türkiye teknoloji transferi yaparak sanayisini kalkış aşamasına getirememiştir.

1950'li yılların başında hükümet değişikliği ile ekonomi politikası alanında köklü değişiklikler ortaya çıkmıştır. Yeni dönemde, ekonomide devlet, yatırımları ve harcamaları arttırarak özel girişimciliği cazip kılmak için, alt yapı ve talebi oluşturmaya çalışmıştır. Bu dönemdeki ekonomi politikası imalat sanayiini özel kesimin kontrolüne vermeyi amaçlamıştır. İthal ikamesi sanayileşme stratejisinin benimsendiği 1950-60 döneminin sonunda sanayileşme sürecinin ilk aşaması tamamlanmak üzeredir. Yani temel tüketim mallarının ithal ikamesi büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir (Şahin, 2002, s 111-113).

Türkiye'de bilim ve teknoloji politikasının başlangıcı, iktisadi kalkınmayı hızlandıracak şekilde bilim ve teknolojiyen yararlanmasıyla ilgili denemeler 1960'lı yıllarla başlamıştır. 1960'lı yıllar Türkiye'nin kendi iktisadi ve sosyal kalkınmasını planlama bazına oturttuğu ve plan kavramının TC Anayasası'na girdiği yıllardır. 1961'de Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş ve 1962 yılında ilk plan yapılmıştır. Bilimsel faaliyetlerin yönlendirilmesinde rol alacak ilk kurum olan TÜBİTAK'ta hazırlanan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı uygulamaya başladığı 1963 yılında kurulmuştur (Türkcan, 2001, s 174). TÜBİTAK'ın kurulmasını sağlayan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndaki ilke, uygulanacak politikaların ana hatlarını da belirlemektedir (TÜBİTAK-BTP, 1999, s 1).

Doğal bilimlerde temel ve uygulamalı araştırmaları teşkilatlandırmak, bunlar arasındaki işbirliğini sağlamak ve araştırma yapmayı teşvik etmek üzere bir bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu kurulacaktır. Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu, araştırmaların plan hedeflerini gerçekleştirecek alanlara yönelmesinde ve buna göre öncelik almasında yardımcı olacaktır.

Bilim ve teknoloji formülasyonlarının hazırlandığı ve ilk uygulamalarının gerçekleştirildiği 1960 ve 1970'li yıllarda, bilim ve teknoloji alanında izlenen ana politika, doğa bilimleri, temel ve uygulamalı araştırmaların desteklenmesi gibi alanlarda sınırlı kalmıştır (TÜBİTAK-BTP, 1999, s 1).

1980'li yıllarda dışa açılan ekonomide bilimsel ve teknolojik gelişme arzulanmış ve bu durum yıllık programlara yansımıştır. 1980'li yılların başında 300 kadar bilim adamı ve uzmanın katılımıyla, Türk Bilim Politikası: 1983-2003 Dökümanı yayınlanmıştır. Bu Doküman'da teknoloji konusu da bir ana motif olarak ele alınmış ve öncelik verilecek teknoloji alanları belirlenmiştir. Bununla birlikte, 1983 yılında %0.24 olarak tahmin edilen AR-GE/GSMH oranının 1993'de %1'e çıkarılması hedeflenmiştir. Fakat Türk Bilim Politikası hayata geçirilememiştir (TÜBİTAK-BTP, 1999, s 1-2).

Bu dönemde yaşanan diğer önemli bir gelişme ise 1983 yılında BTYK'nın kurulması ve faaliyete başlamasıdır. BTYK'nın 3 Şubat 1993'te onayladığı Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003 Dökümanı ile yeni bir politika tasarımı daha ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin 1993 yılından sonraki bilim ve teknoloji politikasını oluşturan bu tasarım, Yüksek Planlama Kurulu'nca VII. Beş Yıllık Plan Dönemi'nde öncelikle ele alınması gereken temel yapısal değişim projeleri kapsamındaki Bilim ve Teknoloji Atılım Projesi ile geliştirilerek somut bir zemine oturtulmuş ve yapılması gerekenler ana hatlarıyla ortaya konulmuştur. Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003 Dökümanı'nda yer alan ve on yıllık süreç sonunda, bilimsel ve teknolojik gelişme açısından ulaşılması öngörülen hedefler şunlardır (Göker , 2003, s 2).

- İktisadi olarak faal olan on bin nüfus başına 7 olan, tam zamana eş değer araştırmacı sayısının 15'e çıkarılması,
- AR-GE harcamalarının GSYİH'nin içinde %0.33 olan payının %1'e çıkarılması,
- Ülkemizin evrensel bilime katkı açısından, dünya sıralamasındaki 40. sırada olan yerinin 30. sıraya yükseltilmesi,
- Özel sektörün toplam AR-GE harcamaları içinde %18 olan payının %30'a çıkarılması.

Yukarıda belirtilen ve VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ana başlıklarından birini oluşturan Türkiye'nin bilim ve teknoloji yeteneğini yükseltmek için yedi atılım alanı öneren Bilim ve Teknoloji Atılım Projesi başarıya ulaşamamıştır. Aşağıdaki Tablo'da Bilim ve Teknoloji Atılım Projesi Yedi Atılım Alanı gösterilmektedir.

Tablo 2. Bilim ve Teknoloji Atılım Projesi Yedi Atılım Alanı

<ul style="list-style-type: none">
• Türkiye'yi geleceğin enformatik toplumuna taşıyacak olan Ulusal Enformasyon Şebekesi ile bu şebeke üzerinden sunulabilecek Telematik Hizmetler Ağı'nın kurulması.
<ul style="list-style-type: none">
• Uluslar arası arenada rekabet üstünlüğü sağlamanın olmazsa olmaz koşulu haline gelen ,Esnek Üretim ve Otomasyon Teknolojilerine Ülke Sanayinin Uyarlanması.
<ul style="list-style-type: none">
• Demiryolu Sisteminin hızlı Tren Teknolojileri Bazında yenilenmesi ve şehir içi Ulaşımında Raylı Sistemlerin Geliştirilmesi,
• Uzay ve Havacılık Sanayileriyle Savunma Sanayiinde,Alan ve Ürün Seçiminin itmesine Dayalı bir Sınai Yatırım ve Gelişme Stratejisi izlenmesi,
<ul style="list-style-type: none">
• Gen Mühendisliği ve Biyoteknolojide AR-GE Üzerinde Odaklanma,GAP v.b.Projeleri Baz Alan Açılımlar,
<ul style="list-style-type: none">
• Çevre Dostu Teknolojiler,Enerji Tasarrufu Sağlayıcı Teknolojiler ve Çevre Dostu Enerji Teknolojileri Üzerinde Odaklanma ve Uygulama Alanların Ülke Çapında Hızla Geliştirip,Genişletme,
<ul style="list-style-type: none">
• İleri Malzeme Teknolojilerinde,Diger Atılım Alanlarını Destekleyici Yönde AR-GE ve Uzantısındaki Sınai Yatırımlar olarak belirlenmiştir.

Kaynak: TÜSİAD, 2003, s 248.

1993 yılı sonrasında izlenen politikanın ayırt edici özelliği sadece bilim alanında değil teknoloji alanında da yetkinleşmenin amaçlanması ve bu yetkinleşmenin, bilim ve teknolojiyi ekonomik ve toplumsal faydaya (yeniliğe) dönüştürebilme becerisine de sahip olma amacını içermesidir(TÜBİTAK-BTP, 1999, s 2). Bu çerçevede Ulusal Yenilik Sistemi'nin kurulması ve etkin bir şekilde çalışması, büyüme, ulusal pazarlarda rekabet üstünlüğü sağlayabilme küresel süreçlerde söz sahibi olabilme açısından büyük önem kazanmıştır.

2000 yılında BTYK, 2003-2023 yılları için Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Stratejileri Belgesi'nin hazırlanması kararını almıştır. Bir yıl süren hazırlık çalışması sonucunda, 7. Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu Toplantısı'nda Belge, "Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri" adını almıştır. Stratejinin temel amaçları ise, bilim ve teknolojiye hakim, teknolojiyi bilinçli kullanan ve yeni teknolojiler üretebilen, teknolojik gelişmeleri toplumsal ve ekonomik faydaya (yenilik-inovasyon) dönüştürme yeteneği kazanmış bir "refah toplumu yaratmak olarak özetlenebilir. Ayrıca, Vizyon 2023 Projesi Teknoloji Öngörü Projesi, Ulusal Teknoloji Envanteri Projesi, Türk Araştırmacılar Envanteri Projesi ve Ulusal AR-GE Alt Yapısı Projesi gibi alt projelerden oluşmaktadır (TÜBİTAK, s 2).

6. SONUÇ

Bu çalışmada, Ulusal Yenilik Sistemi çerçevesinde İsrail, AB ve Türkiye'nin bilim ve teknoloji geliştirmeye ve bunu yeniliğe dönüştürmeye yönelik olarak uyguladığı politikalar incelenmiştir. İsrail örneğinden görüldüğü üzere ülkedeki bilim ve teknoloji üretimi devlet ve özel kuruluşlar arasındaki etkileşimden büyük ölçüde etkilenmektedir. Özellikle kamu araştırma laboratuvarları, üniversiteler ve yenilik faaliyetinde bulunan özel firmaların oluşturmuş olduğu ağ yapılanmalar yenilik yaratma kapasitesini etkilemektedir. Devlet ta-

rafından verilen teşviklerin, AR-GE bağışlarının, İsrail'in ekonomik performansı üzerinde büyük etkisi olmuştur. OCS'nin verdiği destekler sayesinde İsrail, birçok ileri teknoloji sektöründe lider konuma gelmiştir. Diğer yandan İsrail, uyguladığı politikalarla istihdam seviyesini arttırmış, ihracat performansını geliştirmiş ve birçok batı ülkesi ile rekabet edebilecek duruma gelmiştir.

AB ise bu tür politikaları oluşturma sürecinde biraz geç kalmıştır. 1980'lerden itibaren teknolojik gelişmeyi Çerçeve Programlar altında desteklemeye çalışan AB'nin 1990'lı yıllardan sonra düşen ekonomik performansı uygulanan bilim ve teknoloji politikalarının yetersizliğini ortaya koymuştur. AB'nin bilim ve teknoloji üretimini ekonomik ve toplumsal faydaya (yeniliğe) dönüştürmede gösterdiği düşük performans Avrupa Paradoksu'nun doğmasına yol açmıştır.

Türkiye, Ulusal Yenilik Sistemini kurmakta oldukça geç kalmış bir ülkedir. 1980'li yıllardan sonra bilim-teknoloji ve yeniliğin önemini kavrayan siyasi kadrolar bilim ve teknolojik ilerlemeyi gerçekleştirebilmek için çalışmalarda bulunmuş fakat bunları hayata geçirme konusunda başarılı olunamamıştır. Bilimsel ve teknolojik gelişme için kritik bir unsur olan AR-GE harcamalarının Türkiye'de GSYİH'ya oranı 2002 yılı itibariyle %0,67'dir. 2000 yılında %0,64 olan bu oran 2001 yılında %0,72 seviyesine yükselmiştir. Bununla birlikte Türkiye'de Ulusal Yenilik Sistemi'ni oluşturan kuruluşlar arasındaki koordinasyon yetersizliği uygulanan politikaların başarıya ulaşma şansını düşürmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından Ulusal Yenilik Sistemi çerçevesinde kararlılıkla uygulanacak bilim ve teknoloji politikaları çağı yakalamak açısından anahtar bir konuma sahiptir.

KAYNAKÇA

- Aslanoğlu, E. (2001).** Ulusal Yenilenme Sistemleri Çerçevesinde Türkiye’de Teknoloji Politikaları. V. ERC/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresinde Sunulan Tebliğ: Ankara.
- AB Altıncı Çerçeve Programı Ulusal Koordinasyon Ofisi,**
www.fp6.org.tr/web/genel_bilgi.htm. (Erişim tarihi:25.02.2004).
- Besgrove, K. (1999).** National Innovation Systems of Selected Nations,
www.genius.org.br/PNMICRO/doc/GM_national%20innovation%20systems
%20of%20selected%20nations%20NatInnSys.pdf. (Erişim tarihi: 17.01.2004).
- DPT. (2000a).** *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. DPT Yayını: Ankara.
- DPT. (2000b).** *Bilim ve Teknoloji Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. DPT Yayını: Ankara.
- European Commission (1995).** *Green Paper on Innovation*.
- Feinson, S. (2002).** National Innovation Systems Overview and Country Cases,
www.cspo.org/products/rocky/Rock-Vol1-1.PDF. (Erişim tarihi: 12.01.2004)
- Freeman, C. ve Soete, L. (2003).** *Yenilik İktisadi*. Çev. Ergun Türkcan. TÜBİTAK Yayınları: Ankara.
- Göker, A. (2003).** Onuncu Yılında Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003: Ankara.
www.inovasyon.org. (Erişim tarihi: 12.01.2004)
- İGEME. (2000).** *İsrail Ülke Etüdü*. İGEME Yayını: İstanbul.
- İSO. (2003).** *Avrupa Birliği Altıncı Çerçeve Programı*. İSO Yayınları: İstanbul.
- İTO. (1997).** *İsrail Ülke Etüdü*. İTO Yayın No: 1997-22: İstanbul.
- İyidoğan, S. (2003).** Avrupa Birliği Sanayi ve Teknoloji Politikaları Paradoksu. *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*. Der. Beril Dedeoğlu. Boyut Yayınları: İstanbul.
- Lundwall, B. A. v.d. (2001).** National Systems of Production, Innovation and Competence Building. *DRUID Summer Conference*: Denmark.
- Kaplan, Z. (2004).** Avrupa Birliği’nde Bilim ve Teknoloji Politikaları ve Adaylık Süresinde Türkiye’nin Uyumu, 3. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, Eskişehir, s. 187-195

- Niosi, J. (2002).** National Systems of Innovations are “x-efficient” (and x-effective): Why Some Are Slow Learners. *Research Policy*. 31 (2002). s. 291-302.
- OECD. (1999).** *Managing National Innovation Systems*. OECD Publication.
- OECD. (1997).** *National Innovation Systems*. OECD Publication.
- Şahin, H. (2002).** Türkiye Ekonomisi. 7. Baskı. Ezgi Kitabevi: Bursa.
- Taymaz, E. (2001).** *Ulusal Yenilik Sistemi: Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri*. TÜBİTAK/TTGV/DİE: Ankara.
- Trajtenberg, M. (2000).** R&D Policy in Israel: An Overview and Reassessment. *NBER Working Paper*. No:7930.
- TÜBİTAK.** Bilim ve Teknoloji Stratejileri-Vizyon 2023,
www.vizyon2023.tubitak.gov.tr/genelbilgi/, (Erişim tarihi: 26.12.2004).
- TÜBİTAK-BTP. (1999).** *Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası*. TÜBİTAK Yayını: Ankara.
- Türkcan, E. (2001).** Teknoloji Çağında Türkiye'yi Çağa Taşıyacak Bilim ve Eğitim Politikaları. *Yeni Ekonomi El Kitabı*. TCMB Yayını: Ankara.
- TÜSİAD. (2003).** *Ulusal İnovasyon Sistemi: Kavramsal Çerçeve, Türkiye İncelemesi ve Ülke Örnekleri*. TÜSİAD Yayınları Yayın No: 2003110/362: İstanbul.
- Yücel, İ. H. (1997).** *Bilim-Teknoloji Politikaları ve 21.Yüzyılın Toplumu*. DPT Yayını: Ankara.
- www.eureka.tubitak.gov.tr/g-amac.html. (Erişim tarihi: 20.02.2004).
- www.tubitak.gov.tr/vidb/cost.html. (Erişim tarihi: 20.02.2004).

Eskişehir'deki Kobi'lerin Pazarlama ve Finansman Sorunları Ara Kesiti*

Doç.Dr. Ömer TORLAK**

Yard.Doç.Dr. Nurullah UÇKUN***

Öz: KOBİ'lerin yönetim ve nitelikli insan kaynaklarıyla ilgili sorunlar yanında, pazarlama ve finansman sorunlarının öne çıktığı görülmektedir. Aslında bu iki sorunun arakesiti pek çok sorunun da kaynağı durumundadır. Araştırmanın amacı, KOBİ'lerin pazarlama ve finansman sorunları ile bu sorunlar arasındaki arakesitin belirlenmesidir. Bu noktadan yola çıkarak, Eskişehir'deki KOBİ'lerin finansman ve pazarlama sorunlarının neler olduğu belirlenmeye çalışılmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre, işletmelerin en ciddi finansman sorunlarının nakit para sıkıntısı, piyasa durgunluğu ve kredi faizlerinin yüksekliği olduğu anlaşılmıştır. Pazarlama sorunları bakımından ise işletmelerin yeni ürün geliştirme güclüğü, tüketici tercihlerinin hızlı değişimi ve rakiplerin fiyat anlaşmaları sorunlarıyla ağırlıklı olarak karşı karşıya oldukları görülmüştür. KOBİ'lerde karşılaşılan finansman ve pazarlama sorunlarının işletme büyüklüğüne ya da faaliyette bulunulan sektörlere göre farklılık göstermediği yapılan analiz sonucunda ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: KOBİ, pazarlama sorunları, finansman sorunları, KOBİ'lerin pazarlama ve finansman sorunları arakesiti.

THE INTERFACE OF THE MARKETING AND FINANCIAL PROBLEMS OF SMALL AND MEDIUM SIZED BUSINESSES IN ESKİŞEHİR

Abstract: SMEs have some problems about not only the management and qualified human resources but also marketing and finance. Actually, the interface of these two problems is also the main reason of many others. The aim of this study is to determine marketing and financial problems and interface of these two problems of SMEs. From this viewpoint, the aim of this study is to determine the financial and marketing problems of SMEs in Eskişehir.

It is obvious that, the most important financial problems of SMEs are cash shortage, stagnation in markets, and high credit interests. Difficulties of new product development, rapid changes of consumer preferences, and price contracts of competitors are the most important marketing problems of SMEs. The results of the research indicated that, financial and marketing problems of SMEs have not differentiated as employee numbers and industries have varied.

Key words: SME, marketing problems, financial problems, the interface of marketing and financial problems of SMEs.

---

* Bu çalışma, Osmangazi Üniversitesi Rektörlüğü Araştırma Fonu tarafından desteklenen "Eskişehir'de Küçük ve Orta Boy İşletme (KOBİ)lerin Pazarlama ve Finansman Problemleri ile İşletme Yöneticilerinin İş Ahlakı Algılamalarının Belirlenmesi" başlıklı araştırma projesinin bir bölümünü kapsamak üzere makaleleştirilmiştir.

** Osmangazi Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü e-mail: torlak@ogu.edu.tr Tel: 0 (222) 239 37 50 / 1139 Faks 0 (222) 229 25 27

*** Osmangazi Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü e-mail: nuckun@ogu.edu.tr Tel: 0 (222) 239 37 50 / 1142 Faks 0 (222) 229 25 27

1. GİRİŞ

Küçük ve orta büyüklükteki işletme(KOBİ)ler, ülke ekonomilerinin çok önemli ve dinamik bir unsurunu oluşturmaktadır. Bu tip işletmelerin ülkemizde de ekonomik ve toplumsal kalkınmanın itici güçlerinden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Avrupa Birliği(AB)'ne entegrasyon aşamasında da bu işletmelere önemli görevler düştüğü açıktır. Çünkü, AB ülke ekonomilerinde KOBİ'lerin istihdam oluşturma, katma değer yaratma, yatırımlar ve ihracat payları onları rekabet avantajı sağlayan işletmeler konumuna getirmektedir.

Uluslararası rekabetin yoğunlaştığı global ekonomik düzende firmaların sadece ulusal pazarlar için değil uluslararası pazarlar için de üretime yöneldikleri görülmektedir. Bu gelişmeler firmaların başarılı olabilmesi için dünya ekonomisi ile entegre olmasını gerekli hale getirmiştir. Bu düzen içinde KOBİ'lerin de yerini alması ve varlıklarını devam ettirmeleri, ülke ekonomisinin canlanması ve ödemeler dengesinin sağlanması açısından, daha da önem kazanmaktadır.

Türkiye'de imalat sanayiindeki işletmelerin % 99'5'i KOBİ ölçeğindedir. Bu işletmelerin istihdamdaki payları yaklaşık % 61-63,5 oranında değişirken, üretilen katma değer içindeki payları ise yaklaşık %27-32 arasındadır (Forum, 2002: 25; <http://www.kosgeb.gov.tr/kos.htm>). A.B.D. ve AB ortalamaları ile karşılaştırıldığında ülkemizdeki KOBİ'lerin toplam işletmeler içindeki oran ile sağladıkları istihdam açısından benzer düzeyde oldukları anlaşılmaktadır. Buna karşılık, üretilen katma değer, yatırım payları, ihracattaki payları ve kullanılan kredi oranları ile kapasite kullanım oranları bakımından KOBİ'lerimizin gelişmiş ülkelere oranla oldukça düşük değerlere sahip oldukları anlaşılmaktadır (Baki, 2002: 20; Forum, 2002: 25; <http://www.kosgeb.gov.tr/kos.htm>; Erdoğan, 2004: 43).

Ülke ekonomisinde büyük bir paya sahip olan KOBİ'lerin üretim, yatırım, tedarik sorunları, nitelikli personel ve yönetim eksikliği, teknoloji geliştirememesi ve teknolojik gelişmelere ayak uyduramama, mevzuat ve bilgi eksikliği gibi önemli sorunlarla başa çıkmak zorunda oldukları bir gerçektir. Ancak tüm bunlardan daha önemli ve belki de bu sorunların pek çoğuna kaynaklık eden sorunların başında finansman ve pazarlama sorunları gelmektedir. Nitekim, Ankara'da bulunan ve oldukça fazla sayıda KOBİ'nin içinde yer aldığı Ortadoğu Sanayi ve Ticaret Merkezi (OSTİM)'nde yakın geçmişte yapılan kapsamlı bir çalışmada da KOBİ'lerin ilk üç sıradaki sorunlarının finansman, pazarlama ve personel olduğu belirtilmektedir (Alkibay vd., 1999: 104). Gerçekten de bugün KOBİ'lerin finansman ve pazarlama sorunlarının çözüme kavuşturulmasıyla, diğer pek çok sorunun da daha kolay çözüme kavuşturulması mümkün görülmektedir.

Finansman sorunlarını ele almada finansal performansların, pazarlama sorunlarını ele almada da hedef pazardaki tüketici tepkilerinin dikkate alınmasıyla aslında pazarlama ve finans sorunlarının bir arakesitle birlikte ele alınmış olması sağlanmış olur. Bu şekilde her iki fonksiyon yöneticilerinin farklı açılardan sorun ve performanslarını değerlendirme şansı ortaya çıkar. Bu durum ise, işletmelerde ortaya çıkabilecek diğer pek çok sorunun sorun haline gelmeden önlenmesini sağlayabilir (Zinkhan ve Verbrugge, 2000).

Bu çalışmanın amacı, Eskişehir'de faaliyet gösteren KOBİ'lerin finansman ve pazarlama sorunlarını belirlemek ve bu sorunlar karşısında finansman ve pazarlama çabalarıyla ilgili ağırlık verilen faaliyetlerin neler olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bu sonuçlardan hareketle,

KOBİ yöneticilerinin algıladıkları sorunlar ile yoğunlukla uğraştıkları konular arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı ve dolayısıyla doğru çözümler üzerinde durulup durulmadığı da belirlenmeye çalışılmaktadır.

2. KOBİLERİN EKONOMİDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

İstihdama, gelir artışına ve kalkınmaya etkileri nedeniyle sanayileşmenin itici gücü olarak görülen küçük ve orta büyüklükteki işletmeler; özellikle 1970’li yıllara kadar tüm dünyada ekonominin lokomotifleri olarak görülen büyük işletmelerin bu dönemde yaşanan krizlerle birlikte zor duruma düşmesinin ardından daha da önemli bir duruma gelmiştir.

KOBİ’ler ekonomiye katkıları ve ekonomik gelişmedeki önemleri yanında, ayrıca toplumdaki girişimcilik ruhunun geliştirilmesinde de önemli rol oynamaktadır. Son yıllarda ülkemizde hızla gelişme gösteren KOBİ’lerin değişimlere çabuk tepki veren ve kolayca adapte olabilmeleri basit yapıda olmaları ise, rekabete olumlu katkılarda bulunmaktadır (Kuruüzüm, 1998: 35). Bu gelişmeler de talebe uygun mal ve hizmet üretimi anlayışının gelişmesine neden olmaktadır.

Ülkemizde KOBİ’lerin önemi diğer ülkelerle benzerlikler göstermektedir. Bu benzerlikleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Çelik ve Akçemici, 1998: 91-95):

- Emek yoğun teknoloji ile çalışma ve kaynak kullanımında etkili olma özelliğine bağlı olarak, ülke çapında istihdamı arttırmaya ve işsizliği azaltmaya katkıda bulunurlar.
- Talep değişikliğine ve çeşitliliklerine kısa sürede, daha kolay uyum sağlayabilirler.
- Bölgeler arası dengeli gelişmeye ve büyümeye önemli katkıda bulunabilirler.
- Büyük sanayi işletmelerinin tamamlayıcısı durumunda olma ve yan sanayi olarak faaliyette bulunmanın yanında, işletmelerin istihdam ettikleri nitelikli elemanların yetiştirmelerine katkıda bulunurlar.
- Tam rekabet koşullarına kolayca uyum sağlama ve gelir yelpazesi içinde orta sınıf rolü oynama yoluyla denge unsuru olurlar.
- İşveren ve işçi ilişkisinin gelişmesine uygun, olumlu bir ortam sağlayarak, sosyal dengenin ve dayanışmanın iyi bir örneğini verme özellikleri görülmektedir.
- Bu özelliklerinden dolayı KOBİ’lerin önemi her geçen gün biraz daha artmakta ve bu kanı giderek yaygınlaşmaktadır.
- KOBİ’ler bir ülkenin sosyo-ekonomik yapısı çerçevesinde sanayileşme hareketinin, sağlıklı kentleşmenin ve optimum dağıtım ve ticaret uygulamalarının sürükleyici etkini ve vazgeçilmez öğeleri durumundadır. Türk sanayinin bugün ulaştığı düzey dikkate alındığında, KOBİ’lerin bu performansın sağlanmasında önemli bir rol oynadıkları açıktır.

KOBİ’lerin ülke ekonomisine olan katkılarını ise aşağıdaki başlıklar altında özetlemek mümkündür (Müftüoğlu, 2002 51-55; Erdoğan, 2004: 47-48):

- KOBİ’ler ekonomik yapının çeşitlenmesini sağlarlar.
- KOBİ’ler ülkede gelir dağılımında denge unsuru sağlarlar.

- KOBİ'ler yeni fikir ve buluşların kaynağı olup, sanayide gerekli olan esnekliğin sağlanmasına katkıda bulunurlar.
- Çabuk karar verme esnekliği nedeni ile KOBİ'ler daha az yönetim ve işletme gideri ile çalışırlar.
- KOBİ'lerin istihdam yaratma etkileri oldukça fazladır.
- KOBİ'ler büyük işletmelere girdi ve aramalı sağlarlar.
- Ülkede refah seviyesinin yükseltilmesine katkıda bulunurlar.
- Küçük birikimlerle, aile birikimlerinin ekonomiye doğrudan kanalize edilmesini sağlarlar.
- Teknolojik gelişmelerin kırsal yörelere ulaşmasını sağlayarak, üretim teknolojisini tamamlarlar.
- Bölgesel gelişmeye katkıda bulunurlar.
- Ekonomide meydana gelen konjonktürel dalgalanmalara, büyük işletmelere göre daha az duyarlıdırlar.
- Bu tür işletmelerde işçi işveren ilişkileri daha yakın olduğundan, sosyal huzursuzluklara sık sık rastlanmamaktadır.
- Kriz ekonomisinde, büyük sanayiler zarar görürken, bu tür işletmeler küçük çapta da olsa üretimlerine devam ederek, toplumun belirli ihtiyaçlarını karşılayabilirler.

Yukarıda sayılan hususlar nedeniyle KOBİ'ler, bir ülkenin ekonomik temelini oluşturmalarının yanı sıra bir tampon, sosyal çelişkiler için düzenleyici ve düzeltici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu nedenle, küçük işletmeler ve onları kuran girişimciler, toplumda yaratıcılık ruhunun geliştirilmesi, fırsatları değerlendirme, fikir önderliği yapma, proaktif olma, imaj geliştirme gibi konuların öncüleri olma bakımından da, sadece ekonomik açıdan değil, psikolojik ve sosyolojik perspektifle bakılmasında yarar olduğu belirtilmektedir (Beaver, 2002: 41). Ülkemizde KOBİ girişimcilerine yönelik yapılan bir çalışmada, cevaplayıcıların %60'tan fazlasının yatırım yapmayı bir erdem ve vatandaşlık görevi olarak gördükleri belirtilmektedir (Esen ve Çonkar, 1999: 148-149). Bu sonuç, KOBİ girişimcilerinin ülke ekonomisi açısından ekonomik ve sosyal rolüne işaret etmektedir.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin girişimciler yoluyla pazarlama alanında kazandırabilecekleri önemli konular; pazar fırsatların ortaya çıkarılması, yenilik yapma ve sonuçları değiştirebilme şeklinde sıralanabilir. KOBİ'ler üç başlık altında toplanabilen bu konularla aslında pazarlama ve girişimcilik ara yüzüne denk gelen bir değişimin öncülüğü rolünü üstlenmiş olurlar (Carson vd., 1995: 148-149). Bu değişim sonucu pazardaki beklentilere uygun mal ve hizmetlerin geliştirilmesi yanında, iç ve dış pazarın genişletilmesi yoluyla ekonomik kalkınmaya katkı sağlanabilir. Nitekim Türkiye'de girişimciliğin 1970'li yıllardan günümüze içe kapalı bakış açısından ihracata ve dış pazarlara dönük hızlı bir gelişme ile daha fazla katkı sağlayacak bir düzeye geldiği söylenebilir (Arıkan, 2002). Ancak tüm bu olumlu gelişmelere rağmen, bugün de girişimciliğin önünde rekabeti iyi okuyamama, sermaye yetersizliği veya yanlış pazar seçimi gibi başarısızlık nedenleri bulunmaktadır (Tutar ve Küçük, 2003).

Ekonomik gelişme, girişimcilik ruhunun toplumda yaygınlaşması ve rekabetin olumlu anlamda gelişmesine oldukça önemli katkıları bulunan KOBİ’lerin finansman yapılarının zayıf oluşu, kredi bulmada yaşadıkları güçlükler, faiz oranlarının yüksekliği, pazar araştırması, pazar bulma vb. sorunları, onların etkinliklerini azaltıcı bir rol oynamaktadır. KOBİ’lerin ekonomik gelişmedeki etkinliklerini artırmada, uygun faiz oranlarıyla yabancı kaynak kullanmalarının sağlanması, finansal kiralama yönteminin geliştirilmesi ve kamu kurumlarının KOBİ’lere verilen kredilerde garantörlük rolü üstlenmesi vb. finansal önlemlerin alınması gerekir (Barrow: 1998). Buna karşılık, KOBİ’leri destekleyici önlemlerin alınması noktasında kamu kurumlarının desteklerinin son yıllara kadar yazılı belgeler üzerinde kaldığı, KOSGEB’in sunduğu hizmetlerin ise AB yolunda yeterli olmadığı söylenebilir.

3. ESKİŞEHİR’DE KOBİ’LER

Eskişehir ekonomisi açısından KOBİ’ler önemli bir yer işgal etmektedir. Organize Sanayi Bölgesi’nde yer alan az sayıdaki büyük ölçekli işletme dışında özellikle tekstil, mobilya, metal sanayi, otomotiv yan sanayi sektörlerinde faaliyet gösteren yaklaşık iki bin civarında KOBİ özelliğine sahip işletme bulunmaktadır.

1997 yılı verilerine göre, istihdam oluşturma kapasiteleri bakımından Eskişehir’deki KOBİ’lerin sektörlere göre sıralaması şu şekildedir (Koçak ve Başmanav: 1997, 46):

1. Metal Eşya, Makine ve Teçhizat Sanayii
2. Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayii
3. Gıda, İçki ve Tütün Sanayii
4. Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayii
5. Taş ve Toprağa Dayalı Sanayii
6. Kimya, Petrol ve Plastik Ürünler Sanayii
7. Kağıt-Karton Ürünleri ve Basım Sanayii
8. Metal Ana Sanayii.

1999-2001 yılları arasında ülkemizde yaşanan ve yoğun olarak hissedilen ekonomik kriz, Eskişehir’de faaliyet gösteren KOBİ’leri de etkilemiş ve kapasite azaltma, işçi çıkarma ve hatta şirket tasfiyesine varan sonuçlarla karşılaşmıştır. Bu süreçte, ihracat ağırlıklı çalışan KOBİ’ler ile iç pazarda belirli bir marka imajına sahip olan ya da yan sanayi olarak çalışan KOBİ’lerin bu süreci daha az zararlarla atlatabildikleri gözlenmektedir. Ekonomik kriz sürecinde KOBİ’lerin finansman ve pazarlama sorunlarının daha ağır olarak hissedildiği de bir gerçektir.

4. ESKİŞEHİR'DEKİ KOBİ'LERİN PAZARLAMA VE FİNANSMAN SORUNLARININ ARA KESİTİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Amacı

Ülke ve Eskişehir ekonomisi açısından oldukça önemli olan KOBİ'lerin finansman ve pazarlama sorunlarının belirlenmesine yönelik bu araştırmanın temel amaçları şu şekilde özetlenebilir;

- KOBİ'lerin pazarlama sorunlarını tespit etmek,
- KOBİ'lerin finansman sorunlarını tespit etmek,
- Pazarlama sorunları karşısında ağırlıklı olarak uğraşılan konuları ortaya çıkarmak,
- Finansman sorunları karşısında ağırlıklı olarak uğraşılan konuları ortaya çıkarmak,
- KOBİ'lerdeki finansman ve pazarlama sorunlarının arakesitlerini belirlemeye çalışmak.

4.2. Ana Kütle ve Örnek Seçimi

Araştırmanın ana kütlesi Eskişehir il sınırlarında faaliyet gösteren KOBİ'lerdir. Maliyet ve zaman kısıtları nedeniyle, bu ana kütle içinden Eskişehir Sanayi Odası'nın 2000 yılı kataloğu kullanılarak ve sektörel ağırlık dikkate alınarak yapılan tesadüfi seçimle 150 firmaya ulaşılmaya çalışılmıştır. Adres değişikliği, tasfiye, cevaplamama ve eksik cevaplama gibi nedenlerle 128 firmadan gelen anketler değerlendirmeye alınmıştır.

4.3. Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anketler, araştırmacılar ile araştırmacılar tarafından kısa süreli eğitime tabi tutulan öğrenciler aracılığıyla yüzyüze görüşme yöntemi ile uygulanmıştır.

Anketin ilk bölümünde KOBİ'lerin finansman ve pazarlama sorunları ile bu konulardaki ağırlıklı uğraşı alanlarını belirlemeye dönük sorular yer almaktadır. İkinci bölümde cevaplayıcılar ile firmaların bazı özellikleri öğrenilmeye çalışılmaktadır.

4.4. Verilerin Analizi

KOBİ'lerin finansman ve pazarlama sorunlarıyla ilgili veriler ile bu sorunlar karşısında ağırlık verilen uğraşı konularının frekans dağılımlarına bakılmış ve sorunlarla uğraşı alanları arasında anlamlı ilişki olup olmadığını ölçmek amacıyla da ki-kare analizi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarından hareketle çözüm önerileri getirilmiştir.

5. BULGULAR VE TARTIŞMA

5.1. İşletmelerle İlgili Genel Bilgiler

KOBİ’lerin sektörlere göre dağılımında DİE’nin sınıflandırması dikkate alınmıştır. Buna göre, ankete cevap veren işletmelerin sektörel dağılımı Tablo 1’deki gibidir.

Tablo 1. İşletmelerin Faaliyet Alanlarına Göre Sektörel Dağılımı

İşletmenin Faaliyette Bulunduğu Sektör	Frekans	%
Orman Ürünleri ve Mobilya	32	25,0
Metal Eşya, Makine ve Teçhizat	22	17,2
Gıda, İçki ve Tütün	16	12,5
Metal Ana Sanayi	14	10,9
Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri	14	10,9
Kimya, Petrol ve Plastik Ürünler	14	10,9
Taş ve Toprağa dayalı Sanayi	5	3,9
Kağıt-Karton Ürünleri ve Basım Sanayi	5	3,9
Diğer İmalat	6	4,8
Toplam	128	100,0

Tablo 1’den izlenebileceği gibi, araştırmaya dahil olan işletmelerin yaklaşık %55’inin orman ürünleri ve mobilya, metal eşya, makine ve teçhizat ile gıda, içki ve tütün olmak üzere üç sanayi dalında yoğunlaştıkları görülmektedir. İşletmelerin yaklaşık %33’ü ise giyim, kimya ve plastik ürünler ile metal ana sanayi kolunda yer almaktadır. Bu sonuçlardan hareketle, Eskişehir’deki KOBİ’lerin belirli sanayi kollarında yoğunlaşma olmakla beraber, bir sanayi çeşitliliğinin de kendini gösterdiği söylenebilir.

İşletmelerin çalışan sayıları itibariyle durumu ise Tablo 2’de yer aldığı gibidir. Her iki tablo verileri Koçak ve Başmanav(1997)’in verileri ile karşılaştırıldığında, sektörel dağılım ve istihdam sayıları bakımından oldukça benzer sonuçlar olduğu ve dolayısıyla seçilen örneğin Eskişehir’deki KOBİ’leri temsil kabiliyetinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 2. İşletmelerde Çalışan Sayıları

Çalışan Sayısı	Frekans	%
10 kişiden az	45	35,1
10-50 arası	76	59,4
51-200 arası	7	5,5
Toplam	128	100,0

Ankete cevap veren işletmelerin büyük bölümü 10-50 arasında çalışana sahipken, %35'i 10 kişiden az istihdam oluşturmakta ve sadece %5,5'i 51 ve daha fazla çalışana istihdam sağlamaktadır. Bu sonuçlarda araştırmanın yapıldığı dönemde sürmekte olan ekonomik krizin etkileri göz ardı edilmemelidir.

Cevaplayıcıların bazı kişisel özellikleri Tablo 3'de sunulmaktadır. Buna göre, ankete cevap verenlerin büyük bölümünün işletme sahibi ya da ortağı oldukları ve iş tecrübelerinin de buna bağlı olarak fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Cevaplayıcıların Bazı Kişisel Özellikleri

Kişisel Özellikler	Frekans	%	Kişisel Özellikler	Frekans	%
<i>Cinsiyet</i>			<i>İşletmedeki Konumu</i>		
Erkek	116	90,6	İşletme Sahibi veya Ortağı	67	52,3
Bayan	12	9,4	Genel Müdür	4	3,1
<i>Yaş</i>			Pazarlama Müdürü	14	11,0
35 ve altı	50	39,1	Satış Müdürü	17	13,3
36-45	51	39,8	Diğer (Finansman Şefi, Satış Şefi vb.)	26	20,3
46 ve üzeri	27	21,1	<i>İş Tecrübesi</i>		
<i>Eğitim Düzeyi</i>			5 yıl ve altı	28	21,9
İlköğretim	16	12,5	6-10 yıl	39	30,5
Lise	51	39,8	11-15 yıl	26	20,3
Üniversite	61	47,7	16 yıl ve üzeri	35	27,3
Toplam	128	100,0	Toplam	128	100,0

Tablo 3'den görülebileceği gibi, cevaplayıcıların büyük bir bölümü erkek olup sadece %9,4'ü bayandır. Cevaplayıcıların büyük bir bölümü işletme sahip ya da ortağı olmakla birlikte, yaklaşık %30'u departman müdürü düzeyindedir. Cevaplayıcıların yaklaşık yarısının üniversite eğitim düzeyinde olması da Eskişehir'deki KOBİ'lerin profesyonel yönetici istihdamı bakımından olumlu gelişme içinde olduklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

5.2. KOBİ’lerin Pazarlama Sorunları ve Sorunları Çözmeye Yönelik Yaklaşımları

Araştırmanın ilk amacı olan diğer bir konu da KOBİ’lerin önemli sorun kaynaklarından pazarlama sorunlarının belirlenmesi idi. Bu amaçla pilot araştırma ve benzer çalışmalarından yararlanılarak belirlenen 17 adet pazarlama sorununun cevaplayıcılar tarafından önem sırasına göre değerlendirilmesi istenmiştir. İşletmelerde yaşanan pazarlama sorunları önem sırasına göre Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4. KOBİ’lerdeki Pazarlama Sorunlarının Önem Derecesine Göre Dağılımı

Pazarlama Sorunları	1. Sırada		2. Sırada		3. Sırada		Ağırlıklı Ortama*	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Yeni ürün geliştirme gücü	20	15,7	13	10,1	8	6,3	94	12,2
Ürün farklılaştırma zorlukları	14	10,9	11	8,6	7	5,4	71	9,2
Tüketici tercihlerindeki hızlı değişim	17	13,3	10	7,8	10	7,8	81	10,6
Yüksek dağıtım komisyonları	12	9,4	7	5,5	6	4,7	56	7,3
Rakiplerin fiyat anlaşmaları	16	12,5	12	9,4	7	5,4	79	10,3
Dağıtıcıların pazardaki hakimiyeti	6	4,7	9	7,0	9	7,0	45	5,9
Hammedde satıcılarının tekelleşmesi	10	7,8	11	8,6	5	3,9	57	7,4
Taklit ürünlerin çoğalması	15	11,7	11	8,6	18	14,1	85	11,1
Rakiplerin uyguladığı baskıcı satış yöntemleri	3	2,3	10	7,8	9	7,0	38	5,0
Aldatıcı ve yanıltıcı reklamlar	6	4,7	8	6,3	16	12,5	50	6,5
Kırcı rekabet aracı olarak reklamlar	-	-	6	4,7	5	3,9	17	2,2
Müşterilerin tatmin edilme zorluğu	2	1,6	6	4,7	5	3,9	23	3,0
Teknolojik gelişmelere ayak uydurma gücü	3	2,3	3	2,3	8	6,3	23	3,0
Yeni satış yöntemlerine çabuk uyum sağlayamama	-	-	1	0,8	4	3,1	6	0,8
Bilgili ve yetenekli satış elemanlarına sahip olmama	3	2,3	7	5,5	8	6,3	31	4,0
Taşıma, depolama ve stok kontrolündeki yetersizlikler	1	0,8	-	-	1	0,8	4	0,5
Etkili çalışan bir bilgi sistemine sahip olmama	-	-	3	2,3	2	1,6	8	1,0
Toplam	128	100,0	128	100,0	128	100,0	768	100,0

(* Ağırlıklı ortalama = 1. sıra frekansı x 3 + 2. sıra frekansı x 2 + 3. sıra frekansı x 1 şeklinde hesaplanmıştır.)

Tablo 4’den de görülebileceği gibi, KOBİ’lerin pazarlama sorunlarının yaklaşık %54’ü şu konulardan oluşmaktadır:

- yeni ürün geliştirme gücü
- taklit ürünlerin çoğalması
- tüketici tercihlerindeki hızlı değişim
- rakiplerin fiyat anlaşmaları
- ürün farklılaştırma zorlukları.

Buna karşılık KOBİ'lerin finansman sorunlarına oranla biraz daha fazla sayıda ve değişik konulardaki pazarlama sorunları ile başa çıkmak durumunda oldukları anlaşılmaktadır. İlk sıradaki pazarlama sorunlarına bakıldığında ise, işletmelerin özellikle değişen tüketici tercihleri ve talep karşısında yenilik yapma ve yeni ürün geliştirme ya da mevcut ürünlerde farklılaştırma sorunlarının ağırlık kazandığı görülmektedir. Bu noktada, KOBİ'lerin tedarikçiler ve aracılarla yaşadıkları sorunların da etkili olduğu söylenebilir. Öte yandan, KOBİ'lerin yaşadıkları yoğun parasal kaynak sorunları da onların yenilik yapma ve yeni ürün geliştirme potansiyellerini önemli ölçüde olumsuz etkileyen bir faktör olduğu da açıktır.

Sayılan bu pazarlama sorunlarına karşılık işletmelerin uğraştıkları temel pazarlama konularına bakıldığında ise, ürün, hizmet, fiyatlandırma ve satış çabalarının önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. KOBİ'lerin pazarlama çabaları bakımından uğraşı alanları olarak temel pazarlama konuları dikkate alınırken, pazarlama karması elemanları olarak kabul edilen ana konular olarak, ürün, fiyatlandırma, dağıtım çabaları genel olarak dikkate alınmıştır. Buna karşılık, somut mallar yanında müşterilere sunulması gereken hizmetler ile doğrudan satışa yönelik çabalar ile tutundurma bileşeninin alt elemanları olarak reklam ve promosyonların son yıllarda sıklıkla kullanılıyor olması nedeniyle, bu konular ayrı olarak belirtilmiştir. Tablo 5'den de izlenebilecek sonuçlara göre, işletmelerin pazarlama sorunları doğrultusunda ürün başta olmak üzere, hizmet, fiyat ve satış çabalarına da ağırlık verdiği söylenebilir. İşletmelerin bir taraftan ürün geliştirme, farklılaştırma vb. konulara ağırlık verirken diğer taraftan da karşı karşıya oldukları nakit sıkıntısı ağırlıklı finansman sorunlarını aşmak amacıyla, fiyatlandırma ve satış çabaları üzerinde yoğunlaşmış olmaları anlamlı kabul edilmelidir.

Tablo 5. KOBİ'lerde Ağırlıklı Olarak Uğraşılan Pazarlama Konularının Önem Derecesine Göre Dağılımı

Ağırlıklı Olarak Uğraşılan Pazarlama Konuları	1. Sırada		2. Sırada		3. Sırada		Ağırlıklı Ortama*	
	F	%	f	%	F	%	f	%
Ürün	71	55,5	16	12,5	13	10,2	258	33,6
Hizmet	16	12,5	30	23,4	19	14,8	127	16,5
Fiyatlandırma	12	9,4	32	25,0	22	17,2	122	15,9
Dağıtım	6	4,7	14	10,9	21	16,4	67	8,7
Reklam	4	3,1	13	10,2	27	21,1	65	8,5
Promosyon	3	2,3	6	4,7	6	4,7	27	3,5
Satış	16	12,5	17	13,3	20	15,6	102	13,3
Toplam	128	100,0	128	100,0	128	100,0	768	100,0

(* Ağırlıklı ortalama = 1. sıra frekansı x 3 + 2. sıra frekansı x 2 + 3. sıra frekansı x 1 şeklinde hesaplanmıştır.)

KOBİ'lerin karşı karşıya oldukları pazarlama sorunları ile ağırlıklı olarak uğraştıkları pazarlama konuları arasında anlamlı ilişki olup olmadığına da bakılmış ve yapılan ki-kare analizi sonuçları Tablo 6'da özetlenmiştir. Analizde birinci sırada belirtilen pazarlama sorunları ve uğraşı konuları dikkate alınmıştır.

İşletmelerin birinci önem sırasında belirtmiş oldukları pazarlama sorunları ile uğraşı konuları arasındaki ilişkilerin anlamlı olup olmadığını belirlemeye yönelik yapılan ki-kare ana-

lizi sonuçları istatistik açıdan anlamlı çıkmadığı gibi, teorik frekans değerlerinin %20’den fazlasının 5’ten küçük olması nedeniyle analiz sonuçlarına ihtiyatla yaklaşmak gereği açıktır. Tablo 6’dan izlenebileceği gibi, sonuçlar anlamlı olmamakla birlikte, önemli pazarlama sorunları olarak yeni ürün geliştirme gücü ve tüketici tercihlerindeki hızlı değişim karşısında işletmelerin ürün konusu üzerinde yoğunlaşmaları ileriye dönük umutlu bir sonuç olarak kabul edilebilir.

Tablo 6. Pazarlama Sorunları İle Uğraşılan Pazarlama Konuları Arasındaki İlişkiler

İşletmelerin Pazarlama Sorunları	Ağırlıklı Olarak Uğraşılan Pazarlama Konuları				Toplam
	Ürün	Hizmet	Satış	Diğer	
Yeni ürün geliştirme gücü	14	-	2	4	20
Tüketici tercihlerindeki hızlı değişim	8	3	1	5	17
Rakiplerin fiyat anlaşmaları	12	2	-	2	16
Diğer	37	11	13	14	75
Toplam	71	16	16	25	128

(ki-kare=11,112; sd=9; p= .268)

Diğer taraftan, yapılan ki-kare analizi sonuçlarına göre, ilk üç sırada yer alan pazarlama sorunlarının işletmelerdeki çalışan sayılarına ve sektörlere bağlı olarak anlamlı farklılık göstermediği anlaşılmıştır.

5.3. KOBİ’lerin Finansman Sorunları ve Sorunları Çözmeye Yönelik Yaklaşımları

KOBİ’lerin önemli sorun kaynaklarından olan finansman sorunlarının neler olduğunu belirlemek amacıyla temel finansman konularının cevaplayıcılar tarafından önem derecesine göre sıralanması istenmiştir. Pilot araştırma sonuçları ile benzer çalışmalardan yararlanılarak KOBİ’lerde sık karşılaşılabilecek 14 finansman sorunu belirlenmiş ve bu sorunların önem derecesine göre sıralanması cevaplayıcılardan istenmiştir. KOBİ’lerde karşılaşılan finansman sorunları önem derecesine ve ağırlıklı ortalamalara göre Tablo 7’de özetlenmektedir.

Tablo 7’ye bakıldığında, ilk beş sıradaki finansman problemlerinin sırasıyla;

- nakit para sıkıntısı
- piyasa durgunluğu
- kredi faizlerinin yüksekliği
- sermaye yetersizliği ile
- kredi bulamama

şeklinde sıralandığı görülmektedir. İlk üç sorun, işletmelerin finansman sorunlarının %55,5’ini, ilk beş sorun ise yaklaşık %70’ini teşkil etmektedir. Bu sonuçlar benzer çalışma sonuçlarıyla oldukça paralellik arz etmektedir (Yörüük, 2001; Alkibay vd., 1999).

Tablo 7. KOBİ'lerdeki Finansman Sorunlarının Önem Derecesine Göre Dağılımı

Finansman Sorunları	1. Sırada		2. Sırada		3. Sırada		Ağırlıklı Ortama*	
	F	%	f	%	f	%	f	%
Nakit para sıkıntısı	38	29,7	27	21,1	14	10,9	182	23,7
Kredi faizlerinin yüksekliği	22	17,2	16	12,5	11	8,6	109	14,2
Sermaye yetersizliği	13	10,2	9	7,0	11	8,6	68	8,8
Kredi bulamama	9	7,0	5	3,9	6	4,7	43	5,6
Piyasa durgunluğu	24	18,8	26	20,3	11	8,6	135	17,6
Finansal teşviklerin yetersizliği	3	2,3	6	4,7	10	7,8	31	4,0
İşletme sermayesi ihtiyacının artması	3	2,3	4	3,1	12	9,3	29	3,8
Yeni yatırım yapamama	1	0,8	9	7,0	4	3,1	25	3,3
Finansal analiz konusunda eleman yetersizliği	3	2,3	5	3,9	5	3,9	24	3,1
Rekabet zayıflığı	2	1,6	2	1,6	10	7,8	20	2,6
Tam kapasite ile çalışamama	-	-	2	1,6	7	5,5	11	1,4
Maliyetlerdeki artış	5	3,9	6	4,7	8	6,3	35	4,6
Stokların çabuk eritememesi	1	0,8	5	3,9	6	4,7	19	2,5
Tahsilatların zamanında yapılamaması	4	3,1	6	4,7	13	10,2	37	4,8
Toplam	128	100,0	128	100,0	128	100,0	768	100,0

(* Ağırlıklı ortalama = 1. sıra frekansı x 3 + 2. sıra frekansı x 2 + 3. sıra frekansı x 1 şeklinde hesaplanmıştır.)

Bu sonuçlara göre, KOBİ'lerin ekonomik krizin de etkisi altında ciddi anlamda nakit para ve sermaye yetersizliği ile karşı karşıya kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu sorunun oluşmasında piyasa durgunluğu ve tahsilatlardaki gecikmelerin önemli rol oynadığı görülmektedir. Sorunun aşılması için gerekli öz kaynak ve kredi konularının da önemli görülen finansman sorunları içerisinde yer almış olması, KOBİ'lerin ciddi olarak finansman krizi yaşadıklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Bu sorunlar karşısında cevaplayıcıların finansman konusundaki ağırlık verdikleri çabalara bakılmış ve Tablo 8'deki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 8'deki sonuçlara göre, işletmeler önem sırasına göre ağırlıklı olarak, tahsilat, kredi arama, nakit yönetimi ve ödeme planları ile uğraşmaktadır. Finansal analizler, stok kontrolü ve yatırım planları ise daha az uğraşılan finansal konular arasında yer almaktadır. Finansal konular arasında stok kontrolüne yer verilmiş olması, stoğa bağlanan paranın finansal bir konu olarak görülebileceği varsayımına dayanmaktadır. İşletmelerin finansal sorunları ile ağırlıklı olarak uğraştıkları konular arasında ilk bakışta bir paralellik olduğu gözlenmektedir. Bu gözlemin istatistik olarak anlamlı olup olmadığını ölçmek amacıyla, işletmelerin finansal sorunları ile ağırlıklı olarak uğraştıkları finansal konular arasında anlamlı ilişkiler olup olmadığına bakılmıştır.

Tablo 8. KOBİ’lerde Ağırlıklı Olarak Uğraşılan Finansal Konuların Önem Derecesine Göre Dağılımı

Ağırlıklı Olarak Uğraşılan Finansal Konular	1. Sırada		2. Sırada		3. Sırada		Ağırlıklı Ortama*	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Kredi arama	23	18,0	18	14,1	24	18,8	129	16,8
Tahsilat	52	40,6	32	25,0	7	5,5	227	29,6
Finansal analizler	13	10,2	17	13,3	13	10,2	86	11,2
Stok kontrolü	6	4,7	15	11,7	25	19,5	73	9,5
Ödeme planları	14	10,9	19	14,8	20	15,6	100	13,0
Nakit Yönetimi	17	13,3	20	15,6	25	19,5	116	15,1
Yatırım planları	3	2,3	7	5,5	14	10,9	37	4,8
Toplam	128	100,0	128	100,0	128	100,0	768	100,0

(* Ağırlıklı ortalama = 1. sıra frekansı x 3 + 2. sıra frekansı x 2 + 3. sıra frekansı x 1 şeklinde hesaplanmıştır.)

KOBİ’lerin karşılaştıkları ilk üç sıradaki finansman sorunları ile ağırlıklı olarak uğraştıkları finansman konularının ilk üçü dikkate alınarak gerçekleştirilen ki-kare analizi sonuçları Tablo 9’da özetlenmiştir. Analiz birinci sırada önem verilen değerler dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo 9. Finansal Sorunlarla Uğraşılan Finansal Konular Arasındaki İlişkiler

İşletmelerin Finansal Sorunları	Ağırlıklı Olarak Uğraşılan Finansal Konular				Toplam
	Kredi arama	Tahsilat	Nakit yönetimi	Diğer	
Nakit para sıkıntısı	4	16	6	12	38
Kredi faizlerinin yüksekliği	3	10	2	7	22
Piyasa durgunluğu	3	11	5	5	24
Diğer	13	15	4	12	44
Toplam	23	52	17	36	128

(ki-kare=8,67; sd=9; p= .468)

Tablo 9’dan görüleceği üzere, nakit para sıkıntısı, piyasa durgunluğu ve kredi faizlerinin yüksekliği sorunları karşısında KOBİ’lerin ağırlıklı olarak tahsilat konusu üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Ancak ki-kare analizi sonuçlarına göre, KOBİ yöneticilerinin karşılaştıkları temel finansal sorunlarla ağırlıklı olarak uğraştıkları finansal konular arasında istatistik açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Bu noktada, KOBİ yöneticilerinin ekonomik kriz ve buna bağlı olarak nakit sıkıntısını aşmada yoğun olarak tahsilat ve kredi bulma konularına yoğunlaştıkları, buna karşılık nakit yönetimi, ödeme planları ve finansal analizlere yeterince ağırlık vermemelerinin etkili olduğu söylenebilir.

İlk üç sıradaki finansal sorunlar bakımından, çalışan sayıları ve faaliyette bulunulan sektöre göre işletmelerde farklılıklar olup olmadığına da bakılmış ve yapılan ki-kare analizi sonuçlarına göre, ağırlıklı olarak ortaya çıkan finansal sorunların çalışan sayısına ya da sektöre göre farklılık göstermediği anlaşılmıştır.

Tablo 10. İşletmelerin Yoğunlaştıkları Finansman ve Pazarlama Konuları Ara Kesiti

Ağırlıklı Olarak Uğraşılan Finansman Konuları	Ağırlıklı Olarak Uğraşılan Pazarlama Konuları						Toplam
	Ürün	Hizmet	Fiyatlandırma	Satış	Dağıtım	Diğer	
Tahsilat	30	6	4	8	3	1	52
Kredi arama	15	2	2	1	1	2	23
Nakit yönetimi	6	3	1	1	2	-	13
Ödeme planları	10	2	-	2	-	-	14
Finansal analizler	8	-	3	4	-	2	17
Diğer	2	3	2	-	-	2	9
Toplam	71	16	12	16	6	7	128

İşletmelerin ağırlıklı olarak üzerinde durdukları finansman ve pazarlama konuları arasındaki ara kesitleri görebilmek bakımından Tablo 10 oluşturulmuştur. Tablodan da anlaşılacağı gibi, kredi arama, tahsilat ve ödeme planları gibi nakit yönetimi ağırlıklı finansal konulara eğilen KOBİ'lerin aynı zamanda ürünle ilgili pazarlama konularına oldukça fazla zaman ayırdıkları görülmektedir. Tersinden okunduğunda, pazarlama sorunlarının çözümünde ürün konusuna ağırlık veren işletmelerin yaklaşık %40'ı finansman sorunlarının çözümünde tahsilat, %20'si ise kredi arama konuları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu sonuçlar çerçevesinde, KOBİ'lerin ekonomik krizi aşma noktasında ürün geliştirme ve çeşitlendirme yoluyla çıkış yolu aradıkları; bu arayış için gerekli finansman kaynaklarının çözümünde ise öncelikle alacakların tahsili ve sonrasında ise kredi imkanlarına başvurdukları söylenebilir. Benzer şekilde, müşterilere sunulabilecek hizmetlerin artırılması bakımından da tahsilat ile nakit yönetimi konularına ağırlık verildiği anlaşılmaktadır.

İşletmelerin nakit sıkıntılarına rağmen hizmet, fiyatlandırma, dağıtım ve satış gibi konulardan ziyade ağırlıklı olarak ürüne yer vermeleri, KOBİ'lerin rekabet üstünlüğü sağlama ve finansman sıkıntılarını aşmada ürüne ne derece önem verdiklerinin bir göstergesi sayılabilir. Bu durum KOBİ'lerin finansman ile pazarlama ara yüzeyinde değişime öncülük edebilecekleri potansiyeline işaret etmektedir. Ancak, bu noktada KOBİ'lerin ekonomik krizin getirdiği ek yüklerle karşı desteklenmeleri gereği de dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Nitekim, KOBİ yöneticilerinin pazarlama ve finansman sorunlarının çözümünde fiyatlandırma konularına çok fazla ilgi duymamaları da, bu ihtiyacın bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu durum aynı zamanda, ekonomik krizin etkisiyle fiyatlardaki kırıcı rekabet ile de açıklanabilir.

Pazarlama sorunlarının çözümünde satış konularına ağırlık veren işletmelerin yarısının finansman sorunlarının çözümünde tahsilata ağırlık vermiş olması, %25'inin ise finansal analizlerle uğraşması, araştırmanın bir diğer önemli sonucudur. Bu sonuçlara göre, KOBİ'lerin satış artışı yanında alacakların takibi ve finansal analizlere de önem verdikleri söylenebilir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Eskişehir’deki KOBİ’lerin pazarlama ve finansman sorunlarının arakesiti ile ilgili olarak gerçekleştirilen bu çalışmanın sonuçları genel olarak şu şekilde özetlenebilir:

- KOBİ’lerin en önemli pazarlama sorunlarının sırasıyla, yeni ürün geliştirme güçlüğü, taklit ürünlerin çoğalması, tüketici tercihlerindeki hızlı değişim, rakiplerin fiyat anlaşmaları ve ürün farklılaştırma zorlukları olduğu görülmüştür.
- Bu pazarlama sorunları karşısında KOBİ’lerin ağırlıklı olarak sırasıyla, ürün, hizmet, fiyatlandırma ve satış çabaları üzerinde yoğunlaştıkları ortaya çıkmıştır.
- Yapılan ki-kare analizi sonucunda pazarlama sorunları ile uğraşılan pazarlama konuları arasında anlamlı ilişkiler bulunmamış olmakla birlikte, KOBİ’lerin ağır finansal sorunlara rağmen, artan yeni ürün talepleri ve tüketici tercihlerindeki hızlı değişim doğrultusunda ürün ve hizmet üzerinde yoğunlaşmış olmalarının önemli bir umut kaynağı olduğu söylenebilir.
- Bu umudu destekleyen diğer bir sonuç ise, kredi arama, tahsilat ve ödeme planları konularına yoğunlaşan işletmelerin bu kadar yoğun finansal sorunlara rağmen aynı zamanda ürün konusu üzerinde yoğunlaştıklarını ifade etmiş olmalarıdır.
- Eskişehir’deki KOBİ’lerin en önemli finansman sorunları önem sırasına göre, nakit para sıkıntısı, piyasa durgunluğu, kredi faizlerinin yüksekliği, sermaye yetersizliği ile kredi bulamamaları olarak belirtilmiştir.
- Bu sorunlara karşılık işletmelerde en fazla sırasıyla tahsilat, kredi arama, nakit yönetimi ve ödeme planları ile uğraşıldığı anlaşılmaktadır.
- İlk bakışta finansal sorunlarla uğraşılan konular ilgili görünse de, yapılan ki-kare analizi sonucunda karşılaşılan finansal sorunlarla uğraşılan finansal konular arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
- Eskişehir’deki KOBİ’lerin karşı karşıya oldukları finansman ve pazarlama sorunları işletmelerin istihdam ettikleri çalışan sayıları ile sektörlere göre anlamlı farklılıklar göstermemektedir.
- KOBİ’lerde pazarlama ve finans sorunlarının arakesiti bakımından finansman sorunlarını çözmeye ürün odaklı çabaların ağırlık kazandığı görülmektedir. Bu sonuç uzun vadeli gelecek açısından önemli görülmektedir. Ancak, ürünle birlikte diğer pazarlama ve finansman konularına da yeterince ağırlık verilmesi gerektiği de açıktır.

Yukarıda başlıklar halinde özetlenen araştırma sonuçlarına bağlı olarak Eskişehir’deki KOBİ yöneticileri için bazı öneriler de şu şekilde sıralanabilir:

- Pazarlama sorunları bakımından KOBİ’lerin özellikle yeni ürün geliştirme ve tüketici tercihlerindeki değişimi yakalayamama yönüyle sıkıntı içinde oldukları anlaşılmaktadır. KOBİ yönetimlerinin bu konularla ilgili çabalara ağırlık vermelerinin yanında, KOBİ’lere AR-GE ve teknoloji transferi ve teknoloji geliştirme konularında gerekli destekler sağlanmalıdır. Ancak bu desteklerden daha önemli olarak, yenilik yapma ve yeni fikirlerin ortaya çıkmasını ve desteklenmesini sağlayıcı desteklere (marka ve patent haklarıyla ilgili mevzuatların güncelleştirilmesi, teşviki ve konuyla ilgili eğitim destekleri vb. gibi) ihtiyaç olduğu söylenebilir.

- Taklit ürünlerle ilgili gündeme getirilen pazarlama sorunları karşısında haksız rekabete önlemeye yönelik yasal düzenlemelerde gerekli güncelleştirmelere gidilmelidir.
- KOBİ'lerin belki ekonomik krizin de etkisiyle, finansman sorunlarının çözümünde günlük çözümler üzerinde yoğunlaşmaları, onların daha uzun vadede finansman sorunlarını çözmeye çıkış yolu sağlayabilecekleri finansal analiz ve planlamayı göz ardı etmelerini neden olmaktadır. Bu noktada nitelikli finans elemanı eksikliğinin de rolü olabilir. Dolayısıyla, KOBİ'lerin uzun vadeli finansal araçlar üzerinde düşüncelerinde fayda vardır.
- Kobi'lerin finansman problemlerinin çözümünde uzun vadeli bakış açısı yanında, gelişen leasing, factoring ve barter gibi finansal araçlardan da yararlanabilme becerisi göstermeleri gerekir. Bu noktada, KOBİ'lerle ilgili destekleyici düzenlemeler de mutlaka yapılmalı, düzenlemeler kağıt üzerinde kalmamalıdır.
- KOBİ yönetimlerine finansman sorunlarını aşmada ürün odaklı çabalar yanında hizmeti ve dağıtım iyileştirici çabalara ağırlık vermeleri de önerilebilir.
- Araştırma sonuçlarına göre, KOBİ yöneticilerinin dikkate almaları gereken bir diğer önemli konu ise, pazarlama ve finansman sorunlarının çözümünde bütüncül bir bakış açısı yakalamak olmalıdır. Böyle bir bakış açısı sonucunda, KOBİ'lerin ellerindeki sınırlı kaynaklara rağmen, daha başarılı olmaları mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- Alkibay, S., N. Songür ve İ. Ertürk (1999)**, *Ortadoğu Sanayi ve Ticaret Merkezi'ndeki Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Profili, Sorunları ve Çözüm Önerileri*, KOSGEB Ankara OSTİM Küçük İşletmeler Geliştirme Merkez Müdürlüğü Yayınları.
- Arıkan, S. (2002)**, *Girişimcilik*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Baki, B. (2002)**, "Doğu Karadeniz Bölgesindeki KOBİ'lerin Üretim ve Pazarlama Sorunları Üzerine Bir Araştırma", *Pazarlama Dünyası*, 16(91), 20-24.
- Barrow, C. (1998)**, *The Essence of Small Business*, Second Ed., Prentice Hall Europe.
- Beaver, G. (2002)**, *Small Business, Entrepreneurship and Enterprise Development*, Financial Times-Prentice Hall, Pearson Education Limited.
- Carson, D., S. Cromie, P. McGowan ve J. Hill (1995)**, *Marketing and Entrepreneurship in SMEs – An Innovative Approach*, London: Prentice Hall International.
- Ceylan, A. (1982)**, *Küçük İşletmelerin Finansal Yönetimi ve Bursa Bölgesinde Bir Uygulama*, Bursa İ.T.İ.A. İşletme Fakültesi Yayını.
- Çelik, A. ve T. Akgemici (1998)**, *Girişimcilik Kültürü ve KOBİ'ler*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Erdoğan, N. (2004)**, *Aile İşletmeleri: İkinci Kuşağın Yetiştirilmesi*, İstanbul: İGİAD Yayınları.

- Esen, A. ve K. Çonkar (1999)**, *Orta Anadolu (Konya, Kayseri, Sivas ve Tokat) Girişimcilerinin Sosyo-Ekonomik Özellikleri, İşletmecilik Anlayışları ve Beklentileri Araştırması*, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları No.18.
- Forum*, 2002, 9(3), 20-29.
- <http://www.kosgeb.gov.tr/kos.htm>
- <http://kobinet.org.tr/kosgebabm/hizmetler/dokumantasyon/AB3>
- Koçak, S. ve S. Başmanav (1997)**, *İç Anadolu Bölgesinde Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri Profili*, Ankara: KOSGEB Yayını.
- Kuruüzüm, O. (1998)**, “SME’s in Turkey: A Structural Evaluation”, *Turkish Small and Medium Sized Enterprises in the Integration Process of Turkey With The European Union: Implications and Consequences*, Ed., Yavuz Tekelioğlu, Friedrich Naumann Foundation and Akdeniz University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Ankara, 33-44.
- Müftüoğlu, T. (2002)**, *Türkiye’de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Özgen, H. ve S. Doğan (2000)**, “KOBİ’lerin Temel Yönetim Sorunları”, *Dış Ticaret Dergisi*, Nisan.
- Torlak, Ö. ve N. Uçkun (2003)**, “Eskişehir’de Küçük ve Orta Boy İşletme (KOBİ) lerin Pazarlama ve Finansman Problemleri ile İşletme Yöneticilerinin İş Ahlakı Algılamalarının Belirlenmesi”, Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, Proje No: 200117027.
- Tutar, H. ve O. Küçük (2003)**, *Girişimcilik ve Küçük İşletme Yönetimi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yalım, G. (1987)**, *Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler: Yapısal ve Finansal Sorunlar, Çözümler*, Ankara: MPM Yayın No.358.
- Yörük, N. (2001)**, “KOBİ’lerin Kredi Yoluyla Finansmanında Karşılaştıkları Sorunlar ve Tokat İlinde Bir Uygulama”, *I. Orta Anadolu Kongresi – KOBİ’lerin Finansman ve Pazarlama Sorunları*, 18-21.Ekim.2001 Nevşehir, Erciyes Üniversitesi Nevşehir İ.İ.B.F. ve KOSGEB, Bildiriler Kitabı, 59-72.
- Zinkhan, G. M. ve J. A. Verbrugge (2000)**, “The Marketing/Finance Interface: Two Divergent and Complementary Views of the Firm”, *Journal of Business Research*, 50, 143-148.

İşletmelerde Strateji Tabanlı Sorumluluk Muhasebesi Sistemi

Strategy-Based Responsibility Accounting System in the Business

Yard.Doç.Dr. Sait Y. KAYGUSUZ*

Öz: İşletmelerin faaliyet gösterdiği ortam, muhasebe sistemlerini yapılandırmaktadır. Rekabetçi koşulların var olduğu bir ortamda işletmelerin kullana geldikleri fonksiyonel sorumluluk muhasebesi sistemi, işletmenin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Geçmişe odaklanarak yapılan performans değerlendirmesinin sonuçları, işletme stratejilerinin geçerliliğini test etme konusunda yönetimi yalnız bırakmaktadır. Maddi duran varlıklardan elde edilen sonuçlar doğrudan ölçülürken, maddi olmayan duran varlıklardan yaratılan değerlerin sonuçları doğrudan ölçülemeyecektir. Bu amaçla da strateji haritaları geliştirilmiştir. Yönetim muhasebesi aracı olarak strateji tabanlı sorumluluk muhasebesi sistemi, ölçüm kartı tekniği ve strateji haritaları ile birlikte yapılandırılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Strateji Tabanlı Sorumluluk Muhasebesi, Ölçüm Kartı Tekniği, Strateji Haritaları

Abstract: The type of environment that the firms operate can shape their accounting systems. In the competitive environment, functional responsibility accounting system used by the firms can not satisfy their needs. Making the performance evaluations for past activities, give alone the firms about testing of their strategy. Result of using the tangible assets can be directly measured, but for intangible assets cannot be directly measured. For this, strategy maps are developed. As a management accounting tool, strategy based responsibility accounting system is organized with balanced scorecard and strategy maps.

Key words: Strategy-Based Responsibility Accounting, Balanced Scorecard, Strategy Maps.

---

* Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, Muhasebe-Finansman A.B.D., Görükle Kampusu / 16059 BURSA. Fax: (224) 4428949. E-mail: skaygusuz@uludag.edu.tr.

1. GİRİŞ

Planlama, kontrol ve performans ölçüm sistemleri, işletmelerdeki sorumluluk merkezleri çerçevesinde yapılmaktadır. Fonksiyonel sorumluluk muhasebesi sisteminde sorumluluk, fonksiyonel esaslara göre dağıtılmaktadır. Sorumluluğun organizasyonel birimlere dağıtıldığı ve sorumluluk merkezleri olarak belirlenen alanların kalın çizgileri ile birbirinden ayrıldığı, performans ölçümünün finansal tabanlı ölçülere dayanılarak yapıldığı bir ortamda yönetime, karar verme konusunda eksik ve üretim ortamında gerçekleştirilen faaliyetlerin sonuçlarını yansıtmayan bilgiler verilecektir. Bunun sonucunda da, işletme stratejilerinin belirlenmesinde, belirlenen amaçlara ulaşıp ulaşılamadığı konusunda stratejilerin test edilmesinde ve ulaşılan sonuçların değerlendirilmesinde istenen etkinlik düzeyi sağlanmayacaktır. Bu çalışmada, fonksiyonel sorumluluk muhasebesi sisteminin eksik kalan yönleri açıklanmaktadır. Strateji tabanlı sorumluluk muhasebesi sisteminin, ölçüm kartında yer alan dört boyutun neden-sonuç ilişkilerine göre nasıl işlediği de çalışmada yer almaktadır. Strateji haritaları, özellikle maddi olmayan duran varlıklardan değer yaratılması, değer yaratma süreci, yaratılan değer ölçülmesi ve stratejinin test edilmesi konuları da açıklanmaktadır.

2. STRATEJİ TABANLI SORUMLULUK MUHASEBESİ

Yöneticilerin, işletmenin plan ve amaçlarına ulaşma konusunda kendilerine düşen sorumlulukları en iyi şekilde nasıl yerine getirdiklerini açıklamasını sağlayan bir yönetim muhasebesi sistemi vardır ki, bu sistem sorumluluk muhasebesidir. Muhasebe verilerinin farklı yönetim kademelerine raporlanması ile yönetim, sorumluluk alanındaki faaliyetleri ve bu faaliyetlerin maliyetlerini kontrol etmektedir. Fonksiyonel birim ve kişilere odaklı bir yapının hakim olduğu fonksiyonel sorumluluk muhasebesi sisteminde, sorumluluk alanlarındaki bütçelenmiş hedefler ile fiili sonuçlar arasında karşılaştırma yapılarak performans ölçümü yapılmaktadır¹. Fonksiyonel sorumluluk muhasebesi sisteminin iki temel fonksiyonu göze çarpmaktadır: (1) İşletmedeki sorumluluk alanlarına göre finansal verilerin sınıflandırılması ve (2) Her bir sorumluluk alanındaki faaliyetlerin, gelir ve maliyet esaslarına göre bu alanlardaki yöneticilere raporlanmasıdır ki burada amaç, yönetsel kontrolü sağlamaktır. İşletmenin organizasyonel yapısı, sorumluluk alanlarını tanımlar. Fonksiyonel sorumluluk muhasebesi sisteminde, organizasyonel yapıya uyumlu bir yapılanma söz konusudur. Amaç, gelir ve maliyetin bu alanlara göre sınıflandırılması ve raporlanmasıdır.

Etkin planlama, kontrol ve performans ölçüm sistemleri, işletmelerdeki sorumluluk merkezleri çerçevesinde yapılmaktadır. Aslında sorumluluk merkezi ifadesi geniş bir anlam taşımaktadır. Sorumluluk merkezlerinin sınırlarının belirlenmesinde, fiziki büyüklük bir kriter değildir. İlgili birimin faaliyet performansının kendine özgü başarı faktörleri veya ölçüler ile ifade etmesi, sorumluluk merkezlerinin sınırlarının belirlenmesinde önemli bir kriterdir. Sorumluluk merkezleri; (1)Gider veya maliyet merkezi, (2)Gelir merkezi, (3)Kar merkezi ve (4)Yatırım merkezi olmak üzere dörde ayrılmaktadır.

---

¹ HORNGREN, Charles T., FOSTER, George ve DATAR, Srikant M, "Cost Accounting : A Managerial Emphasis", Prentice-Hall, 2000, 194-195.

Yönetim muhasebesi aracı olarak sorumluluk muhasebesi sisteminin temel amaçları, aynı anda sistemin fonksiyonları olarak ifade edilmektedir. Sorumluluk muhasebesi sistemini şekillendiren bu fonksiyonlar aşağıda sıralanmaktadır²:

1. **Sorumlulukların tanımı ve dağıtımı,**
2. **Performans ölçülerinin oluşturulması,**
3. **Performansın ölçümü**
4. **Ödüllendirme**

Faaliyet tabanlı yönetim anlayışı ile birlikte, fonksiyonel sorumluluk muhasebesi sisteminin finansal boyutuna süreç boyutu eklenmiştir. Faaliyet tabanlı yönetim, sadece süreç boyutunu eklemek ile kalmayıp, finansal boyutun da yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır³. Sürekli değişim ve öğrenme ile maliyetlerin azaltılması devamlı hale getirilmekte ve “maliyetin kontrolüne” bakış açısını değiştirerek finansal boyut yeniden gözden geçirilmektedir. Bu sayede sorumluluk muhasebesi, tek boyutlu bir sistemden (*finansal boyut*) iki boyutlu bir sisteme (*finansal boyut ve süreç boyutu*) ve “maliyet kontrolü” sisteminden “maliyet yönetim” sistemine dönüşmüştür⁴. Süreç boyutu ile yenilenen sorumluluk muhasebesi anlayışı, işletmeler için farklı bir fonksiyonel görev üstlenmesine rağmen bazı eksiklikleri de bünyesinde barındırmaktadır. Göze çarpan en önemli eksiklik, sürekli gelişme çabalarının, işletmenin genel misyon, vizyon ve stratejileri ile uyum sağlama konusunda başarısız olmasıdır.

Yönlendirmenin olmadığı bir sistem, sürekli gelişme amacına ulaşmayacak ya da beklenebilir veremeyecektir. İşletmenin misyon ve stratejilerini uygulamaya geçirecek, belirlenen amaçlara ulaşılıp ulaşılmadığının belirlenmesinde performans ölçüleri kullanılmaktadır. Bu nedenle, zorunlu öncelikleri dikkatli bir şekilde belirlemek için yöneticiler biçimsel bir rehberlik sistemine ihtiyaç duymaktadır. Misyonun ve vizyonun stratejik öncelikler ile ifade edilmesi ve bunların da operasyonel süreçler ile uyumlu hale getirilmesi amacı ile *Ölçüm Kartı Tekniği* (Balanced Scorecard) ile şekillenen *strateji tabanlı sorumluluk muhasebesi sistemi* geliştirilmiştir. Strateji tabanlı sorumluluk muhasebesi sistemi, yöneticileri birbirinden farklı fakat bütünlük yapıdaki dört yeni yönetim sürecine yönlendirmektedir. Bu süreçte, uzun dönemli stratejik amaçlar ile kısa dönemli uygulamalar arasında bağ kurulmaktadır. Bu dört süreç⁵; (1)Vizyonun organizasyonun alt basamaklarına aktarılması, (2)İşletme içinde iletişim ve bağlantının kurulması, (3)İşletmede planlama yapılması ve (4)Geri besleme ve öğrenme şeklinde sıralanmaktadır. Ölçüm Kartı Tekniği (ÖKT), işletmenin misyon ve stratejilerini (1)Finansal boyut, (2)Müşteri boyutu, (3)Süreç boyutu ve (4)Öğrenme ve gelişme boyutu gibi dört farklı boyuttan, operasyonel amaçlara ve ölçüleri dönüştürmektedir. Aşağıda, bir sistem olarak ÖKT’ nin genel yapısı açıklandıktan sonra, strateji tabanlı sorumluluk muhasebesi, sorumluluk muhasebesinin temel fonksiyonlarına göre değerlendirilmektedir.

² HANSEN, Don R.ve MOWEN, Maryanne M., “Cost Management: Accounting and Control”, South-Western College Publishing, 3.baskı, 2000, s.544.

³ McNAIR, Carol J, “Interdependence and Control: Traditional vs. Activity Based Responsibility Accounting, *Journal of Cost Management for Manufacturing Industry*, Summer-1990, s.15-16.

⁴ HANSEN ve MOWEN, agk., s.548.

⁵ KAPLAN, Robert S. ve NORTON, David P., “The Balanced Scorecard-Measures That Drive Performance” *Harvard Business Review*, January&February-1992, s.74.

2.1. Ölçüm Kartı Tekniğinin Yapısı

Ölçüm kartı tekniği, basit bir ifade ile stratejinin uygulanır hale getirilmesi ve belirlenen stratejiler doğrultusunda hareket tarzlarının belirlenmesidir. ÖKT, bir işletmenin kritik başarı faktörleri ile ilgili finansal ve finansal olmayan ölçülerden oluşan bir yapıdır. Yenilik ve değişiklik ifade eden konu, ÖKT' nin temel unsurlarının işletmenin mevcut ve gelecek durumunu göstererek birbirini etkileyecek şekilde yapılandırılmasıdır⁶ ÖKT, işletmenin vizyon ve stratejisi ile belirlenen performans ölçülerinin yer aldığı performans yönetim sistemine, strateji tabanlı bir yaklaşımdır. ÖKT, temel stratejik faaliyetler ve nihai amaç olan finansal değer yaratma arasında bağ oluşturmaktadır⁷. Stratejinin, uygulamaya dönüştürülmesindeki fonksiyonu nedeni ile ÖKT, işletmede önemli bir sorumluluk üstlenmiştir. Bu bağlamda ÖKT, sadece stratejinin yönetilmesi değil, stratejinin güçlendirilmesinde de yönetime yardımcı olmaktadır. ÖKT anlayışı ile stratejinin belirlenmesi, işletmede herkesin görevi olarak tanımlanmıştır. Strateji ve uygulama arasındaki açık, ÖKT aracılığı ile kapatılmaktadır. ÖKT, yöneticilerin işletmeye dört önemli boyuttan bakmalarını sağlamaktadır. Bu dört boyut, bir işletmede ÖKT yapılandırılırken dört soru şeklinde dikkate alınmaktadır. **Finansal boyutta**, hissedarları nasıl görmekteyiz; **müşteri boyutunda**, müşteriler bize hangi göz ile bakmaktadır; **içsel süreç boyutunda**, mükemmelliği nasıl sağlayabiliriz ve son olarak **öğrenme ve gelişme boyutunda**, gelişme ve değer yaratmayı nasıl devam ettirebiliriz sorularına cevap aranmaktadır. Sorumluluk muhasebesinin fonksiyonları da bu dört boyut çerçevesinde yapılandırılmaktadır. Yapılandırılacak ÖKT' nin temel unsurlarını, bu sorulara işletme tarafından verilen cevaplar oluşturmaktadır.

Finansal boyut, diğer üç boyuttaki amaç ve ölçülere odaklanmaya yönelik hizmet vermektedir. Amaç ve ölçülerin tanımlanması sürecinde, farklı bölümler için farklı finansal ölçüler kullanılabilir. Ancak, bu bölümlerin finansal amaçlarının işletme stratejisi ile uyumlu olması gerekir⁸. Geçmişte yapılan işlerin ve bu olaylar ile ilgili mevcut durumun ölçülebilen sonuçlarını özetlemede, finansal ölçüler kullanılmamıştır. Bu nedenle ÖKT, finansal boyutu olduğu gibi kullanmaya devam eder. Finansal performans ölçüleri, bir işletmenin stratejisinin ve bu stratejiye yönelik işlem ve uygulamaların işletmeyi geliştirmeye katkıda bulunup bulunmadığını ortaya çıkarır⁹

Müşteri boyutunda, müşteriler açısından bir işletmenin nasıl faaliyette bulunacağı üst yönetim için öncelikli bir konudur¹⁰. Mevcut olan anlayışa göre, işletmenin maliyetlerini karşıladıkları ve kara neden oldukları için işletmeler, müşterilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılamak zorundadır. Hedef olarak belirlenen müşterilere sunulacak "değer önerilerini" belirlemek, müşteri boyutunun amaç ve ölçülerini geliştirmeyi sağlayacak anahtardır. Böylece, işletmenin amaç ve stratejisi, müşteri boyutu ile hedef pazar ve müşteri düzeyinde özel amaçlara dönüştürülür¹¹.

---

⁶ CHOE, Chee W., HADDAD, Kamal H. ve WILSON, James E., "Applying the Balanced Scorecard to Small Companies", *Management Accounting*, August-1997, s.21.

⁷ FRIGO, Mark L., "Strategy and Balanced Scorecard", *Strategic Finance*, November-2002, s.6.

⁸ CHOE, HADDAD ve WILSON, agk., s.22.

⁹ KAPLAN, Robert S. ve NORTON, David P., "The Balanced Scorecard: Translating Strategy Into Action", Harvard Business School Press, U.S.A., 1996, s.47-48.

¹⁰ KAPLAN ve NORTON, "The Balanced Scorecard-Measures That .....", agk., s.73.

¹¹ KAPLAN ve NORTON, "The Balanced Scorecard: Translating...", agk., s.63-65.

Unutulmamalıdır ki, eğer işletme uzun dönemde çok iyi bir finansal performansa ulaşmak istiyorsa, müşterilere “değer sunmanın” gereklerini en iyi şekilde yerine getirmelidir.

Süreç boyutunda, yöneticiler işletmedeki kritik içsel süreçleri tanımlamaktadır. Müşteri memnuniyetini sağlayacak faktörler tanımlandıktan sonra yönetim, müşterileri tatmin edebilmek için kritik içsel süreçlere odaklanmalıdır.. Bu süreçlerde operasyonel faaliyetleri destekleyen yenilikçi yönetim muhasebesi araçlarının¹² kullanılması gerekmektedir. Bu boyut, müşterilerin bugün ve gelecekteki ihtiyaçlarının belirlenmesini ve bu ihtiyaçlara yönelik çözümlerin geliştirilmesini içeren bir iç değer zincirinin tanımlanmasının ötesine odaklanmaktadır. Bu boyut, mamul ve hizmetler ile müşterilerine değer sunan tüm zinciri tanımladığı için, işletmenin kendisine özgü olacaktır¹³.

Öğrenme ve gelişme boyutunda, işletmelerin mevcut mamul ve süreçleri için devamlı araştırma ve geliştirme faaliyetinde bulunmaları gerektiği ifade edilmektedir. Bir işletmenin yenilik, araştırma, geliştirme ve öğrenme yeterliliği işletmenin değerini şekillendirmektedir¹⁴. Bu boyut, işletmenin uzun dönemli gelişme ve ilerleme elde edebilmesi için gerekli olan yapıyı tanımlar. Müşteri ve içsel süreç boyutları, mevcut ve geleceğe ilişkin başarı için çok kritik olan başarı faktörlerini tanımlar. Klasik teknolojileri kullanan işletmeler muhtemelen, müşteri ve içsel süreç için uzun dönemli hedefleri karşılayamayacaktır¹⁵. Bu boyut, işletmeye gelecek için hazırlıklı olma konusunda yardımcı olmaktadır. Öğrenme ve gelişme boyutunda yer alan amaçlar, diğer üç boyutta belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesi için gerekli olan alt yapıyı sağlamaktadır.

2.2. Sorumlulukların Tanımı ve Dağıtımı

Ölçüm kartı tekniği ile yeniden şekillenen ve stratejik boyut kazanan sorumluluk muhasebesi sisteminin finansal boyutuna süreç boyutu, müşteri boyutu ve öğrenme ve gelişme boyutu eklenmiştir. Dört boyutlu yeni yapısı ile sistem, işletmenin misyon ve stratejilerini belirleme ve işletmenin her kesimine yayma konusunda yöneticilere yardımcı olmaktadır. ÖKT’ nin merkezinde kontrol değil, vizyon ve strateji yer almaktadır. ÖKT ile amaçlar belirlenir ve çalışanların bu amaçlara ulaşmak için çalıştığı varsayılır. Yöneticiler, sonucun ne olabileceğini veya amacı önceden belirler fakat, bu sonuca veya amaca nasıl ulaşılacağını bilemeyeceklerdir. Bu durum, yöneticilerin yeteneklerini sorumluluk çerçevesinde uygulamaya geçirme açısından önemli bir motivasyon unsurudur¹⁶.

Fonksiyonlar arası organizasyonel yapıyı, sürekli gelişme doğrultusunda bireysel çalışmaktan çok takım çalışması desteklemektedir. ÖKT’ de yer alan dört boyutun ortak misyon, vizyon ve strateji paydasında bütünleşmesi, yönetimin bu boyutlar arasındaki ilişkiyi anlamasına neden olacaktır. Bu anlayış, yöneticilerin fonksiyonel merkezlerinin sınırları aşmasını sağlamaktadır. Diğer taraftan, bu anlayış, karar verme ve problem çözme konularında da yönetime yardımcı olmaktadır¹⁷

12 CHENHALL, Robert H. ve SMITH, Kim Langfield, “The Implementation of Innovative Management Accounting Systems”, *Australian Accounting Review*, Vol.9, No.3.,1999, s.37-39.

13 CHOE, HADDAD ve WILSON, agk.,s.23.

14 KAPLAN ve NORTON, “The Balanced Scorecard-Measures That .....”,agk., s.76.

15 KAPLAN, Robert S. ve NORTON, David P., “Putting the Balanced Scorecard to Work”, *Harvard Business Review*, September&October-1993, s.63-64.

16 BUTLER, Alan, LETZA, Steve R. ve NEALE, Bill, “Linking The Balanced Scorecard To Strategy”, *Long Range Planning Review*. Vol.30, No.2, 1997, s.244.

17 KAPLAN ve NORTON, The Balanced Scorecard-Measures That .....”, agk., s.79.

ÖKT aracılığı ile işletmenin genelinde bilgilendirme yapılarak işletmenin amaçlarından herkesi haberdar etmek, kişilerin sorumluluklarının belirlenmesi için yeterli değildir. İşletmenin genel stratejik amaç ve ölçüleri, ÖKT ile operasyonel birimler ve bu birimlerde çalışanlar için bir amaç ve ölçüler setine dönüştürülmektedir¹⁸. ÖKT ile getirilen yeni bir sorumluluk anlayışı ile, stratejiyi belirlemenin işletmede herkesin bir görevi haline getirilmiş olmasıdır¹⁹. Böylece genel stratejinin ve dört boyuta ilişkin stratejilerin belirlenmesi sorumluluğu yöneticiler ile sınırlandırılmamıştır. Fonksiyonel anlamda, üst yönetim tarafından operasyonel ortamın gerçekleri göz ardı edilerek oluşturulan stratejiler, işletmenin geleceğine yönelik faaliyetlerine yön verememektedir. ÖKT’ de yer alan dört boyut arasındaki neden-sonuç ilişkisi aracılığı ile strateji ve uygulama arasında bir bağ oluşturulmaktadır ki bu bağ, farklı yönetim aşamalarında stratejilerin devamlı geliştirilmesinde ve gözden geçirilmesinde yönetime yardımcı olmaktadır²⁰.

2.3. Performans Ölçülerinin Oluşturulması

Strateji tabanlı sorumluluk muhasebesi sisteminde geliştirilen performans ölçülerinin, ÖKT’ de yer alan dört boyut ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu nedenle strateji tabanlı sorumluluk muhasebesi yaklaşımı, faaliyet tabanlı sorumluluk muhasebesi sisteminin süreç oryantasyonunu içermektedir. Performans ölçüleri kendi içinde bütünlük bir yapı oluşturmamalıdır ki birbirleri ile uyumlu olsun ve birbirlerini doğrudan veya dolaylı olarak etkilesin. Performans ölçüleri, işletme stratejisini yaymak için oluşturulmalı ve bireysel ve organizasyonel öncelikleri sistematik bir düzene getirmeye yardımcı olmalıdır. Bu nedenledir ki performans ölçüleri, işletmenin stratejisi ile uyumlu ve bağlantılı olmalıdır²¹. ÖKT’ de, gerçekleştirilen faaliyetlerin sonuçlarını ifade etmekte kullanılan finansal ölçülerin yanı sıra müşteri tatmini, içsel süreç ve işletmenin yenilik ve gelişme faaliyetleri hakkında operasyonel ölçüler de yer almaktadır. Operasyonel faaliyetler, işletmenin gelecekteki finansal performansını etkileyen unsurlardır. Bu nedenle, geleceğe yönelik nihai amaç olan kara ulaşmak, operasyonel faaliyetlerdeki mükemmellikten geçmektedir. Şunun bilinmesi gerekmektedir ki, ÖKT, genel anlamda bir endüstriye veya işletmeye uygulanan basmakalıp bir şablon değildir. Farklı pazar koşulları, mamul ve üretim stratejileri ve rekabetçi koşullar için farklı ölçüm kartları gerekmektedir. Bu aynı anlamda performans ölçülerinin de farklı olacağı anlamına gelmektedir.

Performans ölçüleri genel değildir, işletme veya sorumluluk merkezlerinin stratejisi ile ilişkilidir. Ayrıca, performans ölçüleri işletmeler arası farklılık gösterebilir. Kıyaslama yapılarak, kendi alanında mükemmelliği yakalayan bir işletmenin performans ölçümünde ne tür ölçüler kullandıkları öğrenilir. Fakat, performans ölçülerinin bu işletmelerin stratejilerine göre oluşturulduğu da göz ardı edilmemelidir. Sorun, işletmelerin kendine özgü stratejileri ile yeni performans ölçülerini birbirleri ile bütünlük hale getirmeye ihtiyaç duyduklarını anlamamalarıdır²².

---

¹⁸ KAPLAN, Robert S. ve NORTON, David P., “Using the Balanced Scorecard As A Strategic Management System”, *Harvard Business Review* January&February-1996, s.80.

¹⁹ DeWALL, Andre A., “The Future of The Balanced Scorecard:An Interview With Professor Dr. Robert S.KAPLAN”, *Measuring Business Excellence*, Vol 7, No.1., 2003, s.31.

²⁰ FRIGO, agk., s.9.

²¹ ITTNER, Christopher D. ve LARCKER, David.F. “Coming Up Short On Nonfinancial Performance Measurement”, *Harvard Business Review*, November-2003, s.90.

²² KAPLAN, Robert S. “Devising A Balanced Scorecard Matched To Business Strategy”, *Planning Review*, September&October-1994, s16.

Bu durumda işletmenin kendine özgü stratejileri ile performans ölçüleri arasında bağ kurmak gerekir. Uzun dönemli stratejiler ile kısa dönemli uygulamalar arasında, neden-sonuç ilişkisine dayalı olarak oluşturulan bir bağ ile işletmenin nihai amacı olan karı elde etmenin yolları aranmaktadır. Bu nedenle, performans ölçüleri, ÖKT' nin dört boyutu dikkate alınarak oluşturulmalıdır. Bununla birlikte, işletmelerde performans ölçülerini geliştirmekten sorumlu olan kişinin yönetici olarak inisiyatif sahibi olan ve sorumluluk üstlenen bir konumda olması gerekmektedir²³.

ÖKT, müşteri, içsel süreç ve yenilik ve gelişme ile ilgili faaliyetlerin performans ölçülerini finansal ölçüler ile bütünleştirmektedir. Bu ölçüler ile işletmelerin kullandıkları performans ölçüleri arasındaki farklar aşağıda sıralanmaktadır²⁴:

- Bir çok işletmenin sorumluluk merkezleri bazında kullandığı çok sayıda finansal ve operasyonel ölçüler vardır. Fakat bu ölçüler, var olan süreçlerden üretilmiştir. ÖKT ölçüleri, işletmenin stratejik amaçları ve rekabetçi taleplere göre oluşturulmuştur. Dört boyutun her birindeki sınırlı kritik başarı faktörlerinin yöneticiler tarafından seçilmesi ile ÖKT, stratejik vizyona odaklanmayı gerektirmektedir.
- Finansal ölçüler, yöneticilere gelecek döneme ilişkin performansın nasıl geliştirileceğini göstermeksizin, geçmişte olanları ölçmeye odaklanmaktadır. ÖKT, dört boyutu ile bugün ve geleceğe ilişkin işletmenin performansını yönlendirmektedir.
- Geleneksel ölçülerden farklı olarak, ÖKT' de yer alan dört farklı boyuttan sağlanan veriler, faaliyet karı gibi dış ölçüler ile yeni mamul geliştirme gibi iç ölçüler arasında bağ oluşturmaktadır. Performans ölçüleri arasındaki bu bağlantılı yapı, yöneticilere, uygulamaların farklı alanlardaki sonuçlarını göstermektedir.
- Bir çok işletme, süreç yenileme, toplam kalite ve çalışanların yetkilendirilmesi gibi gelişme programlarını uygulamaktadırlar. Bu uygulamalar, bütünleşik bir yapı anlayışından yoksun olarak yapılmaktadır. ÖKT, işletmenin önceliklerinin belirlenmesi ve yöneticilere, çalışanlara ve hatta müşterilere bu önceliklerin bildirilmesi konusundaki çalışmaların merkez noktasıdır. Ayrıca ÖKT, faaliyetlerin bütünleşik ve birbirini etkileyen sonuçlarını göstermekte de kullanılmaktadır.

Bir sistem olarak ÖKT içinde yer alan farklı ölçüler kendi içerisinde aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır²⁵:

- **Zaman esasına göre;** (1) Geçmişe ait ölçüler ve (2) Geleceğe ilişkin ölçüler.
- **Objektiflik esasına göre;** (1) Objektif ölçüler ve (2) Sübjektif ölçüler.
- **Finansal olup olmamasına;** (1) Finansal ölçüler ve (2) Finansal olmayan ölçüler.
- **Sürece ilişkin;** (1) İç süreç ölçüleri ve (2) Dış süreç ölçüleri.

Kısa dönemli ve uzun dönemli amaçlar bir bütün şeklinde düşünülemezse, yönetimin izlediği strateji başarısız olacaktır²⁶. *Geçmişe ait ölçüler* (müşteri karlılığı), geçmişte gerçekleştirilen faaliyetlerin sonuçlarını ölçerken; *geleceğe ilişkin ölçüler* (çalışanların eğitim süresi), geleceğe ilişkin performansı yönlendiren faktörler ile ilgilidir. *Objektif ölçüler* (pazar payı), kolay bir şekilde nitelendirilebilir ve çeşitlendirilebilirken; *sübjektif ölçüler* (ça-

²³ KAPLAN, "Devising A Balanced Scorecard...", agk., s.16.

²⁴ KAPLAN ve NORTON, "Putting the Balanced Scorecard ...", agk., s.134-135.

²⁵ HANSEN ve MOWEN, agk., s.550.

²⁶ MARTINSONS, Moris, DAVISON, Robert ve TSE, Denis, "The Balanced Scorecard:A Foundation For Strategic Management of Information Systems", *Decision Support Systems*, (25)1999, s.73.

İşanların yeteneği), yapı itibarı ile yargıya dayalıdır ve kolayca nitelendirilemez. *Finansal ölçüler* (birim maliyet), parasal olarak ifade edilirken; finansal olmayan ölçüler (müşteri tatmini) ise, parasal olarak ifade edilemezler. *İç süreç ölçüleri* (süreç etkinliği), müşteri ve hissedar için değer yaratma imkanları ile ilgili; *dış süreç ölçüleri* (yatırım getirisi) ise, müşteri ve hissedar ile ilgilidir²⁷. Önemli olan, Tablo1.' de gösterilen farklı amaç ve ölçüler arasında uyumun sağlanmasıdır..

Tablo 1. Ölçüm Kartında Amaç ve Ölçüler

AMAÇLAR	ÖLÇÜLER
FİNANSAL BOYUT	
Karlılık	Satış ve karlardaki yıllık artış trendleri
Yeni mamullerin sayısındaki artış	Yeni mamullerin satış yüzdesi
Yeni bir fiyatlama stratejisinin uygulanması	Mamul ve müşteri karlılığı
Birim müşteri maliyetinin azaltılması	Müşteri maliyeti
Likidite	Cari oran, Nakit oranı
Varlık kullanımının geliştirilmesi	Varlık sermayesi devir hızı Ekonomik katma değer
MÜŞTERİ BOYUTU	
Pazar payının artması	Pazar payı yüzdesi
Müşteri sadakatinin artırılması	Gelişme yüzdesi,yeni müşteri/toplam müşteri yüzdesindeki artış.
Müşteri tatmini	Sıfır hata, tam zamanında teslim yüksek kalite, düşük fiyat.
Mamul kalitesinin artırılması	İade yüzdesi
Kalite	Müşteri şikayetleri ve garanti
İÇSEL SÜREÇ BOYUTU	
Yeni mamul sayısındaki artış	Yeni mamul sayısı/planlanan yeni mamul
Süreç kalitesinin artırılması	Kalite maliyetleri, hatalı mamul yüzdesi
Süreç zamanının azaltılması	Üretim süreç etkinliği
Süreç geliştirme	Hata oranında azalma, katma değer analizi
Yeni mamule başlama	Yeni mamul satışları, yeni mamule talep sayısı
İş gören tatmini	İş gören anketleri
ÖĞRENME VE GELİŞME BOYUTU	
Yeni mamul liderliği	Yeni mamullerden elde edilen satışlar, Ar&Ge. harcamaları, tasarım maliyetlerinin toplam maliyet içindeki payı
Çalışanların yeteneklerinin geliştirilmesi	Çalışan tatmini, çalışanlara verilen eğitim süreleri
Çalışanların morali	İş gücü devir hızı, şikayet sayısı.
Teknoloji liderliği	Yeni mamulleri geliştirme süresi

Kaynaklar: CHOE, HADDAD ve WILSON, agk.,s.23-26. ve BLOCHER, CHEN,COKINS,ve LIN "Cost Management:A Strategic Emphasis", 3/e,McGraw-Hill., 2005, s.38.

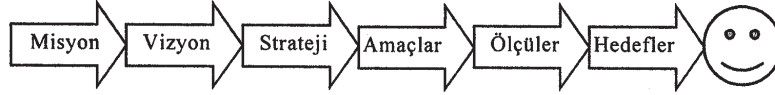
²⁷ HANSEN ve MOWEN, agk., s.550.

2.4. Performans Ölçümü

Etkin bir performans ölçüm sistemi, yönetim sürecinin bir bileşeni olmalıdır. ÖKT, yöneticileri birbirinden farklı fakat, bütünlük yapıdaki bir yönetim sürecine sokmaktadır. Fonksiyonel sorumluluk muhasebesi sisteminde performans ölçüleri, finansal odaklıdır. Strateji tabanlı sorumluluk muhasebesi sisteminde, performans ölçümünün kapsamı genişletilmiştir. Üretim süreci ile ilgili ölçüler (kalite), sürecin çıktısını kullanan müşteri ile ilgili ölçüler (müşteri tatmini), öğrenme ve gelişme ile ilgili ölçüler (çalışanların tatmini ve uzmanlığı) ve süreci yönetmenin finansal sonuçları ile ilgili ölçüler (maliyet trendleri), performans ölçümünün çok boyutlu olduğunun göstergeleridir²⁸. Performansın geleneksel mantık ile ölçülmesi, yöneticileri geçmişte gerçekleştirilen faaliyetlerin sonuçlarına odaklanmaya zorlanmaktadır. Geçmişe ait faaliyetlerin finansal ölçüler ile değerlendirilmesi yöneticileri, geleceğe yönelik hareket tarzlarını ve stratejilerini belirlemede yanlış yönlendirmektedir.

Performans ölçüm sistemleri, işletmelerin stratejilerini desteklemelidir. Neden-sonuç ilişkisine dayalı olarak yapılan performans ölçümünde, işletmenin misyonu ve hedefler arasındaki ilişki Şekil 1. üzerinde gösterilmektedir.

Şekil 1. Misyon ve Hedefler Arasındaki İlişki

Süreç, misyonun ve vizyonun anlaşılması ve bunların işletmenin stratejik amaçları ile bağlantılı hale getirilmesi ile başlar. Amaçlar, ölçülerin belirlenmesinden önce tanımlanmalıdır. Stratejik amaçlar, ölçülere göre değil; ölçüler, stratejik amaçlara göre belirlenmelidir. Genelde performans ölçümünde yapılan hata budur. Ölçülere göre amaç oluşturmak, işletme stratejisinin test edilmesinin önüne geçmektedir²⁹. Diğer taraftan, tüm olumsuz yönlere rağmen başarılı bir strateji izleyen işletmemiş gibi performans değerlemesi yapan yöneticiler, önce ölçüleri belirlerler ve bu ölçülere göre de amaçların tanımını yapar. Performans ölçümünde öncelikli olarak “*misyon nasıl uygulanacak*”, “*strateji nedir*” ve “*belirli amaçlar nedir*” gibi sorulara finansal, müşteri, içsel süreç ve öğrenme ve gelişme boyutunun farklı özelliklerine göre cevap aranmalıdır.

Üretim süresinin kısalması, üretim süresinin hızlanması veya sürecin etkinliğin artırılmasının müşteri tatmini veya işletme karı üzerinde ne gibi etkisi olabilir? Çalışanlara verilen eğitim ile süreçte etkinlik sağlanacaktır. Bunun sonucunda üretim süresi kısalacak veya üretim hızı artacaktır. İçsel süreçteki bu gelişme, müşteriye teslim süresinin de azalmasını sağlayarak, müşteri tatmininde artışa yol açacaktır. Müşteri tatminindeki artış, mevcut müşterilerin sadakatini artırırken, yeni müşterilerin de kazanılmasına neden olacaktır. Sonuç olarak, satışlarda artış yaşanacak ve bu artış finansal açıdan istenilen sonuç olan, karı artıracaktır. .

²⁸ HANSEN ve MOWEN, agk., s.550.

²⁹ KAPLAN, “Devising A Balanced Scorecard...”, agk., s.16-17.

Birbirini etkileyen bu bağlantılı ilişkiye farklı bir açıdan da bakılabilir. Çalışanlara verilen eğitim ve kullanılan donanım ile, üretim sürecinde etkinlik sağlanacaktır. Süreç etkinliğinin artması ve katma değer yaratmayan faaliyetlerin azaltılması ile üretim, sadece talepler doğrultusunda yapılacak ve gereksiz stoklar ortadan kalkacaktır. İç süreçte yaşanan bu gelişme, müşteri boyutunda ve finansal boyutta da etkisini farklı şekilde gösterecektir. Müşteri açısından bakıldığında, üretim sürecindeki etkinliğin sağlanması, üretime hazırlık veya farklı partilere geçiş, kontrol ve bekleme sürelerinin kısalması ile üretim süresi hızlanacak ve üretim etkinliği artacaktır. Bu da müşterilerin taleplerine cevap verme süresinin kısalması demektir. Müşterilerin ihtiyaçlarına, beklentilerinin ötesinde cevap vermek, müşteri tatmininin artmasına yol açacaktır. Bunun sonucunda da işletmenin sadık bir müşteri grubu olacak ve bu sadakat tek bir mamul için değil, farklı mamuller için de geçerli olacaktır. İşletme, sadece mevcut müşteriler değil, potansiyel müşterilerin de ilgi alanına girecektir. İşletme, bunun devamlılığını sağlamak ve üretim sonrasında etkinlik sağlamak için satış sonrası hizmetlerde de müşteri beklentilerinin ötesine geçmelidir. Diğer taraftan, içsel süreçte etkinlik sağlanması ile maliyetlerde de azalma sağlanacaktır. Katma değer yaratmayan faaliyetler azaltılarak, maliyet etkin bir üretim anlayışı ile üretim maliyetlerinde azalma sağlanacaktır. Kaliteli mamulü, düşük fiyattan satın almak müşteri memnuniyetini arttıracaktır. Yeni müşterilerin eklenmesi ile satışlarda artış sağlanacaktır. Artan satışlar ve azalan maliyetler, nihai amaç olan karın artması demektir. Ayrıca, operasyonel mükemmelliğin satışlarda dolaylı olarak neden olduğu artış, finansal boyutta mükemmellik tanımının karşılanması açısından yeterli olabilir. Azalan stok seviyeleri ile çalışma sermayesi daha likit hale gelirken, daha az yabancı kaynağa ihtiyaç duyulacaktır. Bunun sonucunda, finansman giderinde azalma sağlanacaktır.

Farklı bir neden-sonuç ilişkisi de şu şekilde açıklanabilir³⁰: Eğer işletme çalışanlarını eğitime tabi tutarsa (Öğrenme ve gelişme boyutu), çalışanlar, yeni mamulleri geliştirmeleri (İçsel süreç boyutu) konusunda uzmanlık sahibi olacaklardır. Buna bağlı olarak, katma değer yaratan faaliyetlerin rakiplerine göre daha hızlı gerçekleştirilmesi durumunda müşteri sadakatinde (Müşteri boyutu) artış sağlanacaktır. Sadakati artan bir müşteri grubunun istek ve beklentilerine cevap vermek, işletmenin varlık devir hızında artış (Finansal boyut) olmasını sağlayacaktır. Operasyonel bir gelişmenin müşteri ve finansal boyutlarında neden olduğu etkilerin doğrudan tespit edilememesi nedeni ile, dolaylı olarak etkilenen farklı boyutlar arasında nedenselliğe dayalı bir bağ oluşturulmaktadır. Neden-sonuç ilişkisine dayalı bağ, şekil-2 üzerinde gösterilmektedir.

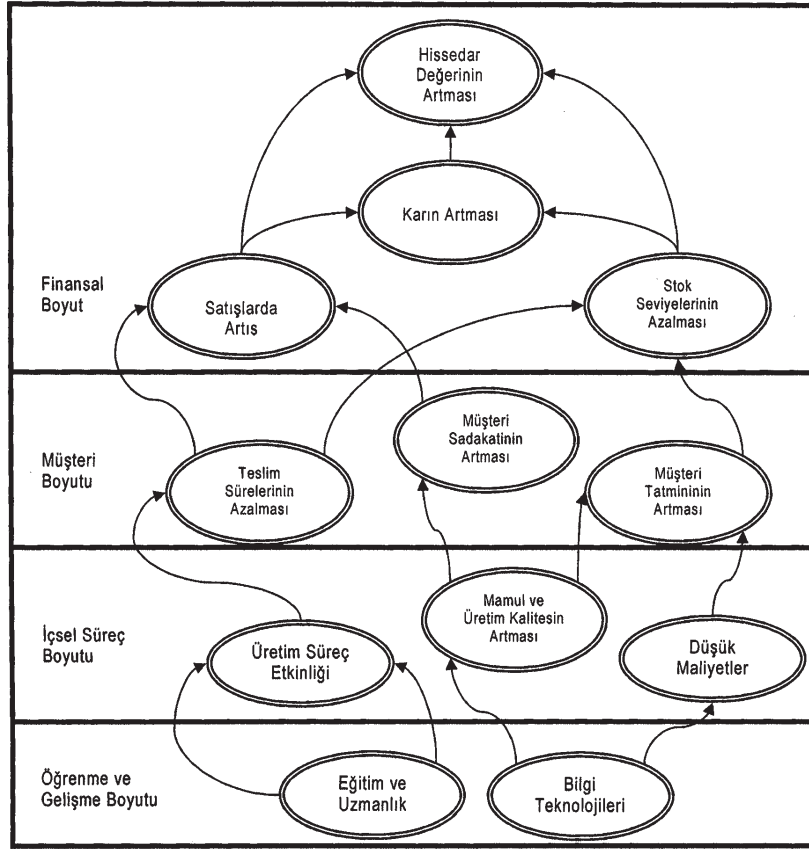
Stratejiyi ölçülebilir amaçlar ile ifade etmek için, kurum vizyonu ile ilgili gelişmeleri ölçen bir sistem oluşturulmalıdır. Bu sistemde, kısa dönemli uygulamalar ile uzun dönemli stratejiler uyumlu hale getirilerek çalışanların, günlük faaliyetlerini işletme amaçlarına ulaşma doğrultusunda yapmaları sağlanmaktadır³¹. Performans ölçüm sistemleri, faaliyetlerin üretim ve müşteriye teslim tarafına odaklanma eğilimindedir. Bunun yerine, değer zincirindeki içsel süreç dikkate alınmalıdır³².

---

30 NIVEN, Paul R., "Examining The Endurance Of The Balanced Scorecard", **Journal Of Cost Management**, May&June-2001, s.20.

31 GUMBUS, Andra ve KYONS, Bridget, "The Balanced Scorecard At Futura Industries", **Strategic Finance**, November-2002, s.47.

32 KAPLAN, Devising A Balanced Scorecard...", agk, s17.

Şekil 2. Neden-Sonuç İlişkileri

Kaynak: Robert S. KAPLAN ve David P. NORTON, "Having Trouble With Your Strategy then Map IT", *Harvard Business Review*, September&October-2000, s. 168.

2.5. Ödüllendirme

Finansal ödüllendirme mekanizmasının bireysel performans üzerinde güçlü bir etkisi olduğu ve çalışanların bu mekanizma ile motive edildiği bilinmektedir. Ne var ki, başarının stratejik ve operasyonel anlamda ödüllendirilmesi gerekmektedir. Ancak, bu ödüllendirmenin dayandığı esasların belirlenmesi gerekmektedir. Her şeyden önce, amaca ulaşıp ulaşılmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Örneğin³³, bir işletmede, üst düzeydeki hedeflere ulaşması sonucunda yöneticilere yapılacak ödüllendirmenin %60'lık kısmı finansal ölçülere göre belirlenmektedir. Bu ölçüler, sermaye devir hızı, karlılık, nakit devir hızı ve üretim maliyetleri olarak sıralanmaktadır.

³³ KAPLAN ve NORTON, "Putting the Balanced Scorecard ...", agk., s.81.

Ödüllendirmenin geri kalan % 40'lık kısmı da müşteri tatmini, aracı tatmini, çalışan tatmini ve çevresel sorumluluk gibi finansal olmayan ölçülere göre belirlenmektedir. Müşteri tatmini ne kadar önemli ise, iç süreçte çalışan tatmini de o kadar önemlidir. Yöneticilerin ve çalışanların, işletmenin stratejik amaçları yerine getirmeleri karşılığında da ödüllendirmeleri gerekmektedir.

Özellikle, sorumluluk tanımının merkezler ile sınırlı kalmaması ve işletmede her çalışana stratejiyi belirlemede sorumluluk verilmesi, çalışanlara değer verildiğinin önemli bir göstergesidir. Öğrenme ve gelişme boyutunun bir ölçüsü olan çalışanların tatminindeki artış, dolaylı olarak müşteri tatmininde artışa neden olacaktır. Çalışanların önerileri ve morali arasında kurulan bir ilişkinin kanıtı, işletme stratejisinin başarı ile uygulanmasıdır. Bu ilişkilerin bulunamaması, her yöneticinin sorumlu olduğu alandaki strateji teorisinin beklendiği gibi uygulamaya dönüşmediğinin bir göstergesi olacaktır³⁴.

3. STRATEJİ HARİTALARI

Stratejilerin uygulanması konusunda yöneticiler, stratejik amaçlara ulaşma konusunda çalışanlara ne yapmaları gerektiği konusunda sınırlı bilgi vermektedirler. İşletme stratejisinin anlaşılmasından uygulanması, amaçlara ulaşamayacağı anlamına gelmektedir. İşletmeler, stratejilerinin işletmede herkes tarafından bilinmesi ve anlaşılmasını sağlayacak bir araca ihtiyaç duymaktadır ki bu amaç ile geliştirilen araç, strateji haritalarıdır³⁵. Strateji haritaları, ÖKT' de yer alan farklı boyutlar arasındaki neden-sonuç ilişkilerini yansıtan bir diyagramdır. Yöneticiler bu haritayı, her bir boyutun birbirini etkileyen amaçlarına ve sonuçta finansal amaçlara nasıl ulaşılacağını bulmak için kullanırlar³⁶. Strateji haritaları, işletmenin stratejik amaçları ve bu amaçları gerçekleştirmek amacı ile, çalışanların sorumlulukları çerçevesinde ne yapmaları gerektiği arasında bağlantı oluşturmaktadır. Geniş bir açıdan bakıldığında strateji haritaları, işletmenin maddi duran varlıkları yanında çalışanların uzmanlığı, bilgisi ve kurum kültürü gibi maddi olmayan duran varlıkların da nasıl ifade edileceğini gösteren bir araçtır.

3.1. Değer Yaratmak

Değer kavramı farklı şekilde tanımlanmaktadır. Tüm tanımların ortak noktasında, belirli bir faaliyeti yapmak sonucunda katlanılan fedakarlık ile elde edilen fayda arasındaki ilişki yer almaktadır³⁷. İşletmelerin, faaliyette buldukları farklı dönemlerde "değer yaratmak" ile ilgili tanımlamalar aşağıda yapılmaktadır³⁸:

- Endüstriyel dönemde, hammaddelerin mamule dönüşmesi değer yaratmak olarak tanımlanmaktaydı. Faaliyetlerin temel dayanağı, stok, arsa, makine ve fabrika gibi maddi varlıklardır. İşletmelerin stratejilerini belgelemekte bilanço ve gelir tablosu gibi finansal araçlar kullanılmaktaydı.

---

³⁴ KAPLAN ve NORTON, "Putting the Balanced Scorecard ...", agk., s.84.

³⁵ KAPLAN, Robert S. ve NORTON, David P., "Having Trouble With Your Strategy? Then Map It", **Harvard Business Review**, September&October-2000, s.167-168.

³⁶ BLOCHER, CHEN,COKINS,ve LIN "Cost Management:.....", agk., s.46.

³⁷ BARFIELD, Jesse T., FISHER, Caroline M. ve GOOLSBY, Jerry R. "Improving Competitiveness Through Non-Value-Added Activity Analysis, **Cost Management**, July/August-2004,s.23.

³⁸ KAPLAN ve NORTON, "Having Trouble ...", agk., s.168-169.

- Bilgi çağında ise, maddi olmayan duran varlıklardan faydalanarak değer yaratmak söz konusudur. Müşteri ilişkileri, çalışanların bilgisi ve uzmanlıkları, bilgi teknolojileri ve kurum kültürü, yeniliği, problem çözmeyi ve gelişmeyi cesaretlendirmektedir.

Stratejinin temeli, arzu edilen amaçların tespit edilmesi ve bu amaçlara ulaşmak için gerekli olan kaynakların ve faaliyetlerin belirlenmesidir. Sadece maddi varlıkların kullanımı ile stratejik amaçlara ulaşamayacağı bilinmelidir. Daha farklı bir şekilde ifade edilirse, maddi olmayan duran varlıklara veya entelektüel sermayeye yatırım yapılması, rekabetçi avantajın yaratılması ve sürdürülmesinde kritik bir faktör olmaktadır³⁹. Maddi varlıkları kullanmanın rekabetçi avantaj açısından sonuçları doğrudan ölçülebilmektedir. Sorun, rekabetçi avantajın temel kaynağı olmasına rağmen maddi olmayan duran varlıkların yarattığı değeri tanımlayan ve ölçülebilen bir aracın olmamasıdır. Strateji haritaları, bu değeri tanımlayan ve ölçülebilen, bunun ötesinde, maddi olmayan duran varlıkların işletme amaçları için nasıl kullanıldığını gösteren bir araçtır.⁴⁰ Maddi olmayan duran varlıklardan değer yaratmak, fiziki ve finansal varlıklardan değer yaratmaya göre farklılık göstermektedir. Aşağıda yer alan hususlar, maddi olmayan duran varlıklardan yaratılan değer özelliklerini belirlemektedirler⁴¹:

- *Değer yaratmak dolaylıdır*: Bilgi ve teknoloji gibi maddi olmayan duran varlıkların, maliyetlerde azalma, gelirlere artış ve daha fazla kar elde etme gibi finansal sonuçlar üzerinde doğrudan bir etkisi yok denecek kadar azdır. Maddi olmayan duran varlıklara yapılan yatırımın ve bu varlıklardaki gelişmelerin neden-sonuç ilişkisi aracılığı ile finansal sonuçlar üzerinde etkisi olur. Örneğin, toplam kalite yönetimi konusunda çalışanların eğitime tabi tutulması, süreç kalitesini doğrudan etkiler. Böyle bir gelişmenin, müşteri tatmininde artışa yol açacağı tahmin edilir ki bu da, müşteri sadakatinde artışa yol açabilir. Nihai olarak, müşteri sadakati, müşteriler ile uzun dönemli ilişkilerin geliştirilmesini sağlayacaktır. Bunun sonucunda da satışların ve kar düzeyinin korunması veya artması sağlanacaktır.
- *Değer, bağlamsaldır*: Maddi olmayan varlığın değeri, strateji ile uyumlu olup olmasına bağlıdır. Örneğin, mamul liderliği veya yenilik stratejisi yerine maliyet liderliği stratejisi izleyen işletmeler için, çalışanların toplam kalite yönetimi konusunda eğitime tabi tutulması, daha çok değer yaratıcı olacaktır.
- *Değer, potansiyel bir yapıya sahiptir*: Maddi olmayan duran varlıklara yapılan yatırımın maliyeti, işletme açısından maddi olmayan duran varlığın tahmini değerini göstermemektedir. İstatistiksel kalite kontrolü konusunda eğitim alan çalışanların potansiyel değerleri vardır, piyasa değerleri yoktur. Tasarım, üretim, teslim ve müşteri hizmetleri gibi içsel süreçler, maddi olmayan duran varlıkların potansiyel değerinin ölçülebilir değerlere dönüştürmek için gereklidir. İçsel süreçler, “müşteriye değer sunma” ve “finansal gelişmeler” konusunda doğrudan etkili değiller ise, çalışanların yeteneklerinin potansiyel değerleri ve genel olarak maddi olmayan duran varlıkların değeri gösterilemeyecektir.

³⁹ SIM, Khim Ling. ve KOH, Hian Che., “Balanced Scorecard: A Rising Trend In Strategic Performance Measurement”, *Measuring Business Excellence*, Vol.5, No.2, 2001, s.19.

⁴⁰ MARR, Bernard ve SCHIUMA, Giovanni ve NEELY, Andy, “The Dynamics of Value Creation: Mapping Your Intellectual Performance Drivers”, *Journal of Intellectual Capital*, Vol.5, No.2, 2004, s.317.

⁴¹ KAPLAN, Robert S. ve NORTON, David P., “How Strategy Maps Frame An Organization’s Objectives”, *Financial Executive*, March&April-2004, s.42-43.

- *Varlıklar, bütünleşiktir:* Maddi olmayan duran varlıklar nadiren kendi kendilerine değer yaratırlar. Maddi olmayan duran varlıklar, organizasyonel yapı ve stratejiden ayrı bir değere sahip değildir. Maddi ve maddi olmayan duran varlıkların etkin bir şekilde bütünleşmesi ile maddi olmayan duran varlıklardan elde edilen değer artacaktır. İşletmenin maddi olmayan duran varlıkları, kendi içerisinde ve maddi duran varlıklar ve işletme stratejisi ile uyumlu olduğu zaman maksimum değer yaratılır.

İşletme açısından, değer yaratmanın nihai sonuçları, avantaj ve dezavantajları ile birlikte ölçülmelidir. Maddi olmayan duran varlıklar ile yaratılan değer doğrudan, rakamlar ile ölçülmesi mümkün değildir. Nihai sonuçların işletmenin stratejik amaçları ile uyumlu olup olmadığının da incelenmesi gerekir ki bu da stratejinin test edilmesi demektir.

3.2. Değerin Ölçülmesi

İşletmenin faaliyet sonuçlarının değerlendirilmesinde kullanılan bilanço ve gelir tablosu gibi finansal tabanlı araçların, varlık ve kaynak yapısını göstermek ve belirli bir döneme ilişkin faaliyetlerin nihai sonuçlarını göstermekten öte bir fonksiyonu yoktur. Bu finansal tablolarda, varlık ve kaynak ilişkisi ile bunları kullanmanın nihai sonuçları (kar veya zarar) arasında doğrudan bir ilişki vardır. Ancak, maddi olmayan duran varlıkların nihai sonuçlar üzerinde etkisini doğrudan ortaya koymak mümkün değildir. ÖKT ile bu sorunun üstesinden gelmek amaç edilmektedir. Bunun için her şeyden önce, değer yaratma, işletmenin misyonu ile uyumlu olmalı ve strateji de değer yaratma konusunda organizasyonel yaklaşımı tanımlamalıdır. Değer yaratma konusunun, dört boyutta nasıl ele alındığı aşağıda açıklanmaktadır⁴²:

- *Finansal ölçüler, geçmişe ilişkindir* ve bir işletmenin başarısının nihai olarak tanımını yapmakta kullanılır. Strateji, işletmenin "*hissedar değerinde*" sürdürülebilir bir değeri nasıl yaratacağını tanımlar.
- Hedef müşteriler konusunda başarı, finansal başarı için önemli bir bileşendir. Müşteri tutma ve müşteri tatmini gibi müşteri başarısının *geçmişe yönelik* sonuçlarının ölçümüne ek olarak, müşteri boyutu, hedeflenen "*müşteriye değer sunmayı*" tanımlar.
- İçsel süreç, müşteriler için "*değer yaratımını*" ve müşterilere değer sunmayı sağlamaktadır. İçsel sürecin performansındaki gelişmelere bağlı olarak, müşteri ve finansal boyutta sonradan ortaya çıkabilecek gelişmeleri tanımlamak için *geleceğe yönelik ölçüler* kullanılacaktır.
- Maddi olmayan duran varlıklar, devamlı değer yaratmanın temel kaynaklarıdır. Stratejiyi desteklemek için, öğrenme ve gelişme amaçları, insan, teknoloji ve organizasyondaki havanın nasıl bütünleşeceğini tanımlar. Öğrenme ve gelişme ölçülerindeki gelişmeler, içsel süreç, müşteri ve finansal boyuta ilişkin ortaya çıkabilecek gelişmeleri tanımlamak için *geleceğe yönelik ölçüler* kullanacaktır.

---

⁴² KAPLAN, Robert S. ve NORTON, David P., "The Strategy Map: Guide To Aligning Intangible Assets", *Strategy & Leadership*, Vol.32, No.5, 2004, s.10.

3.3. Stratejinin Test Edilmesi

Stratejiler, işletmeyi mevcut duruma göre, gelecekte daha iyi bir konuma getirmek için geliştirilir. Ne var ki, gelecekteki bu konum belirsizlik taşımaktadır. Belirsizliklerin olduğu bir süreçte, belirli varsayımlar yönlendirici olacaktır. Bu durumda, stratejiye varsayımlar bütünü gözü ile de bakılabilir. Bir stratejinin gerçek anlamda uygulanıp uygulanmadığı veya nasıl uygulandığı incelenmelidir. Operasyonel mükemmellik, finansal mükemmelliğe dönüşebilir mi? ve müşteri memnuniyeti ve çalışanların bilgi ve deneyimleri, finansal sonuçlara nasıl dönüştürülebilir? gibi sorulara ÖKT' nin temelinde yer alan neden-sonuç ilişkisi ile cevap aranmaktadır. Kısacası, stratejilerin test edilmesinde ÖKT kullanılmaktadır⁴³.

Stratejinin test edilebilmesi için, bir taraftan müşteri istek ve beklentilerinin belirlenmesi, diğer taraftan da, içsel sürecin bu istek ve beklentileri karşılayacak bilgi, donanım ve uzmanlığa sahip olup olmadığının belirlenmesi gerekir. Dört boyutun amaçları, neden-sonuç ilişkisi ile birbirine bağlanmalıdır. Varsayım (strateji) şu şekilde belirlenebilir: *İstenilen finansal sonuçlara sadece, hedeflenen müşteri gruplarının tatmin edilmesi ile ulaşılabilir*. Hedeflenen müşterilerin sadakatinin nasıl sağlanacağı ve bu müşterilere nasıl satış yapılacağı, müşterilere değer sunmanın tanımı olacaktır. İçsel süreç, değeri yaratacak ve müşterilere teslim edecektir ki sonuçta, müşteri tatmini sağlanacaktır. İçsel süreci destekleyen maddi olmayan duran varlıklar, strateji için gerekli temeli oluşturacaktır. Dört boyuttaki amaçların bütünleşik hale getirilmesi, değer yaratmak için oldukça önemlidir. Bunun ötesinde, stratejinin test edilmesinde bu amaçlara ulaşılması dikkate alınacaktır. Amaçlara ulaşılmış ise, strateji geçerlidir ve işletmeyi daha iyi bir konuma getirmiştir denilebilir.

3.4. Değer Yaratma Süreci

Strateji haritaları, maddi olmayan duran varlıkların değer yaratma sürecine nasıl dahil edileceğini gösteren bir araçtır. Strateji, birbiri ile çelişen kısa ve uzun dönemli öncelikleri eş anlamlı olarak yönetmek amacı ile bir çok farklı konuya odaklanmıştır. İşletmelerde yer alan bir çok sürecin ortak amacı, değer yaratmaktır. Fakat strateji sanatı, müşteriye değer sunma konusunda kritik süreçleri tanımlamak ve bu süreçlerde mükemmelliğe ulaşmaktır. Tüm süreçler çok iyi yönetilebilir fakat, kritik olan stratejik süreçlere daha çok ilgi gösterilmesi ve odaklanması gerekir⁴⁴. Değer yaratma süreci, stratejik süreçlere odaklanmanın yanı sıra, kısa ve uzun dönemli öncelikler arasında dengenin de kurulmasını sağlayacaktır. Neden-sonuç ilişkileri, öğrenme ve gelişme boyutundaki yatırımın, sürekli gelişimi nasıl sürdüreceğini, müşteri tatminini nasıl artıracığını ve finansal mükemmelliğe nasıl ulaşılacağını gösterir⁴⁵. Bu bağ ile, yatırım gibi uzun dönemli faaliyetin kısa dönemli finansal sonuçlara nasıl dönüştürüleceği gösterilmektedir.

Değer yaratma süreci veya strateji haritasını oluşturmanın en uygun yolu, organizasyonda yukarıdan aşağıya doğru bir süreç izlemektir. Yöneticiler, misyon ve öz değerlerini tanımlayarak değer yaratma sürecini işletmeye başlarlar: *“İşletmemiz neden mevcuttur ve inandığımız şey nedir?”*.

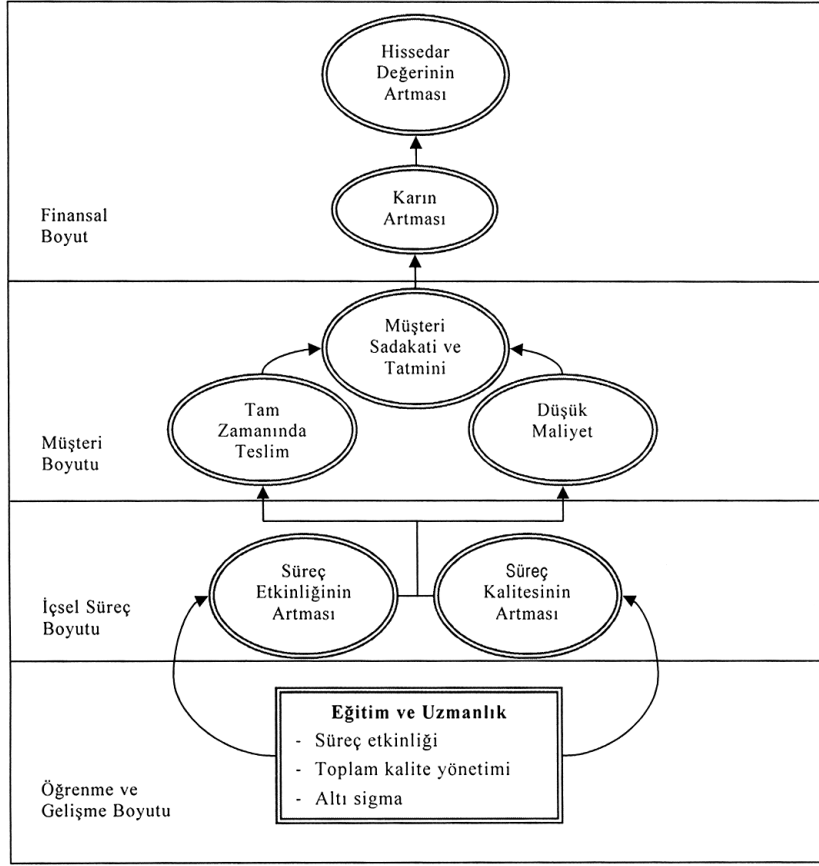
⁴³ FRIGO, Mark L., “Strategy and..”, agk., s.8.

⁴⁴ KAPLAN ve NORTON, “How Strategy Maps.....”, agk., s.43.

⁴⁵ BREWER, Peter, “Putting Strategy Into The Balanced Scorecard” **Strategic Finance**, January-2002, s.46.

Bu soruya bağlı olarak, yöneticiler stratejik bir vizyon geliştirebilirler: “İşletmemiz nerede olmak istiyor?”. Bu vizyon, işletmenin tüm amaçlarının net bir görüntüsünü ortaya koyacaktır. Bu amaç, “endüstride kar konusunda bir numara olmak” şeklinde ifade edilebilir⁴⁶. Daha sonra hedefe nasıl varılacağı belirtilmelidir.

Bir strateji, işletmenin çalışanlar, müşteriler ve hissedarını tatmin edici sonuçlara nasıl ulaşılacağını belirlemelidir. Nasıl kelimesi, **müşteri boyutunda** değer sunma; **içsel süreç boyutunda**, yenilik, müşteri yönetimi ve süreçlerin operasyonu; **öğrenme ve gelişme boyutunda**, çalışanların bilgi, uzmanlıkları ve bilgi teknolojileri ile şekillenir. Burada unutulmaması gereken bir nokta, nihai amacın **finansal boyutta mükemmelliğin** (karın artması ve hissedar değerinin artması) sağlanacak olmasıdır. Şekil-3 üzerinde, bir strateji haritası gösterilmektedir.

Şekil 3. Strateji Haritası

Kaynak: KAPLAN ve NORTON, “The Strategy Map...” ,agk.,s.12.

⁴⁶ KAPLAN ve NORTON, “Having Trouble ...”, agk., s.170

Strateji haritasında, öğrenme ve gelişme boyutundaki faktörlerin, finansal boyuttaki kar ve hissedar değeri üzerindeki etkisi neden-sonuç ilişkilerine dayalı olarak gösterilmektedir. Unutulmaması gereken husus, karın önemli olduğu ve önemini korumaya devam edeceği- dir. Müşteri tatmini ve sadakati arttıkça, kar da artacaktır. Satışlarda artışı sağlayan en önemli husus, müşterilere yüksek kaliteli ve düşük maliyetli mamul/hizmetleri tam zamanında sunma garantisidir. Kaliteyi artırmak için toplam kalite yönetimi ve altı sigma programları uygulanmalıdır. Diğer taraftan süreç etkinliğinin ve kalitesinin artırılması ile üretim süresi hızlanacak ve katma değer yaratmayan faaliyetler azaltılacaktır. Buna bağlı olarak, maliyetlerde azalma görülecektir. Üretim sürecinde etkinliğin sağlanması ve boşa geçen zamanları azaltmak amacı ile çalışanlar eğitime tabi tutulacaktır.

4. SONUÇ

İşletme faaliyetlerinin devamlılığı açısından operasyonel süreçlerin öneminin anlaşılması, işletmelerin klasik yapılarında yeniliğe yol açmıştır. Sadece yönetim anlayışı ile kısıtlı kalmayan bu yenilik, muhasebe sistemlerinde de etkisini göstermiştir. Mamul hayat döngüleri kısaltmakta ve bu döngü içerisinde yeniliğin payı artmaktadır. Rakiplerden farklı ve müşteri beklentilerinin ötesinde “değer yaratmak”, rekabetçi avantaj açısından önemli bir avantajdır. Kullanıla gelen performans ölçüleri, yöneticilerin geçmişe yönelik değerlendirme yapmalarına neden olmaktadır. Ancak unutulmaması gereken nokta, geçmişteki faaliyetlerin değiştirilemeyeceğidir. Bu nedenle işletmeler, geleceğe yönelik hareket tarzlarını ve varsayımlarını oluşturulmalı ve bunlar test edilmelidir. Gerçekleştirilen faaliyetlerin işletmenin *iç değer zinciri ve dış değer zincirinde* değerlemeye tabi tutulması gerekir. Strateji tabanlı sorumluluk muhasebesi ile sadece geçmişe yönelik değil, geleceğe yönelik performans ölçümünün de yapılması sağlanmaktadır. Finansal ve operasyonel faaliyetlerin birlikte değerlemeye tabi tutulması ile, birbirlerini etkileyen faaliyetlerin sonuçları da neden-sonuç ilişkisi aracılığı ile ortaya konulmaktadır. Yeni yapısı ile sorumluluk muhasebesi sistemi, strateji (uzun dönem) ve uygulama (kısa dönem) arasında neden-sonuç ilişkisine dayalı bir bağ oluşturmaktadır. Rekabetçi avantajın temel kaynağı olan maddi olmayan duran varlıklara yatırım yapmanın nihai sonuçları, strateji haritaları ile ölçülmektedir. Gelecekte işletmenin hangi konumda olacağı belirsizdir. Belirsizlik ortamında varsayımlar bütünü olan stratejiler yönlendirici olacaktır. Amaç, istenilen konuma gitmektir. İstenilen konuma giden yolda strateji haritaları rehberlik edecektir.

KAYNAKÇA

- Alan Butler, Steve R. Letza ve Bill Neale (1997).** "Linking The Balanced Scorecard To Strategy", *Long Range Planning Review*, Vol.30, No.2.
- Andra Gumbus, ve Bridget Kyons (2002).** "The Balanced Scorecard At Futura Industries", *Strategic Finance*, November.
- Andre A DeWall (2003).** "The Future of The Balanced Scorecard:An Interview with Professor Dr. Robert S.KAPLAN", *Measuring Business Excellence*, Vol 7/1.
- Bernard Marr, Giovanni Scuma, ve Andy Neely (2004).** "The Dynamics of Value Creation: Mapping Your Intellectual Performance Drivers, *Journal of Intellectual Capital*, Vol.5, No.2.
- Charles T. Horngren, George Foster, ve Srikant M. Datar (2000).** "*Cost Accounting:A Managerial Emphasis*", Prentice-Hall.
- Carol J. Mcnair (1990).** "Interdependence and Control: Traditional vs. Activity Based Responsibility Accounting, *Journal of Cost Management for Manufacturing Industry*, Summer.
- Chee W. Choe, Kamal H. Haddad ve James E Wilson (1997).** "Appling the Balanced Scorecard to Small Companies", *Management Accounting*, August.
- Edward Blocher, Kung H. Chen, Gary Cokinsve W.Thomas Lin (2005).** "*Cost Management:A Strategic Emphasis*", 3/e, McGraw-Hill.
- Christopher D. Ittner ve David F. Larcker (2003).** "Coming Up Short On Nonfinancial Performance Measurement", *Harvard Business Review*, November.
- Don R. Hansen ve Maryanne M. Mowen (2000).** "*Cost Management: Accounting and Control*", South-Western College Publishing,3.baskı.
- Donavan D.Hornsby ve Sidney Baxendale (2001).** "Building A Balanced Scorecard For Entrepreneurs", *Journal of Cost Management*, November& December.
- Jesse T. Barfield, Caroline M. Fisher ve Jerry R. Goolsby (2004).** "Improving Competitiveness Through Non-Value-Added Activity Analysis, *Cost Management*, July/August.

- Khim Ling Sim ve Hian Che Koh (2001)**. “Balanced Scorecard :A Rising Trend In Strategic Performance Measurement”, *Measuring Business Excellence*, Vol.5. No.2.
- Lakshmi Tatikonda ve Rao J. Tatikonda (1998)**. “We Need Dynamic Performance Measures” *Management Accounting*, September.
- Mark L. Frigo, (2002)** “Strategy and Balanced Scorecard”, *Strategic Finance*, November.
- Moris Martinsons, Robert Davinson ve Denis Tse (1999)**. “The Balanced Scorecard:A Foundation For Strategic Management of Information Systems”, *Decision Support Systems*, (25).
- Paul R. Niven (2001)**. “Examining The Endurance Of The Balanced Scorecard”, *Journal Of Cost Management*, May&June.
- Peter Brewer (2002)**. “Putting Strategy Into The Balanced Scorecard” *Strategic Finance*, January.
- Robert H Chenhall ve Kim Langfield Smith (1999)**. “The Implementation of Innovative Management Accounting Systems”, *Australian Accounting Review*, Vol.9, No.3.
- Robert S. Kaplan (1994)**. “Devising A Balanced Scorecard Matched To Business Strategy”, *Planning Review*, September&October.
- Robert S. Kaplan. ve David P. Norton (1992)**. “The Balanced Scorecard-Measures That Drive Performance” *Harvard Business Review*, January& February.
- _____, (1993) “Putting the Balanced Scorecard to Work”, *Harvard Business Review*, September&October.
- _____, (1996a) “*The Balanced Scorecard: Translating Strategy Into Action*”, Harvard Business School Press, U.S.A.
- _____, (1996b) “Using the Balanced Scorecard As A Strategic Management System”, *Harvard Business Review* ,January& February.
- _____, (2000) “Having Trouble With Your Strategy? Then Map It”, *Harvard Business Review*, September&October.
- _____, (2004a) “How Strategy Maps Frame An Organization’s Objectives”, *Financial Executive*, March&April-.
- _____, (2004b) “The Strategy Map: Guide To Aligning Intangible Assets”, *Strategy&Leadership*, Vol.32, No.5.

İMKB’de İşlem Gören Şirketlerin Kaldıraç Dereceleri ve Analizi

The Leverage Degrees of Companies Traded in Istanbul Stock Exchange

Yard.Doç.Dr. Turgut ÖZKAN*

Öz: Şirketlerin karlılıkları çok sayıda bilanço ve gelir tablosu kalemiyle bağlantılıdır. Şirketlerin karlılıklarını maksimize etmelerini sağlayacak en önemli faktör ise, bu kalemler arasındaki kompozisyonun optimizasyonudur. Kuşkusuz, bu kompozisyon içerisinde karı belirleyici en etkin kalemleri satışlar ve finansman maliyetleri oluşturmaktadır. Birbirine fonksiyonel bir ilişki içerisinde olan bu iki kalemin geçmiş performansları, şirketin gelecekteki karlılığını şekillendirmede kullanılabilir. Finans literatüründe bu işlevi gören araçların başında kaldıraç mekanizması gelmektedir. Operasyonel, Finansal ve bu ikisinin kombinasyonundan oluşan Bileşik Kaldıraç dereceleri şirket performanslarının ölçümünde önemli bir işlev görmektedirler. Makalemizde İMKB’de işlem gören şirketlerin kaldıraç dereceleri firma ve sektör bazında ve İMKB’nin genelini kapsayacak şekilde hesaplanarak, analize tabi tutulmuştur. Böylece kaldıraç dereceleri, sektörel eğilimler ve ekonomik dalgalanmalar arasındaki ilişkiler saptanılmaya ve genel sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Finans Kaldıraç, Operasyonel Kaldıraç, Rasyo Analizi, Sektör Analizi.

Abstract: The profitability of companies is related to the items of balance sheet and income statement. The most important consideration for maximizing profit of companies is optimization of these items composition. Undoubtedly, sales and financial costs constitute the most outstanding items in this composition. The historical performance of this two items which have a functional relationship to each other could be used to forming companies’ future profitability. In finance literature, the top of the tools using to measure companies performance is the leverage mechanism. Operational Leverage, Financial Leverage and Combined Leverage which is combined from Operational and Financial Leverage have an important function for measuring the financial potential of companies. In this article, leverage degrees of trading companies at İMKB are calculated in details of firms, industries, and İMKB, and analysed in the basis of industries. As a result, we have tried to determine relationships among the leverage degrees, industrial tendencies and macro economic fluctuations, and finally we have tried to reach general conclusions.

Key words: Finance Leverage, Operational Leverage, Ratio Analysis, Industrial Analysis.

---

* T.C.Haliç Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Emek Yemez Mah. Okçu Musa Cd. Mektep Sk. Şişhane/İSTANBUL.
Faks :0.212.297 31 44 Tlf: 0.212.297 25 60 E-mail : turgut_ozkan@hotmail.com

1. GİRİŞ

Sözlük anlamıyla az bir güçle büyük bir yükü kaldırmaya yarayan, bir dayanma noktası üzerinde devinebilen, inip kalkabilen sert çubuk, manivela (Türkçe Sözlük, 1999:712) olarak tanımlanan kaldıraç (leverage), finansal anlamda bu tanıma uygun bir kavram olarak kullanılmaktadır.

Finans literatüründe kaldıraç kavramı; işletmenin faaliyetlerinin bir aracı olan kalemlerden birinde veya birkaçında yapılan değişikliğin, diğer kalem veya kalemlerde ya da faaliyet sonuçlarında yaratacağı etkinin oransal büyüklüğünü, derecesini ölçmek olarak tanımlanabilir.

Finans yöneticileri tarafından, iş döngüsünün (business cycle) bir gereği olarak bazen risk minimizasyonu için zorunlu bir şekilde, bazen de olası gelişmelere karşı kar maksimizasyonu için yeni bir pozisyon almak amacıyla bilinçli olarak işletmenin faaliyet kalemlerinde değişiklikler yapılabilmektedir. Pozitif veya negatif yönlü yapılan bu değişiklikler, faaliyet sonuçları üzerinde mutlaka olumlu veya olumsuz bir etki yaratmakta, işletme açısından ortaya kar veya zarar çıkmaktadır.

Eğer faaliyet kalemlerinin yaratacağı bu etkiyi hesaplayabiliyorsak, risk minimizasyonu ve kar maksimizasyonu yaratacak gelecekteki pozisyonumuza ilişkin aktivitelerimizi simule etmek olanağı bulabileceğiz demektir.

Böyle bir simülasyon için, geçmişteki verilerin, gelecek ile ilgili potansiyel pozisyonumuza ışık tutacak önemli bir kaynak niteliği taşıyacağı kuşkusuzdur. Bu amaçla, makalemizde İMKB'de işlem gören firmaların geçmiş finansal tablo verilerinden yararlanarak, kaldıraç dereceleri saptanılmaya çalışılmıştır.

2. ÇALIŞMANIN AMACI, KULLANILAN VERİ KAYNAKLARI VE METODOLOJİ

Makalemiz İMKB'de işlem gören şirketlerin yıllık kaldıraç derecelerinin hesaplanması sonrası, bir yıllık kaldıraç derecelerinin oluşturacağı daha uzun bir periyotta kaldıraçın yönünü ya da eğilimini saptamayı ve analiz etmeyi amaçlamakta, böylece geleceğe yönelik bir projeksiyon oluşturmayı da hedeflemektedir.

Bu amacı daha kullanılabilir hale getirmek için İMKB'de işlem gören şirketler İMKB'nin formasyonuna uygun olarak sektörler bazında gruplandırılmış olup, böylece sektörel analiz olanağı yaratılmaya, ekonomik dalgalanmaların ya da krizlerin sektörlerin ve şirketlerin kaldıraç derecelerine olan etkileri saptanılmaya çalışılmıştır.

Analizin bütünsel ve anlamlı bir nitelik taşımasını sağlamak için, farklı bir yapı içermeleri nedeniyle, bankacılık, sigortacılık, leasing, factoring gibi şirketlerden oluşan finans sektörü çalışmanın dışında tutulmuştur.

Ayrıca; daha verimli, kıyaslanabilir ve etkin sonuçlar almak amacıyla çalışmanın dönemi 1999-2003 periyotlu 5 yıllık bir dönemle sınırlandırılmıştır. Çünkü, bu dönemde analize dahil ettiğimiz şirket portföyünde önemli bir değişiklik olmadığı, bu nedenle sağlıklı sonuçların alınabileceği yeterliliğin bulunduğu görülmüştür. 1998 ve öncesi yıllarda ise, portföyümüzde yer alan çok sayıda şirketin henüz daha halka arz gerçekleştirmediği anlaşılmıştır.

Bunun yanı sıra; 2003 yılı ve sonrasında Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından yayınlanan bir tebliğ ile (SPK Tebliği, Seri:XI, No:24) firmaların finansal tablolarını UFRS (Uluslararası Finansal Raporlama Sistemi)'ye (SPK Tebliği, Seri:XI, No:25) göre düzenlemeleri halinde tarihi maliyetli (SPK Tebliği, Seri:XI, No:1) raporlama zorunluluğu bulunmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine, değişik sektörlerde ait araştırmamız kapsamındaki 192 adet firmadan 62 adet firma tarihi maliyetli raporlama yapmamış, karşılaştırılabilir veri bütünlüğünü bozmamak için, bu firmaların 2003 yılı verilerine yer verilememiştir. Buna rağmen, 2003 yılı mevcut verilerinin belirtilen yıl için sektörel bazda analiz yeterliliği sağlayacağını düşünmekteyiz.

Analizde kullanılan firma sayıları, sektörler bazında Tablo:1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Firmaların Sektörlere Göre Dağılımı

SEKTÖRLER	2003	2002	2001	2000	1999	1998
Elektrik,Gaz,Su	5	5	4	4	4	1
Gıda,İçki,Tütün	14	24	24	24	24	20
Orman Ür.ve Mobilya	13	19	19	18	18	14
Kimya,Petrol,Kauçuk ve Plastik Ürünleri	18	25	25	24	24	22
Teknoloji	4	6	6	6	5	2
Turizm	6	8	8	7	7	5
Metal Eşya - Makine Gereç Yapım	17	30	30	29	29	27
Metal Ana Sanayi	10	13	13	13	13	11
Perakende Ticaret	3	7	7	7	7	6
Taş Toprağa Dayalı San.	17	26	26	26	26	24
Dokuma,Giyim,Deri	23	29	29	29	28	27
TOPLAM	130	192	191	187	185	159

3. KALDIRAÇ TÜRLERİ

Değişik kaynaklarda kaldıraç kavramının farklı şekillerde kullanıldığını görmekteyiz. Finansal rasyo analizinde “Yabancı Kaynak / Varlık Toplamı Oranı” olarak bilinen kaldıraç oranı, finansal kaldıraçın diğer bir ölçüsü olarak “Toplam Aktifler / Toplam Özsermaye” şeklinde de tanımlanmakta ve özsermaye ile ilişkilendirilen bu rasyo “Özsermaye Oranı” ya da “Özsermaye Çarpanı” olarak da adlandırılmaktadır. (Brealey-Myers, 2001:490; Akgüç, 1998:32, 34)

Bilanço kalemlerinin birbirleriyle oranlarını ve belirli bir periyotta bu kalemlerdeki eğilimi ortaya koyan, bilanço ile ya da bilançonun kaynak-varlık kalemleriyle sınırlı belirtilen kaldıraç rasyolarına karşılık; işletmelerin faaliyetleri ve faaliyet sonuçları arasındaki ilişkilerin analizinde kullanılacak daha dinamik nitelikli kaldıraç türleri de vardır. Bilanço esaslı diğer kaldıraç türlerinden farklı olarak gelir tablosu kalemlerini baz alan bu kaldıraç türleriyle, gerçekleşmiş veya olası (bütçe) değerleri taşıyan kalemlerdeki oransal değişimin faaliyet sonuçlarında nasıl bir oransal değişim yarattığı ya da yaratabileceği analiz edilebilmektedir. Analizi üç farklı kaldıraç kullanarak gerçekleştirmek mümkündür (Gallagher-Andrew, 2000:330):

1. Operasyonel Kaldıraç (Operational Leverage),
2. Finansal Kaldıraç (Financial Leverage),
3. Bileşik (Toplam) Kaldıraç (Combined Leverage veya Total Leverage).

3.1. Operasyonel Kaldıraç

Operasyonel kaldıraç, satışlardaki küçük bir artışın (düşüşün) Operasyonel Kar (Operating Income) olarak da adlandırılan Faiz ve Vergi Öncesi Kar (FVÖK, Earnings Before Interest and Taxes:EBIT)'da daha büyük bir artışı (düşüşü) tetikleyeceğini ifade etmekte ve bu oransal değişim Operasyonel Kaldıraç Derecesi (OKD, Degree of Operating Leverage:DOL) olarak adlandırılmaktadır (Peterson, 1994:617). Ancak, operasyonel kaldıraç varolması için işletmenin mutlaka sabit maliyetlerinin bulunması gereklidir (Özdemir, 1999:120). Çünkü, aynı kapasitede alternatif iki yatırımın bulunması durumunda sabit giderleri yüksek olan seçenek, genellikle, daha büyük bir maliyete yol açar. Zira tam kapasite üretim ya da kullanım düzeyine kadar üretim miktarının artması satış giderlerine yansırken, sabit maliyetlerde herhangi bir değişiklik gerekmemektedir (Berk, 2000:292). Ayrıca; sabit maliyetlerin varlığı halinde, satışlardaki artış (azalış) birim başına daha yüksek (düşük) net kar marjı anlamı taşımaktadır. Sabit maliyetler, FVÖK (EBIT)'ın satışlardan daha hızlı (yavaş) artmasına yol açmaktadır (Bernstein-Wild, 1998:476). Salt değişken maliyetlerin varlığı halinde, satışlardaki değişim birim başına net kar marjında bir değişikliğe neden olmayacaktır (Damodaran ,1997:78). Dolayısıyla sabit maliyetleri bulunmayan işletmeler için operasyonel kaldıraçın çalışması mümkün değildir.

Operasyonel kaldıraç etkisinin gücünü ölçen ve FVÖK (EBIT)'daki yüzdesel değişimin satışlardaki yüzdesel değişime oranı olan OKD, üç farklı formül yardımıyla hesaplanabilir (Gitman, 1998:397; Gallaher-Andrew, 2000:331-332) :

$$OKD = \frac{\% \Delta FVÖK}{\% \Delta \text{Satışlar}} = \frac{\text{Satışlar} - DM}{\text{Satışlar} - DM - SM} = \frac{T \times (F - DM)}{T \times (F - DM) - SM}$$

Burada; T : Toplam Satış Düzeyi (Base Sales Level) (adet, birim vs.), F : Birim Satış Fiyatı (Price), DM: Değişken Maliyetler (Variable Cost) ve SM : Sabit Maliyetler (Fixed Cost)'dir.

Birinci formül OKD'nin bir temel yıla göre diğer bir yıldaki değerini, ikinci ve üçüncü formül ise sadece temel yıl gelir tablosunu kullanarak OKD'nin nasıl hesaplanacağını göstermektedir.

Formüle göre; SM = 0 ise OKD = 1 ve SM > 0 ise OKD > 1'dir.

Yukarıdaki formülden $\% \Delta FVÖK = \% \Delta \text{Satışlar} \times OKD$ olacaktır. Eğer OKD'ni biliyorsak, satışlardaki artışın FVÖK'da yaratacağı yüzde değişimi hesaplamak mümkündür.

3.2. Finansal Kaldıraç

Finansal kaldıraç, şirketin yabancı kaynak yapısı içerisinde sabit kaynak maliyetinin (K_m) varlığı ile net dönem karında (NK, Net Income:NI) yaratılabilecek ek değişimi (volatility) ifade etmektedir (Gallagher–Andrew, 2000:333). Dolayısıyla finansal kaldıraçtan söz edebilmek için sabit bir fon maliyetinin varlığı gereklidir (Besley-Brigham, 2000: 159). Ancak, finansal kaldıraç etkisinin sınırsız olmadığını ve artan dış kaynak nedeniyle kredibilitesi düşen firmalarda marjinal fon maliyetinin (spread) büyümesi nedeniyle negatif finansal kaldıraç etkisinin işlemeye başlayacağını belirtmekte yarar bulunmaktadır. (Berk, 2000:297)

Net dönem karı (NK)'ndaki yüzdesel değişimin FVÖK'daki yüzdesel değişime oranı olan FKD, üç farklı formül yardımıyla hesaplanabilir (Gitman, 1998:400; Gallagher–Andrew, 2000:333-334) :

$$FKD = \frac{\% \Delta NK}{\% \Delta FVÖK} = \frac{FVÖK}{FVÖK - K_m} = \frac{FVÖK}{FVÖK - K_m - [KP \times (1 / 1 - V)]}$$

Formüle; KP: İmtiyazlı Hisse Senedi Kar Payı (Preferred Stock Dividends), V: Vergi (Taxes)'dir.

Birinci formül FKD'nin bir temel yıla göre diğer bir yıldaki değerini, ikinci ve üçüncü formül ise sadece temel yıl gelir tablosunu kullanarak FKD'nin nasıl hesaplanacağını göstermektedir.

Formüle göre; $I = 0$ ise $FKD = 1$ ve $I > 0$ ise $FKD > 1$ 'dir. Bunun anlamı; eğer net dönem karındaki yüzdesel değişim FVÖK'daki yüzdesel değişimden daha büyük ise, böyle bir durum finansal kaldıraç etkisi yaratacak ve FKD'nin değeri 1'den büyük olacaktır.

Yukarıdaki formülden $\% \Delta NK = \% \Delta FVÖK \times FKD$ olacaktır. Eğer FKD'ni biliyorsak, FVÖK'daki artışın NK'da yaratacağı yüzde değişimi hesaplamak mümkündür.

3.3. Bileşik Kaldıraç

OKD ve FKD etkisini birlikte gösteren ve satışlardaki yüzdesel değişimin net dönem karında bir değişiklik yaratması durumunda ortaya çıkan Bileşik Kaldıraç Derecesi (BKD), OKD ve FKD'den herhangi birisinin tek başına veya ikisinin birlikte varlığı halinde ya da sabit maliyetlerin ve/veya sabit fonlama maliyetlerinin varolması durumunda söz konusu olacaktır. (Peterson, 1994:29, 617)

BKD'ni aşağıdaki formül yardımıyla hesaplamak mümkündür (Gallagher–Andrew, 2000:335):

$$BKD = OKD \times FKD = \frac{\% \Delta FVÖK}{\% \Delta Satışlar} \times \frac{\% \Delta NK}{\% \Delta FVÖK} = \frac{Satışlar - DM}{Satışlar - DM - SM} \times \frac{FVÖK}{FVÖK - K_m}$$

buradan ;

$$BKD = OKD \times FKD = \frac{\% \Delta NK}{\% \Delta \text{Satışlar}} = \frac{\text{Satışlar} - DM}{\text{Satışlar} - DM - SM - K_m} \text{ olur.}$$

Operasyonel ve Finansal Kaldıraç ile ilgili üçüncü formüllerden hareket ederek, temel bir satış miktarı düzeyinde Bileşik Kaldıraç Derecesi'ni aşağıdaki formül yardımıyla da hesaplamak mümkündür (Gitman, 1998:402) :

$$BKD = \frac{T \times (F - DM)}{T \times (F - DM) - SM - K_m - [KP \times (1 / 1 - V)]}$$

Şirketin OKD ve FKD'ini biliyorsak, satışlardaki değişimin işletmenin net dönem karını nasıl etkileyeceğini aşağıdaki formül ile hesaplayabiliriz :

$$\% \Delta NK = \% \Delta \text{Satışlar} \times OKD \times FKD$$

Buna göre; eğer $SM = 0$ ve $I = 0$ ise $BKD = OKD = FKD = 1$ olacak, kaldıraç etkisi söz konusu olmayacak ve net dönem karı satışlar kadar artacaktır. SM ve/veya $K_m > 0$ ise $BKD > 1$ olacaktır. Bunun yanı sıra; satışlardaki düşüş, kaldıraç etkisi tersine çalışacağından dolayı, karlılık rakamlarında (FVÖK ve NK) yüzdesel olarak daha büyük olumsuzluklara neden olacaktır. (Brealey-Myers, 2000:228)

OKD, FKD ve BKD Tablo:1'de yer alan verilerle örneklenmiştir (Gallagher-Andrew, 2000:333):

Tablo 2. Kaldıraç Etkisi

Gelir Tablosu Kalemleri	Temel Yıl	2.Yıl
Satışlar	30.000	33.000
(-) DM	1.200	1.320
(-) SM	12.000	12.000
(-) FVÖK	16.800	19.680
(-) K_m	800	800
(-) VÖK	16.000	18.880
(-) Vergi (%15)	2.400	2.832
(-) NK	13.600	16.048

İkinci yılda satışların %10 arttığı varsayımı altında, buna paralel olarak DM'de aynı oranda artacaktır. Verilere göre yukarıdaki formülleri uygularsak;

$$BKD = OKD \times FKD = \frac{\frac{19.680 - 16.800}{16.800}}{\frac{33.000 - 30.000}{30.000}} \times \frac{\frac{16.048 - 13.600}{13.600}}{\frac{19.680 - 16.800}{16.800}} = 1,71 \times 1,05 = 1,8 \text{ olur.}$$

4. İMKB’DE İŞLEM GÖREN ŞİRKETLERİN KALDIRAÇ DERECELERİ

Tablo:III ve Tablo:IV’de İMKB’de işlem gören şirketlerin gelir tablolarından (www.imkb.gov.tr) yararlanarak ve kaldıraçlarla ilgili (maliyet bazlı değil) gelir tablosu bazlı ilk formülleri kullanarak firma bazında hesapladığımız Operasyonel, Finansal ve Bileşik kaldıraç dereceleri gösterilmiştir. Tablo:V’de sektörel bazda kaldıraç derecelerine ve Tablo:VI’da ise özet olarak İMKB şirketlerinin toplulaştırılmış kaldıraç derecelerine yer verilmiştir

Tablo 3. İMKB’de İşlem Gören Şirketlerin Operasyonel ve Finansal Kaldıraç Dereceleri

SEKTÖRLER FİRMALAR	OPERASYONEL KALDIRAÇ DERECELERİ (OKD)					FİNANSAL KALDIRAÇ DERECELERİ (FKD)				
	2003	2002	2001	2000	1999	2003	2002	2001	2000	1999
Elektrik,Gaz,Su										
Ak Enerji	-2,101	-0,731	2,713	1,258	3,695	0,734	1,244	0,907	0,852	1,000
Aksu Enerji	-1,973	-0,100	3,111	12,509	-	0,723	0,972	0,934	1,143	-
Ayen Enerji	0,986	-0,125	9,163	3,076	-	1,010	1,019	1,154	1,388	-
Gersan Elekt.	1,876	-	-	-	-	0,535	-	-	-	-
Zorlu Enerji	-1,463	-0,354	2,354	2,740	-	0,705	-0,741	0,191	1,073	-
TOPLAM	-2,529	-0,464	2,225	1,419	3,439	0,810	1,232	0,868	1,023	0,775
Gıda,İçki,Tütün										
Altınyaz	-	-0,526	5,328	0,390	-	-	-7,015	-69,213	1,525	-
Anadolu Efes	-	-0,370	1,484	0,657	12,839	-	26,802	-1,136	-1,910	1,038
Anadolu Gıda	-	-0,514	1,439	1,343	1,314	-	0,225	-0,351	1,430	1,699
Banvit	-	-4,733	-5,565	-1,235	0,266	-	0,688	3,724	1,276	0,753
Dardanel	20,565	-0,832	2,644	-15,183	12,322	-0,201	0,501	-1,913	-1,272	-22,261
Ersu Gıda	-9,899	14,749	1,704	-0,914	-	1,132	1,973	-0,210	0,762	-
Frigo Pak Gid.	-14,477	-36,964	5,448	-74,204	0,979	-0,144	-4,262	0,007	6,596	0,299
Kent Gıda	-	-0,969	2,254	0,045	1,993	-	7,362	16,926	-44,818	-5,595
Krevitaş Gıda	63,747	-1,562	-4,565	-10,029	0,893	-0,106	0,683	-1,415	45,635	0,331
Konfrut Gıda	-4,356	65,095	19,622	12,146	1,133	0,582	0,503	0,490	-74,703	-0,809
Kristal Kola	-2,063	-1,661	34,731	-2,290	1,407	0,408	1,916	0,364	1,028	1,729
Lio Yağ	-0,425	2,989	2,100	2,900	-	-11,310	1,605	0,573	0,938	-
Merko Gıda	-796,466	-15,551	-8,614	-0,841	-0,066	0,454	0,934	9,706	1,701	-7,719
Penguen Gıda	-5,327	-9,376	1,348	-0,302	0,285	-0,116	-0,014	-46,039	5,463	-9,760
Pinar Ent.Et	-	-0,556	12,055	0,599	0,718	-	7,204	-0,677	6,326	-0,167
Pinar Su	-	3,795	6,341	-0,025	0,019	-	-4,240	-0,381	-71,974	7077,620
Pinar Süt	-	-1,542	12,200	0,359	0,602	-	-0,364	-0,082	1,154	3,243
Selçuk Gıda	3,503	1,114	0,602	0,261	30,636	4,086	-7,795	-14,263	-10,308	-8,677
Şeker Piliç	-0,772	9,436	-1,870	-4,148	-	0,617	-0,474	-0,331	1,405	-
Tat Konserve	-	0,306	2,703	0,227	0,652	-	2,166	0,964	10,684	1,725
T.Tuborg	-	11,233	1,434	-0,121	0,847	-	-0,173	-11,778	0,056	5,382
Tukaş Gıda	-0,867	-0,108	1,931	0,177	0,878	9,363	4,538	213,574	-11,221	-2,317
Ünal Tarım Ür.	4,208	2,235	3,012	1,042	0,258	0,815	4,151	-0,134	1,266	0,431
Vanet	-1,383	25,039	9,083	-1,722	1,578	0,804	2,498	1,021	1,160	5,111
TOPLAM	1,441	0,263	5,771	-0,769	1,056	2,312	-13,206	2,105	10,867	-0,653
Orman Ürünleri ve Mobilya										
Adel Kalemç.	-	0,234	2,486	0,304	0,847	-	8,973	0,267	-0,460	1,041
Alkim Kağıt	-27,047	2,545	3,086	4,240	-	1,076	1,221	0,653	2,244	-

SEKTÖRLER	OKD					FKD				
	FİRMALAR	2003	2002	2001	2000	1999	2003	2002	2001	2000
Bak Ambalaj	-2,839	-0,840	4,891	-0,912	1,212	1,782	1,315	-4,510	2,606	0,019
Dentaş Amba.	1,009	-0,902	2,761	2,621	-	-0,139	1,319	1,127	2,423	-
Doğan Burda	-	4,530	5,971	0,808	-	-	-2,954	1,602	1,015	-
Duran Ofset	-11,919	0,015	7,053	-5,775	1997,098	9,567	-253,679	-0,109	0,563	0,005
Gentaş	-0,012	0,345	1,613	1,779	0,138	-2,489	1,385	0,908	1,051	-1,204
Hürriyet Gzt.	-	1,770	4,987	0,307	-0,086	-	3,272	-0,337	1,463	5,415
Işıklar Amba.	-1,442	-40,630	-0,633	0,170	-0,509	-7,876	-0,103	38,714	19,010	6,924
İpek Matbaac.	-1,624	-7,136	2,120	0,113	-	0,159	-0,651	-2,112	-360,716	-
Kaplamin	-0,079	2,742	-3,541	-3,017	3,412	364,477	-0,373	9,760	0,497	1,771
Kartonsan	-5,862	0,484	3,806	1,435	-0,549	0,864	1,227	0,980	2,122	1,405
Kelebek Mob.	-0,688	-126,195	90,698	-1,381	0,563	1,427	-0,318	0,622	58,046	-4,765
Koza Davet.	-1,440	2,407	-	-	-	15,034	-0,143	-	-	-
Milliyet Gzt.	-	4,729	5,649	-0,756	-2,016	-	-0,819	11,732	98,334	4,470
Olmuksa	-	0,797	1,877	0,828	195,139	-	1,185	0,932	5,243	-0,010
Serve Kırtas.	1,185	-1,147	-0,340	-0,123	6,570	1,483	-18,680	15,435	124,690	-16,223
Tire Kutsan	-0,195	0,052	1,506	2,040	1,584	2,230	-0,090	1,153	1,227	0,883
Viking Kağıt	-	5,170	-12,104	-3,744	-0,416	-	-0,428	-0,348	-0,737	-3,505
TOPLAM	1,751	1,432	2,979	0,569	0,139	0,843	-5,532	-2,455	2,118	-3,880
Kimya,Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünü.										
Aksa	-5,375	0,299	2,533	0,151	2,229	0,916	2,688	1,011	0,640	0,928
Alkim Kimya	0,678	-0,241	2,052	-6,296	-	1,541	0,597	0,943	4,245	-
Aygaz	-	0,509	0,891	0,698	1,209	-	5,820	0,085	1,257	0,410
Bagfaş	-10,241	-2,882	3,660	-0,233	1,929	1,116	-0,374	0,503	-0,441	0,122
Brisa	-	1,107	1,129	0,606	0,781	-	1,043	1,127	0,922	0,503
ÇBS Boya	64,365	-1,639	4,931	-1,132	-25,420	-0,156	0,839	-32,316	-0,651	-0,424
ÇBS Printaş	2,663	1,165	14,155	-4,785	0,381	-2,492	-1,722	3,897	0,189	-26,888
Deva Holding	-2,974	1,130	3,298	0,556	10,138	-8,871	-1,697	-118,350	-3,736	-0,918
Eczacıbaşı İİ.	0,585	0,256	3,186	-0,357	1,772	5,055	-10,836	-6,509	-0,681	1,549
Ege Gübre	-0,505	2,249	1,523	-0,055	1,522	-17,658	-5,155	-1,481	-0,288	0,706
Ege Plast	-2,605	6,148	2,634	0,342	1,401	-20,859	0,362	-5,657	-16,761	-3,100
Good-Year	-2,107	1,738	160,602	-1,437	1,214	0,934	-2,300	0,011	-0,696	-5,096
Gübre Fabrl.	4,688	-1,389	3,851	-2,108	0,886	1,222	-0,092	0,383	-0,344	-0,094
Hektaş	2,691	0,205	3,464	5,608	-3,585	1,993	8,554	0,065	-0,580	5,410
Meges Boya	-6,517	1,636	5,102	9,362	-4,662	-0,381	-0,551	11,042	-0,148	-0,195
Marshall	-	1,268	-0,957	0,549	3,537	-	2,806	3,728	3,327	2,072
Petkim	-19,519	-1,663	-28,659	-1,428	0,472	16,344	0,209	0,079	1,173	2,153
Pırmaş	-0,485	2,386	0,931	0,310	0,054	65,003	-1,255	-125,544	-4,104	-492,366
Petrol Ofisi	-	-0,226	0,001	0,002	1,280	-	-1,876	1,000	-20,367	1,171
Raks Elektrk.	-1,804	-2,099	-0,072	1,287	6,302	0,826	-1,080	-36,955	0,523	-4,670
Sasa	2,726	-2,821	2,013	1,005	1,128	2,910	1,819	-1,234	-60,980	-1,122
Soda Sanayi	-	-1,109	2,873	-0,422	-	-	1,236	1,221	-2,910	-
Tüpraş	7,170	-0,324	-0,294	0,071	2,314	1,242	1,090	1,273	1,287	0,595
Turcas Petrol	-	0,145	4,605	-0,143	-185,141	-	-15,444	3,120	92,548	-0,783
Dyo Boya	-	1,022	-	-	-	-	0,632	-	-	-
TOPLAM	0,824	-0,116	0,611	0,011	1,701	0,515	-39,988	-0,535	14,042	0,573
Teknoloji										
Alcatel Telş.	-0,853	1,415	9,219	-1,161	0,806	2,868	2,139	0,104	3,838	-1,058
Arena Bilgi.	-	0,762	-8,101	0,745	-	-	-3,595	15,732	-0,289	-

İMKB' de İşlem Gören Şirketlerin Kaldıraç Dereceleri ve Analizi

SEKTÖRLER	OKD					FKD				
	FİRMALAR	2003	2002	2001	2000	1999	2003	2002	2001	2000
Escort Comp.	-0,215	-3,463	12,271	0,193	-	1,002	0,614	1,557	5,106	-
Link Bilgisay.	-6,471	-0,909	-0,848	3,015	-	1,246	0,956	1,067	0,978	-
Logo Yazılım	-	3,831	-1,657	-	-	-	0,838	0,790	-	-
Netaş Telek.	-1,780	2,767	-0,575	0,875	4,303	1,148	-1,068	6,309	1,977	1,075
TOPLAM	5,632	-6,266	4,833	0,080	1,018	1,206	103,093	-0,779	0,438	0,614
Turizm										
Altinyunus Ç.	-	5,602	2,768	0,590	10,258	-	0,275	5,033	3,762	-1,420
Favori Dinlen.	-34,357	20,999	-6,617	-0,299	-	0,085	0,485	1,956	5,324	-
Marmaris Alt.	-	-0,409	2,972	-0,344	3,497	-	0,535	1,082	1,585	1,734
Marmaris Mar.	-3,605	0,315	0,910	1,424	-0,570	1,005	-32,808	-7,325	-1,250	111,607
Metemtur	-9,429	-0,015	-	-	-	2,067	7,453	-	-	-
Net Turizm	1,736	0,787	1,119	-0,149	-0,763	0,425	-3,034	-6,039	-703,838	-4,422
Tek-Art Turiz.	14,708	2,679	-0,714	2,238	-	1,088	1,891	1,611	1,219	-
Petrokent Tur.	-4,280	1,855	5,077	-1,012	186,032	-0,400	-2,454	0,852	0,640	-0,313
TOPLAM	2,545	0,838	0,983	0,169	-2,470	0,434	-1,580	-5,269	-42,022	-5,901
Metal Eşya-Makine Gereç Yap.										
Abana Elektr.	2,434	2,040	-5,179	-2,215	2,305	5,016	1,109	1,527	1,078	1,209
Alarko Carrier	-0,861	0,559	2,425	-0,257	1,100	0,226	3,747	0,473	1,271	0,500
Arçelik	-	2,425	0,571	-0,056	1,452	-	5,459	-2,927	-1,151	0,888
Aselsan	12,046	-0,158	2,162	0,522	1,441	0,766	168,813	-1,756	-0,778	0,657
Anadolu Isuzu	-	-0,245	1,584	4,296	-0,904	-	5,227	4,413	-1,388	4,544
Beko Elektro.	-	-0,250	3,406	0,685	0,505	-	-28,005	-0,435	0,898	-1,319
Bosch Fren S.	-4,996	-1,093	2,237	-0,832	2,116	0,698	1,085	3,263	1,113	1,098
Bsh Profilo	-0,026	-0,485	7,016	0,509	1,266	-234,007	9,615	-0,620	2,268	0,766
Camış Lojistik	-	1,508	-	-	-	-	-28,449	-	-	-
Ditaş Doğan	-	-2,031	-1,721	2,337	-3,624	-	27,797	2,190	3,543	2,729
Doğusan	-2,089	-0,833	23,701	2,532	-386,473	0,996	0,998	0,781	0,959	0,621
Ege Endüstri	-1,392	-14,573	5,050	-0,973	0,644	1,066	0,906	1,884	-11,274	5,296
Emek Elektrik	2,939	8,022	-2,931	16,019	2,769	15,133	-0,551	-0,714	-4,481	-10,457
Eminiş Amb.	-	-0,322	-2,727	-0,193	3,099	-	2,574	161,591	11,002	-0,506
F-M İzmit Pst.	7,955	1,196	4,906	10,433	-2,406	0,939	1,410	1,305	-1,210	2,538
Ford Otosan	-	0,046	6,034	1,694	-1,121	-	10,890	1,571	13,534	2,050
İhlas Ev Aletl.	4,465	-2,503	1,224	6,782	0,145	-4,688	1,586	-4,282	1,178	-0,587
Karsan Otom.	-	38,999	2,573	0,403	-	-	-0,023	3,179	1,405	-
Klimasan Kli.	-1,014	0,175	6,614	-2,268	1,692	0,050	1,488	0,401	1,276	0,933
Makina Takım	2,653	-0,745	-4,083	-0,674	5,647	1,208	-0,616	1,516	17,703	-0,643
Metaş	-	-0,006	-0,559	0,900	0,134	-	2,450	1,800	0,373	-6,869
Mutlu Akü	-0,145	0,873	1,667	1,506	-1,815	-3,305	12,562	-0,253	-1,881	5,470
Otokar	-	0,076	-53,550	0,861	3,039	-	-8,611	0,255	1,912	0,704
Parsan	2,149	0,734	5,269	0,423	1,533	-1,827	-0,002	-42,891	136,632	-4,739
Pirelli Kablo	9,854	-7,975	2,993	0,341	-	7,182	4,717	-0,360	2,614	-
Raks Ev Aletl.	364,159	-7,695	-22,043	2,031	7,417	-0,003	0,556	-1,344	0,675	-24,424
T.Demir Dök.	-	-0,674	4,185	1,841	-0,225	-	20,926	-0,872	-1,769	184,957
Tofaş Oto Fbr.	-	-2,000	0,003	-3,892	2,333	-	-40,876	-300,970	0,357	1,108
Uzel Makine	-	0,979	2,262	0,278	2,317	-	0,202	5,199	13,193	1,628
Vestel	-2,498	0,027	3,121	0,171	1,255	-0,960	21,065	0,109	4,645	1,052
TOPLAM	1,006	0,078	2,411	0,561	0,963	-0,769	-48,185	-1,524	5,316	-0,475

SEKTÖRLER FİRMALAR	OKD					FKD				
	2003	2002	2001	2000	1999	2003	2002	2001	2000	1999
Metal Ana Sanayi										
Borusan Boru	-	0,047	2,882	0,075	0,904	-	24,613	0,848	9,346	0,588
Burçelik	64,133	-5,701	-10,011	1,248	-7,002	0,010	29,186	0,216	1,018	1,770
Çelik Halat	-	-0,809	17,179	-0,547	0,328	-	51,242	-0,113	7,859	-0,449
Çemtaş	6,318	1,296	0,121	-1,746	4,404	1,232	0,797	1,510	0,675	3,022
Demisaş Dök.	-1,769	0,301	20,517	-1,264	-0,436	6,200	-1,173	0,035	-8,190	5,813
Döktaş	-	-0,479	-33,067	-1,464	-0,181	-	3,529	-0,019	-1,766	19,102
Erbosan	-1,624	-2,687	8,135	-0,510	1,491	0,923	-0,447	0,697	1,782	1,350
Ereğli Demir	4,565	-0,848	1,391	0,452	3,648	-4,061	1,309	-3,207	-10,607	-0,162
Feniş Alumin.	-0,491	9,597	7,141	-0,509	2,126	32,956	0,780	0,174	0,154	0,522
Goldaş Kuyc.	16,148	-1,718	2,603	0,524	-	1,102	0,897	0,704	2,050	-
İzmir Demir	-5,109	-12,081	-4,697	0,308	0,471	-1,449	0,637	26,982	-3,439	1,600
Kardemir	-4,178	1,029	3,072	0,910	-	0,465	0,562	1,550	0,530	-
Sarkuysan	-4,285	-1,201	4,264	-0,097	0,805	0,857	-0,437	0,542	1,936	0,073
TOPLAM	8,395	-0,955	1,893	0,268	1,303	-3,293	1,196	-4,826	-9,237	1,286
Perakende Ticaret										
Çarşı	-2,865	6,128	-1,696	0,943	0,994	-2,117	-0,295	93,003	-2,815	-2,620
Gima	-	-0,352	-0,114	1,022	12,244	-	-2,701	122,548	18,084	-0,070
Kıpa	-1,691	-0,028	3,453	1,185	-0,198	1,186	-17,125	1,302	0,472	1,529
Migros	-	-1,095	6,119	-0,927	1,489	-	0,801	0,636	1,390	0,521
Milpa	-	0,948	-0,977	3,426	1,663	-	2,821	-4,340	1,780	0,263
Sanko Pazrl.	5,930	-14,221	2,622	-0,065	-	-5,279	1,973	1,059	8,078	-
Tansaş	-	0,220	16,635	-13,216	-0,932	-	-7,119	1,518	-0,551	3,471
TOPLAM	0,830	-1,936	1,882	-0,261	1,289	1,409	0,227	-20,138	4,024	0,572
Taş Toprağa Dayalı Sanayi										
Adana Çimen.	-21,898	-0,762	3,832	-0,594	3,823	0,394	-0,279	0,668	0,934	0,762
Afyon Çiment.	-5,812	15,817	-1,468	-0,484	-1,308	0,784	-0,686	3,354	1,022	0,864
Lafarge Aslan	1,568	5,220	-14,433	-3,334	-1,132	10,268	-0,640	-0,166	5,067	1,394
Akçansa	-	0,759	4,407	-2,002	0,266	-	6,112	0,803	1,160	1,924
Anadolu Cam	-	1,582	1,397	0,797	1,352	-	8,542	-0,076	-5,593	-6,355
Batsöke Çim.	-1,088	1,462	36,704	-1,889	-	0,886	0,669	6,110	1,031	-
Batı Çimento	0,757	0,269	2,405	-0,450	0,768	3,209	2,383	2,157	-1,479	-1,253
Bolu Çimento	-3,093	0,901	12,219	-0,188	0,088	0,777	0,609	1,057	1,144	4,413
Bursa Çiment.	4,916	0,523	2,798	-0,140	-0,720	0,860	2,574	1,772	4,694	2,455
Çimbeton	-	-0,385	20,500	0,070	0,254	-	-73,978	-0,521	-3,217	0,316
Çimentaş	-	-0,735	2,871	-0,706	0,172	-	24,513	-1,169	-541,596	-15,997
Çimsa	-	0,030	2,321	0,812	0,593	-	27,704	0,550	0,550	1,838
Denizli Cam	-	-0,124	3,683	0,093	0,939	-	13,835	1,516	-6,126	2,886
Eczacıbaşı Y.	-6,543	0,168	4,166	0,379	0,408	1,019	8,119	0,904	29,679	0,040
Ege Seramik	-30,299	31,045	-0,886	0,203	0,484	2,121	-0,046	84,028	-8,070	-66,514
Götaş Çimen.	-1,523	3,486	0,301	0,412	0,770	-0,406	3,938	-2,373	-0,236	0,877
Haznedar Ref.	-42,065	4,752	3,350	4,279	-0,131	1,680	-24,887	-0,291	-4,070	11,473
İzocam	-	-0,622	1,066	1,862	0,921	-	1,261	0,496	3,062	-0,130
Konya Çimen.	1,622	18,818	-1,848	-0,269	2,254	1,549	1,350	1,134	1,467	0,893
Kütahya Pors.	-1,076	0,444	17,272	4,449	-1,002	1,195	5,650	1,650	-0,388	5,018
Mardin Çimen.	0,096	-3,224	2,135	0,640	2,026	1,350	0,640	1,009	0,962	0,877
Nuh Çimento	-3,919	0,187	2,543	-0,675	-	0,579	13,063	0,488	1,407	-
Oysa N.Çim.	-	1,056	2,110	-0,024	1,123	-	1,109	0,937	0,515	0,956

İMKB' de İşlem Gören Şirketlerin Kaldıraç Dereceleri ve Analizi

SEKTÖRLER	OKD					FKD				
	FİRMALAR	2003	2002	2001	2000	1999	2003	2002	2001	2000
Trakya Cam	-	-0,146	4,755	0,641	0,729	-	-3,389	0,626	3,502	0,385
Uşak Seramik	114,209	-8,129	-2,187	2,113	-4,835	0,221	-0,752	0,087	0,689	2,078
Ünye Çimento	-6,404	-2,465	0,482	0,817	2,994	0,320	2,497	1,654	0,870	1,030
TOPLAM	1,462	0,264	2,938	-0,031	1,059	0,885	4,697	0,511	-9,003	0,779
Dokuma,Giyim,Deri										
Akal Tekstil	11,847	-0,542	10,383	-0,543	0,839	1,337	1,481	189,452	2,628	-1,415
Akın Tekstil	-13,743	-0,119	8,443	-1,745	0,741	-3,076	0,901	0,338	-4,753	-1,586
Aksu İplik	126,674	-0,669	4,176	-0,028	0,819	12,389	2,343	1,003	-2019,030	-3,035
Altinyıldız	-2,042	-0,004	4,838	-0,250	0,691	-5,575	634,045	-21,394	3,691	-1,851
Arat Tekstil	-	510,903	-1,121	2,654	0,400	-	0,135	-15,358	-0,055	131,815
Arsan Tekstil	11,885	-8,928	6,436	-0,457	2,086	1,908	-1,533	4,126	-15,749	-0,857
Berdan Tekstil	1,613	-10,886	6,824	-2,348	1,985	-9,818	0,169	0,982	-35,929	-1,273
Bisaş Tekstil	2,451	0,401	-3,140	-1,891	14,912	1,213	-0,670	0,101	0,498	-0,216
Bossa	-	0,116	2,052	-0,623	2,499	-	17,503	1,387	1,132	1,395
Ceylan Giyim	-6,076	-1,023	1,646	-0,531	4,685	3,355	1,561	0,179	-0,848	-1,052
Derimod	-0,379	-3,130	8,271	-1,651	-1,355	4,034	1,782	-8,476	1,136	12,001
Edip İplik	7,992	-0,023	2,612	0,331	0,988	0,858	-244,077	-0,830	8,031	-17,952
Esem Spor	-2,086	169,029	-1,391	2,916	0,771	-1,012	-0,037	-58,102	3,373	4,493
Gediz İplik	283,709	-14,099	-44,180	-2,032	-1,577	0,619	5,259	0,024	3,006	0,570
İdaş	-	3,076	0,745	0,363	-0,357	-	-0,871	-31,168	11,547	2,967
Karsu Tekstil	-2,062	1,943	1,280	2,455	3,720	1,681	11,622	-0,484	2,779	0,204
Koniteks	27,483	0,897	5,696	-0,911	0,345	-1,974	-2,581	1,486	-5,154	1,919
Kordsa Dup.	-	0,789	1,590	0,886	-	-	4,017	0,398	3,718	-
Lüks Kadife	2,201	2,671	-2,618	13,652	68,331	0,982	-0,784	-0,247	0,095	10,641
Menderes T.	-1,548	-0,545	3,042	-	-	1,128	-0,176	1,130	-	-
Mensa Mens.	18,734	2,323	3,409	1,172	-0,118	2,788	-2,212	10,341	-1,144	1258,083
Metemteks	9,377	-8,912	3,046	0,261	-0,601	4,085	1,624	-187,643	-3,624	8,944
Okan Tekstil	-239,935	-4,460	6,010	-2,149	-2,058	0,106	-0,571	0,382	0,863	-0,151
Söktaş	-	1,923	-8,306	-5,575	-2,002	-	-5,930	0,028	0,020	-4,301
Sönmez Fim.	136,413	0,369	1,598	307,890	-161,917	1,144	15,063	0,270	-0,003	-5,762
Uki Konfeksiy.	0,196	-0,233	-191,334	-5,741	3,386	160,589	16,318	-0,005	1,467	0,845
Vakko Tekstil	-4,784	1,102	4,589	-0,149	1,225	1,051	-3,994	-3,975	-1,460	-0,793
Yataş	3,601	0,118	8,039	0,632	0,183	-2,656	37,057	-2,908	0,409	-0,480
Yünsa	-	-1,602	2,625	-0,890	1,494	-	-22,272	-0,061	-4,404	-0,308
TOPLAM	2,501	0,135	3,053	-0,093	0,548	1,355	-53,001	-5,868	39,441	-4,369
GENEL TOP.	1,104	-0,053	1,505	0,157	1,170	-0,702	251,468	-1,086	5,281	0,345

Tablo 4. İMKB' de İşlem Gören Şirketlerin Bileşik Kaldıraç Dereceleri

SEKTÖRLER	BİLEŞİK KALDIRAÇ DERECELERİ (BKD)					SEKTÖRLER	BİLEŞİK KALDIRAÇ DERECELERİ (BKD)				
	FİRMALAR	2003	2002	2001	2000		1999	FİRMALAR	2003	2002	2001
Elektrik,Gaz,Su						Bsh Prof.	5,99	-4,66	-4,35	1,16	0,97
Ak Enerji	-1,54	-0,91	2,46	1,07	3,69	Camiş Lj.	-	-42,91	-	-	-
Aksu Enerji	-1,43	-0,10	2,91	14,30	-	Ditaş Doğ.	-	-56,47	-3,77	8,28	-9,89
Ayen Enerji	1,00	-0,13	10,58	4,27	-	Doğusan	-2,08	-0,83	18,52	2,43	-240,04
Gersan Elekt.	1,00	-	-	-	-	Ege End.	-1,48	-13,21	9,52	10,97	3,41

FİRMALAR	2003	2002	2001	2000	1999	FİRMALAR	2003	2002	2001	2000	1999
Zorlu Enerji	-1,03	0,26	0,45	2,94	-	Emek Elk.	44,48	-4,42	2,09	-71,78	-28,96
TOPLAM	-2,05	-0,57	1,93	1,45	2,67	Eminiş A.	-	-0,83	-440,60	-2,12	-1,57
Gıda, İçki, Tütün						F-M İzmit	7,47	1,69	6,40	-12,62	-6,11
Altınyâğ	-	3,69	-368,75	0,59	-	Ford Oto.	-	0,50	9,48	22,92	-2,30
Anadolu Efes	-	-9,91	-1,69	-1,25	13,32	İlias Ev	-20,93	-3,97	-5,24	7,99	-0,09
Anadolu Gıda	-	-0,12	-0,50	1,92	2,23	Karsan O.	-	-0,90	8,18	0,57	-
Barvit	-	-3,26	-20,72	-1,58	0,20	Klimasan	-0,05	0,26	2,65	-2,89	1,58
Dardanel	-4,14	-0,42	-5,06	19,31	-274,29	Makina T.	3,20	0,46	-6,19	-11,92	-3,63
Ersu Gıda	-11,21	29,10	-0,36	-0,70	-	Metaş	-	-0,02	-1,01	0,34	-0,92
Friko Pak Gıd.	2,08	157,54	0,04	-489,46	0,29	Mutlu Akü	0,48	10,97	-0,42	-2,83	-9,93
Kent Gıda	-	-7,13	38,16	-2,00	-11,15	Otokar	-	-0,66	-13,65	1,65	2,14
Krevitaş Gıda	-6,73	-1,07	6,46	-457,69	0,30	Parsan	-3,93	0,00	-226,00	58,67	-7,27
Konfrut Gıda	-2,54	32,74	9,61	-907,31	-0,92	Pirelli Kb.	70,77	-37,62	-1,08	0,89	-
Kristal Kola	-0,84	-3,18	12,63	-2,35	2,43	Raks Ev	-0,96	-4,28	29,63	1,37	-181,15
Lio Yağ	4,81	4,80	1,20	2,72	-	T.Demir	-	-14,10	-3,65	-3,26	-41,56
Merko Gıda	-361,84	-14,53	-83,61	-1,43	0,51	Tofaş Oto F.	-	81,75	-0,85	-1,39	2,58
Penguen Gıda	0,62	0,13	-62,07	-1,65	-2,78	Uzel Mak.	-	0,20	11,76	3,66	3,77
Pınar Ent.Et	-	-4,01	-8,16	3,79	-0,12	Vestel	2,40	0,58	0,34	0,79	1,32
Pınar Su	-	-16,09	-2,42	1,79	133,75	TOPLAM	-0,77	-3,74	-3,67	2,98	-0,46
Pınar Süt	-	0,56	-1,00	0,41	1,95	Metal Ana Sanayi					
Selçuk Gıda	14,31	-8,68	-8,59	-2,69	-265,84	Borusan	-	1,16	2,44	0,70	0,53
Şeker Piliç	-0,48	-4,47	0,62	-5,83	-	Burçelik	0,67	-166,38	-2,16	1,27	-12,39
Tat Konserve	-	0,66	2,61	2,42	1,12	Çelik Hal.	-	-41,44	-1,94	-4,30	-0,15
T.Tuborg	-	-1,94	-16,89	-0,01	4,56	Çemtaş	7,79	1,03	0,18	-1,18	13,31
Tukaş Gıda	-8,12	-0,49	412,49	-1,99	-2,03	Demisaş	-10,97	-0,35	0,73	10,35	-2,53
Ünal Tarım Ür.	3,43	9,28	-0,40	1,32	0,11	Doktaş	-	-1,69	0,63	2,59	-3,45
Vanet	-1,11	62,55	9,28	-2,00	8,07	Erbosan	-1,50	1,20	5,67	-0,91	2,01
TOPLAM	3,33	-3,47	12,15	-8,35	-0,69	Ereğli Dm.	-18,54	-1,11	-4,46	-4,80	-0,59
Orman Ür. ve Mobilya						Feniş Al.	-16,17	7,49	1,24	-0,08	1,11
Adel Kalemc.	-	2,10	0,66	-0,14	0,88	Goldaş K.	17,79	-1,54	1,83	1,07	-
Alkim Kağıt	-29,11	3,11	2,01	9,51	-	İzmir Dm.	7,40	-7,69	-126,73	-1,06	0,75
Bak Ambalaj	-5,06	-1,10	-22,06	-2,38	0,02	Kardemir	-1,94	0,58	4,76	0,48	-
Dentaş Amba.	-0,14	-1,19	3,11	6,35	-	Sarkuys.	-3,67	0,52	2,31	-0,19	0,06
Doğan Burda	-	-13,38	9,56	0,82	-	TOPLAM	-27,64	-1,14	-9,13	-2,48	1,68
Duran Ofset	-114,02	-3,69	-0,77	-3,25	9,23	Perakende Ticaret					
Gentaş	0,03	0,48	1,46	1,87	-0,17	Çarşı	6,06	-1,81	-157,69	-2,66	-2,60
Hürriyet Gzt.	-	5,79	-1,68	0,45	-0,47	Gima	-	0,95	-13,94	18,48	-0,86
İşıklar Amba.	11,36	4,20	-24,51	3,24	-3,53	Kipa	-2,01	0,48	4,50	0,56	-0,30
İpek Matbaac.	-0,26	4,64	-4,48	-40,62	-	Migros	-	-0,88	3,89	-1,29	0,78
Kaplamin	-28,86	-1,02	-34,57	-1,50	6,04	Milpa	-	2,67	4,24	6,10	0,44
Kartonsan	-5,07	0,59	3,73	3,04	-0,77	Sanko Pazrl.	-31,31	-28,06	2,78	-0,53	-
Kelebek Mob.	-0,98	40,11	56,44	-80,16	-2,68	Tansaş	-	-1,57	25,26	7,28	-3,24
Koza Davet.	-21,66	-0,34	-	-	-	TOPLAM	1,17	-0,44	-37,90	-1,05	0,74
Milliyet Gzt.	-	-3,87	66,28	-74,36	-9,01	Taş Toprağa Dy.Sn.					
Olmuksa	-	0,94	1,75	4,34	-1,91	Adana Çimn.	-8,63	0,21	2,56	-0,55	2,91
Serve Kırtas.	1,76	21,43	-5,25	-15,37	-106,58	Afyon Çimnt.	-4,56	-10,85	-4,92	-0,49	-1,13
Tire Kutsan	-0,43	0,00	1,74	2,50	1,40	Lafarge Asl.	16,10	-3,34	2,40	-16,89	-1,58
Viking Kağıt	-	-2,21	4,22	2,76	1,46	Akçansa	-	4,64	3,54	-2,32	0,51

FİRMALAR	2003	2002	2001	2000	1999	FİRMALAR	2003	2002	2001	2000	1999
Alarko Cr.	-0,19	2,10	1,15	-0,33	0,55	Sönmez	156,07	5,56	0,43	-0,94	933,01
Arçelik	-	13,24	-1,67	0,06	1,29	Uki Konf.	31,53	-3,80	0,91	-8,42	2,86
Aselsan	9,23	-26,74	-3,80	-0,41	0,95	Vakko Tk.	-5,03	-4,40	-18,24	0,22	-0,97
Anadolu İ.	-	-1,28	6,99	-5,96	-4,11	Yataş	-9,56	4,38	-23,38	0,26	-0,09
Beko Elk.	-	7,01	-1,48	0,62	-0,67	Yünsa	-	35,69	-0,16	3,92	-0,46
Bosch Fr.	-3,49	-1,19	7,30	-0,93	2,32	TOPLAM	3,39	-7,18	-17,91	-3,69	-2,39
						GENEL TP.	-0,78	-13,23	-1,63	0,83	0,40

Tablo 5. Sektörler Bazında Kaldıraç Dereceleri

YILLAR	OKD					FKD					BKD				
	2003	2002	2001	2000	1999	2003	2002	2001	2000	1999	2003	2002	2001	2000	1999
SEKTÖRLER															
Elektrik,Gaz,Su	-2,53	-0,46	2,23	1,42	3,44	0,81	1,23	0,87	1,02	0,78	-2,05	-0,57	1,93	1,45	2,67
Gıda,İçki,Tütün	1,44	0,26	5,77	-0,77	1,06	2,31	-13,21	2,10	10,87	-0,65	3,33	-3,47	12,15	-8,35	-0,69
Orman Ürünleri	1,75	1,43	2,98	0,57	0,14	0,84	-5,53	-2,45	2,12	-3,88	1,48	-7,92	-7,31	1,20	-0,54
Kimya,Petrol	0,82	-0,12	0,61	0,01	1,70	0,51	-39,99	-0,53	14,04	0,57	0,42	4,65	-0,33	0,16	0,98
Teknoloji	5,63	-6,27	4,83	0,08	1,02	1,21	103,09	-0,78	0,44	0,61	6,79	-645,99	-3,77	0,04	0,62
Turizm	2,54	0,84	0,98	0,17	-2,47	0,43	-1,58	-5,27	-42,02	-5,90	1,10	-1,32	-5,18	-7,10	14,58
Metal Eşya-Mk.	1,01	0,08	2,41	0,56	0,96	-0,77	-48,19	-1,52	5,32	-0,47	-0,77	-3,74	-3,67	2,98	-0,46
Metal Ana San.	8,39	-0,95	1,89	0,27	1,30	-3,29	1,20	-4,83	-9,24	1,29	-27,64	-1,14	-9,13	-2,48	1,68
Perakende Tic.	0,83	-1,94	1,88	-0,26	1,29	1,41	0,23	-20,14	4,02	0,57	1,17	-0,44	-37,90	-1,05	0,74
Taş Toprağa Dy.	1,46	0,26	2,94	-0,03	1,06	0,88	4,70	0,51	-9,00	0,78	1,29	1,24	1,50	0,28	0,83
Dokuma,Giyim	2,50	0,14	3,05	-0,09	0,55	1,36	-53,00	-5,87	39,44	-4,37	3,39	-7,18	-17,91	-3,69	-2,39

Tablo 6. İMKB' de İşlem Gören Şirketlerin Toplatılmış Kaldıraç Dereceleri

%	GENEL TOPLAM					
	YILLAR	2003	2002	2001	2000	1999
OKD		1,104	-0,053	1,505	0,157	1,170
FKD		-0,702	251,468	-1,086	5,281	0,345
BKD		-0,775	-13,232	-1,634	0,828	0,404

5. DEĞERLENDİRME

Hesapladığımız kaldıraç derecelerine ilişkin değerlendirmelere sektörler bazında aşağıda yer verilmiştir. Ancak, bu noktada; operasyonel ve finansal kaldıraçın her ikisinin de negatif çıkması halinde bileşik kaldıraç etkisinin matematiksel olarak pozitif çıkacağı gerçeği göz önüne alındığında, az sayıda da olsa bu nitelikteki bileşik kaldıraç ile ilgili değerlendirmeler konusunda temkinli olunması gerektiğini belirtmekte yarar bulunmaktadır.

5.1. Elektrik, Gaz, Su

Elektrik, Gaz, Su sektöründeki firmaların tamamı elektrik enerjisi alanında faaliyet gösteren ve sektördeki payı %33,7'ye ulaşan özel sektör firmalarından oluşmaktadır. Beyaz Enerji Soruşturması, 2001 ekonomik krizi, ve mevzuat konusunda yaşanan belirsizlikler sektörün 2001 yılından itibaren %50 oranında küçülmesine neden olmuştur (Finansal Forum, 27.01.2003:12).

Bu gelişmelere paralel olarak sektörün 2001 yılından itibaren yaşadığı olumsuzluklar operasyonel kaldıraç pozitiften negatife dönüşmesine yol açmış, negatif operasyonel kaldıraç nedeniyle bileşik kaldıraç da negatif olmuştur. Dolayısıyla sektörün faaliyetleri zararlı sonuçlanmıştır. Linyit ve özellikle hidroelektrik santrallerinin yerini termik santrallerinin alması, bu grup içerisinde de doğalgaza dayalı santrallerin payının giderek artması sektörün üretim biçiminin değişmeye başlamasına yol açmıştır (www.tisk.org.tr). Sektörün büyümesi ve enerji gereksiniminin şiddetinin artması nedeniyle firmaların yatırım potansiyelleri ve kredi gereksinimleri hızla genişlemiş, bu nedenle finansal kaldıraç pozitif bir seyir izlemiştir.

5.2. Gıda, İçki Tütün

Gıda, İçki, Tütün sektöründeki firmalar ağırlıklı olarak gıda alanında faaliyet göstermektedirler. 2000 yılı dışında pozitif operasyonel kaldıraç, 1999 ve 2002 yıllarında ise negatif finansal kaldıraç gerçekleşmesinden dolayı, sektörün bileşik kaldıraç 2001 ve 2003 yılları dışında negatif olmuştur. Sektörde görülen bu dalgalanma, tarım sektörünün tipik özelliklerini yansıtan bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.

5.3. Orman Ürünleri ve Mobilya

Kağıt üretimi, ambalaj, mobilya, matbaacılık ve gazetecilik alanında faaliyet gösteren firmaların yer aldığı Orman Ürünleri sektörü, hammaddesinin önemli bir kısmını ithalat yoluyla karşılamaktadır. Sektör kur artışlarından ve (üretimde enerji kullanımının yüksekliği nedeniyle) doğalgaz ve elektrik zamlarından doğrudan etkilenmektedir. Bu nedenle, 2001 ekonomik krizi bu alanda faaliyet gösteren bir çok firmanın finansal yapısını olumsuz etkilemiştir. (www.garantiyatirim.com.tr)

Sektörde operasyonel kaldıraç pozitif ve genelde 1'den büyük olduğu görülmekte olup, bu durum sektörün operasyonel karlılığının yüksekliğine ve satışlardaki artışın karlılık üzerinde daha büyük oranda artış yaratma kabiliyeti bulunduğuna işaret etmektedir. Ancak sektörün finansal kaldıraç ve bileşik kaldıraç 2000 ve 2003 yılları dışında negatif olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuç sektörün karlılığını olumsuz etkileyen bir nitelik taşımakta ve sektörün finansal kaldıraç yeterince kullanamadığını göstermektedir.

5.4. Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünleri

Boya sanayiinden, ilaca, gübre ve petrol ürünlerine kadar değişik üretim alanlardan firmaların yer aldığı grupta üretim yelpazesinin genişliği, sağlıklı denebilecek sonuçların elde edilmesine yeterince olanak sağlamamıştır.

Sektörde operasyonel kaldıraç 1'in altında ve sıfıra yakın seyretmiştir. Bu sonuç, sektörün toplam maliyetleri içinde değişken maliyetlerinin (petrol fiyatları, döviz kurları ve faiz dalgalanmalarının etkisinin yüksek olması nedeniyle) ağırlıklı olarak yer almasından dolayı, satışlardaki değişimin birim başına net kar marjında daha az artışa neden olmasından kaynaklanmıştır. (www.tksd.org.tr)

Sektörün finansal kaldıraç 2001 ve 2002 yıllarında negatif çıkmıştır. Bu durum, belirtilen yıllarda, sektörün sabit değil, daha çok değişken kaynaklarla kendisini fonladığını göstermektedir. Kriz nedeniyle satışların daralması, finansman giderlerinin artması sonucunda finansal kaldıraç negatif olduğu, sektörün net kar marjının küçüldüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla sektörün operasyonel karlılığının düşük olduğunu, ekonomik krizlerle, kur ve özellikle faiz artışlarının sektörü yakından etkilediğini söylemek mümkündür.

5.5. Teknoloji

Teknoloji sektöründe her üç kaldıraç türünde de önemli dalgalanmalar görülmektedir. Sektörde yer alan firma sayısının ve halka açıklık oranının ve dolayısıyla veri temelinin yetersiz olması bunda en büyük etkeni oluşturmaktadır.

5.6. Turizm

Outgoing (yurt dışına gönderilen turist), incoming (Yurt dışından gelen turist) ve incentive (kongre, toplantı turizmi) turizm olmak üzere üç ana alanda faaliyet gösteren turizm sektörünün son yıllardaki olumlu ivmesi, terörist hareketler ve ilgili ülkelerde oluşturulan olumsuz propagandalardan geçici olarak etkilenmiştir. Yükseliş trendini sürdüren sektör, 20001 yılındaki ekonomik kriz sonrası uygulanan istikrar programının ihracattan sonra ikinci önemli unsuru konumuna gelmiştir. Dolayısıyla sektöre çok sayıda yeni yerli ve yabancı firma girmeye başlamıştır. (www.tursab.com.tr)

Bu yapıya paralel olarak sektörün operasyonel kaldıraç, satışlardaki değişimin birim başına net kar marjında önemli bir değişiklik yaratmamasından dolayı, 2001 ve 2002 yıllarında 1'e yakın bir seyir izlemiş, 2003 yılında ise 2,55 olmuştur.

Sektörün finansal kaldıraç ise 2003 yılı dışında negatif olarak gerçekleşmiştir. Bu durum sektörün toplam kaynak maliyeti içerisinde değişken faizli kaynaklarının daha fazla olduğunu ve faiz değişimlerine duyarlı bu kaynak yapısının karlılık üzerinde olumsuz etki yaptığını göstermektedir.

Sektörün talep yapısı Ağustos ve Kasım 1999 depremlerinden etkilenmiş, bu olumsuz etki 2000 yılında da sürmüştür. 2001 ekonomik krizi özellikle iç talep üzerinde etken olmuş, 2003 yılındaki terörist hareketler ise incoming turizmi kısmen de olsa olumsuzlaştırmıştır. Talepte yaşanan sorunlar ve ekonomik kriz, değişken faiz yapısıyla birlikte marjinal kaynak maliyetini arttırmış ve sektörün finansal kaldıraçını olumsuz etkileyerek, karlılığını düşürmüştür.

Bileşik kaldıraç 2003 yılında 1'in üzerinde hesaplanmış, 1999 yılında ise 14,58 düzeyine ulaşmıştır. Bu açıdan sektörün operasyonel karlılığının yüksek olduğunu, ancak finansal dalgalanmaların sektörü olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür.

5.7. Metal Eşya-Makine Gereç Yapım

Ağırlıklı olarak otomotiv, otomotiv yan sanayi, elektronik ve beyaz eşya alanında üretim yapan firmaların yer aldığı ve Metal Eşya-Makine Gereç Yapım adı altında toplanan sektörün en önemli firmaları otomotiv alanında faaliyet göstermektedir. İmalat sanayimiz içerisinde gıda ve tekstilden sonra 3. sırada yer alan otomotiv sektörü ekonomimize yüksek katma değer yaratmakta, teknolojik gelişmenin ve savunma sanayiinin de temelini oluşturmaktadır. Kurulu kapasitesi, yan sanayi potansiyeli, güçlü yabancı ortaklıkları, çok iyi yetişmiş insan gücü ve rekabetçi işgücü maliyeti, teknolojik bilgi birikimiyle 2000 yılına kadar hızlı bir ivme gösteren sektör, 2001 yılındaki ekonomik krizin etkisiyle artan faizler ve tüketici kredilerindeki daralma sonucu önemli bir gerileme ile karşı karşıya kalmıştır. Bu etki 2003 yılı başından itibaren ihracat olanaklarıyla büyük ölçüde ortadan kalkmış, satışlarda belirgin bir artış gerçekleşmiş ve sektör ekonomi için tekrar önemli bir vergi kaynağı olmuştur. (www.osd.org.tr)

Otomotiv yan sanayii de otomotiv sanayiine paralel bir trend izlemektedir. Otomotiv yan sanayiinin büyük ölçüde KOBİ'lerden oluşması, sektörün dinamik bir yapı sergilemesini sağlamaktadır. (www.taysad.org.tr)

Elektronik ve beyaz eşya sanayi ekonomik konjonktürdeki dalgalanmaların etkisinde bir gelişim trendi göstermiştir. Özellikle tüketici kredilerindeki faiz dalgalanmaları sektörü yakından etkilemiştir. (www.arcelik.com.tr)

Metal Eşya-Makine Gereç Yapım sanayiinin kaldıraç derecelerine, sektörün bu gelişim trendi açısından bakıldığında, operasyonel kaldıraçının tüm yıllarda pozitif olduğu görülmektedir. Ancak, operasyonel kaldıraçın ortalama olarak 1'e yakın seyretmesi, karlılığı arttırmada bir kaldıraç olarak kullanılmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla, sektörde karlılığın (satışların artmasının sabit maliyetlerinde artmasını gerekli kılmasından dolayı) satışlar kadar artma kabiliyetinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Finansal kaldıraç ise trend boyunca önemli dalgalanmalar göstermiştir. Krizin etkisiyle yüksek faiz, kur ve daralan piyasalar 2002 yılında kendisini belirgin bir şekilde hissettirmiş ve finansal kaldıraç -48,19'a kadar yükselmiştir. 2003 yılında belirgin bir iyileşme yaşanmış olmakla birlikte, sıfıra yakın bir düzeyde, ancak negatif olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak bileşik kaldıraç derecesi 2000 yılı dışında negatif olmuştur.

5.8. Metal Ana Sanayi

Demir, çelik, alüminyum gibi madenlerin işlendiği veya hammadde ve ara mal olarak kullanıldığı sektör, hurda alımının yurt içinden yapılması ve üretimin bir kısmının ihraç edilmesi nedeniyle kurlardaki düşüştü veya durağanlıktan önemli ölçüde olumsuz etkilenmektedir. Bunların yanı sıra; ABD'nin kotaları ve vergi oranlarını arttırması yönündeki korumacılık eğilimleri fiyat dengelerini bozucu bir etki yaratmaktadır. Ayrıca Çin'in büyüme trendine paralel olarak metal talebinin artması fiyatların hızla yükselmesine neden olmuş, karlılığı olumlu etkileyen bu gelişme hammadde teminini güçleştirmiştir. (www.dtm.gov.tr)

Sektöre ait hesaplanan kaldıraç derecelerine baktığımızda, 2002 yılı dışında operasyonel kaldıraçının genelde 1'den büyük olduğunu görmekteyiz. Özellikle 2003 yılının operasyonel kaldıraçının 8,40'a ulaşması Çin faktörünün yarattığı talep bazlı fiyat artışlarının bir yansıması niteliğindedir. 2003 yılında sektörün sabit maliyetleri, karlılığın satışlardan daha

hızlı artmasına yol açmıştır. Dolayısıyla, sektörde operasyonel kaldıraçın karlılık üzerinde önemli bir olumlu etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Finansal kaldıraçın olumsuzluğu ise, kurlarda ve faizlerde istikrarlı bir ivmenin yakalanamamasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra, finansal kaldıraç bu yapısı, bileşik kaldıraç üzerinde, genelde, negatif faktörlü bir etki yaratmıştır.

5.9. Perakende Ticaret

Hızla genişleyen perakende ticaret sektöründe, özellikle yaygın ve büyük perakende mağazaların payı hızla artmıştır. Vadeli alım, buna karşılık ağırlıklı olarak (kredi kartlı satışlar nedeniyle) nakite yakın satım gerçekleştiren perakende mağazalar zincirleri, araştırma konumuz olan sektörün tamamını oluşturmaktadır. (www.migros.com.tr)

Sektörün 2000 ve 2002 yılları dışında operasyonel kaldıraç derecesi pozitif olup, ortalama olarak 1'in üzerindedir. Finansal kaldıraç dereceleri ise, 2001 yılında önemli ölçüde negatif (-20.14) çıkmış olup, bu yıl dışında pozitifdir. Sektörün hem operasyonel hem de finansal kaldıraç etkisinden yararlanarak karlılığını artırma olanağı bulunmaktadır.

5.10. Taşa Toprağa Dayalı Sanayi

Ağırlıklı olarak çimento, kısmen cam, seramik firmalarının yer aldığı sektör, özellikle inşaat sektörüne girdi sağlayan en önemli yan sanayi konumundadır. Ekonomik dalgalanmalardan ve istikrarsızlıktan geç etkilenen, aynı şekilde geç toparlanan bir yapıya sahiptir. 2001 krizi ile İnşaat sektörünün yaşadığı daralma, sektörü de önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir. Enerji ve özellikle nakliyyede kullanılan petrol gibi girdi maliyetlerindeki trend değişiklikleri sektörün rekabet olanaklarını sınırlandırmaktadır. (www.tusiad.org.tr)

Bu açıdan bakıldığında, 1999 depremleri sonrası inşaat sektörünün (ruhsatların iptali nedeniyle) daralması sonucu, krizden geç etkilenme özelliği ile, sektörün operasyonel kaldıraç 2000 yılında negatif olmuştur. 2001 yılında ekonomik krize karşın 2,94 olan operasyonel kaldıraç, 2002 yılında gerileyerek 0,26 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında ise kaldıraç derecesi 1,46 katsayısına ulaşmıştır. Kapasite fazlasıyla çalışan sektörün tam kapasite düzeyine kadar satışlarının ve üretim miktarının artması, sabit maliyetlerde herhangi bir değişiklik gerekmemesinden dolayı, operasyonel kaldıraç daha yüksek katsayılara ve sektörü daha karlı noktalara doğru taşıyabilecek düzeydedir.

Sektörün finansal kaldıraç ise, sektörün taşıdığı özellikler nedeniyle, operasyonel kaldıraçla paralel bir trend izlemiştir. Dolayısıyla, sektörün bileşik kaldıraç periyodun tamamında pozitif ve ortalama olarak 1'in biraz üzerinde (1,0276) hesaplanmıştır.

5.11. Dokuma, Giyim, Deri

Tekstil, hazır giyim ve deri firmalarından oluşan sektör, en fazla üretim çeşitliliğine sahip sektörlerimizin başında gelmektedir (www.tekstilveren.org.tr). Gerçekleştirilen teknolojik yatırımlar, kaliteli üretim ve nitelikli işgücü ile dış piyasalarda, Çin başta olmak üzere Uzak Doğu ülkelerinden kaynaklanan yoğun rekabete karşı, önemli avantajları bulunmaktadır (www.tgsd.org.tr). Parite, kur ve faiz dalgalanmalarından doğrudan etkilenen sektör,

2001 krizi sonrası işgücü maliyetlerinin reel olarak gerilemesinden sağladığı üstünlüğünü ihracata kanalize etmiş görünmektedir. (www.itkib.org.tr)

Sektörün operasyonel kaldıraç 2000 yılı dışında (bu yılda sifıra yakındır) pozitiftir. Özellikle 2001 yılında, krize rağmen, operasyonel kaldıraç katsayısı 3'ün üzerinde gerçekleşmiştir. Sektörün finansal kaldıraç ise periyot boyunca önemli dalgalanmalar göstermiştir. 1999 yılındaki -4'ün üzerindeki finansal kaldıraç, 2000 yılında +39,44 gibi önemli bir düzeye ulaşmıştır. 2001 yılında -5,87, 2002 yılında -53,00 olmuş ve 2003 yılında +1,34'e yükselmiştir. Bu trend, sektörün ağırlıklı olarak değişken faizli fonlarla finansman sağladığını, bu nedenle faiz değişimlerinden kolaylıkla etkilendiğini ve sektörün finansman kaldıraçını yeterince kullanmadığını göstermektedir.

Bileşik kaldıraç ise finansal kaldıraca paralel bir seyir izlemiştir. Dolayısıyla, sektörün kaldıraç dereceleri üzerinde özellikle finansal gelişmelerin ve krizin etkisinin daha büyük olduğunu söylemek mümkündür. Ulaşılan pozitif rakamların büyüklüğü sektörün gelişim ve karlılık potansiyelini belirginleştirmektedir.

6. SONUÇ

Çalışmamızda yaptığımız analiz ile ilgili olarak ulaştığımız sonuçlara aşağıda yer verilmiştir:

1. Sadece dış ve iç nedenlerden kaynaklanan ekonomik konjonktür değişiklikleri değil, doğal felaketlerde kaldıraç dereceleri üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Doğal felaketlerin turizm gibi hizmet sektörlerinde operasyonel kaldıraç, ekonomik dalgalanmaların ise üretim sektörlerinde finansal kaldıraç etkilediğini söylemek mümkündür. 1999 depremleri operasyonel kaldıraç olumsuzlaştırırken, 2001 ekonomik krizi ile belirginleşen faiz, kur, girdi maliyeti dalgalanmaları finansal kaldıraç üzerinde önemli hasara neden olmuş ve genelde kaldıraçın ters yönlü çalışmasına yol açmıştır.
2. Kaldıraç dereceleri, hemen tüm sektörlerde 2001 ve 2002 yıllarında olumsuzlaşırken, 2003 yılında belirgin bir düzelmenin varlığı saptanmıştır. Buradan, sektörlerin 2003 yılından itibaren krizin etkilerini üzerinden atmaya başladıklarını söylemek mümkündür.
3. Beş yıllık periyotta, genelde, operasyonel kaldıraç pozitif, finansal kaldıraç ise negatif olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bileşik kaldıraç sektörlerde ağırlıklı olarak negatif bir sonuç yaratmıştır.
4. Operasyonel ve finansal kaldıraçın her ikisinin de negatif olması, bileşik kaldıraç etkisinin matematiksel olarak pozitif çıkmasına yol açmıştır. Bu nedenle, bu nitelikteki bileşik kaldıraçlarla ilgili sonuçlar anlamlılığını ve değerlendirilebilirliğini yitirmektedir.
5. İMKB'de İşlem Gören Şirketlerin Topluştırılmış Kaldıraç Dereceleri'ni gösteren Tablo:VI incelendiğinde operasyonel kaldıraçın daha istikrarlı, finansal kaldıraçın ise daha değişken olduğu ve belirgin dalgalanmalar yarattığı görülmektedir.
6. Finansal kaldıraçın ekonomik dalgalanmalara paralel seyretmesi, operasyonel kaldıraca göre ekonomik gelişmelere karşı daha duyarlı olduğunu göstermektedir. Bu durum, sektörlerin operasyonel kaldıraca göre finansal kaldıraç yeterince kullanmadığı şeklinde yorumlanabilir.

7. Ekonomide istikrarın sağlanması, faizlerin, kurların ve girdi maliyetlerindeki değişimlerin ve dalgalanmaların giderilmesi ile sektörlerin sabit faiz ve sabit maliyetin klasik kaldıraç etkisini pozitif yönlü harekete geçirecek alt yapıya ve aktiviteye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Operasyonel, özellikle finansal ve bileşik kaldıraçın sektörler tarafından etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayacak potansiyelin hemen tüm sektörlerde var olduğu görülmektedir.
8. Analiz sonuçları sektörlerin genel özelliklerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla, kaldıraç analizinde ve yorumunda sektörel özelliklerinde mutlaka dikkate alınması gerekliliği bulunmakta, sektörel özelliklerden bağımsız bir analizin anlamlı olmadığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgüç, Ö. (1998).** *Finansal Yönetim*, Muhasebe Enstitüsü Yayın No:65, Muhasebe Enstitüsü Eğitim ve Araştırma Vakfı Yayın No:17, Yenilenmiş 7.Baskı, İstanbul.
- Berk, N. (2000).** *Finansal Yönetim*, 5.Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Bernstein, L.A.ve Wild J.J. (1998).** *Financial Statement Analysis, Theory, Application, and Interpretation*, International Edition, Sixth Edition, McGraw-Hill Accounting Series, USA.
- Brealey, R.A. ve Myers, S.C. (2000).** *Principles of Corporate Finance*, Sixth Edition, Irwin, McGraw-Hill, USA.
- Brealey, R.A. ve Myers, S.C. ve Marcus, A.J. (2001).** *Fundamentals of Corporate Finance*, International Edition, Third Edition, McGraw-Hill, USA.
- Besley, S. ve Brigham, E.F. (2000).** *Essential of Managerial Finance*, Twelfth Edition, The Drden Press, USA.
- Damodaran, A. (1997).** *Corporate Finance, Theory and Practice*, John Wiley&Sons, Inc., USA.
- Finansal Forum Gazetesi**, 27.01.2003.
- Gallagher, T.J. ve Andrew, J.D.J. (2000).** *Financial Management, Principles and Practise*, Second Edition, Prentice Hall, USA.
- Gitman, L.J. (1998).** *Principles of Managerial Finance*, Brief Edition, Addison & Wesley Longman, Inc., USA.
- Özdemir, M. (1999).** *Finansal Yönetim*; 2.Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Peterson, P.P. (1994).** *Financial Management and Analysis*, International Edition, McGraw-Hill, Inc., USA.

Seri:XI, No:1, 29.01.1989 tarihli 20064 sayılı Resmi Gazete ile yayımlanan Sermaye Piyasalarında Mali Tablo ve Raporlara İlişkin İlke ve Kurallar Hakkında SPK Tebliği.

Seri:XI, No:24 sayılı, 18.02.2003 tarihli SPK Tebliği-www.spk.gov.tr. (Sermaye Piyasaları Mevzuatı, IV.Mali Tablolar, Standartlar ve Bağımsız Denetim, 1. Muhasebe Standartları).

Seri:XI, No:25 sayılı, 15.11.2003 tarihli 25290 sayılı mükerrer Resmi Gazete ile yayımlanan Sermaye Piyasalarında Muhasebe Standartları Hakkında SPK Tebliği.

Türkçe Sözlük, (1999) Dil Derneği, Cilt II, Ankara.

www.arcelikas.com.tr/yatirim/01_fraporlari.html.

www.dtm.gov.tr/ead/ticaret/ticaret.htm (T.C. Devlet Bakanlığı Dış Ticaret Müsteşarlığı).

www.garantiyatirim.com.tr/arastirma.asp.

www.imkb.gov.tr/bilanco/mtablodonem.htm.

www.itkib.org.tr/Res800/ItkibHakinda/ykkonfeksiyon.htm (İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri).

www.migros.com.tr/migros/kurumsal4.htm.

www.osd.org.tr/istatis.htm (Otomotiv Sanayicileri Derneği).

www.taysad.org.tr/altmenu.asp?Anald=1050&def_dil_id=149 (Taşıt Araçları Yan Sanayicileri Derneği).

www.tekstilisveren.org.tr/turkce/yayinlar/arastirma_raporlari.htm (Türkiye Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası).

www.tgsd.org.tr (Yayınlar, Raporlar) (Türkiye Giyim Sanayicileri Derneği).

www.tisk.org.tr/yayinlar.asp (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu).

www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/Arastirma.asp (Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği) (www.kultur.gov.tr/istatistik_tr.asp?dir=%DDstatistikler (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı).

www.tusiad.org.tr (Raporlar) (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği).

www.tksd.org.tr/sunumlar.asp (Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği).

Tüketici Memnuniyeti ve İhtiyaçlarının Marka Sadakatine Etkisi: Sigara Markasına Uygulanması

Effects of Consumer Satisfaction and Needs on Brand Loyalty: Application on the Cigarette Brand

Yard.Doç.Dr. Veysel YILMAZ¹

Öz: Sigara kullanımıyla ilgili marka sadakatinde markanın tat, koku gibi fiziksel özelliklerinden duyulan memnuniyet yanında bireyin psikolojik (stresi azaltma, rahatlama, performans arttırma ..vb) ve psikososyal ihtiyaçları da (sosyal kabul, kişisel imaj,...vb) önemlidir. Çalışma, tüketicilerin psikolojik-psikososyal ihtiyaçları ve tercih edilen sigara markasından duyulan memnuniyetin marka sadakati üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmak için tasarlanmıştır. Bunun için yapısal eşitlik modellerini kullanarak bir model önerilmiştir. Önerilen model sigara tiryakisi olan ve bir kaç yıldır kullananlardan meydana gelen iki grup için ayrı ayrı test edilmiştir. Test sonucunda marka sadakatinin her iki grup için aynı olmadığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Marka Sadakati, Sigara, Yapısal Eşitlik Modelleri

Abstract: As well as satisfaction due to physical characteristics such as flavor and smell of the cigarette, individuals' psychological (lessening of stress, to feel better, increasing performance, etc.) and psychosocial needs are also important in brand loyalty related to smoking cigarette. The present study has been designed to introduce effects of consumers psychological and psychosocial needs and satisfaction due to preferred cigarette brand on brand loyalty. For this; a model has been proposed by using structural equation models. The proposed model has been tested individually on two groups; one composing peoples of cigarette loyalty, the other is of smokers for a few years. The test revealed that brand loyalty is not same for two groups.

Key words: Brand loyalty, Cigarette, Structural Equation Models

---

¹ Osmangazi Üniv., Fen-Edebiyat Fak., İstatistik Böl., ESKİŞEHİR,E-Mail: vylmaz@ogu.edu.tr. Tel: 0222290297 / 2105; Fax: 02222393578

1. GİRİŞ

Tüketiciler ihtiyaç duyduğu ürünleri sadece fizyolojik ihtiyaçlarını tatmin amacıyla değil, psikolojik ve psikososyal ihtiyaçlarını gidermek amacıyla da tüketmektedirler. Sosyal ve psikolojik bakımdan farklı anlamlar ifade eden, bu nedenle de farklı piyasa bölümlerine satılabilecek olan bir ürünü rakip ürünlerden ayırt etmek amacıyla marka önem kazanmaktadır. Çünkü marka, tüketicilere, hakkında bilgi edindikleri ürünleri denemek ve bunlar arasında tatmin olduklarını yeniden satın almak, aksine tatmin olmadıklarını tekrar satın almaktan kaçınmak imkanı vermektedir.

Gerek tüketici gerekse marka hakkında bilgilenme yeterli olduğunda, hem işletme stratejilerini daha kolay belirleyebilmekte hem de tüketici, inanç ve tutumları doğrultusunda, sadece hafızasını yoklayarak tercihlerini yönlendirebilmektedir. Buna karşın, tüketici ihtiyacının nitelikleri, markaya ait özellikleri, tüketici tarafından algılanma biçimi, marka imajı, alternatif markalara ilişkin tüketicide varolan tutumlar, üretici firmanın izlediği pazarlama ve reklam stratejisinin etkinliği, tüketicinin demografik özellikleri, satın alma davranışında bulunulan çevrenin kültürel özellikleri, sosyal sınıf ve referans gruplarının nitelikleri, tüketicinin içinde bulunduğu dönem ve hangi şartlarda karar verildiği vb. faktörler, tüketicinin marka tercihini etkilemektedir. Örneğin; tüketicilerin bir kısmı sade kahveyi bir diğer kısmı da sütlü kahve içmeyi tercih edebilmektedir. Bu noktada, ihtiyacın niteliği ve şiddeti ile algılanma biçimi ve markanın içerdiği vaat arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur. Tüketicilerin kendilerini ifade ettikleri, özlem ve isteklerini dile getirdikleri bir ifade aracı olarak marka, gerçekte bir sosyal statü göstergesi veya semboller bütünü olarak algılanmaktadır. Buna bağlı olarak da tüketiciler, genelde kendisine bir kimlik veya statü kazandırdığına inandıkları ürün ve markaları tercih etmektedirler (Güneri, 1996; Islak, 1997).

Çalışmamızda marka sadakati yapısı sigara ürün grubu için incelenmiştir. Çeşitli sigara üreticileri marka sadakati oluşturmak için çeşitli araştırmalar yapmıştır. Camel markası ile Rj Reynolds artırılmış nikotin ile azaltılmış sertlik ve vanilya, çikolata, meyan kökü gibi tatlandırıcılar sayesinde daha az sertlikteki sigarayı bularak genç içicileri hedefleyerek marka sadakati çalışması yapmıştır. Daha sonraki çalışmalarda alışkanlık, psikolojik durumu kontrol etme, sosyal nedenler, zevk, ağır kesici gibi faktörleri belirlenmiştir. Bazı çalışmalarda ise bazı bireylerin psikolojik durumlarını değiştirmek için, bazılarının ise nikotin geri alımından kaçınmak için sigara içtiklerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca dışadönük kişilerin sigaranın davranışsal etkilerinden dolayı sigara içtiklerini ancak içedönük kişilerin sigaranın stres azaltma özelliğinden dolayı içtikleri belirlenmiştir. (Cook vd.2003).

Çalışmamız sigara için marka sadakati üzerinde etkili olan faktörleri belirlemek ve marka sadakati ile belirlenen faktörler arasındaki ilişki yapısını betimleyerek bir öneri modeli oluşturmak amacıyla tasarlanmıştır. Çeşitli ürün gruplarında marka tercihinin etki ederek marka sadakatinin oluşumuna neden olan doğrudan ölçülebilen ve ölçülemeyen çok sayıda değişken vardır. Ölçülebilen değişkenler arasında demografik değişkenler yer alırken marka sadakatiyle ilişkili marka imajı, markadan duyulan memnuniyet ve markaya psikolojik-psikososyal nedenlerle sadakat doğrudan ölçülemeyen değişkenlere birer örnektir. Doğrudan ölçülemeyen değişken olan marka sadakati gibi soyut kavramların ölçülebilir duruma getirilmesi için yapısal eşitlik modelleri kullanılır [Yılmaz (a) ve (b)]. Çalışmamızda da marka sadakati öneri modeli yapısal eşitlik modelleri yardımıyla kurulmuştur. Önerilen teorik modelin geçerliliği henüz birkaç yıldır sigara içen ve sigara tiryakisi olan

iki grup için test edilmiştir. Bu amaçla ilkönce marka sadakatine etki eden faktörleri belirlemek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, daha sonra bulunan faktörler ile marka sadakati arasındaki ilişkileri ifade eden bir model önerilmiş ve modelin geçerliliği çeşitli uyum kriterleri dikkate alınarak sınanmıştır.

2. MARKA SADAKATI

Marka, üreticilerin ya da satıcıların, ürünlerinin kimliğini belirleyen ve rakiplerinkinden ayırt eden bir isim, simge, şekil ya da bunların birleşimidir (Kotler, 1991). Diğer bir tanıma göre marka; herhangi bir işletme tarafından üretilerek bir ya da daha fazla aracı kurum tarafından piyasaya arz edilmekte olan hizmetlere bir kimlik kazandıran ilgili ürünü rakiplerinden farklı kılan, bir terim, sembol, şekil veya bunların bir birleşimidir. (Bennet, 1988).

Marka, geniş bir terimdir. Ürünün biçimi ve ambalajı dışında ürünü belirleyen her şey marka kapsamına girer. Örneğin: marka adı ve marka simgesi, markadır ya da markanın bir parçasıdır, ama marka ne yalnızca marka ismidir, ne de marka simgesidir. Marka adı; ürünün adını oluşturan ve kelimeler, numaralar veya harflerden oluşan, markanın sesle ifade edilebilen parçasıdır. Marlboro, Puma, Nestle, Adidas, Levi's, Coca-Cola vb. Tüketiciler, ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik satın almalarında, ürünün markalı olmasını, markasız ürünlere göre daha çok tercih eder. Eğer yapılacak satın almalarında, uzun vadeli kullanım ve yüksek fiyatlı bir ürün içinse, markalı ürünlerin tüketici satın alma aşamasında etkisi daha da büyük olabilir. Bunun sebebi ise markanın tüketiciye sağladığı yararlarıdır. Şöyleki; (Cemalciler, 1999; Ersin, 1996; Güneri, 1996; Islak, 1997; Rosenberg, 1977).

1. Markalar güven verirler. Belli bütçesi olan tüketiciler, bilmedikleri markasız ürünleri alarak kendilerini riske atmazlar.
2. Markalı ürünler, tüketiciler tarafından markasız ürünlere göre daha kaliteli olarak algılanır ve tercih edilir.
3. Markalar, tüketicilerin ürünleri tanımalarını sağlarlar ve bu sayede satın alma sırasında seçim yapılmasını hızlandırır.
4. Markalar, ürün hakkında tüketicilere bilgi sağlarlar. Önceden kullanılan markalar sonraki satın almalarında tutum ve inançları etkiler .
5. Markalı ürünler, tüketici için garanti ifade eder ve tüketicilerin korunmasını sağlar.

Tercihlerin belirlenmesinde, tüketicilerin az da olsa bir rahatsızlık duymakta olduğu açıktır. İlgili markanın umulan performansı gösterip göstermemesi (fonksiyonel risk), harcanacak zaman ve ödenecek bedel karşılığında umulan faydanın elde edilip edilmemesi (finansal ve fiziki risk), genel kitle tarafından beğenilme veya beğenilmeme (sosyal risk), markanın bireyin egosunu tatmin etmesi veya etmemesine (psikolojik risk) vb. bağlı olarak, söz konusu rahatsızlığın boyutları büyümekte veya küçülmektedir. Risk yüzdesi artıka da, tüketici devamlı olarak aynı markayı tercih etmemektedir. Buna karşın, özellikle finansal riskin düşük olduğu durumlarda, söz konusu marka tüketiciye eskisi gibi doyum sağlayamadığında, tercihler yön değiştirebilmektedir.

Marka sadakati tüketicinin markaya karşı geliştirdiği, arkadaşlığa benzer bir psikolojik bağlılık anlamına gelmektedir. Sadakat belli bir markanın satın alınmasıyla o markaya gösterilen bağlılıktır. Tüketiciler belirli bir ürünün markasına karşı (Malboro sigarası), ürün ailesinin markasına (Microsoft ürünleri vb.) veya ürün dağıtıcısına karşı sadakat davranışı sergileyebilir. Marka sadakati için, “tüketicilerin daha önceden satın alıp denedikleri bir markayı satın almayı sürdürme eğilimidir”, “tüketicinin belirli bir süre içinde bir ürün kategorisi içinde yer alan bir ya da daha çok markaya karşı takındığı olumlu tutum (tercih) ve davranışsal tepkidir”, “ bazı tüketicilerin belirli bir markayı düzenli ve tutarlı olarak satın alma eğilimidir” şeklinde tanımlar yapılmaktadır (Selnes, 1993; McAlexander, 2003).

Marka sadakati ile ilgili olarak altı koşuldan söz edilebilir. Bu koşullara göre marka sadakati; Tesadüfi değil bilinçlidir, davranışsal bir tepkidir, belirli bir zaman sürecinde oluşur, karar alma birimleri tarafından gerçekleştirilir, bir veya daha fazla alternatif markanın bulunduğu bir ortamda gerçekleşir, psikolojik bir sürecin bir fonksiyonudur (Oda-başı, 1998).

Literatürde marka sadakatine etki eden faktörlerin belirlenmesine ilişkin çalışmalar yer almaktadır. Bunlarda genellikle marka sadakatini etkileyen iki boyuttan söz edilmektedir. Bunlar mantıksal boyut ve duygusal boyuttur. Mantıksal boyut içinde markaya ilişkin özellikler, fiziksel niteliklerin uygunluğu ve yeterli mali güç; duygusal boyut içinde ise yaşam tarzına uygunluk ve sosyal kimlik ifadesi yer almaktadır (Aslan, 2002; Çalık, 1992; Durmaz,1995; Ersin, 1999; Güneri, 1996; Tuna 1993).

Selnes (1993) marka sadakati modelinde marka ünü, ürünün performansı ve memnuniyet faktörlerine yer vermiştir. McAlexander (2003) daha az deneyimli ve daha çok deneyimli gruplarla ilgili sadakat modelinde marka bileşenlerini ve genel memnuniyeti ele almıştır. Wangenheim (2003) sadakat modelinde aktif ve pasif sadakati ile memnuniyet ilişkilerini araştırmıştır. Taylor ve Hunter (2003) elektronik ürünlerde sadakati, markaya karşı tutum ve memnuniyet ilişkileri için bir model önermiştir. Homburg and Giering (2001) tüketicileri demografik özellikleri ile tüketici memnuniyeti ve sadakat ilişkilerini incelemiştir. Knox ve Walker (2001) tüketici satın alma yapılarının marka sadakati ile ilişkilerinin ölçümü için bir indeks önermiştir.

3. YÖNTEM

LISREL Yapısal Eşitlik Modeli

LISREL, LInear Structural RELations kelimelerinin ilk hecelerinin birleştirilmesiyle meydana gelen bir kelimedir. Konuyla ilgili ilk çalışma 1972’de Jöreskog ve Van Thillo tarafından yapılmıştır. (Reisinger & Turner, 1999). Programın ismi ve modelleme yaklaşımı eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. LISREL modeli, özellikle gizil (latent) değişkenleri, hem bağımlı hem de bağımsız değişkenlerdeki ölçüm hatalarını, karşılıklı neden sonuç ilişkisini, eşzamanlılığı ve iç bağımlılığı içeren yapısal eşitlik modellerini oluşturmak için tasarlanır [Cudeck ve diğerleri, 2000]. LISREL tekniğiyle belirlenen yapısal eşitlik modeline LISREL modeli denir. LISREL modeli iki yaklaşımın birleşiminin sonucudur; bu iki yaklaşım, çoklu regresyon analizinin yapısal yaklaşımı ve faktör analizinin ölçüm yaklaşımıdır. LISREL günümüzde sosyal ve davranış bilimlerinde yapısal eşitlik modellemesinde kullanılan en popüler yaklaşım ve bilgisayar programıdır. LISREL metodolojisi, önerilen teorik modellerin yeterliliğinin testi için kullanılan yararlı bir araçtır (Pang, 1996).

LISREL komut dili, matematiksel istatistik literatüründe ifade edilir ve parametreleri göstermek için genellikle yunan harfleri kullanılır. Matrisler büyük yunan harfleriyle, matris elemanları ise küçük yunan harfleriyle gösterilir. Elemanlar modeldeki parametreleri gösterir. Gözlenen ölçümler ise romen harfleri ile gösterilir (Byrne, 1998). Yapısal eşitlik modellemesi (YEM), bağımlılık ilişkilerini eşzamanlı olarak tahmin etmek için, faktör analizi ve çoklu regresyon analizinin birleşmesiyle meydana gelen çok değişkenli yöntemdir. Teknik olarak, yapısal eşitlik modellemesi, doğrusal yapısal eşitlikler setinde yer alan bilinmeyen katsayıları tahmin eder. Eşitlik sisteminde genellikle direkt olarak gözlenen değişkenler ve gözlenen değişkenlerle ilişkili olan, fakat gözlenmeyen yani gizil değişkenler yer almaktadır. (Bartolo, 2000).

YEM, gizil değişkenler seti arasında bir nedensel yapının var olduğunu ve gözlenen değişkenlerin gizil değişkenlerin açıklayıcısı olduğunu varsayar. Modelled gizil değişkenler gözlenen değişkenlerin doğrusal birleşimleri olarak görülür. Yapısal eşitlik modellemesi terimi, prosedürün iki önemli yönünü taşımaktadır. Bunlardan ilki, nedensel süreçlerin yapısal eşitlikler serisiyle gösterilebilir olması ve diğeri ise bu yapısal ilişkilerin, teorinin daha açık anlatımına imkan vermek için diyagramlar yardımıyla modellenenir olmasıdır. YEM, psikoloji, sosyoloji, pazarlama ve eğitimde teorik olarak kurulan modellerin verimliliğinin incelenmesi için kullanılan standart bir araçtır. YEM modellemesinin bir çok bilim dalında yaygın kullanılmasının bazı nedenleri vardır: bunlar doğrusal modeller ailesinin üyesi olması, eşzamanlı ve karşılıklı ilişkilerin gösterilebildiği karmaşık sistemleri modellemesi ve gözlenebilir olmayan değişkenler arasında ilişkileri modelleme yeteneğine sahip olmasıdır. YEM, değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerle ilgilenir. Bu nedenle sosyal ve davranış bilimlerinde yaygın bir şekilde kullanılır (Pang, 1996).

YEM $x = (x_1, x_2, \dots, x_k)$ ölçülebilir değişkenler seti üzerinden y basit ölçülebilir değişkenin regresyonudur (Juhl ve diğerleri, 1995).

$$y = \beta x + \epsilon \quad (1)$$

y , bir bağımlı değişken, x ise β eğim katsayı vektörü ile bağımlı değişkenle ilişkili olan bağımsız değişkenlerin vektörü, ϵ ise bir hata terimidir. Eşitlik (1)'de genellikle x vektörünün hatasız ölçüldüğü varsayılır. Bu durum sözkonusu olmazsa yanlış sonuçlardan kaçınmak için değişkenlerdeki bu hatalar dikkate alınmak zorundadır. y 'deki kadar x değişkenlerindeki hataların da göz önünde bulundurulmasında LISREL notasyonu kullanılır:

$$\eta = \Gamma \xi + \zeta \quad (2)$$

Eşitlik 2'de η bağımlı gizil değişkenlerinin bir vektörü, ξ Γ , katsayılar matrisiyle η bağımlı gizil değişkenler vektörüyle ilişkili olan gizil bağımsız değişkenlerin vektörü ve ζ , eşitlikteki hata vektörüdür. Daha genel ve gerçeğe uygun modeller, bağımlı gizil değişkenler arasındaki mümkün karşılıklı neden sonuç ilişkisini de dikkate alır (yani, η 'nin bir ya da daha fazla elemanı). Bu durum aşağıdaki formülasyonla açıklanabilir (Juhl ve diğerleri, 1995) ;

Model iki matris ve üç vektör ile tanımlanabilir. Bağımsız gizil değişkenlerin bağımlı gizil değişkenlerle ilgili olan katsayılar matrisini (Γ) ve bağımlı gizil değişkenlerin diğer bağımlı gizil değişkenlerle ilgili olan katsayılar matrisini (B), gizil bağımsız değişkenlerin vektörünü (ξ), gizil bağımlı değişkenler vektörünü (η) ve bağımlı gizil değiş-

kenlere ilişkin hata vektörünü (ζ) içerir. B, bağımlı değişkenlerin birbiriyle ilişkili olan katsayılar matrisidir.

$$\eta = B\eta + \Gamma \xi + \zeta \quad (3)$$

Eşitlik (3)' de hem bağımlı değişkenlerin, hem bağımsız değişkenlerin hatalarla ölçüldüğü

$$\begin{bmatrix} \eta_1 \\ \eta_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \eta_m \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0 & \beta_{12} & \cdot & \cdot & \cdot & \beta_{1m} \\ \beta_{21} & 0 & \cdot & \cdot & \cdot & \beta_{2m} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \beta_{m1} & \beta_{m2} & \cdot & \cdot & \cdot & 0 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \eta_1 \\ \eta_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \eta_m \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \gamma_{11} & \gamma_{12} & \cdot & \cdot & \cdot & \gamma_{1n} \\ \gamma_{21} & \gamma_{22} & \cdot & \cdot & \cdot & \gamma_{2n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \gamma_{m1} & \gamma_{m2} & \cdot & \cdot & \cdot & \gamma_{mn} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \xi_1 \\ \xi_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \xi_n \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \delta_1 \\ \delta_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \delta_m \end{bmatrix}$$

varsayılr. YEM iki ölçüm modeli vardır. Bunlardan ilki η değişkenleri için ve diğeri ise ζ değişkenleri için tamamlanır (Juhl ve diğeri, 1995).

$$x = \Lambda_x \xi + \delta$$

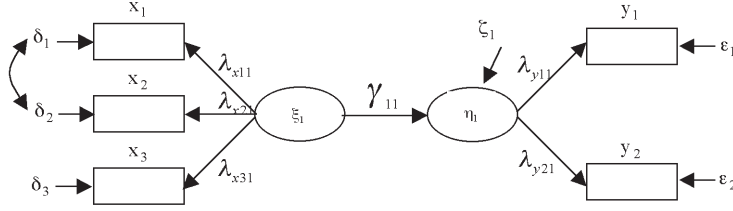
$$y = \Lambda_y \eta + \varepsilon \quad (4)$$

LISREL modelindeki geometrik semboller ve açıklamaları Tablo 1 'de verilmiştir. Yapısal eşitlik modellerinin şematik gösteriminde, ölçülen değişkenler dikdörtgenlerle ölçülme- yen değişkenler ise elipslerle gösterilir. Şekil 1' de gösterilen model diyagramında, iki gizil değişken (ξ_1, η_1) ve beş gözlenen değişken ($x_1, x_2, x_3; y_1, y_2$) mevcuttur. İlgili gizil değişkenlerin gözlenen değişkenleri olarak. x_s ve y_s , her gözlenen değişkenle ilgili olan bir ölçüm hata terimi ($\delta_1, \delta_2, \delta_3; \varepsilon_1, \varepsilon_2$), tahmin edilen faktör (η_1) ve bir hata terimi ζ_1 modelde yer alır (Byrne, 1998).

Tablo1. Geometrik Semboller ve Açıklamaları

Geometrik Semboller	Açıklama
	Gizil kurulum (ξ ya da η)
	Gözlenen değişken (x ya da y)
	Gizil kurulumdan gözlenen değişkene olan regresyon katsayısı
ξ η	η gizil bağımlı kurulum üzerine ξ gizil bağımsız kurulumun nedensel etkisi
δ 	Bağımsız kurulumun gözlenen değişkenle ilgili ölçüm hatası
	Bağımlı kurulumun gözlenen değişkenle ilgili ölçüm hatası

Tabo 1.'de bahsedilen sembollere ek olarak, değişkenlerin giriş sistemini içeren hipotezi kurulan süreçleri göstermek için path diyagramlarında kullanılan tek yönlü oklar, yapısal regresyon katsayılarını gösterir ve bu yüzden bir değişkenin diğer değişken üzerindeki etkisini ifade eder. Şekil 1' de örneğin η_1 gizil bağımlı değişkenine doğru çizilen tekyönlü ξ_1 ok bağımsız gizil değişkenin, η_1 bağımlı gizil değişkene neden olduğunu ifade eder.

Şekil 1. Bir LISREL Yapısal Eşitlik Model Diyagramı

Aynı biçimde bağımsız gizil değişken ξ_1 ' den gözlenen üç değişkenin (x_1, x_2, x_3) her biri-ne doğru çizilen tek yönlü üç ok, ξ_1 tarafından etkilendiğini gösterir. LISREL' de bu regresyon katsayıları, λ_x ile gösterilir, λ_y ve ise sırasıyla ölçüm modellerindeki bağımsız ve bağımlı katsayılarıdır. Path diyagramı aracılığıyla nedensel süreçlerin şematik bir gösterimi-ne ek olarak yapısal eşitlik modelleri, regresyon eşitlikleri ile de gösterilebilir. Çünkü regresyon eşitlikleri, bir ya da daha fazla değişkenin diğer değişkenler üzerine yaptığı etkiyi gösterir. Ayrıca yapısal eşitlik modellemede bu etki, etki değişkeninden ilgili değişkene (yani, bağımlı değişkene) doğru çizilen tek yönlü okla simgelenir. Şekil 1' de yer alan modelin regresyon eşitlikleriyle gösterimi aşağıda verilmiştir (Byrne, 1998);

$$\eta_1 = \xi_1 + \zeta_1$$

$$x_1 = \lambda_{x11} + \delta_1 \quad x_1 = \lambda_{y11} + \epsilon_1$$

$$x_2 = \lambda_{x21} + \delta_2 \quad y_2 = \lambda_{y21} + \epsilon_2$$

$$x_3 = \lambda_{x31} + \delta_3$$

4. İSTATİSTİKSEL ANALİZ

Örnek kütle Eskişehir merkezinde yaşayan 17 yaş üstündeki sigara kullananlar arasından rassal olarak seçilen 300 sigara içicisidir. Veriler anket formları yardımıyla sigara içicilerle yüz yüze görüşerek elde edilmiştir. Sigara içicilere uygulanan anket formunda 23 likert tipi tutum ifadeleri olmak üzere 31 soru bulunmaktadır. Cinsiyet, yaş, medeni durum ve eğitim düzeyi gibi demografik soruların yanı sıra sürekli kullanılan sigara markası, günde ortalama içilen sigara miktarı ve kaç yıldır sigara kullandıkları da sorulmuştur. Likert tipi

tutum ifadeleri için yanıt seçenekleri 1. Hiç Katılmıyorum 2. Katılmıyorum 3. Kararsızım 4. Katılıyorum 5. Çok katılıyorum şeklinde düzenlenmiştir.

Biener ve Siegel (2000) , Cook vd.(2003), Roy vd., Carter'in çalışmalarında sigara kullanımına ilişkin marka tercihi ve sadakatiyle ilgili olarak psikolojik-psikososyal ihtiyaçlar, ürünün fiziksel özelliklerinden memnuniyet, markanın imajı gibi faktörler ortaya çıkmıştır. Bu araştırmada benzer şekilde marka sadakatine etki eden faktörleri belirleyebilmek için kullanılan anket soruları, "markayı tercih nedenleriyle ilgili sorular", "belirli bir markaya sadakati ölçen sorular" ve "sigara içicilerinin sigara kullanımına yönelik psikolojik ve psikososyal ihtiyaçlarıyla ilgili sorular" gruplarından oluşturulmuştur. Çalışmada marka sadakatiyle ilgili faktörleri ortaya çıkartmak amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. 0.50 den daha düşük faktör yüklerine sahip değişkenler analizden çıkartılmıştır. Analiz sonucu elde edilen faktörler ve yükleri aşağıda verilmiştir.

A. Memnuniyet

A1. Tadı ve kokusunu beğendiğim için tercih ediyorum (0.804).

A2. Kaliteli olduğuna inandığım için tercih ediyorum (0.853).

C.Marka sadakati

C1. Şu anda kullandığım markayı bulamayınca buluncaya kadar ararım (0.802).

C2. Şu anda kullandığım markayı hiçbir şartta kesinlikle değiştirmem (0.737).

C3. Şu anda kullandığım markayı kendimle özdeşleştiriyorum (0.586).

D. Psikososyal İhtiyaç

D1. Şu anda kullandığım markanın bana statü sağladığına inanıyorum (0.821).

D2. Şu anda kullandığım marka ait olduğum grupla daha iyi iletişim kurmamı sağlıyor (0.844).

E. Psikolojik İhtiyaç

E1. Şu anda kullandığım sigara beni dinç ve uyanık tutuyor (0.640).

E2. Şu anda kullandığım sigara zamanımı hoşça geçirmemi sağlıyor (0.608).

E3. Şu anda kullandığım sigara sinirlerimi yatıştırıyor (0.815).

E4. Şu anda kullandığım sigara zihnimi toparlamama yardımcı oluyor (0.803).

Çalışmada LISREL Yapısal Eşitlik Modelindeki Yunan harflerinden oluşan simgeler yerine Türkçe simgeler kullanılmıştır. Modeldeki simgeleler yerine çalışmada kullanılan simgeler aşağıda verilmiştir.

$\xi_1 = A$ -Bağımsız gizil değişken

$x_1=A1, x_2=A2$ -gözlenen bağımsız değişkenler

$\xi_2 = D$ -Bağımsız gizil değişken

$x_3=D1, x_4=D2$ -gözlenen bağımsız değişkenler

$\xi_3 = E$ -Bağımsız gizil değişken,

$x_5=E1, x_6=E2, x_7=E3, x_8=E4$ - gözlenen bağımsız değişkenler

$\eta = C$ -Bağımlı gizil değişken

$y_1=C1, y_2=C3, y_3=C3$ -gözlenen bağımlı değişkenler

Hipotezler:

McAlexander vd.(2003) memnuniyet ile sadakat arasında pozitif ilişkinin var olduğuna ilişkin bir hipotez kurmuşlardır. Selnes (1993) ürünün performansının, marka ününün ve memnuniyetin marka sadakatini pozitif olarak etkilediğini doğrulamaya çalışan hipotezler oluşturmuştur. Benzer hipotezler Taylor ve Hunter (2003) çalışmalarında da yer almaktadır. Wangenheim (2003) çalışmasında daha fazla memnun tüketici daha yüksek bağlılığa sahiptir ve memnuniyet ve sadakat arasındaki ilişkinin yeni tüketicilere kıyasla

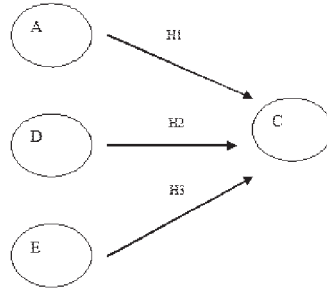
eski tüketicilerde daha güçlüdür hipotezlerinin doğruluğunu araştırmıştır. Yukarıda ifade edilen çalışmalardaki örnek birimleri sırasıyla gazino müşterileri, yaşam sigortası ve telefon şirketi müşterileri, elektronik ortamda alışveriş yapanlar ve enerji sağlayıcılarından oluşmaktadır. Bu çalışmada sigara markasından duyulan memnuniyet ile marka sadakati arasındaki ve tüketici ihtiyaçları ile marka sadakati arasındaki ilişkiyi araştırmak için aşağıdaki hipotezler test edilmeye çalışılmıştır.

H1: Sigaranın içim özelliklerinden duyulan memnuniyet marka sadakatini pozitif olarak etkiler.

H2: Sigara içicilerin psikososyal ihtiyaçları ile marka sadakati arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Sigara içicilerin psikolojik ihtiyaçları ile marka sadakati arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Marka sadakati için önerilen teorik modelin grafiği şekil 2 'de verilmiştir.

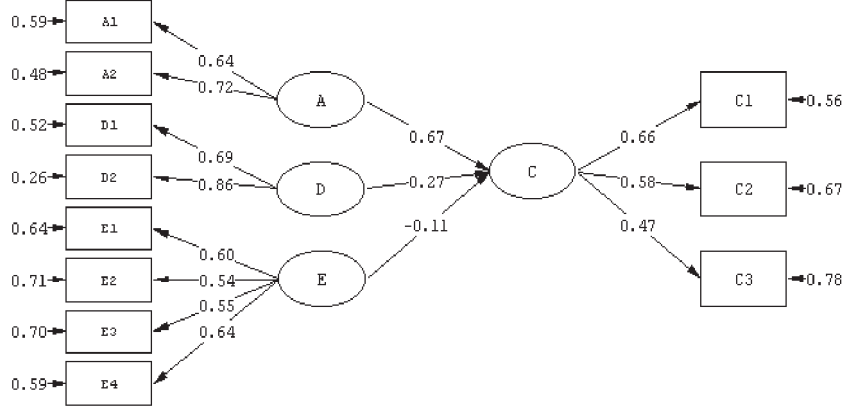

Şekil 2. Marka Sadakati İçin Önerilen Model

Bir kaç yıldır sigara içicilerde marka sadakati

Beş yıldan daha az süredir sigara içen bu grupta 118 kişi bulunmaktadır. Bu grup tam tiryaki olmayan sigara içiciler olarak isimlendirilebilir. 118 kişiden oluşan grup için ilişki katsayılarını içeren model (M1) Şekil.3 'de verilmiştir.

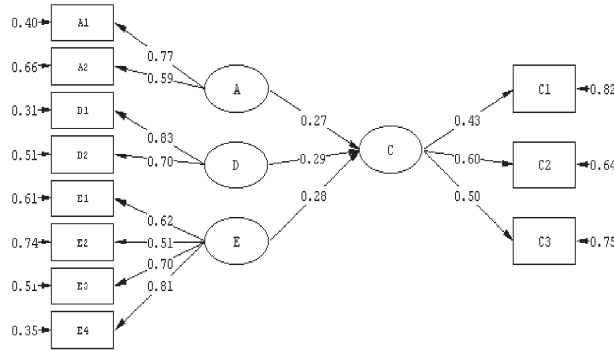

Şekil 3. Tam Tiryaki Olmayan Sigara İçicilerine Ait Model (M1)

A → C arasındaki ilişkiyi gösteren ilişki katsayısı $\gamma_{11}=0.67$ ve t değeri 3.80 dir. t değeri A ile C arasındaki ilişkinin pozitif olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. D → C arasındaki ilişkiyi gösteren katsayısı $\gamma_{21}=0.27$ ve t değeri 1.65 dir. t değeri D ile C arasındaki ilişkinin % 5 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. E → C arasındaki ilişkiyi gösteren katsayısı $\gamma_{31}= -0.11$ ve t değeri -0.58 dir. Negatif olarak bulunan bu ilişki %5 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tiryakilerde marka sadakati

Beş yıldan fazla süredir sigara içenler tiryaki sigara içiciler olarak isimlendirilmiştir. Bu grupta 182 kişi bulunmaktadır. Tiryakiler için marka sadakati modeli (M2) şekil 4'de verilmiştir.

Şekil 4. Tiryakiler İçin Marka Sadakati Modeli (M2)

A → C arasındaki ilişkiyi gösteren katsayısı $\gamma_{11}=0.27$ ve t değeri 1.84 dir. D → C arasındaki ilişkiyi gösteren katsayısı $\gamma_{21}=0.29$ ve t değeri 2.04 dir. E → C arasındaki ilişkiyi gösteren katsayısı $\gamma_{31}=0.28$ ve t değeri 2.20 dir. A ile C arasında bulunan katsayı dışında diğer iki katsayı pozitif olarak anlamlı bulunmuştur.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada ilkönce marka sadakatine etki eden faktörleri belirleyebilmek için faktör analiz daha sonra da yapısal eşitlik modelleriyle önerilen marka sadakati modelinin uyumu birkaç yıldır için ve tiryaki grupları için test edilmiştir. Modellerin uyum ölçütleri Tablo 2’de verilmiştir. Uyum ölçütlerinin standart değerleri ile M1 ve M2 modellerinin uyum ölçütleri karşılaştırıldığında modellerin kabul edilebilir uyum değerlerine yakın olduğu görülmektedir (Sözü edilen uyum ölçütlerin formülleri ve ayrıntıları için bakınız; [Byrne, 1998 ; Cheng, 2001; Cudeck vd., 2000 ; Hair vd., 1995 ;Joreskog ve Sörbom, 2001 ; Pank, 1996 ;Sharma, 1993 ; ve Tabanick ve Fidell, 1996]). İki modelin uyum sonuçları karşılaştırıldığında ise M2 modelinin uyumunun daha iyi olduğu söylenebilir.

**Tablo 2. Uyum Ölçütlerinin Standart Değerleri ve M1 ve M2 İçin Bulunan Sonuçlar
(Schermelleh-Engel & Moosbrugger, 2003)**

Uyum Ölçütleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	M ₁	M ₂
RMSEA	0<RMSEA<0.05	0,05 ≤ RMSEA ≤ 0,10	0.093	0.071
SRMR	0 ≤ SRMR ≤ 0,05	0,05<SRMR ≤ 0,10	0.084	0.065
NFI	0,95 ≤ NFI ≤ 1	0,90 ≤ NFI ≤ 0,95	0.82	0.88
NNFI	0,97 ≤ NNFI ≤ 1	0,95 ≤ NFI ≤ 0,97	0.85	0.92
CFI	0,97 ≤ CFI ≤ 1	0,95 ≤ CFI ≤ 0,97	0.90	0.95
GFI	0,95 ≤ GFI ≤ 1	0,90 ≤ GFI ≤ 0,95	0.90	0.93
AGFI	0,90 ≤ AGFI ≤ 1	0,85 ≤ AGFI ≤ 0,90	0.85	0.88

AGFI (Uyarlanmış uyum iyiliği indeksi- Adjusted Goodness-of-Fit-Index), CFI (karşılaştırmalı uyum indeksi- Comparative Fit Index) , GFI (Uyum iyiliği indeksi- Goodness-of-Fit İnde), NFI (Normlandırılmış uyum indeksi -Normed Fit Index), NNFI (Normlandırılmamış uyum indeksi -Non-normed Fit Index), , RMSEA (Yaklaşık artık kareler ortalamasının kara kökü - Root Mean Square Error of Approximation), SRMR (standartlaştırılmış artık kareler ortalamasının kara kökü - Standardized Root Mean Square Residual)

M1 ve M2 modeli için hesaplanan ilişki katsayıları, t değerleri, belirlilik katsayıları ve iç tutarlılık katsayıları topluca Tablo 3’de verilmiştir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre M1 modeli için % 5 anlam düzeyinde H1 ve H2 doğrulanmış ($t>2$ olduğu için) ,H3 ise doğrulanamamıştır. M2 modeli için ise H2 ve H3 doğrulanmış H1 doğrulanamamıştır. Bu sonuçlardan marka sadakatinin birkaç yıldır içinler ve tiryakiler için aynı olmadığı sonucu çıkmaktadır. Birkaç yıldır içinler için kullanılan markadan duyulan memnuniyet arttıkça marka sadakati artarken, tiryakiler için memnuniyet ile marka sadakati ilişkisi anlamlı bulunamamıştır. Birkaç yıldır içinler için psikolojik ihtiyaçlar ile marka sadakati arasındaki ilişki anlamlı bulunmazken, tiryaki grubu için bu katsayı pozitif olarak anlamlı bulunmuştur. Psikososyal ihtiyaç ile marka sadakati arasındaki ilişki her iki grup için pozitif ve birbirlerine oldukça yakın değerler ile (0.27 ve 0.29) anlamlı bulunmuştur. Bu bulgulardan si-

gara bağımlılığının oluşum aşamasında marka sadakati ile psikososyal ihtiyaçlar ilişkisinde sigaranın içim özelliklerinin daha çok rol oynadığı ve tiryakilik oluştuktan sonra marka sadakatine sahip içiciler için sigaranın içim özelliklerinden duyulan memnuniyet önemini kaybederek psikososyal ve psikolojik faktörlerin önem kazandığı ortaya çıkmaktadır.

Çalışmadan elde edilen bulgulardan hareketle sigara üreticileri için yeni markalar yaratmak ve marka sadakati oluşturmak için sigaralarına yeni tatlar katarak içim özelliklerini sürekli geliştirmeleri önerilebilir. Ayrıca marka sadakati oluşturmak için reklam ve imaj çalışmalarında tüketicilerin psikolojik-psikososyal ihtiyaçlarını giderici öğeler kullanılması da önerilebilir. Çalışmada sunulan sigara için marka sadakati modeli başlangıç ve öneri modelidir. Marka sadakati ile ilgili çok sayıda faktör olmasına karşın çalışmada dört faktör çıkmıştır. Sigara tercihiyle ilgili daha kapsamlı marka sadakati modellerine ulaşmak da mümkündür. Bunun için örneklem hacmini genişletmek ve ankette yer alan soru sayısı artırarak marka sadakatini etkileyen diğer faktörlere ulaşmak gereklidir.

Tablo 3. M1 ve M2 Modeline İlişkin Değişkenler, Parametre Tahminleri, t Değerleri, Belirlilik Katsayıları ve α Değerleri

Değişkenler	M1		M2		Cronbach α
	İlişki Katsayıları(t-değeri)	R ²	İlişki Katsayıları(t-değeri)	R ²	
A					0.73
	<i>A→C</i>		<i>A→C</i>		
	0.67 (3.80)		0.27(1.84)*		
A1	0.64 (5.78)	0.41	0.78(6.33)	0.60	
A2	0.72 (6.27)	0.52	0.69(5.60)	0.34	
D					0.72
	<i>D→C</i>		<i>D→C</i>		
	0.27 (1.65)*		0.29(2.04)		
D1	0.69 (6.26)	0.48	0.82(8.60)	0.69	
D2	0.86 (7.19)	0.74	0.77(7.71)	0.49	
E					0.74
	<i>E→C</i>		<i>E→C</i>		
	-0.11 (-0.58)*				
E1	0.70 (5.83)	0.36	0.28(2.20)	0.39	
E2	0.66 (5.22)	0.29	0.81(8.27)	0.26	
E3	0.67 (5.31)	0.30	0.60(6.57)	0.49	
E4	0.88 (6.24)	0.41	0.93(11.12)	0.65	
C					0.72
C1	0.87	0.66	0.54	0.18	
C2	0.66 (3.98)	0.33	0.73(3.64)	0.36	
C3	0.61 (3.54)	0.22	0.66(3.49)	0.25	

*İstatistiksel olarak anlamsızdır

KAYNAKÇA

- Aslan, O., (2002).** Marka bağımlılığının tüketici satın alma davranışı üzerine etkisi; kişisel bakım ürünleri üzerine bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Bened, P.D., (1988).** *Marketing*, McGraw Hill Inc.
- Biener, L. ve Siegel M., (2000).** *Tobacco marketing and adolescent smoking: more support for a causal inference. American Journal of Public Health*, 90, 407-411.
- Bartolo, A., 2000.** *Human Capital Estimation Through Structural Equation Models with Some Categorical Observed Variables*. IRISS Working Paper Series No:2000-02.
- Byrne, B.M., (1998).** *Structural Equation Modeling with LISREL, PRELIS, and SIMPLIS: Basic Concepts, Applications, and Programming*, Lawrence Erlbaum Associates Publisher, New Jersey.
- Çalık, N., (1992).** *Markaya yönelik tüketici davranışı*. Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, C.X, 1-2.
- Carter, S.M.,** The Australian cigarette brand as product, person, and symbol. <http://tobacodocuments.org/papers/> Erişim tarihi: 10/8/2004.
- Cemalciler, İ., (1999).** *Pazarlama Kavramlar, Kararlar*, Beta Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Cheng, E.W.L., (2001).** *SEM Being more Effective than Multiple Regression in Parsimonious Model Testing for Management Development Research, Journal of Management Development*. 20 (7), 650-667.
- Cook, B., Ferris, W.G., Keithly, L. ve Connolly, G. (2003).** *One size does not fit all: how the tobacco industry has altered cigarette design to target consumer groups with specific psychological and psychosocial need. Addiction*, 98, 1547-1561.
- Cudeck, R., Toit, D.S. ve Sörbom D., (2000).** *Structural Equation Modeling: Present and Future*, Scientific Software International Inc.
- Durmaz, M., (1995).** *Tüketici Davranışı*. Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi yayınları.
- Ersin, M., (1999).** Tüketici satın alma karar aşamasında marka bağımlılığı etkisi ve meyve suyu tüketiciler üzerine bir uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- Güneri, F. B.,(1996).** Tüketicilerin Marka Tercihine İlişkin Tutumlarının Belirlenmesinde Reklamın Rolü, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Hair, F.J., Anderson, E.R., Tatham, R. ve Black, C.W., (1995).** *Multivariate Data Analysis with Readings*, Prentice - Hall International Inc.
- Homburg, C. ve Giering A., (2001).** *Personal characteristics as moderators of the relationship between customer satisfaction and loyalty-an empirical analysis. Psychology and Marketing*, 18,1, 43-66.
- Islak, A., (1997).** Markaya yönelik tüketici tercihi ve sigara kullanımı üzerine bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Joreskog, K. Sörbom, D., (2001).** *LISREL 8: User's Reference Guide*, Scientific Software International Inc.
- Juhl, J.H.; Poulsen C.S.; Kristenson, K.; Beach, A.C.; Englund, E., 1995.** *Structuring Latent Consumer Needs Using LISREL*. MAPP Working Paper No:27 Project No:9, ISSN 0907 2101.
- Knox, S. ve Walker, D., (2001).** *Measuring and managing brand loyalty. Journal of Strategic Marketing*, 9, 111-128.
- Kotler, P., (1991).** *Marketing Management Analysis, Implementation and Control*, Prentice - Hall International Inc.
- McAlexander, J.H., Kim, S.K. ve Roberts, S.D.,(2003).** Loyalty: the influences of satisfaction and brand community integration. *European Journal of Marketing Theory and Practice*, 11,4,1-11.
- Odabaşı, Y., (1998).** *Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 908, İşletme Fakültesi Yayınları No.2, Eskişehir.
- Pang, N.S.K., (1996).** *School Values and Teachers' Feelings: a LISREL model, Journal of Educational Administration*, Vol.34, No.2, pp.64-83.
- Reisinger, Y and Turner, L., 1999.** *Structural Equation Modeling with LISREL : Application in Tourism. Tourism Management* 20, 71-88.
- Rosenberg, L. (1977).** *Marketing*, Prentice - Hall International Inc.

- Roy, D., Ferris, W.G. ve Connolly, G.,** Internal industry measures of human smoking, behavior, effects of compensation, and uptake of smoke constituents. <http://tobacco-documents.org/papers/> Erişim tarihi: 10/8/20041.
- Schermelleh-Engel, K. ve Moosbrugger, H., (2003).** *Evaluating The Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. Methods of Psychological Research Online*, Vol:8 No:2, 23-74.
- Selnes, F., (1993).** *An examination of the effect of product performance on brand reputation, satisfaction and loyalty. European Journal of Marketing*, 27,9, 19-35.
- Sharma, S. ,(1993).** *Applied Multivariate Techniques*, John Wiley and Sons Inc, New York.
- Tabanick, G.B. Fidell, L.S., (1996).** *Using Multivariate Statistics*, Harper Collngs College Publisher Inc., New York.
- Taylor, S.A. ve Hunter, G., (2003).** *An exploratory investigation into the antecedents of satisfaction, brand attitude, and loyalty within the (B2B) eCRM industry. Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior*, 16, 19-35.
- Wangenheim, F.V., (2003).** *Situational characteristics as moderators of the satisfaction-loyalty link: an investigation in a business-to- business context. Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior*, 16, 145-156.
- Yılmaz, V. (a). (2004).** *Lisrel İle Yapısal Eşitlik Modelleri: Tüketici Şikayetlerine Uygulanması. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Cilt 4, No.1, 77-90.)*.
- Yılmaz, V. (b).** *Consumer behaviour of shopping center choice. Social Behavior and Personality*, Vol.32, No.8, 783-790.

Üretim Alternatifi Seçiminde Analitik Hiyerarşi Süreci: Tekstil İşletmesi Örneği

To Select The Best Production Alternative By Using Analytical Hierarchy Process: The Case Of Textile Company

Yard.Doç.Dr. Zehra BAŞKAYA*
Araş.Gör. Cüneyt AKAR**

Öz: Bu çalışmada, subjektif değerlendirmelerin de süreç içinde dikkate alındığı karar verme yöntemlerinden olan Analitik Hiyerarşi Süreci kullanılarak, bir tekstil işletmesinin ham kumaş, boyalı kumaş ve perdelik kumaş alternatifleri arasından hangisini üretmesi gerektiğine karar verilmeye çalışılmıştır. Çalışmada karara etki eden kriter ve alt kriterler işletme sahibi ve yöneticileriyle birlikte ortak olarak; karlılık, satılabilirlik, verimlilik ve hammadde temini olarak belirlenmiş ve bu kriterlere ait subjektif yargılar yine bu kişiler tarafından ikili karşılaştırmalar matrisleri yardımıyla değerlendirilmiştir. Çalışma sonuçları işletme için en uygun üretim alternatifinin perdelik kumaş üretimi olduğunu göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Analitik Hiyerarşi Süreci, Karar Verme, Üretim Alternatifleri

Abstract: The purpose of this paper is to determine the best production alternative of a textile company by using Analytic Hierarchy Process. Analytic Hierarchy Process uses subjective criteria to select best alternative. More specifically, three production alternatives -raw fabric, fabric, curtain- are evaluated with four criteria, profitability, productivity, marketability, availability of raw material. These criterias are evaluated by managers and owner of the company by using pairwise comparison matrices. The results clearly show that the curtain alternative is the best choice for our textile company.

Key words: Analytical Hierarchy Process, Decision Making, Production Alternatives

---

* Uludağ Üniversitesi İİBF, Bursa E-mail: zbaskaya@uludag.edu.tr

** Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF, Bandırma E-mail: cuneyt@balikesir.edu.tr

1. GİRİŞ

Günümüzde yaşanan yoğun rekabet, işletmeleri belirsizliğe sürüklemiş ve yöneticiler için karar verme sürecini zorlaştırmıştır. Karar verme sürecinin en önemli amacı, alternatifler arasından en iyi olanı seçmektir. Bazı kantitatif teknikler, seçim problemlerinin çözümünde yaygın olarak kullanılmaktadır. Fakat söz konusu teknikler, subjektif kriterleri seçim sürecinde değerlendirmeye almamaktadır. Ayrıca, çok sayıda seçim kriterinin bulunması ve bu kriterlerden bazılarının subjektif kriterler olması nedeniyle, kantitatif teknikler, en iyi alternatifin seçiminde yetersiz kalmaktadır.

Analitik Hiyerarşi Süreci, karmaşık karar problemlerinin çözümünde oldukça etkili bir yöntemdir. Bu süreç, alternatifler arasından en iyisinin seçiminde karşılaşılan sorunları büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Analitik Hiyerarşi Süreci, sayısal olarak ifade edilebilen veya edilemeyen tüm kriterleri, karar verme sürecine dahil edip, pek çok kriteri eş zamanlı olarak değerlendirmeye sokabilmektedir¹. Analitik Hiyerarşi Süreci, önceliklerin belirlenmesi, kaynak dağıtımı, fayda maliyet analizi, kıyaslama (benchmarking), işe alma, çalışanların değerlendirilmesi ve ödüllendirilmesi, yatırım projelerinin değerlendirilmesi, stratejik planlama, toplam kalite yönetimi, yeniden yapılandırma ve çatışma yönetimi faaliyetlerinde kullanılabilir. Analitik Hiyerarşi Süreci, karar vericilere, karar verme faaliyetlerinde yardımcı olmak amacı ile doğrusal cebir, öz vektörler (eigenvectors) ve ikili karşılaştırmaları (pairwise comparisons) kullanmaktadır².

Yapılan çalışma, bir tekstil işletmesi için, üretim alternatifleri arasından en iyi alternatifin seçimi ile ilgilidir. Üç üretim alternatifinden hangisinin daha olumlu sonuçlar doğuracağına belirlenmesinde Analitik Hiyerarşi Süreci kullanılacaktır. İşletme, ipliği işleyerek ham kumaşa dönüştürdükten sonra satışı sunma, ham kumaşı boyayıp apreleyerek satışı sunma ve perdelik veya dokumalık kumaşı piyasaya sürme alternatiflerinden birini seçmek durumundadır. Bu alternatiflerin seçiminin sağlanması için bazı kriterler ve alt kriterler belirlenmiştir. Belirlenen kriterler ve önem dereceleri saptanarak işletmenin ipliği ne şekilde işleyerek piyasaya sunacağı belirlenecektir.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Analitik Hiyerarşi Süreci kullanılarak karar problemlerinin çözümlenmesine yönelik çok çalışma bulunmaktadır. Örneğin; Ferrari (2003), alternatif ulaştırma projelerinin seçiminde, Yurdakul ve İç (2003), üretim firmalarının kredi değerlendirmesinde, Bayraktar vd. (1999) tatil köyü yatırım seçeneklerinin değerlendirilmesinde, Ngai (2003) reklam yapılacak web sitesi seçiminde, Yang ve Kuo (2003) donanım yerleştirme probleminde, Başçetin (2003) madencilikte optimum ekipman seçiminde, Yurdakul (2004) makine ekipmanı seçiminde Analitik Hiyerarşi Sürecini kullanmışlardır.

Literatürdeki çok sayıda akademik çalışmanın yanında uygulamacılar da örgütlerinde karmaşık problemlerin çözümünde bu yaklaşıma başvurmuşlardır. IBM bazı projelerde kaynak dağıtımı, US Department of Veterans Affairs öncelikli projelerin belirlenmesi gibi karar

---

¹ Bayraktar, D. , Gözlü, S. ve Büyükdemir, B. (1999). An Application of Analytic Hierarchy Process in the Hospitality Industry. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:14, Sayı:1, s. 37

² Knott C.L. ve James St. M. (2004). An Alternate Approach to Developing a Total Celebrity Endorsement Rating Model Using the Analytic Hierarchy Process, International Transactions in Operations Research, 11 , s. 88

problemlerini AHP (Analytic Hierarchy Process) yardımıyla çözmüşlerdir. Bunun yanında Good Year, Ford Motor Co., Texaco, General Motors, Citibank, Xerox, 3M, Boeing, The World Bank, Amoco Production Co., Anderson Consulting Company gibi dünyaca ünlü bir çok işletme bu yöntemi kullanmaktadır³. Ayrıca AHP Harvard, Yale, MIT, John Hopkins, The University of Maryland, The University of California, Stanford, Duke, The George Washington University gibi seçkin üniversitelerde ders olarak okutulmaktadır⁴.

3. ANALİTİK HİYERARŞİ SÜRECİ

Analitik Hiyerarşi Süreci, Şekil 1’de görüldüğü gibi karşılaşılan problem için amaç, kriter, varsa alt kriter ve alternatiflerden oluşan hiyerarşik bir modellemeye imkan veren bir tekniktir. Hiyerarşinin en üstünde amaç, onun altında sırasıyla kriterler, alt kriterler ve alternatifler bulunmaktadır.

Analitik Hiyerarşi Süreci üç temel ilkeye dayanmaktadır. Bu ilkeler ayrıştırma (decomposition), karşılaştırmalı yargılar ve önceliklerin sentezidir⁵. Karmaşık karar problemleri çözüme ulaştırılırken öncelikle problem bileşenlerine ayrılarak hiyerarşik bir yapıda düzenlenmelidir. Karşılaştırmalı yargılar, hiyerarşideki bir düzeyde yer alan öğelerin görece önemlerinin bir üst düzeyde yer alan öğe açısından ikili olarak karşılaştırılmasıdır. Bu karşılaştırmalarda Tablo 1’deki ölçek kullanılabilir. Önceliklerin sentezi ilkesi ise hiyerarşinin en alt düzeyinden başlayarak problemdeki genel amaç için önceliklerin belirlenmesidir.

Bütün modellerin olduğu gibi Analitik Hiyerarşi Sürecinin de temel aksiyomları bulunmaktadır⁶.

Aksiyom 1: $P_C(E_A, E_B)$ A ve B elemanının bir üst düzey olan C’ye göre ikili karşılaştırma skoru olmak üzere $P_C(E_B, E_A) = \frac{1}{P_C(E_A, E_B)}$ eşitliği geçerlidir.

Aksiyom 2: Karşılaştırılan öğelerin birbirinden çok fazla farklılık göstermemesi gerekir. Bir başka deyişle öğeler homojen olmalıdır. Aksi takdirde öğelerin karşılaştırılmasında problemler yaşanacak bu da tutarsızlığı arttıracaktır.

Aksiyom 3: Hiyerarşide öğeler hakkındaki yargılar alt düzeydeki öğelere bağlı değildir. Bu aksiyom bağımsızlık özelliği olarak da adlandırılabilir.

Aksiyom 4: Kişilerin beklentilerini karşılayacak sonuçlar için fikirlerin yeterince hiyerarşi içinde temsil edilmesi gerekir. Yani kişilerin düşüncelerini ifade eden kriter ve alternatifler hiyerarşide bulunmalıdır.

İkili karşılaştırmalar sonucu elde edilen veriler regresyon ya da özdeğer yöntemiyle analiz edilebilir. Özdeğer yönteminde ilk olarak ikili karşılaştırmalar matrisleri oluşturulur ve bu matrisler yardımıyla parametreler tahmin edilir⁷.

³ Knott ve James, s. 89

⁴ Knott ve James, s. 90

⁵ Saaty, L. T. (1994). Fundamentals of Decision Making and Priority Theory with the Analytic Hierarchy Process, RWS Publications, Pittsburgh PA, s. 337

⁶ Saaty L. T. (1986). Axiomatic Foundations of the Analytic Hierarchy Process, Management Science, Vol.32, No. 7, s. 844-847

⁷ Herath, G. (2004). Incorporating Community Objectives in Improved Wetland Management: The Use of Analytic Hierarchy Process, Journal of Environmental Management (Elsevier-Forthcoming), s.3

$$A = (a_{ij}) = \begin{pmatrix} 1 & b_1/b_2 & \dots & b_1/b_n \\ b_2/b_1 & 1 & \dots & b_2/b_n \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ b_n/b_1 & b_n/b_2 & \dots & 1 \end{pmatrix} \quad (1)$$

Yukarıda görülen A matrisinin asıl öz vektörü, ilgili niteliğin öncelik vektörüdür. Bu matrisin b_i karar öğesinin önemini göstermektedir. A matrisinin özellikleri kullanılarak tutarsızlık oranı (TO) hesaplanabilir. A matrisinin en büyük öz değeri, $\gamma_{\max}$, her zaman “n” (matrisin satır veya sütun sayısı) den büyük veya “n” e eşittir. Eğer ikili karşılaştırmalar matrisi herhangi bir tutarsızlık içermiyorsa $\gamma_{\max} = n$ eşitliği geçerlidir. Bu durumda, $\gamma_{\max}$ “n” e ne kadar yakın olursa karşılaştırmalar o kadar tutarlı olacaktır. İkili karşılaştırmaların tutarlılığını ölçen tutarsızlık indeksi (TI);

$$TI = \frac{(\gamma_{\max} - n)}{(n - 1)} \quad (2)$$

olarak hesaplanabilir. Buradan da tutarsızlık oranı (TO) denklem (3) kullanılarak bulunabilir.

$$TO = \frac{TI}{RI} \quad (3)$$

Denklem (3)’deki TI, denklem (2) kullanılarak hesaplanan tutarsızlık indeksidir. RI ise rasal olarak yaratılan karşılaştırmaların ortalama tutarsızlık indeksini göstermektedir⁸. Bu indeks n boyuttaki matris için Saaty tarafından geliştirilmiştir. Bu indeks karşılaştırılan eleman sayısına (n) göre değişir. Farklı n değerlerine göre hesaplanan RI değerleri Tablo 2’de gösterilmiştir. Uygun “n” değerine göre hesaplanan RI değeri denklem (3) uyarınca denklem (2) den hesaplanan TI’ ya bölününce tutarsızlık oranı (TO) bulunabilir.

Karar vericinin öğeleri karşılaştırırken mükemmel bir şekilde tutarlı olması neredeyse olanaksızdır. Analitik Hiyerarşi Süreci yargıda tutarlılığı göz önünde bulundursa da, tercihler arasındaki tutarsızlığa belirli ölçüde izin vermektedir. Genellikle ikili karşılaştırma matrislerinin tutarsızlık oranlarının %10’ dan küçük olması istenmektedir⁹.

⁸ Macharis, C. , Springael, J. , Brucker, K. ve Verbeke A. (2004). PROMETHEE and AHP: The Design of Operational Synergies in Multicriteria Analysis. Strenghtening PROMETHEE with Ideas of AHP, European Journal of Operational Research (153), s. 310

⁹ Bodin, L. ve Gass, I. S. (2003). On Teaching the Analytic Hierarchy Process, Computers & Operations Research, 30. s. 1490-1491

4. UYGULAMA PROBLEMİ VE VERİLERİ

Bazı üretim işletmelerinde hammaddelerin ne kadar işlenerek hangi ürünlere dönüştürüleceği kararı önemli bir karardır. Bir tekstil işletmesinde iplik işlenerek ham kumaşa dönüştürüldükten sonra piyasada satışa sunulabilir. Bir başka alternatif ise ham kumaşın boyanıp aprelenerek satışa sunulmasıdır. Yine boyanıp aprelenen kumaş bir miktar daha işlenerek perdelik veya dokumalık kumaş haline getirilip bu haliyle piyasaya sürülebilir. Bu alternatifler arasından seçim yapmak oldukça kritik bir karardır. Seçim yaparken dikkat edilmesi gereken bazı kriter ve alt kriterler bulunmaktadır.

Uygulamamızda sektörde faaliyet gösteren bir işletmenin sahibi ve yöneticileriyle görüşmüş, bu kararı etkileyen faktörler olarak, satılabilirlik, hammadde temini, verimlilik ve karlılık belirlenmiştir. Verimliliğe ait alt kriterler ise hammadde verimliliği, işçilik ve makine verimliliği olarak tesbit edilmiştir. Bu kriter ve alt kriterlere göre karar hiyerarşisi Şekil 2' deki gibi oluşturulmuştur. Analizde kullanılan veriler işletme sahibi ve yöneticilerinden oluşan 4 kişilik bir grubun kriterler ve alt kriterleri Tablo 1'deki ölçeği kullanarak değerlendirmeleri sonucu elde edilmiştir. Değerlendirmeler gruptaki karar vericilerin ortak yargılarıdır. Bu veriler ikili karşılaştırmalar matrisleri olarak Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3 (a) matrisinin $a_{12}=4$ elemanı ürünün satılabilirliğinin hammadde teminine göre çok daha önemli olduğunu göstermektedir. $a_{13}=1/2$ ise karlılık oranının satılabilirliğe göre daha önemli olduğunu belirtmektedir. Bütün ikili karşılaştırmalar matrisleri benzer yaklaşımla elde edilmiştir.

5. BULGULAR

Elde edilen veriler Analitik Hiyerarşi Süreciyle problemlere çözüm getirmede en kapsamlı yazılımlardan biri olan Expertchoice© yardımıyla analiz edilmiştir. Analiz sonucu Tablo 3'de gösterilen bütün ikili karşılaştırmalar matrislerinin tutarsızlık oranlarının %10 un altında olduğu görülmüştür. Bu sonuç, kriterleri ve alt kriterleri değerlendiren uzmanların tutarlı olduğunu göstermektedir. Oluşturulan matrise göre en uygun üretim seçeneği açısından etkili olan 4 temel kriterin önem ağırlıkları Tablo 3 (a) matrisinin son sütununda ve Şekil 3'de gösterilmiştir. Buna göre ürünün ne kadar işleneceğini etkileyen en önemli kriter 0,446 değeriyle karlılık kriteridir. Bu kriteri 0,351 ile satılabilirlik, 0,116 ile hammadde temini ve son olarak da 0,087 değeriyle verimlilik izlemektedir.

Bu sonuçlardan sonra uygulamamızdaki üç üretim alternatifinin kriter ve alt kriterlere göre değerlendirmesi Tablo 3'deki ikili karşılaştırmalar matrisleri kullanılarak yapılmış ve her bir alternatifin ilgili kriterlere göre önem ağırlıkları matrislerin son sütunlarında gösterilmiştir. Buna göre satılabilirlik açısından en yüksek öneme sahip alternatif 0,54 ile perdelik kumaş, hammadde temini açısından 0,625 ile ham kumaş, karlılık açısından 0,558 ile perdelik kumaş, hammadde verimliliği açısından 0,528 ile ham kumaş, işçilik verimliliği açısından 0,54 ile perdelik kumaş, makine verimliliği açısından 0,558 ile yine perdelik kumaş olarak bulunmuştur.

Karar hiyerarşisinde en tepedeki kararı almak yani en uygun üretim seçeneğinin hangisi olduğunu belirlemek için bütün kriterlerin değerlendirilmesiyle yapılan analiz sonucunda ise her bir alternatifin genel önem ağırlıkları Tablo 4 ve Şekil 3'de gösterilmiştir. Bu sonuçlara göre dikkate alınan dört önemli kriterlere göre perdelik kumaş 0,488 önem ağırlığıyla

la en uygun üretim alternatifi olarak görülmektedir. Onu 0,303 ile apre ve boyalı kumaş ve 0,209 ile ham kumaş izlemektedir. Buradan hammaddenin mümkün olduğunca işlene rek satışa sunulmasının daha uygun olduğu sonucuna varılabilir.

6. DUYARLILIK ANALİZİ

Analitik Hiyerarşi Süreci uygulamaları, çoğu zaman karar vericilerin kişisel yargılarını değerlendirdiği için, bu yargıların değişmesi durumunda alternatiflerin ve ölçütlerin ağırlıklarının nasıl değişeceğini bilmek önemlidir. Bu nedenle duyarlılık analizi yapılmıştır. Duyarlılık analizi sonuçları Şekil 5, 6, 7, 8 ve 9' da özetlenmiştir.

Şekil 5 genel performans duyarlılığını göstermektedir. Buna göre, eğer karar verici sadece satılabilirlik kriterine göre karar verseydi; alternatifler arasında perdelik kumaş, boyalı-apreli kumaş ve ham kumaş gibi bir öncelik sıralaması oluşacaktı. Eğer sadece hammadde temini kriterine göre karar verseydi, öncelik sıralaması ham kumaş, boyalı-apreli kumaş, perdelik kumaş olarak gerçekleşecekti. Benzer şekilde karar kriterinin sadece karlılık veya verimlilik olması durumunda da alternatiflerin öncelik sıralaması perdelik kumaş, boyalı-apreli kumaş ve ham kumaş olarak oluşacaktı.

Şekil 6' da karlılık kriterine göre duyarlılık analizinin sonuçları gösterilmiştir. Buna göre karlılık kriterinin önem ağırlığı ne olursa olsun alternatiflerin sıralaması değişmemektedir. Satılabilirlik kriterine göre de benzer bir sonuç elde edilmiştir. Şekil 8'de görüldüğü gibi satılabilirlik kriterinin de önem ağırlığı ne olursa olsun alternatiflerin sıralaması değişmemektedir.

Hammadde temini kriterine göre yapılan analiz sonuçları Şekil 7' de gösterilmiştir. Bu şekilden de anlaşılacağı gibi hammadde temini kriterinin önem ağırlığı 0,29 dan küçük olduğu sürece önem sırasına göre ilk alternatif perdelik kumaş, ikinci alternatif boyalı-apreli kumaş son alternatif de ham kumaş olarak gerçekleşmektedir. Hammadde temininin önem ağırlığı 0,29 ve 0,44 arasında olursa birinci alternatif perdelik kumaş olarak kalmakta ancak ikinci alternatif artık ham kumaş olmaktadır. Ağırlık 0,44'ü aştığı zaman ise sıralama ham kumaş, boyalı-apreli kumaş ve perdelik kumaş olarak oluşmaktadır.

Verimlilik kriterine göre duyarlılık analizi sonuçları Şekil 9'da gösterilmiştir. Burada da verimliliğin önem ağırlığı 0,85 den küçük olduğu sürece alternatiflerin sıralaması perdelik kumaş, boyalı-apreli kumaş, ham kumaş olmaktadır. Verimliliğin önem ağırlığı 0,85 i aştığı zaman birinci alternatif perdelik kumaş olarak kalmakta, ikinci alternatif ise ham kumaş olmaktadır.

7. SONUÇ

Yapılan çalışmada, bir tekstil işletmesinin üretim alternatiflerinin değerlendirilmesi için etkili bir karar verme aracı olan Analitik Hiyerarşi Süreci kullanılmıştır. İşletme için belirlenen kriter ve alt kriterlerde genel olarak en yüksek öneme sahip alternatifin seçilmesi gerektiğinden, ipliği işleyerek perdelik kumaşı piyasaya sürme alternatifinin seçilmesinin üretim bölümü için en olumlu sonuçları doğuracağı görülmektedir. Çünkü söz konusu alternatif, satılabilirlik, karlılık, işçilik verimliliği ve makine verimliliği açılarından en yüksek öneme sahip alternatiftir. Başka bir deyişle hammadde temini ve hammadde verimli-

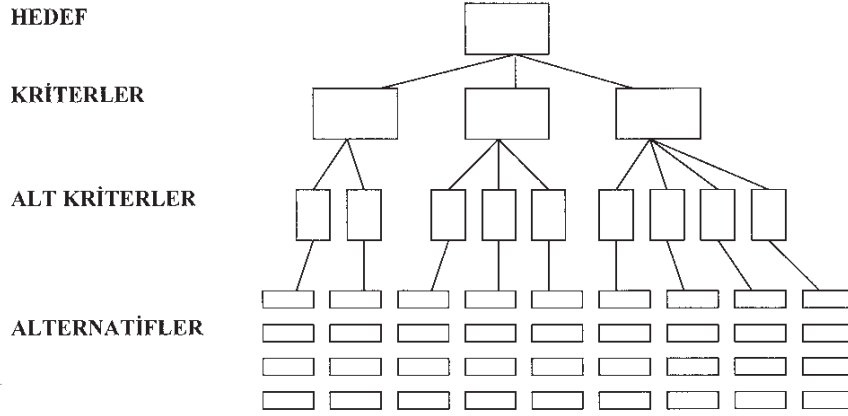
liği dışındaki tüm kriterlerde en yüksek değeri almıştır. Bu nedenle de genel önem ağırlıkları bakımından da en yüksek öneme sahip olan alternatif perdelik kumaş üretme alternatifi olmaktadır. İşletme ipliği (hammaddeyi) mümkün olduğunca işleyerek piyasaya sunmalıdır. Böylece ürünün ne kadar işleneceğini gösteren en önemli kriter olan karlılık, diğer alternatiflerden daha iyi bir şekilde sağlanmış olacaktır.

Analitik Hiyerarşi Süreci, işletmelerin sadece üretim bölümlerinde değil, diğer tüm bölümlerinde de karar verme ve en iyi alternatifi seçme faaliyetlerinde uygulama alanı bulmaktadır. Analitik Hiyerarşi Süreci, karar vermede meydana gelecek zorlukların aşılmasını sağlayan çok amaçlı bir yöntemdir ve yöneticilere karar verme sürecinde gerekli desteği sağlamaktadır.

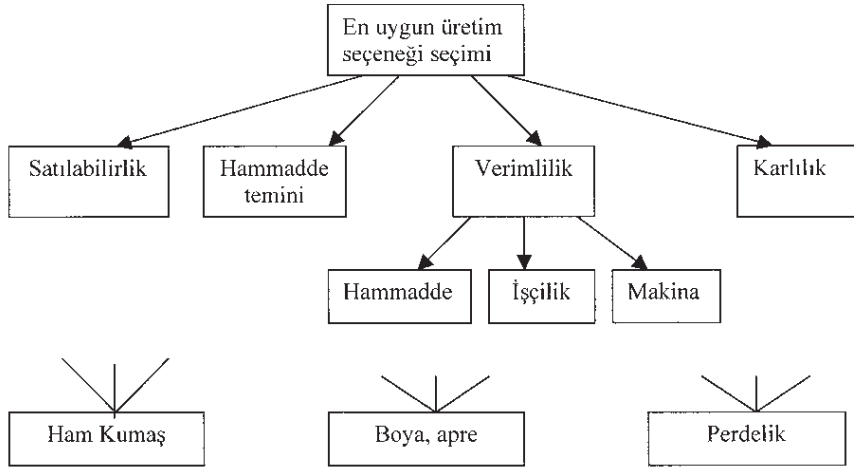
KAYNAKÇA

- Başçetin, A. (2003).** A Decision Support System For Optimal Equipment Selection In Open Pit Mining: Analytical Hierarchy Process. İstanbul Üniversitesi Müh. Fak. Yerbilimleri Dergisi, c.16 s.2. 1-11
- Bayraktar, D. , Gözlü, S. ve Büyükdemir, B. (1999).** An Application of Analytic Hierarchy Process in the Hospitality Industry. Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt.14 Sayı.1 37-46
- Bodin, L. ve Gass, I. S. (2003).** On Teaching The Analytic Hierarchy Process, Computers & Operations Research, 30, 1487-1497
- Ferrari, P. (2003).** A Method For Choosing From Among Alternative Transportation Projects, European Journal of Operational Research, 150. 194-203.
- Herath, G. (2004).** Incorporating Community Objectives in Improved Wetland Management: The Use of the Analytic Hierarchy Process, Journal of Environmental Management (Elsevier-Forthcoming)
- İç, Y. T. ve Yurdakul, M. (2003).** AHP Approach in the Credit Evaluation of the Manufacturing Firms in Turkey, International Journal of Production Economics, (Elsevier)
- Knott C .L. ve James St. M. (2004).** An Alternate Approach to Developing a Total Celebrity Endorser Rating Model Using the Analytic Hierarchy Process. International Transactions in Operations Research, 11. 87-95.

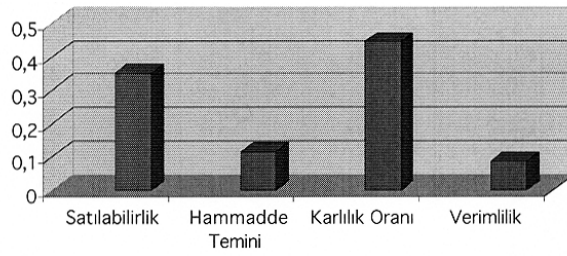
- Macharis, C. , Springael, J. , Brucker, K. ve Verbeke A. (2004).** PROMETHEE and AHP: The Design of Operational Synergies in Multicriteria Analysis. Strengthening PROMETHEE with ideas of AHP. *European Journal of Operational Research.* (153). 307-317
- Ngai, E.W.T. (2003).** Selection of Web Sites for Online Advertising Using the AHP. *Information & Management.* 40. 233-242.
- Saaty, L. T. (1986).** Axiomatic Foundations of the Analytic Hierarchy Process, *Management Science*, Vol.32, No.7. 841-855
- Saaty, L. T. (1994).** Fundamentals of Decision Making and Priority Theory with the Analytic Hierarchy Process, RWS Publications, Pittsburgh PA, 337.
- Yang, T. ve Kuo, C. (2003).** A Hierarchical AHP/DEA Methodology for the Facilities Layout Design Problem. *European Journal of Operational Research.* 147. 128-136
- Yurdakul, M. (2004).** AHP as a Strategic Decision Making Tool to Justify Machine Tool Selection, *Journal of Materials Processing Technology* (Forthcoming)

Şekil 1. Karar Hiyerarşisi

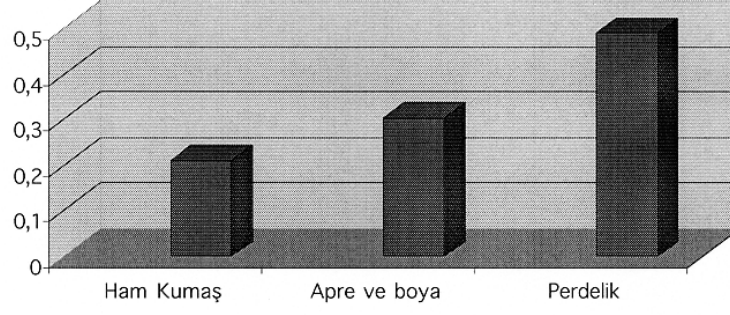

Şekil 2. Uygulama Problemi Karar Hiyerarşisi

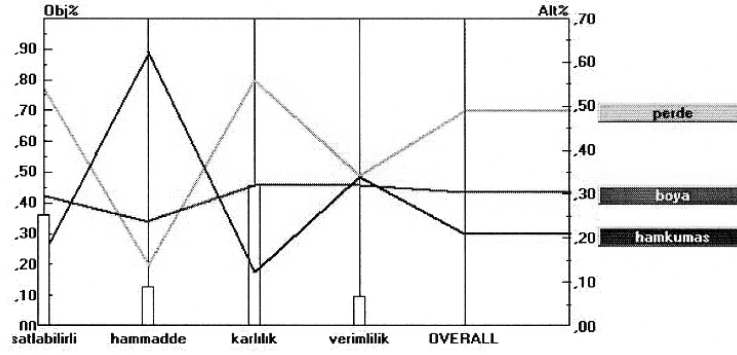

Şekil 3. En Uygun Üretim Seçeneğine Göre Kriterlerin Önemleri

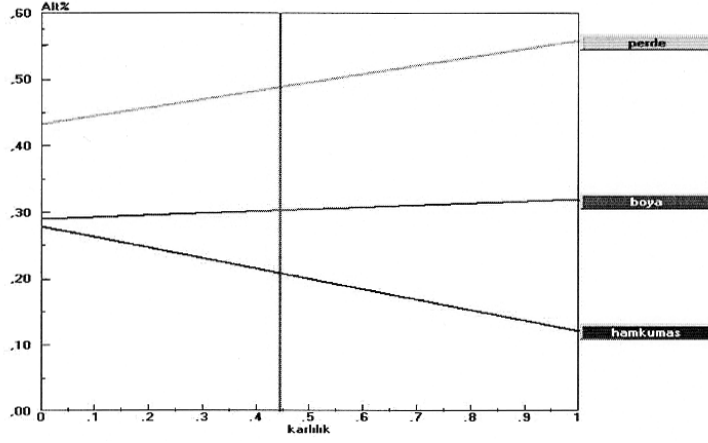

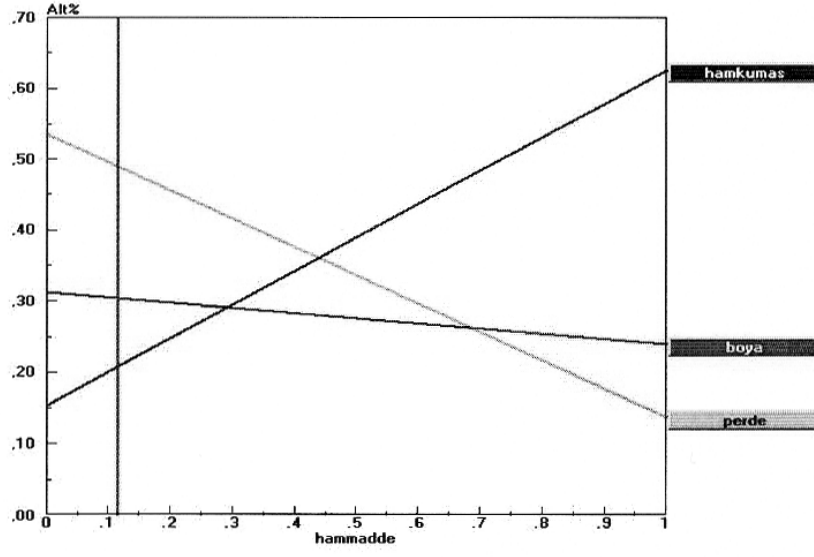
Şekil 4. Üretim Alternatifleri ve Önem Ağırlıkları

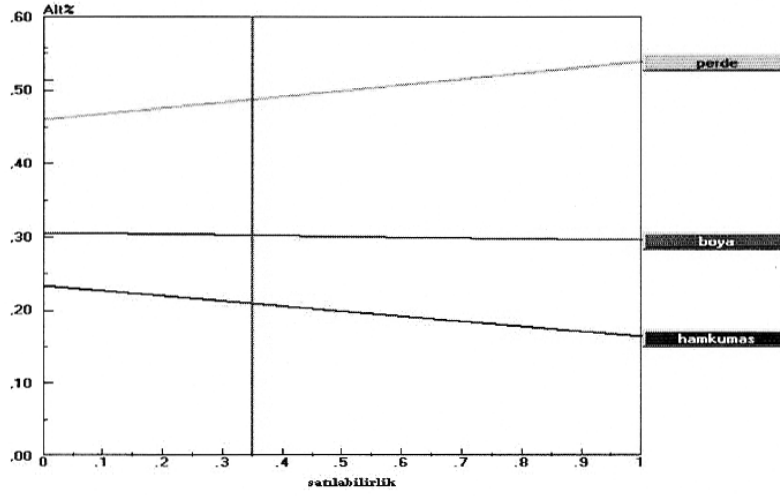
Şekil 5. Genel Performans Duyarlılığı

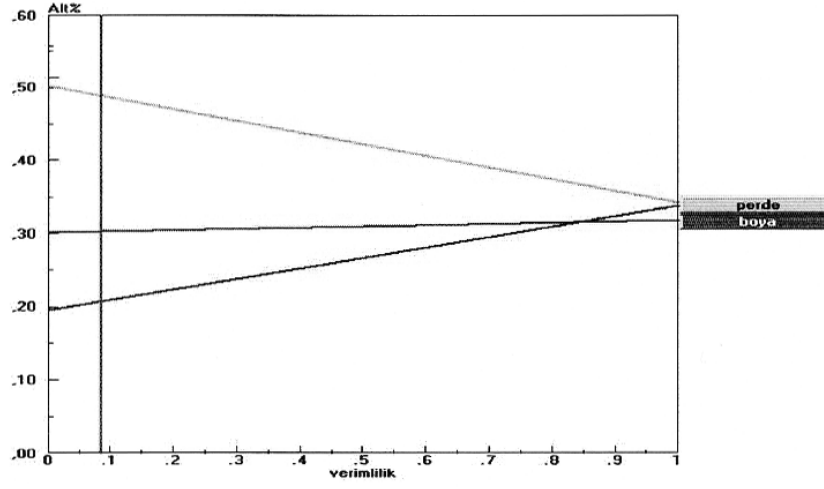
Şekil 6. Karlılık Kriterine Göre Duyarlılık Analizi

Şekil 7. Hammadde Temini Kriterine Göre Duyarluluk Analizi

Şekil 8. Satılabilirlik Kriterine Göre Duyarluluk Analizi

Şekil 9. Verimlilik Kriterine Göre Duyarlılık Analizi

Tablo 1. Karşılaştırmalı Değerlendirmeler Ölçeği

Görelî Önem Derecesi	Tanım
1	Eşit önemli
3	Biraz daha önemli
5	Kuvvetli derecede önemli
7	Çok kuvvetli derecede önemli
9	Aşırı derecede önemli
2, 4, 6, 8	Ara değerler

Kaynak: Saaty, (1986)

Tablo 2. Rassa İndeks Değerleri

N	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
RI	0,00	0,00	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49

Tablo 3. İkili Karşılaştırmalar Matrisleri ve Kriterlerin Önem Ağırlıkları

<i>En uygun seçenek</i>	Satılabilirlik	Hammadde temini	Karlılık Oranı	Verimlilik	Önem ağırlığı
Satılabilirlik	1	4	1/2	5	0,351
Hammadde temini		1	1/4	2	0,116
Karlılık			1	3	0,446
Verimlilik				1	0,087

T.O =0,07

(a)

<i>Satılabilirlik</i>	Ham Kumaş	Boya, apre	Perdelik	Önem ağırlığı
Ham Kumaş	1	1/2	1/3	0,163
Boya, apre		1	1/2	0,297
Perdelik			1	0,54

T.O= 0,0087

(b)

<i>Hammadde temini</i>	Ham Kumaş	Boya, apre	Perdelik	Önem ağırlığı
Ham Kumaş	1	3	4	0,625
Boya, apre		1	2	0,238
Perdelik			1	0,136

T.O=0,02

(c)

<i>Karlılık</i>	Ham Kumaş	Boya, apre	Perdelik	Önem ağırlığı
Ham Kumaş	1	1/3	1/4	0,122
Boya, apre		1	1/2	0,32
Perdelik			1	0,558

T.O=0,02

(d)

<i>Verimlilik</i>	Hammadde	İşçilik	Makina	Önem ağırlığı
Hammadde	1	2	2	0,493
İşçilik		1	2	0,311
Makine			1	0,196

T.O=0,05

(e)

<i>Hammadde Verimlilik</i>	Ham Kumaş	Boya,apre	Perdelik	Önem ağırlığı
Ham Kumaş	1	2	3	0,528
Boya,apre		1	3	0,333
Perdelik			1	0,14

T.O=0,05

(f)

<i>İşçilik Verimlilik</i>	Ham Kumaş	Boya,apre	Perdelik	Önem ağırlığı
Ham Kumaş	1	1/2	1/3	0,163
Boya,apre		1	1/2	0,297
Perdelik			1	0,54

T.O=0,0087

(g)

<i>Makine Verimlilik</i>	Ham Kumaş	Boya,apre	Perdelik	Önem ağırlığı
Ham Kumaş	1	1/3	1/4	0,122
Boya,apre		1	1/2	0,32
Perdelik			1	0,558

T.O=0,02

(h)

Tablo 4. Üretim Alternatiflerinin Genel Önem Ağırlıkları

En Uygun Ürün Seçimi	Önem Ağırlığı
<i>Ham Kumaş</i>	0,209
<i>Apren ve boyama</i>	0,303
<i>Perdelik</i>	0,488